

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Γεωπολιτικά διλήμματα της Ελλάδος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΙΟΝ. ΠΟΥΚΑΜΙΣΑΣ

*για την απόκτηση διδακτορικού διπλώματος
του Τμήματος Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών (TNEY)*

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Ιωάννης Καρκαζής
Καθηγητής TNEY
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
(επιβλέπων)

Νικήτας Νικητάκος
Καθηγητής TNEY
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Θεόδωρος Λίλας
Επίκουρος Καθηγητής TNEY
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επταμελής Επιτροπή:

Ιωάννης Καρκαζής
Καθηγητής TNEY
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
(επιβλέπων)

Νικήτας Νικητάκος
Καθηγητής TNEY
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Θεόδωρος Λίλας
Επίκουρος Καθηγητής TNEY
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Άννα-Μαρία Κοτρίκλα
Επίκουρη Καθηγήτρια TNEY
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ιωάννης Σεϊμένης
Καθηγητής
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ιωάννης Ραγιές
Αναπληρωτής Καθηγητής
ΣΣ Ευελπίδων

Αλέξανδρος Κολοβός
Επίκουρος Καθηγητής
Σχολή Ικάρων

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Γεωπολιτικά διλήμματα της Ελλάδος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΙΟΝ. ΠΟΥΚΑΜΙΣΑΣ

Υποβλήθηκε στο Τμήμα Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών του Πανεπιστημίου Αιγαίου

Επιβλέπων Διατριβής.....

Ιωάννης Καρκαζής, Καθηγητής

Περίληψη

Η παρούσα διατριβή έχει ως αντικείμενο, την αναψηλάφηση και φωταγώγηση των γεωπολιτικών διλημάτων, μπροστά στα όποια τέθηκε η ηγεσία του ελληνικού κράτους στις απαρχές του 20^{ου} αιώνα, κατ'εξοχήν μετά τα ανορθωτικά κινήματα των Νεοτούρκων (1908) και σε εμάς του Γουδή (1909), διλήμματα που απασχόλησαν στη φάση συγκρότησης των συμμαχιών στα Βαλκάνια το 1912, και κορυφώθηκαν το 1915/16 όταν οι επιχειρήσεις του Α'Π.Π. επεκτάθηκαν στο Αιγαίο. Η αναδίφηση των διλημάτων αυτών παρουσιάζει ξεχωριστό επιστημονικό – διάβαζε πολιτικό και ιστορικό – ενδιαφέρον γιατί φωτίζει βασικά χαρακτηριστικά της νεώτερης Ελλάδας, ως κράτους κυρίως μεσογειακού και θαλάσσιου/ναυτικού, του οποίου οι πολιτικές επιλογές δεν μπορούν να βαινούν ακινδύνως αντίθετα με την φύση και τα χαρακτηριστικά του.

Ως γεωπολιτική ορίζεται εν προκειμένου η επιστημονική κατεύθυνση που εξετάζει την γεωγραφική κατανομή της ισχύος, στην δυναμική έκφραση της.

Κατά την διερεύνηση του θέματος, ακολούθησα εμπειρική/εκλεκτική μεθοδολογική προσέγγιση, όπως επιτάσσουν οι αρχές της γεωπολιτικής ανάλυσης, λαμβάνοντας υπόψη το πομπειανό υπόδειγμα επαλήθευσης – διάψευσης (Falsifizierbarkeit). Ενδιέτριψα, δε, σε μία βαθύτερη ιχνηλάτηση των γεωγραφικών χαρακτηριστικών του κράτους, όπως αυτά αναδείχθηκαν και προδιαγράφηκαν, ήδη επί των ημερών του Ιωάννη Καποδίστρια ως Κυβερνήτη και όπως εκ των πραγμάτων αξιολογούνται από τους θεωρητικούς της γεωπολιτικής, κυρίως δε στο έργο του Alfred Thayer Mahan.

Στο πλαίσιο της έρευνας, έγινε ανασκόπηση της αφετηρίας του ελληνικού κράτους στην πορεία προς την ωρίμανση και την εδαφική ολοκλήρωση του.

Έγινε αναφορά στους ναυτικούς αποκλεισμούς τους οποίους υπέστη από τις δυνάμεις προς επηρεασμό της πολιτικής του, παθητική συνέπεια της ταυτότητας της Ελλάδας ως χώρας επιθαλάσσιας, με μέγιστο, αναλόγως της επιφανείας της, ανάπτυγμα ακτών.

Έτυχε πραγμάτευσης η πλοήγηση της νεαρής Ελλάδος στην κατεύθυνση ενίσχυσης της θέσης της (Κρητικό ζήτημα, «Μεγάλη Βουλγαρία», Μακεδονικό ζήτημα) μέσα από τις συμπληγάδες διασταυρουμένων και αντιρρόπων συμφερόντων των Δυνάμεων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Φωτίστηκε η διαδικασία σύμμετρης διεύρυνσης της επικράτειας προς νότο (Κρήτη), βορρά (Ήπειρος, Μακεδονία), ανατολάς (Νησιά Αιγαίου).

Τα αδήριτα διλήμματα της εποχής ήσαν κατά τη χρονική σειρά:

α) με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά των νεαρών χριστιανικών κρατών της Βαλκανικής, ή με τα νεαρά αυτά, ομόδοξα πλην εν πολλοίς ανταγωνιστικά, βαλκανικά κράτη;
β) με την έκρηξη του Α'Π.Π.

- Συνεχής ουδετερότητα, εν τοις πράγμασι εξυπηρετική των Κεντρικών Δυνάμεων, ή έξοδος στον πόλεμο παρά το πλευρό της Entente;

γ) κύριος άξονας εδαφικής/αλυτρωτικής πολιτικής του κράτους η δυτική Μικρά Ασία, ή η Θράκη (τότε δυτική και ανατολική);

Τα διλήμματα αυτά ήσαν οξύτατα, ετάμησαν επιτυχώς το α), ανεπιτυχώς τα υπό β) και γ) με άκρως δυσμενείς συνέπειες για την πορεία του κράτους και της κοινωνίας.

Τα διλήμματα ήσαν πρωτίστως γεωπολιτικά, ιδίως τα β) και γ), αλλά επίσης αντανakλάσεις διαφορισμών της νεαρής ελληνικής κοινωνίας.

Στην υπέρβαση του α) διλήμματος συνετέλεσε η κατάληψη των Δωδεκανήσων από την Ιταλία, η ενίσχυση του στρατού και του στόλου, η εθνικιστική στροφή των Νεοτούρκων, η

εκτίμηση για δυνατότητα κερδών στον Μακεδονικό χώρο αλλά και επιρροή ξένων Δυνάμεων, θετικά της Ρωσίας αλλά επίσης της Αγγλίας η οποία έχει πάρει αποστάσεις από την Τουρκία.

Το β) δίλημμα οδήγησε στον εθνικό διχασμό (Φεβρουάριος 1915). Ο Βενιζέλος είχε ορθώς εκτιμήσει την δυνατότητα της Entente, συμμαχίας ναυτικών και ηπειρωτικών δυνάμεων, να επικρατήσει στον αμφίροπο αγώνα. Απεναντίας ο βασιλιάς Κωνσταντίνος (και ο Ιωάννης Μεταξάς) δεν εκτιμούσαν ορθά την δυναμική των πραγμάτων. Αποτιμούσαν πάντως με ακρίβεια το απρόσφορο των υπερπόντιων παραχωρήσεων που υποσχόταν η Entente (Ιανουάριος 1915) στη δυτική Μικρά Ασία, καθώς Θράκη, Κωνσταντινούπολη και τα Στενά είχαν τότε επιδικαστεί στη τσαρική Ρωσία.

Η (γέω-)πολιτική λογική συνηγορούσε υπέρ της εξόδου στον πόλεμο με την Entente, χάριν συμμετοχής από ευνοϊκή θέση στην μεταπολεμική τάξη. Το δέλεαρ της Ιωνίας ήταν δυσανάλογο για την γεωγραφική πραγματικότητα, την δημογραφική βάση και την οικονομική και ηθική αντοχή της χώρας.

γ) Μετά την αποχώρηση της Ρωσίας από το προσκήνιο ένεκα της καθεστωτικής αλλαγής, με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών ο δρόμος ήταν ανοιχτός για αλλαγή στόχευσης. Η Θράκη είχε επιδικαστεί στο σύνολό της οριστικά στην Ελλάδα, εν τούτοις η χώρα παγιδεύτηκε σε μία αδιέξοδη εκστρατεία. Ήταν νομοτελειακή συνέπεια η ελληνική σφήνα να συνθλιβεί και αποβληθεί από τον τουρκικό όγκο.

Η μελέτη των συνθηκών, μεταβλητών και σταθερών, καταδεικνύει την διαχρονική αξία της φράσης του Θουκυδίδη «μέγα το της θαλάσσης κράτος» (μεγάλη η σπουδαιότητα του ναυτικού παράγοντα), αναδεικνύει δε τον ρόλο των Στενών (και των νησιωτικών του Αιγαίου διαύλων) στην γεωπολιτική θέαση του κράτους.

Η έρευνα περιέλαβε στη συνέχεια την συμβατική αποτύπωση των ισορροπιών που προέκυψαν για το Αιγαίο και την ζώνη των Στενών μετά το τέλος του Α΄Π.Π. (περιλαμβανομένης της μικρασιατικής εμπλοκής), δηλαδή τις Συνθήκες των Σεβρών (1920) και της Λωζάννης (1923), και την Σύμβαση του Montreux για το καθεστώς των Στενών (1936).

Λέξεις-κλειδιά: γεωπολιτική, πολιτική γεωγραφία, γεωοικονομία, γεωπολιτισμός, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ιωάννης Μεταξάς, Δαρδανέλλια, Στενά, Sevres, Lausanne, Montreux, Θράκη, Ιωνία, Μικρά Ασία, Ανατολικό Ζήτημα, Ρωσία, Αγγλία, Θουκυδίδης, ισχύς θαλάσσης, ισχύς, Μαύρη Θάλασσα, Alfred Mahan, Halford Mackinder, Friedrich Ratzel, Karl Haushofer.

SUMMARY

Subject of the present thesis is the critical appraisal of the geopolitical dilemmas of the Greek state and its leadership at the outset of the 20th century, in particular after the “modernizing” pronunciamientos of Young Turks (1908) and of Goudi in Greece (1909) took shape.

These dilemmas became apparent at a time preceding the formation of alliances in the Balkans (1912) and culminated in 1915/1916 when First World War operations reached the Aegean Archipelago. Scrutinizing ex post these dilemmas is of distinct scientific interest of a historical and political nature, as it illuminates fundamental features of modern Greece, a predominantly mediterranean and maritime country. Political decisions, ignoring its quintessential identity, might prove perilous to its vital interests.

Geopolitics in the context of the study is the scientific discipline, which examines and analyses the geographical distribution of power in its dynamic expression.

In researching this subject, an empirical and eclectic methodological approach was followed, as prescribed by the geopolitical analysis, taking into consideration tenets of the popperian model of trial, verification – falsification. I delved into a deeper inquiry of the geographical aspects of the Greek state, as they were put to the fore and heralded by Ioannis Capodistria, First President of Greece, and as those features are appraised and valued by the classical geopolitical school, especially in the works of Alfred Thayer Mahan.

In the framework of the research, an overview was inserted of the beginnings of the Greek statehood and of the long march of the state to its territorial completion and coming of age.

Mention was made of the sea blockades imposed by the Powers, aiming at forcing upon nascent Greece desired political choices, a negative privilege of Greece as a coastal and maritime country with a very long shoreline.

I depicted the vicissitudes of young Greece, how it managed to navigate in the rough seas of international life, aiming at strengthening its position (Cretan question, “Great Bulgaria”, issue of Macedonia), crisscrossing through competing interests of the European powers and the Ottoman Empire. The process of the symmetrical enlargement of its territory to the south (Creta), north (Epirus, Macedonia) and east (Aegean Island) was highlighted.

The virtually intractable dilemmas in a chronological order look, as follows:

a) Greece should ally itself with the Ottomans against the young Christian monarchies of the Balkans, or join them, however antagonistic, against the Ottoman Empire ?

b) at the outbreak of the Great War.

- constant neutrality vis-à-vis the belligerents, in practice favouring the Central Powers, or entry in the war alongside Entente ?

c) main axis of territorial /liberating policies of the state should be western Asia Minor, or Thrace (western and eastern) ?

The first of these dilemmas was resolved satisfactorily, while the b) and c) were dealt with wrongly, impacting negatively on the course of state and society. The dilemmas, while primarily geopolitical, in particular b) and c), they also reflected divergences if not divisions within the young greek society.

The resolution of the a) dilemma was effectively facilitated by Italy's occupation of Dodecanese, the influence of great powers, primarily at this juncture of Russia but also of Britain which then had distanced itself from Turkey. Contributing factors were also nationalistic, anti-minorities bent of Young Turks, the prospect of territorial gains in the Macedonian space and the strengthening of the Greek army and navy.

Dilemma n. 2 led to the national schism (Ethnikos Dikhasmos), February 1915. PM Venizelos had correctly assessed the potential of the Entente, being a bloc of both continental and naval powers, to prevail in this struggle of roughly equal camps. On the other side, the king (and Ioannis Metaxas) were not grasping the dynamics of things to come. Yet, they were accurately appraising the non practicality of overseas concessions promised by Entente (January 1915) along the western Anatolian coast, given that Thrace, Constantinople and the Straits were conceded to tsarist Russia.

Geopolitical Logic favoured entry into the war at the side of Entente, with a view to politically enhanced status in the postwar order. The offer of Ionia though was incongruent to the geographic location, demographic base and the economic and moral strength of Greece.

c) In the wake of departure of Russia from the stage after October 1917 revolution, the signing of the Treaty of Sevres opened the road for a change of priorities. Thrace as a whole became integral part of Greece. Yet, Greece was entangled in an illusory expedition. As a quasi mechanical consequence, the Greek wedge in Anatolia was wiped out by the Turkish (land-) mass.

The study of the geopolitical parameters, both permanent and changing, reaffirms the diachronic value of Thucydides axiom about the preponderance of sea power (μέγα το της θαλάσσης κράτος) ; it also accentuates the key role of the Straits (and of the choke points in the Aegean alike) in the geopolitical outlook of Greece.

My treatise also examined the international legal framework, established as a consequence of the new equilibria in the Aegean and the Straits at the end of WW I (including our undertaking in Asia Minor), namely the Treaties of Sevres (1920) and Lausanne (1923), as well as the Convention of Montreux on the regime of the Straits (1936).

Key words: geopolitics, political geography, geo-economics, geo-culture, Eleftherios Venizelos, Ioannis Metaxas, Dardanelles, Straits, Sevres, Lausanne, Montreux, Thrace, Ionia, Asia Minor, Eastern question, Russia, England, Thucydides, power, Sea Power, Black Sea, Alfred Mahan, Halford Mackinder, Friedrich Ratzel, Karl Haushofer.

Ευχαριστίες

Η προκείμενη διδακτορική διατριβή είναι καρπός παλαιού προβληματισμού και αναζητήσεων που σφυρηλατήθηκαν στο αμόνι της ελληνικής διπλωματικής υπηρεσίας, αλλά έχουν τη ρίζα τους στην παλαιά αγάπη του συγγραφέα για την γεωγραφία και την ιστορία.

Ο γράφων δεν θα είχε φτάσει στο σημερινό αποτέλεσμα χωρίς την ενθάρρυνση του καθηγητή κου Ιωάννη Καρκαζή, ο οποίος έδωσε το έναυσμα οι ανησυχίες μου, θεωρητικές μεν αλλά ενός ανθρώπου της πράξης, να λάβουν μορφή συγγραφής, και μάλιστα εργασίας διδακτορικής.

Η συγγραφή ξεκίνησε πριν αρκετά χρόνια, αλλά έφτασε σε πέρας κατά βάση το έτος 2018. Η θητεία μου στο Κίεβο, κομβικό σημείο γεωπολιτικής και γεωπολιτισμικής διεκκυστικής, παρά τον φόρτο εργασίας, μου επέτρεψε να ασχοληθώ με την ολοκλήρωση της διατριβής.

Ευχαριστίες οφείλω και στον Αναπληρωτή Καθηγητή κο Πέτρο Σιούσουρα με τον οποίο έχω κάνει πολλές συζητήσεις για τα Διλήμματα που αντιμετωπίσαμε ως κράτος και ο οποίος με στήριξε ώστε να μη καταθέσω τη γραφίδα μου.

Χάριτες οφείλω στον Καθηγητή κο Νικήτα Νικητάκο, ο οποίος με πίστη στη σημασία του θέματος και στην ικανότητα μου να το φέρω σε πέρας, με παρότρυνε, εδώ και πολύ καιρό, να συνεχίσω και να τελειώσω. Η συμβολή του στην ολοκλήρωση της εργασίας κατά τους τελευταίους πολλούς μήνες ήταν καθοριστική.

Ας μου επιτραπεί να αναφέρω, άδηλους συντελεστές στην ολοκλήρωση του έργου, τους φίλους μου, εταίρους στην Ελληνική Εταιρία Γεωγραφικών Μελετών «Ο Στράβων», καθώς οι ατέρμονες συζητήσεις μαζί τους γύρω από την εν γένει γεωπολιτική ταυτότητα της ελληνικής επικράτειας, την διαχρονική σημασία των Στενών για τον πολιτισμό και την ναυσιπλοΐα μας, έχουν συμβάλει στην εμβάθυνση της γεωπολιτικής σκέψης μου.

Ευχαριστώ τα σεβαστά μέλη της επιταμελούς επιτροπής κρίσης της Διατριβής για την τιμή που μου περιποιούν, φυσικώς παρόντα είτε εξ αποστάσεως, να συμμετάσχουν στην συνεδρία αυτή, υποστήριξης και κρίσης της Διατριβής.

Οφείλω μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου και κυρίως στην γυναίκα μου Πολυξένη, που με πολλή κατανόηση ανέχθηκε ότι πολλά σαββατοκύριακα ήταν κουτσουρεμένα.

Τέλος, δεν θα έπρεπε να λησμονήσω τους συνεργάτες μου στην Πρεσβεία Κιέβου, και μάλιστα την κα Σβετλάνα Λεκόμτσεβα, η οποία με πειθαρχία και προσήλωση αφιέρωσε πολλές ώρες στην δακτυλογράφηση, διόρθωση και την ενοποίηση κεφαλαίων και του πίνακα περιεχομένων της Διατριβής.

**ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

**υπό
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΙΟΝ. ΠΟΥΚΑΜΙΣΑ**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	11
1.1. Σκεπτικό - Πρόλογος	12
1.2. Γεωπολιτική - Τα προλεγόμενα αυτής	14
1.3. Ανατολικό ζήτημα	15
1.3.1. Μεθοδολογικό πλαίσιο - Επιστημονική έρευνα και μέθοδος.....	16
1.3.2. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο ανταγωνισμός των Μεγάλων	18
Δυνάμεων 1821-1914.....	18
1.4. Οι γεωπολιτικές βλέψεις του νέου ελληνικού κράτους - Μέγα το της	21
Θαλάσσης Κράτος.....	21
1.4.1 Ελληνικός χώρος.....	21
1.4.2. Πρόβλεψη σε βάθος χρόνου.....	22
1.4.3. Προκαταρκτικές διαπιστώσεις.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	23
Από την Ευόδωση του Αγώνα για την Ανεξαρτησία μέχρι το Συνέδριο του Βερολίνου (1878)	
.....	23
1.1. Εισαγωγή	23
Περί Γεωπολιτικής	34
1.2. Η γεωγραφία του ελληνικού χώρου, Βαλκανίων, Ευξείνου - Θεματολογία.....	40
1.3 Η έννοια της ισχύος.....	46
1.4 Γεωπολιτική σκέψη και "κλασσικές γεωπολιτικές θεωρίες"	52
1.4.1 Η γερμανική γεωπολιτική σχολή σκέψης	53
1.4.2 Ο αγγλοσαξονικός τρόπος γεωπολιτικής ανάλυσης.....	59
1.5 Ο δρόμος προς την απελευθέρωση της Ελλάδος.....	69
1.6 Δημιουργία κρατικών μηχανισμών και εθνικές επιδιώξεις της ελεύθερης	76
Ελλάδος	76
1.6.1 Η περίοδος Κυβερνήσεως Ιωάννη Καποδίστρια	77
1.6.2 Η Βασιλεία του Όθωνα και η παραχώρηση Συντάγματος.....	84
Ο Όθων, ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ο αγγλορωσικός ανταγωνισμός.....	87
1.7 Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	88
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ.....	98
Από τα προηγούμενα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έως τις Συνθήκες Ειρήνης.....	98
και την Κοινωνία των Εθνών.....	98
1.1 Γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί στην Ευρώπη μέχρι την έκρηξη του Α'Π.Π.....	98
Το γεωπολιτικό περιβάλλον στην Εγγύς Ανατολή 1878 - 1914.....	98
1.1.1. Ναυτικοί αποκλεισμοί.....	105
1.2 Η Γερμανική Αυτοκρατορία - Griff nach der Weltmacht (κονήγι για παγκόσμια	108
κυριαρχία)	108

1.3 Βαλκάνια	109
1.4 Η Έκρηξη του Α'Π.Π.	112
1.5 Η εισοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	114
1.5.1 Επιχειρήσεις σε Καύκασο-Μεσοποταμία-Στενά	116
1.6 Η εμπλοκή των ΗΠΑ	117
1.7 Η θέση της Ελλάδας στις απαρχές του Α' Π.Π., 1897-1909 – Κρητικό ζήτημα.....	121
1.7.1 1908 - 1913	126
1.7.2 Η υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (Αύγουστος 1913)	130
1.7.3 1914 - 1918	131
1.8 Θράκη – Στενά.....	137
1.8.1 Οι Ρωσικές βλέψεις.....	140
1.8.2 Παραμονές Α' Π.Π.....	141
1.9 Περί προσφοράς εδαφικών κερδών στην Μικρά Ασία.....	143
1.9.1 Περί ελληνικών βλέψεων στην Μ. Ασία στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα	144
1.9.2 Το ζήτημα των νησιών.....	145
1.9.3 Η μικρασιατική εμπλοκή της Ελλάδος δεν ήταν πρωτογενής.....	146
επιλογή της χώρας	146
1.10 Προτάσεις για εδαφικές εκχωρήσεις στην Μ. Ασία σε συσχέτιση με.....	148
συμμετοχή στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων	148
1.10.1 Οι Επιχειρήσεις των Δαρδανελλίων (1915) και η διαφωνία Βενιζέλου-.....	151
Κωνσταντίνου	151
1.10.2 Το Ζήτημα των Δαρδανελλίων	152
1.11 Η περίπτωση της Κύπρου	157
1.11.1 Η έκβαση του Πολέμου	159
1.12 Συνθήκες Ειρήνης	162
1.12.1 Συνθήκη των Σεβρών – Συνθήκη της Λωζάννης.....	167
1.12.2 Συμπέρασμα	172
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ	174
Καθεστώς των Στενών	174
1.1 Τα Στενά και η Σύμβαση του Montreux.....	175
1.1.1 Montreux	177
1.1.2 Το Montreux σήμερα	179
Σκέψεις για την σημερινή κατάσταση.....	179
Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α	183
Βιβλιογραφία.....	207

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο γενάρχης της δυτικής στρατηγικής σκέψης και προπάτορας της γεωπολιτικής Θουκυδίδης, στρατηγός και συγγραφέας, έγραψε ότι «μέγα το της θαλάσσης κράτος», δηλ. μεγάλη η σημασία της θάλασσας ως παράγοντος ισχύος (Θουκ. Ι 143,5), προσθέτω σε πόλεμο και ειρήνη. Ο επίσης ημέτερος στρατηγός Κεκαυμένος (ΙΑ΄ αιών), που συνέγραψε το «Στρατηγικόν», αποκαλεί το Ναυτικό «δόξα της Ρωμανίας».

Είναι σαφές, ότι η γεωγραφική θέση του ελληνικού χώρου, ηπειρωτικού και νησιωτικού, στο σημείο τομής Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής, ο ειδικότερος οριζόντιος και κάθετος διαμελισμός του, αφενός συνέβαλε στη ανάπτυξη της ιδιοφυίας του ελληνικού λαού, αφετέρου δε ώθησε τον πληθυσμό σε δραστηριότητες υπερπόντιες με άξονα κυρίως το Αιγαίο, δραστηριότητες «εμπορίας και θεωρίας» που συσώρευσαν ευημερία και γνώση. Παράλληλα, επέτρεψαν στην Ελλάδα να γίνει υποκείμενο δράσεων, αλλά, δυστυχώς, και αντικείμενο δραστηριοτήτων, που αποτελούν ευθεία συνάρτηση της περιβλεπτής θέσεως της χώρας στη Ανατολική Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή.

Ο Ναπολέων στις εξομολογήσεις του στον Emmanuel de Las Cases στην Αγία Ελένη (1816), αναγνώρισε την αξία του ελληνικού χώρου, ως του κομβικού σημείου του οποίου ο έλεγχος επιτρέπει την είσοδο ή αντιθέτως τον αποκλεισμό μιας ισχυροποιούμενης Ρωσίας από τις θερμές θάλασσες. Εις επήκοον της άποψης αυτής, ο Βρετανός Halford Mackinder έγραψε ότι ο έλεγχος της heartland (Ρωσία/Γερμανία) επί της Ελλάδος, μπορεί να ανατρέψει την παγκόσμια ισορροπία και να δώσει δυνατότητα ελέγχου εφ΄ όλης της Παγκόσμιας Νήσου (βλ. κατωτέρω).¹

Οι ρωγμές στην διεθνή πολιτική, μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου, και την ανάδυση ενός πολυπολικού κόσμου, η μεταβολή της αποστολής του ΝΑΤΟ μετά την κατάρρευση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η ανάκαμψη της Ρωσίας και η υιοθέτηση εκ μέρους της Τουρκίας μιας πολιτικής όλων των «αζιμουθίων», ο ανταγωνισμός στην κατασκευή εναλλακτικών οδεύσεων αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων, η αποκατάσταση στην κοινή συνείδηση και η επιστροφή της γεωπολιτικής στην επικαιρότητα, η ανάγκη για εξ ύψους και εποπτικότερη θέαση των πολιτικών δρωμένων, όλα αυτά μαρτυρούν, ότι μετά από ένα αιώνα, τα δεδομένα των αρχών του 20^{ου} μέχρι το τέλος του Α΄ Π.Π. χρήζουν μιας αναψηλάφησης και έρευνας, από την γωνία των συμφερόντων μας.

Η ελληνική ηγεσία της εποχής του Α΄ Π.Π. διχάστηκε ακριβώς επάνω σε αυτό το δίλημμα: εάν θα συνταχθεί με τις δυνάμεις της rimland, κυρίως της Αγγλίας, αλλά επίσης τότε της Γαλλίας και σε λίγο των ΗΠΑ - με την επίσης σύμμαχο της Triple Entente Ρωσία να περιπλέκει τους υπολογισμούς μας λόγω της διεκδικήσεως που είχε εγγράψει στην Κωνσταντινούπολη και τα Στενά - ή αν θα συμπαραταχθεί με τις δυνάμεις της heartland, που τότε ήσαν Γερμανία και Αυστροουγγαρία, δυνάμεις με ισχυρή επιρροή στην Αυλή, το Επιτελείο και τον παλαιό πολιτικό κόσμο της Ελλάδος.

Η ακριβής παράσταση και διεξοδική έκθεση των διλημμάτων αυτών στον χώρο και τον χρόνο, η οικονομική παράμετρος, - καθώς τα Στενά, ο Εύξεινος Πόντος, το εμπόριο στη γραμμή Μασσαλία - Μάλτα - Σύρος/Πειραιάς - Κωνσταντινούπολη - Οδησός, αλλά και η ποταμοπολοία του Δουνάβεως, ήταν αρτηρία ζωής για την εντός και εκτός του τότε Βασιλείου εμπορική ελληνική τάξη, - θα αποτελέσουν το αντικείμενο της διδακτορικής αυτής διατριβής.

¹ De las Cases "Le Memorial de Sainte-Helene" (5 τόμοι, Παρίσι, 1823)

Τα διλήμματα όμως δεν θα ιδωθούν μόνο στη στρατηγική διάστασή τους, αλλά επίσης στην πολιτική, οικονομική, διπλωματική, εκείνη της στρατιωτικής τεχνολογίας, αλλά ακόμη την ιδεολογική (φιλελεύθερη αστοσύνη – συντηρητικός αγροτικός πληθυσμός, παλαιοελλαδίτες – διασπορά/αλύτρωτοι/νεοχωρίτες, δυτικός πολιτισμός – τευτονικός βαρβαρισμός, είτε τέλος Γερμανοί εκπολιτιστές έναντι παρακατιανών Σλάβων).

Επιτρέψατέ μου να σκιαγραφήσω ορισμένες κρίσιμες (μη επαρκώς αξιολογημένες από την ιστοριογραφία) εξελίξεις το διάστημα που προηγήθηκε της έκρηξης του Μεγάλου Πολέμου, εσωτερικές και διεθνείς, που επηρέασαν τα κατοπινά, χωρίς να καταστήσουν απλούστερη την λήψη των αποφάσεων που ακολούθησαν:

Ελληνικές:

- Το τέλος της περιόδου της «αψόγου στάσεως» έναντι της Πύλης, το Γουδή και η έλευση του Ε. Βενιζέλου, η απομάκρυνση των πριγκίπων από τον στρατό, εκλόμισαν βαθειά την επιρροή των Κεντρικών Δυνάμεων στην Ελλάδα.
- Η αναδιοργάνωση των Ε.Δ. την οποία ανέλαβε για μεν το ναυτικό βρετανική, για δε το στρατό γαλλική αποστολή.
- Η επίτευξη της, τελικά, κοσμοϊστορικής βαλκανικής συμμαχίας κάτω κυριολεκτικά από τη μύτη των δυνάμεων (γνώση της Ρωσίας).
- Η υποχώρηση της επίπλαστης ιδεολογίας του ελληνο-οθωμανισμού που ευνόησαν οι Κεντρικές Δυνάμεις (στο πλαίσιο της αψόγου στάσεως) και η με το τέλος του Μακεδονικού Αγώνα, και την διάψευση των προσδοκιών εκ των νεοτουρκικών μεταρρυθμίσεων, προσέγγιση μεταξύ των χριστιανικών κρατών της Χερσονήσου του Αίμου.
- Η δημογραφική έκρηξη του ελληνισμού.

Διεθνείς:

- Η προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία (1908).
- Η στροφή των Οθωμανών υπό τους Νεότουρκους προς τη Γερμανία.
- Η αποτυχία της Γερμανίας να διατηρήσει σε τροχιά συνεργασίας τη σχέση με τη Ρωσία και τη Βρετανία.
- Η κατάληψη των οθωμανικών εδαφών Λιβύης και Δωδεκανήσου από την Ιταλία.
- Η ήδη προηγηθείσα εγκατάσταση της Βρετανίας στη Κύπρο.
- Το σημαντικότερο, ή σταδιακή εγκατάλειψη από το Λονδίνο του δόγματος της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από σύμμαχος έγινε αντικείμενο λείας. Οι Νεότουρκοι επιτάχυναν την εξέλιξη αυτή.

1.1. Σκεπτικό - Πρόλογος

Η έρευνα του προκειμένου θέματος έχει στόχο να φωτίσει υπό το πρίσμα της σύγχρονης πραγματικότητας, τις εναλλακτικές επιλογές, μπροστά στις οποίες βρέθηκε το νεαρό ελληνικό κράτος, μετά, πλέον, την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας, σε ό,τι αφορά στην επιλογή των συμμαχιών του, μέσα σε ένα διεθνές σκηνικό όπου η ισορροπία δυνάμεων γινόταν ασαφής και επισφαλής. Οι επιλογές αυτές γρήγορα πήραν διαστάσεις

ασφυκτικού διλήμματος, καθώς η άνοδος της αυτοκρατορικής Γερμανίας που εμφανιζόταν ως φυσική, περίπου, σύμμαχος μιας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε σήψη και η διείσδυσή της σε σημαντική μερίδα της ελληνικής πολιτικής τάξεως, δεν επέτρεπε να θεωρείται αυτόματη και δεδομένη ή συμπαράταξη της Ελλάδος, σε περίπτωση μείζονος κρίσεως, στο πλευρό των «προστάτιδων» δυνάμεων της ανεξαρτησίας, που είχαν συγκροτηθεί στην «Entente Cordiale».

Η σύσταση νεωτέρων, πλην φιλόδοξων, κρατών στα Βαλκάνια, όπως η Βουλγαρία, η Σερβία, αλλά και η Ρουμανία, καθιστούσε τις ελληνικές επιλογές περίπλοκες, και την ανάγκη εσωτερικής πολιτικής και οικονομικής (ανά)-συγκρότησης αδήριτη, καθώς δεν ήταν εύκολο να φανεί ποιος θα ήταν ο αστερισμός των συμμαχητών, τόσο την ώρα της παγκόσμιας, όσο και κατά τον χρόνο της περιφερειακής σύγκρουσης, η οποία τελικά προηγήθηκε.

Καθώς το νεαρό βασίλειο ακόμα και μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας, στέγαζε κρατικά αισθητά λιγότερους από τους μισούς των απανταχού Ελλήνων, η ανάγκη επέκτασής του σε εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, πολύ περισσότερο που αυτά τα διεκδικούσαν και τα άλλα νεαρά ορθόδοξα βασίλεια της Βαλκανικής, γινόταν αναπόφευκτη.

Ο σκοπός λοιπόν της παρούσας εργασίας είναι - ένα αιώνα μετά την κορύφωση των διλημάτων που δίχασαν τον ελληνισμό - να αναδείξει ακριβώς τα διλήμματα και τις εναλλακτικές προτάσεις (π.χ. σε περιφερειακό επίπεδο, με την Οθωμανική αυτοκρατορία, όπου ακόμα το Γένος ήταν ισχυρό, κόντρα στα χριστιανικά βασίλεια ή σε συνεργασία με αυτά εναντίον των Οθωμανών, με τις Κεντρικές Δυνάμεις ή με την Entente, σε παγκόσμιο επίπεδο, εδαφικές διεκδικήσεις βορειοανατολικά –Θράκη- ή επί της ανατολικής ακτής του Αιγαίου, κλπ).

Η μελέτη των φαινομένων αυτών, ένα αιώνα αργότερα, με την αποκατάσταση (rehabilitation) της γεωπολιτικής ως επιστημονικού εργαλείου, μπορεί να είναι σημαντική, καθώς η παρακμή των συμμαχικών σχημάτων του ψυχρού πολέμου, και η ανακοπή της εμβυθιστικής δυναμικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει φέρει στην επιφάνεια ανταγωνισμούς πολιτικού/θρησκευτικού χαρακτήρα, και απειλεί να ανασύρει στο προσκήνιο, ακόμη και επί ευρωπαϊκού εδάφους, παλαιούς πολιτικούς και οικονομικούς ανταγωνισμούς.

Ουδεμία επιστημονική δραστηριότητα, του κλάδου των κοινωνικών/ηθικών/οικονομικών επιστημών μπορεί να είναι εντελώς απαλλαγμένη αξιακών αντιλήψεων και σκοπιμοτήτων. Η παρούσα έρευνα, δεν παύει να έχει υπόψη της, πρωτίστως, την ελληνική ιστορική, πολιτιστική, πολιτική, οικονομική εμπειρία. Από Έλληνα επιχειρείται, Έλληνες είναι οι κριτές, και το βαθύτερο κίνητρο είναι, αναδεικνύοντας τα προ αιώνας διλήμματα, να εμβαθύνει στην ανάλυση σημερινών πραγματικοτήτων, να προβάλλει συμφέροντα που παραμένουν σταθερά, στην Ανατολική Μεσόγειο και τον Εύξεινο, βορείως των ελεγχόμενων από την Τουρκία Στενών που συνδέουν τις δυο θαλάσσιες λεκάνες. Πέρα από επίκαιρες πολιτικές (π.χ. Δυτικά Βαλκάνια), κέντρο βάρους του κράτους αποτελεί το Αιγαίο, με εξακτινώσεις γεωπολιτικής, γεωοικονομικής και γεωπολιτιστικής επιρροής στο άκρο της ανατολικής Μεσογείου, και στην λεκάνη του Ευξείνου, δια των αλλά και δια παρακάμψεως των Στενών.

Η πραγμάτευση του θέματος δεν μπορεί να θεωρεί a priori δεδομένο το περιεχόμενο των όρων της «γεωπολιτικής» αλλά και του «ανατολικού ζητήματος», όρους άλλωστε, διαχρονικά φορτισμένους, παρεξηγήσιμους και παρεξηγημένους.

1.2. Γεωπολιτική - Τα προλεγόμενα αυτής

Ως έννοια επιστημονική, οφείλει την πατρότητά της στον Σουηδό Rudolf Kjellen² (1864-1922), καθηγητή πολιτικών επιστημών, ο οποίος μίλησε πρώτη φορά για «γεωπολιτική» το 1889, περίοδο κλονισμού του συστήματος ισορροπίας των δυνάμεων στην Ευρώπη αλλά και ξέφρενου ανταγωνισμού για την απόκτηση και κατοχύρωση αποικιακών κτήσεων, ιδίως στην Αφρική («the scramble for Africa»).

Υπάρχουν διάφοροι, συγκλίνοντες, ορισμοί για την γεωπολιτική. Μπορεί έγκυρα να λεχθεί ότι γεωπολιτική είναι «η επιστήμη που εξετάζει την γεωγραφική κατανομή της ισχύος», προστίθεται, στην δυναμική αυτής έκφανση³. Ο Γάλλος Yves Lacoste ορίζει την «νέα γεωπολιτική», ως την διάδραση ανάμεσα στο πολιτικό στοιχείο και στο εδαφικό.

Ο όρος είχε διαφορετική απήχηση σε διαφορετικές εποχές. Η χρήση του διευρύνθηκε κατά την διάρκεια του Α΄ Π.Π. και έφτασε στο απόγειό της στο μεσοπόλεμο. Μεταπολεμικά, η γεωπολιτική μπήκε στο χρονοδούλαπο της ιστορίας της πολιτικής επιστήμης, καθώς συνδέθηκε με τους Ναζί. Θεωρήθηκε ότι η επικράτηση της γεωπολιτικής λογικής στην αντίληψη για τα συμφέροντα και τους στόχους του κράτους, ενέπνευσε την εξωτερική πολιτική της ναζιστικής Γερμανίας και επομένως εμβολίασε τα πνεύματα στην καταστροφική πορεία στην οποία οδήγησαν την Ευρώπη οι ναζί. Αυτός είναι ο λόγος που την επαύριο του πολέμου, ο όρος εξορκίστηκε και εκβλήθηκε από το πολιτικό λεξιλόγιο.

Στην πράξη η γεωπολιτική λειτουργία επιβίωσε - μέχρι που αποκαταστάθηκε στις δυο τελευταίες δεκαετίες και η ίδια η χρήση του όρου, - όπως άλλωστε, η γεωπολιτική λογική του κράτους και των συσσωματώσεων που προηγήθηκαν αυτού, προϋπήρξαν της επινοήσεως του όρου. Γεωπολιτικές δράσεις, με όλες τις συνιστώσες και εξακτινώσεις τους, καταγράφονται ήδη από τους αιώνες της προϊστορίας, την εποχή που ονομάζουμε «εποχή του χαλκού». Τέτοια ήταν η Αργοναυτική εκστρατεία (από το 1500 π.Χ.), αλλά και ο (2^{ος}) Τρωϊκός Πόλεμος περί το 1200 π.Χ., το κορυφαίο και σεισμικό συμβάν της μυκηναϊκής περιόδου των Ελλήνων. Τα δυο αυτά γεγονότα και η εξεικόνισή τους από την αρχαία Γραμματεία, είναι σημεία αναφοράς, οδηγοί οίωνοι αταβιστικής ροπής των Ελλήνων προς την ζώνη του Ευξείνου, εις το διηνεκές.

Γεωπολιτικοί επί της ουσίας υπολογισμοί χαρακτήριζαν τις εξορμήσεις του Ραμσή Β΄ προς την Συρία, τον 13^ο π.Χ. αιώνα, αποτέλεσμα δε γεωπολιτικού συμβιβασμού υπήρξε η συνθήκη ειρήνης μετά την αμφίροπης έκβασης μάχη με τους Χετταίους στο Καντές της κεντρικής Συρίας. Την ίδια γεωπολιτική συμπεριφορά επέδειξαν οι Πτολεμαίοι που διεκδικούσαν για λογαριασμό τους την Παλαιστίνη και την νότια Συρία, αλλά και ο Μοχάμετ Άλη προς την ίδια κατεύθυνση (1832), έστω και αν αυτός εποφθαλμιούσε την πόλη σύμβολο Κωνσταντινούπολη-Κωνσταντινία.

Γεωπολιτική ήταν η στάση του Δαρείου του Α΄ του Μεγάλου, ο οποίος διέβη τον Ελλήσποντο και εξεστράτευσε μέχρι τα στόμια του Δούναβη, το 514 π.Χ., σε μια άγωνα προσπάθεια να καταστήσει το σύνολο του Ευξείνου εσωτερική θάλασσα του κράτους των Αχαιμενιδών.

² Rudolf Kjellen. «Stormakterna» (Οι μεγάλες δυνάμεις). Στοκχόλμη 1905, «Staten som livsform» (Το κράτος ως ζωντανός οργανισμός), Στοκχόλμη 1916, που έγινε γνωστό στην γερμανική μετάφραση του το 1917 «Der Staat als Lebensform».

³ Καλή εισαγωγή στο αντικείμενο της γεωπολιτικής, είναι το βιβλίο του Alexandre Defay «La geopolitique», PUF, Paris, 2006, ελληνική έκδοση ΔΟΛ, 2007.

Γεωπολιτική ενόραση, ενείχε η απόφαση του Επαμεινώνδα (370 π.Χ.) να εγκλωβίσει την δύναμη των Σπαρτιατών στην κοιλάδα του Ευρώτα, με την συνοίκηση- ίδρυση της Μεγαλόπολης και της Μεσσήνης στις βόρειες και νότιες παρειές του ίδιου ορεινού όγκου αντίστοιχα, στην φυσική γραμμή διεξόδου της Σπάρτης από την κοιλάδα του Ευρώτα.

Γεωπολιτικό συμβολισμό ενείχε η μετονομασία της Ιερουσαλήμ σε Aelia Capitolina από τους Βεσπασιανό-Τίτο (70 μ.Χ.), όπως η ονομασία Nova Roma - Νέα Ρώμη μετά την μεταφορά της πρωτεύουσας από τον Κωνσταντίνο στο Βυζάντιο (330 μ.Χ.).

Βαθύς μελετητής της γεωπολιτικής ανεδείχθη στο σπουδαστήριο της εξορίας του στον βορρά του Αιγαίου, ο Θουκυδίδης, που πολύ συνειδητά πρόβαλε την σημασία της ναυτικής ισχύος στα πολιτικά πράγματα του ελληνικού τουλάχιστον κόσμου («μέγα έστι το της θάλασσης κράτος»).

Αξιόλογος γεωπολιτικός ήταν ο Ναπολέων, όπως απέδειξε η εκστρατεία στην Αίγυπτο, εφήμερου ωστόσο αποτελέσματος, που δεν κατάφερε να εξουδετερώσει την δομική ισχύ της Αγγλίας στις θάλασσες.

Γεωπολιτική ήταν η σκέψη της Βρετανίας, ανέκαθεν, από την εποχή των εκστρατειών του John Churchill, Δούκα του Marlborough στην ηπειρωτική Ευρώπη (1704) και αργότερα, όπως ενδεικτικά φαίνεται από την εγκαθίδρυση αλυσίδας βάσεων στον δρόμο προς τις Ινδίες, ήτοι Γιβραλτάρ, Μάλτα, Κύπρος, Αίγυπτος, Αντεν - όπως δηλώνεται με την επίμονη βούληση για έλεγχο των εκβολών του Σκάλδης (Scheldte, Escault) και την ίδρυση του κράτους του Βελγίου, σφήνας μεταξύ Γαλλίας και Ολλανδίας, όπως επίσης καταφαίνεται από την διαχρονική συμμαχία με την Πορτογαλία στον Ατλαντικό. Τέλος, καθώς η γεωπολιτική και οι επιλογές που υπαγορεύει, προσμετρούν τις συνέπειες των τεχνολογικών εξελίξεων, γεωπολιτικός υπήρξε ο λόγος που η Βρετανία εγκατέλειψε με την έναρξη του 20^{ου} αιώνα, το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το πετρέλαιο γινόταν καύσιμη ύλη του στόλου, τεράστια κοιτάσματα εντοπιζόνταν σε οθωμανικά εδάφη, στην Αραβική Χερσόνησο, ενώ παράλληλα το 1907, η Βρετανία συνδιαλασσόταν με τον βασικό γεωπολιτικό αντίπαλό της και διεκδικητή της Κωνσταντινούπολης, Ρωσία, ενώπιον της γερμανικής Machtpolitik.

Η γεωπολιτική λοιπόν διακρίνει κανείς ότι είναι επίσης «η εφαρμοσμένη από το κράτος, αντίληψη της πολιτικής γεωγραφίας, της οποίας αποτελεί την δυναμική έκφανση». Αυτό ήταν το νόημα, 100 χρόνια πριν τον Kjellen, της φράσης του Ναπολέοντα «κάθε κράτος κάνει την πολιτική που επιβάλλει η γεωγραφία του».

1.3. Ανατολικό ζήτημα

Κυριολεκτικώς, Ανατολικό Ζήτημα (The Eastern Question, La Question d' Orient: ορώμενο από το Λονδίνο και το Παρίσι) ήταν το ζήτημα της διανομής των εδαφών της σε αποδρομή και παραπαίουσας, προϊόντος του 19^{ου} αιώνα, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατ'εξοχήν δε του ελέγχου των Στενών Βοσπόρου και Ελλησπόντου, και της Κωνσταντινούπολης. Τούτο υπήρξε κυρίαρχο ζήτημα της παγκόσμιας διπλωματίας, απετέλεσε αντικείμενο των συνθηκών των Παρισίων (1856) και του Βερολίνου (1878), ενώ και οι συνθήκες του Α' Π.Π. των οποίων προηγήθηκαν οι συνθήκες των Βαλκανικών Πολέμων του Λονδίνου (1912) και του Βουκουρεστίου (1913), σε σημαντικό βαθμό την ρύθμιση του Ανατολικού ζητήματος είχαν ως αντικείμενο (Βερσαλλιών, Νειγύ, Σεβρών).

Η τελική συμβατική πράξη - ταυτοχρόνως γενέθλια διεθνής νομική πράξη της Τουρκικής Δημοκρατίας - γύρω από το Ανατολικό Ζήτημα είναι η συνθήκη της Λωζάννης

(23.07.1923), η τελευταία, άλλωστε, πράξη εκ του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Δίδυμο κείμενο συνιστά η Σύμβαση της Λωζάννης για τα Στενά που υπογράφηκε την ίδια ημέρα.

Ωστόσο, από μακροιστορικό πρίσμα, όπως ένιοι ιστορικοί υποστηρίζουν, Ανατολικό Ζήτημα, πέραν Ρωσίας και Τουρκίας, είναι ο αέναος αγώνας περί του ποιος θα επικρατεί, θα ελέγχει και θα κατέχει την κλειδα από την Μαύρη Θάλασσα προς το Αιγαίο και την άλλη Μεσόγειο, και αντιστρόφως. Ποιος δηλαδή θα ελέγχει τα στενά περάσματα, Δαρδανέλλια και Βόσπορο που οδηγούν στις δυο ομφάλιες θάλασσες του παλαιού κόσμου. Το συμβατικό κείμενο που ρυθμίζει σήμερα την κατάσταση αυτή, είναι η Σύμβαση του Montreux (1936)⁴.

1.3.1. Μεθοδολογικό πλαίσιο - Επιστημονική έρευνα και μέθοδος

Ο συντάκτης της μελέτης δεν έχει a priori στόχο, τον οποίο επιδιώκει πάση θυσία να επαληθεύσει. Δεν διαπνέεται από αντιλήψεις, στην προκρούστεια κλίση των οποίων πασχίζει να ταιριάζει πραγματικότητες και γεγονότα.

Ακολουθώντας μια εκλεκτική «εμπειρική - αναλυτική» προσέγγιση, προσπαθεί να αναδείξει παλαιά διλήμματα υπό το φως των σημερινών πραγματικοτήτων και αναγκών, να φωτίσει διαχρονικές σταθερές, όπου αυτές προκύπτουν, όπως απορρέουν από την γεωγραφία, και, έτσι, να θέσει στην διάθεση μελετητών και ανθρώπων της πράξης, υλικό για βελτιωμένη λήψη αποφάσεων.

Το μεθοδολογικό του πλαίσιο, προσδιορίζεται, κατ' αρχήν, από την διδασκαλία του Karl R. Popper, και την θεωρία αυτού περί Falsifizierbarkeit (διαψευσιμότητας), όπως διατυπώθηκε στο βασικό έργο του «Η λογική της Έρευνας» (Die Logik der Forschung, α΄ έκδοση Βιέννης, 1934)⁵. Θεμελιώδες αξιωματικό αίτημα (oberste axiomatische Grundforderung) του Popper είναι ότι οι επιστημονικές υποθέσεις / θεωρίες οφείλουν να είναι ελέγξιμες, δεκτικές της βάσανου της εξέτασης και του ελέγχου, με άλλα λόγια ανασκευάσιμες και διαψεύσιμες (falsifizierbar)⁶. Οι υποθέσεις, πάλι, που περνούν την

⁴ Ο Henry Kissinger στο έργο της ωριμότητάς του «Diplomacy» (Simon and Schuster, 1994, N.York) αναφέρει την εξαιρετική περίπτωση του Peter Durnovo, μέλους του Ανώτατου Κρατικού Συμβουλίου της Ρωσίας, ο οποίος σε υπόμνημά του στον Τσάρο Νικόλαο του Β΄ τον Φεβρουάριο 1914, έγραφε ότι ακόμη και η κατάληψη των Δαρδανελίων, θα ήταν στρατηγικά κενή περιεχομένου, καθώς «it would not give us an outlet to the open sea however, since on the other side of them there lies a sea consisting almost wholly of territorial waters, a sea dotted with numerous islands where the British navy, for instance, would have no trouble whatever in closing to us every inlet and outlet, irrespective of the Straits».

Πρόκειται για ισχυρή ομολογία αναγνώρισης της σημασίας ελληνικών νησιών του Αιγαίου ως προέκτασης η, αντιστρόφως, προθάλαμου των Στενών. Αντιστοίχως, αποκαλύπτεται, ότι ο προαιώνιος στόχος και η επιμονή των Ρώσων να ελέγξουν την Κωνσταντινούπολη, ενείχε έντονο το πανίσχυρο στοιχείο του συμβολισμού της κατοχής της ιερής πόλης των Καισάρων (Tsarigrad) - Κωνσταντινούπολης, στοιχείο σύμφυτο γεωπολιτικής και γεωπολιτισμικής αντίληψης.

Κατά τον H.Kissinger μνημονεύεται στο βιβλίο του Frank A.Golder, ed., «Documents of Russian History 1914-1917», μετάφραση από Emmanuel Arensberg (N.Y.,: Century, 1927) p.13.

⁵ Βλέπε, Karl R. Popper, «Auf der Suche nach einer besseren Welt. Vorträge und Aufsätze aus dreissig Jahren», München, Piper Verlag, 1984, ιδίως «Die Logik der Sozialwissenschaften», σελ. 79-98 και «Eine objektive Theorie des historischen Verstehens», σελ. 179-190. Βλ. επίσης κατωτέρω, σελ. 35-41.

⁶ Βλ. Logik der Forschung, neue Auflage, Mohr, Tübingen, 1989 («Λογική της έρευνας», ενωρίτερα είχε αποδοθεί ως «the logic of scientific discovery»). Βλέπε κατωτέρω σελ.42-46.

βάσανο της διάψευσης/ ανασκευής/ απόρριψης δεν είναι ακριβώς αληθείς, αλλά τείνουν, όλο και περισσότερο να προσεγγίζουν την επιστημονική αλήθεια (wahrheitnächste).

Η διάκριση της μεθόδου Popper, κατά βάσιν απαγωγικής (deductive), από την επαγωγική (inductiv), που μας παραδόθηκε από τον Αριστοτέλη, στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εμπειρική παρατήρηση και εξ αυτής διατύπωση προτάσεων και άντληση συμπερασμάτων. Σύμπτωμα της όχι ευχερούς διάκρισης, καθώς αφετηρία και των δυο είναι η εμπειρία, είναι το γεγονός ότι, ενώ ο Popper στον μεσοπόλεμο είχε ισχυρά διαφοροποιηθεί από τον θετικιστικό κύκλο της Βιέννης (Wiener Kreis - Schlick, Carnap, Neurath), στις δεκαετίες 50 και 60 εθεωρείτο στο Λονδίνο ως κατ' εξοχήν θετικιστής (Erzpositivist). Την μέθοδο λοιπόν αυτήν της Falsifizierbarkeit/fallibility, μέθοδο εμπειρική /απαγωγική, κατά βάσιν ασπάζομαι και ακολουθώ στην διεξαγωγή της έρευνάς μου, μέθοδο κατ' εξοχήν ισχυρή και ισχύουσα για τις κοινωνικές επιστήμες.

Στην προκείμενη διατριβή τα παραπάνω σημαίνουν ότι, αίφνης, στην ιστορική διαμάχη Βενιζέλου - Κωνσταντίνου, εκκινώ από την γενικώς παραδεδομένη αντίληψη για το αναμφίλεκτο του διεκδικήσιμου των δυτικών περιφερειών της Μ. Ασίας από το τότε Βασίλειο της Ελλάδος, και κάμω χρήση των εργαλείων της γεωπολιτικής ανάλυσης, ήτοι της μελέτης της πολιτικής γεωγραφίας στην δυναμική σύλληψή της, για να επιβεβαιώσω το ορθό η εσφαλμένο των τότε αντιλήψεων, και να επαναξιολογήσω την, όντως «συντηρητική» προσέγγιση του Γενικού Επιτελείου, δηλ. του Ι. Μεταξά. Ο γράφων, δεν διατείνεται ότι προχωρεί βάσει της γνωστής ποππεριανής “bold hypothesis”. Δεν διατείνεται a priori, ότι ο Μεταξάς υιοθετούσε βάσει γεωπολιτικής ανάλυσης δεδομένων (που δεν ονομάζει γεωπολιτική), ορθότερη αντίληψη της βενιζελικής ως προς την Μικρά Ασία, αλλά προχωρεί εμπειρικά, και κατά τούτο προσδιόρισε παραπάνω την προσέγγισή του ως εκλεκτικιστική /εμπειρική : ήτοι, ενώ κατ' αρχήν ακολουθεί το μεθοδολογικό πλαίσιο της Falsifizierbarkeit του Popper, στην φορά της έρευνας, κάνοντας χρήση του παλαιού μεθοδολογικού υποδείγματος «δοκιμή και πλάνη» (trial and error) προχωρεί στο χτίσιμο της διδακτορικής εργασίας του.

Επιστημονικός σχεδιασμός.

«Κάθε κράτος κάνει την πολιτική της γεωγραφίας του». Ούτως, Ναπολέον Βοναπάρτης⁷. Είναι ακριβές να προστεθεί «... και της ιστορίας του».

Ο πυρήνας του ερευνητικού σχεδίου μου, αφορά στην εξέταση των ροπών και τάσεων της ενδυναμωμένης (μετά τον αστόχαστο και ατυχή πόλεμο του 1897) κοινωνίας του ελλαδικού κράτους, αλλά και του ομογενούς στοιχείου εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς επίσης στα ισχυρά παροικιακά κέντρα (Αίγυπτος, Ρουμανία, Παρευξείνια Ρωσία), τάσεων που συναιρούνται στα πριν και μετά το Γουδή, και αποκρυσταλλώνονται στις διαμετρικά αντίθετες προσεγγίσεις, μετά τους νικηφόρους βαλκανικούς πολέμους, το 1914 και 1915.

Έκρινα, ωστόσο, απαραίτητη την παράθεση μακρού σχετικά ιστορικού διαγράμματος της πορείας του νεοπαγούς κράτους, από την συγγραφή των εδαφικών βλέψεων επί Ιωάννη Καποδίστρια, μέχρι το Βερολίνιο Συνέδριο και την προοπτική συμπίεσης της Ελλάδος συνεπεία των φιλοδοξιών της ηγεμονίας της Βουλγαρίας πάνω σε ιστορικά ελληνικά εδάφη. Στην συνέχεια, αναλύω τα της διαχρονικής σημασίας των Στενών, εις πείσμα των τεχνολογικών εξελίξεων, στις μεταφορές και τις συγκοινωνίες και απεικονίζω,

⁷ Alexandre Defay, ο.π., σελ.9

χωρίς να προβαίνω σε μελέτη της σφαίρας του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, τα του σημερινού καθεστώτος αυτού. Θεώρησα επίσης χρήσιμο καθώς η εργασία εξετάζει την διάπλαση των γεωπολιτικών τότε προτεραιοτήτων του κράτους, με τον νου στο σημερα και το αύριο, να παρεμβάλω, συνοπτική αναφορά στην Κύπρο.

Στην διαδικασία αυτή, ο γράφων θα επιχειρήσει να δείξει ότι προσπέλασε το σύνθετο και απαιτητικό αντικείμενο της έρευνάς του με τρόπο στέρεα επιστημονικό, ότι είναι σε θέση να δαμάσει το υλικό του απόλυτα και να αναλύει εποπτικά τις μεταβαλλόμενες θέσεις ισορροπίας, εκκινών από την θέση συμφερόντων του νεώτερου ελληνικού κράτους.

Στόχος

Η διατριβή επιδιώκει «εργαστηριακά» να αναδείξει τα διλήμματα και τις επιλογές των ηγεσιών της χώρας, κυρίως το 1914/1915, και να διευκολύνει την συναγωγή διδαγμάτων στην σύγχρονη πραγματικότητα.

Η σύγχρονη Ελλάδα, από γεωγραφική άποψη, διατηρεί γενικώς, τα χαρακτηριστικά της προ της συνθήκης των Σεβρών χώρας. Ωστόσο η παρουσία της στο Αιγαίο είναι πλέον ιδιαίτερα αυξημένη : με το τέλος του Β' Βαλκανικού πολέμου - υπενθυμίζεται - επάκτιες του πελάγους αυτού, ήσαν πέραν ημών και της Τουρκίας, η Βουλγαρία με την δυτική Θράκη και η Ιταλία με τα Δωδεκάνησα.

Σήμερα η χώρα χαρακτηρίζεται από δύο βασικές συγκριτικά μειονεξίες : α) δημογραφική κάμψη, β) οικονομική στασιμότητα, ενδεχομένως δε και από άλλες άυλες και μη μετρήσιμες (π.χ. προσήλωση στο έθνος-κράτος).

1.3.2. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων 1821-1914

Ήδη τον 16^ο αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, απέτυχε να επιβληθεί ως ναυτική δύναμη. Έλυσε την πολιορκία της Μάλτας το 1565 και ηττήθη από τις συνασπισμένες χριστιανικές δυνάμεις στην ναυμαχία της Ναυπάκτου, στις εκβολές του Αχελώου, τον Οκτώβριο 1571, μια από τις πολλές κοσμοϊστορικές πολεμικές συγκρούσεις, που ξετολίχθηκαν στον ελληνικό χώρο, στην διαδρομή του χρόνου.

Επιπλέον, αν και με τεράστιο ανάπτυγμα ακτών στον Ινδικό Ωκεανό (Ερυθρά Θάλασσα, Περσικός Κόλπος), οι Οθωμανοί ποτέ δεν αποδόθηκαν σε εξερευνητικές - αποικιακές εξορμήσεις, πλην της περιπτώσεως του κορυφαίου Τούρκου ναυτικού και χαρτογράφου Πίρι-Ρεις (1513). Ωστόσο, παρέμειναν δεσπόζουσα στρατιωτική και τεχνολογικά προηγμένη ηπειρωτική δύναμη, μέχρι την αποτυχούσα β' πολιορκία της Βιέννης (1683). Έκτοτε, αργά αλλά σταθερά, καθώς έχασαν το τραίνο της οικονομικής ανάπτυξης και της επιστημονικής προόδου έναντι των χριστιανικών δυνάμεων της Δύσης, άρχισαν να υποχωρούν από τα κατακτημένα εδάφη στη Κεντρική Ευρώπη και την βόρεια ακτή του Ευξείνου Πόντου.

Η συνθήκη του Ιασίου (1792), με την οποία η Υψηλή Πύλη απώλεσε οριστικά το χανάτο των Τατάρων της Κριμαίας και περιορίστηκε στα εδάφη δυτικά του Δνειστερου σηματοδοτεί, παράλληλα, μια στροφή. Αντιμέτωπη η Αυστρία με την απειλή της επαναστατικής ρεπουμπλικανικής Γαλλίας, μετά το θάνατο του Ιωσήφ Β', παύει να συμπράττει με την τσαρική Ρωσία σε απολυτρωτικούς αγώνες των Χριστιανών ορθοδόξων, υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Αψβούργοι, μπροστά στην παλίρροια της Γαλλικής Επανάστασης, ακολουθούν συντηρητική πολιτική, προσπαθούν να

διαφυλάξουν τα κεκτημένα στο γερμανικό χώρο και την λεκάνη του Δούναβη και, πολύ φυσικά, οδηγούνται σε συνεννόηση με τους Τούρκους. Πρώτοι αυτοί, πριν από τους Βρετανούς (και τους Γάλλους), ασπάζονται το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Έκτοτε τα απελευθερωτικά κινήματα των Ελλήνων-Ρωμαίων υπηκόων της Πόλης, αποκτούν αυτόχρονα ανατρεπτικό χαρακτήρα στα μάτια της δεσποτικής Βιέννης. Οι κορυφαιοί Εθνεγέρτες, υπήρξαν όλοι στόχος της Αυστριακής πολιτικής. Ρήγας, Αλ. Υψηλάντης, Ιω. Καποδίστριας.

Έτσι, μετά το 1792, η εξασθενημένη Αυτοκρατορία θα μπορούσε να υπολογίζει στην ηθική τουλάχιστον στήριξη της Βιέννης έναντι της Ρωσίας. Η χώρα αυτή, με (μερική) εξαίρεση την περίοδο του Τσάρου Αλεξάνδρου Α΄ (1806-1825), ήταν η μόνη που είχε απώτερο στόχο της πολιτικής της, ως Τρίτη Ρώμη μετά την Άλωση (1453), την κατάληψη της (δεύτερης Ρώμης) Κωνσταντινούπολης, πρωτεύουσας των Οσμανιδών. Ήταν, επομένως, εκείνη της οποίας η επιτυχία απειλούσε Αυστρία, Βρετανία και Γαλλία, καθώς οι δυο τελευταίες ψηλαφούσαν διεξόδους στην Ανατολική Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή.

Αυτή ήταν η γεωπολιτική εικόνα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία όταν ξέσπασε, μετά μακρά επώαση, η Ελληνική Επανάσταση, τον Φεβρουάριο-Μάρτιο 1821, έργο, κυρίως, ανήσυχων Ελλήνων εμπόρων της Διασποράς, οργανωμένων στην Φιλική Εταιρεία. Οι ισορροπίες που είχε επιβάλει η Ιερά Συμμαχία μετά το 1815, η αναγκαστική συνεργασία Αυστρίας-Ρωσίας-Βρετανίας, αποτελούσαν το δίκτυο ασφαλείας, πάνω στο οποίο ο Σουλτάνος στήριζε την ακεραιότητα του παρακμάζοντος κράτους του. Από το πρίσμα αυτό, η έκρηξη του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, ενώ ήταν ώριμος καρπός μακράς ζυμώσεως και ιδεολογικής προετοιμασίας, συνέπεσε με την επικράτηση των πλέον αυταρχικών αντιλήψεων στην Ευρώπη, όταν το σύστημα Μέττερνιχ βρισκόταν στο απόγειό του, καθώς ο Αυστριακός Καγκελάριος είχε καταφέρει να παραπείσει τον κάποτε φωτισμένο τσάρο Αλέξανδρο και να τον παρασύρει στις αντιλήψεις του, γεγονός που οδήγησε στην αποχώρηση του Καποδίστρια και την εγκατάστασή του από το 1822 στην Ελβετία.

Το γεωπολιτικό λοιπόν περιβάλλον τον χρόνο εκρήξεως της Επανάστασης, ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκό για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρά τους ποικίλους περισπασμούς που αυτή εσωτερικά αντιμετώπιζε (ανταρσία Αλή Πασά Ιωαννίνων, απειθαρχία σωμάτων Γενιτοάρων, εξουσία Μεχμέτ Αλή στην Αίγυπτο κλπ). Τα πράγματα όμως μεταβλήθηκαν άρδην, πέραν των αρχικών επιτυχιών των Ελλήνων, της αντιστάσεώς τους, και του ισχυρού φιλελληνικού κινήματος (Lord Byron, Eugene Delacroix κλπ), λόγω άλλων – μη προβλέψιμων – διεθνών γεγονότων. Οι εξεγέρσεις στο βασίλειο της Νεαπόλεως, στη βόρειο Ιταλία, την Ισπανία, ενώ είχαν επαναστατήσει οι ισπανικές κτήσεις στην Νότια Αμερική, μετακόμισαν προς ώρας το κέντρο βάρους του ενδιαφέροντος των θαλασσιών δυνάμεων, Βρετανίας (και κάπως Γαλλίας) στο Ατλαντικό.

Η Αγγλία έχοντας κατοχυρώσει το Γιβραλτάρ, την Μάλτα, τις Ιόνιες Νήσους στην Μεσόγειο, αισθανόταν όλο και λιγότερο αλληλέγγυη με την Ιερά Συμμαχία, που έμοιαζε να εξελίσσεται αργά σε απολίθωμα⁸.

⁸ Ο Metternich γράφει με υπεροψία και παράδοση ανωριμότητα στο ημερολόγιό του (6 Μαΐου 1821) τα ακόλουθα υποτιμητικά για τους Έλληνες: «Les complications qui peuvent survenir en Orient échappent a tous les calculs. Peut-etre est-ce peu de chose; la-bas par-dela nos frontieres orientales trois ou quatre cent mille individus pendus, egorgés, empalés, cela ne compte guere».

Ο Metternich κατήγαγε τις τελευταίες επιτυχίες του στο Συνέδριο του Laybach (Λιουμπλιάνα, Ιανουάριος-Μάρτιος 1821) και εκείνο της Βερόνας το 1822. Τον Δεκέμβριο 1823 ο Πρόεδρος των ΗΠΑ James Monroe εξήγγειλε το ομώνυμο δόγμα παρεμπόδισης εμπλοκής των ευρωπαϊκών δυνάμεων, στα πράγματα της αμερικανικής ηπείρου. Στο τέλος του 1825, συμβαίνουν δυο σημαντικές αλλαγές στην σύνθεση του ευρωπαϊκού πολιτικού προσωπικού, που θέτουν τον Metternich εκτός αγώνα: τον Castlereagh, που αυτοκτόνησε το καλοκαίρι του 1822, διαδέχεται στο Υπουργείο Εξωτερικών της Αγγλίας, επανερχόμενος, ο George Canning για τον οποίο ο Metternich δεν ήταν παρά ένας κενόδοξος αριστοκράτης, ενώ τον ευμετάβλητο και διαχειρίσιμο τσάρο Αλέξανδρο που πέθανε απροσδόκητα τον Δεκέμβριο 1825 στο Ταγανρόγκ από μαλάρια, διαδέχθηκε ο εκτός ελέγχου του Αυστριακού, νεώτερος αδελφός του εκλιπόντος ηγεμόνα, Νικόλαος.

Τα δίκτυα του Καποδίστρια, άρχισαν σιωπηρά να επιστρέφουν στο παιχνίδι. Το «Ανατολικό Ζήτημα», δηλ. το ζήτημα διευθέτησης του Αγώνα των Ελλήνων, κατά τρόπο μη μειωτικό για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά σωστικό για τους επαναστάτες, πήρε άλλη τροπή. Ο «Αμαξηλάτης της Ευρώπης» (Der Kutscher Europas) έμεινε με τα χάλινάρια στα χέρια, χωρίς άμαξα. Το Πρωτόκολλο της Πετρούπολης, 4 Απριλίου 1826, που υπέγραψε ο Άγγλος Πρωθυπουργός λόρδος Wellington, αποτελεί ένα είδος Γιάλτας πριν την Γιάλτα. Οι Ρώσοι αποκτούν ελευθερία κινήσεων στον Κάτω Δούναβη, και Βρετανία-Ρωσία αναλαμβάνουν να μεσολαβήσουν μεταξύ Πύλης και επαναστατών, με τελικό σκοπό την σύσταση αυτονόμου ελληνικού κράτους⁹.

Το σύστημα της Ιεράς Συμμαχίας σιγά-σιγά αποδιοργανώνεται. Ακολουθούν σειρά διπλωματικών κινήσεων που σκοπό έχουν, κατ' αρχήν, την «ειρήνευση» της Ελλάδος.

- ✓ Ιουλιανή Σύμβαση, Λονδίνο 1827, μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας. Μεσολαβεί η ναυμαχία του Ναβαρίνου, και η κάθοδος του Καποδίστρια, τον Ιανουάριο 1828.
- ✓ Συνθήκη της Ανδριανουπόλεως, Σεπτέμβριος 1829.
- ✓ Συνθήκη του Λονδίνου, Ιανουάριος (ν.η.) 1830, αναγνώριση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στην γραμμή Αχελώου - Σπερχειού.
- ✓ Συνθήκη Λονδίνου, Απρίλιος 1831, το κράτος, χάρις στις άοκνες προσπάθειες του Καποδίστρια, εγκαθίσταται στην γραμμή Αμβρακικού - Παγασητικού.

Έτσι, εγεννήθη η Ελλάς, που λόγω της πολιτικής του Αλεξάνδρου Α' δεν προέκυψε ως δορυφορικό κράτος της Ρωσίας, αλλά ως αποτέλεσμα συμβιβασμού Δυτικών δυνάμεων και Ρωσίας, υπό την προστασία των οποίων εκαλείτο εν τοις πράγμασι να διαδραματίσει ρόλο *etat-tampon*, *Pufferstaat*, τόσο έναντι της Ρωσίας, όπως κυρίως οι Βρετανοί επεδίωκαν, όσο και έναντι της Τουρκίας. Η σημασία της ιδρύσεως ελληνικού κράτους δεν ήταν ακριβώς γεωπολιτική, περισσότερο σήμαινε ανατροπή της ευρωπαϊκής μέχρι τότε δημόσιας τάξεως, εκείνης της Ιεράς Συμμαχίας.

Η Ελληνική επανάσταση ήταν κυρίως που απομάκρυνε τους Άγγλους, κηδόμενους των ιδιαίτερων συμφερόντων τους, από το συμβατικό οικοδόμημα Βιέννης-Παρισίων του 1815. Αυτή, κίνησε τον ζήλο των άλλων βαλκανικών λαών, που πιο ζωηρά παρά ποτέ επεδίωξαν

⁹ Όλα αυτά γινόντουσαν «εκτός του πολιτισμού». Είτε αυτά συμβαίνουν εκεί, είτε στο Άγιο Δομνίκο, ένα και το αυτό είναι. Βλέπε, «Metternich» του Guillaume de Bertier de Sauvigny, Fayard 1986, Παρίσι, σελ. 352.

⁹ Επρόκειτο ουσιαστικώς για ναυαγίαρση της ρωσικής πολιτικής, η οποία επί των ημερών του Αλεξάνδρου δρούσε αντίθετα στα συμφέροντα και στις σταθερές γραμμές της στην Ανατολή. Τούτο, είχε δώσει την ευκαιρία στην Αγγλία να καλύψει το κενό: το 1823 ο G. Canning αναγνώριζε τους Έλληνες ως εμπόλεμους, ενώ το 1825, υπό τον Α. Μαυροκορδάτο, ζητήθηκε ομαδικά η προστασία του βρετανικού στέμματος.

την απαλλαγή τους από την ξένη δεσποτεία των Οθωμανών αρχικά, των Αψβούργων στην συνέχεια.

1.4. Οι γεωπολιτικές βλέψεις του νέου ελληνικού κράτους – Μέγα το της Θαλάσσης Κράτος

Την γεωπολιτική του κράτους διαμόρφωσε ο κυβερνήτης Ιω. Καποδίστριας με τα περίφημα υπομνήματά του προς τους συμμάχους, με τα οποία προσδιόριζε τους εθνικούς στόχους και αξίωνε διεύρυνση της επικρατείας της αναγεννηθείσης Ελλάδος.

- επιστολή από 3 Οκτωβρίου 1827 προς William Horton του Foreign Office όπου τάσσεται υπέρ γραμμής Αμβρακικού- Θερμαϊκού, με συμπερίληψη των νησιών του Αιγαίου.
- υπόμνημα από 11 Σεπτεμβρίου 1928 στην πρεσβευτική διάσκεψη Πόρου. Τάσσεται υπέρ ορίων από τον Θερμαϊκό μέχρι τα Ακροκεραυνία, καλύπτοντας έτσι Θεσσαλία και Ηπειρο¹⁰.

Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, υπό το φως των όσων ακολούθησαν τον 20^ο αιώνα, ότι ο Καποδίστριας θεωρεί φυσικό όπως το σύνολο του γεωγραφικού χώρου της Ηπείρου μέχρι Ακροκεραυνίων ορέων, περιέλθει στην Ελλάδα, στην οποία έτσι επιφυλάσσει ακτογραμμή στην ανατολική πλευρά της εισόδου της Αδριατικής, καλύπτοντας απόλυτα τα Ιόνια νησιά, οψέποτε αυτά θα επρόκειτο να αποτελέσουν τμήμα της ελληνικής επικρατείας.

Αντιστοίχως, διεκδικεί το σύνολο των νησιών του Αρχιπελάγους βασιζόμενος, όχι απλώς στους ιστορικούς τίτλους, αλλά στην εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού τους, μην αποστέργοντας να συμπεριλάβει και την Κύπρο στις ελληνικές διεκδικήσεις, για τους ίδιους, όπως προηγήθηκε, λόγους. **Αποτολμάται να λεχθεί, ότι η γεωπολιτική σκέψη του Καποδίστρια, είχε επηρεασθεί από την configuration της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, της οποίας είχε γεννηθεί υπήκοος. Με άλλους λόγους, έβλεπε ένα κράτος - αλυσίδα θαλασσιών - νησιωτικών βατήρων¹¹, με επαρκή ωστόσο μητροπολιτική / χερσαία (ενδο -) χώρα, αδιαφορώντας εάν κρίκοι της αλυσίδας αυτής κείνται κατέναντι του μικρασιατικού κορμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι φανερό ότι ένα τέτοιο κράτος για να σταθεί, θα είχε ανάγκη ισχυρού ναυτικού. Κατανοούσε, επομένως, ο Κυβερνήτης, ότι το κράτος αυτό, μεταξύ των τριών δυνάμεων του Ναυαρίνου, πρωτίστως με την Αγγλία θα έπρεπε να συνεννοηθεί. Της τελευταίας η πολεμική προς τον Καποδίστρια δεν οφειλόταν τόσο στην φιλορωσική διάθεση αυτού, αλλά στον αγώνα του να στήσει σχετικά ακηδεμόνευτο κράτος.**

1.4.1 Ελληνικός χώρος

Η δυναμική σύλληψη της γεωγραφίας του ελληνικού χώρου, οδηγεί στις ακόλουθες παραδοχές:

¹⁰ Βλ. Αλεξ. Ι. Δεσποτόπουλου «Μελέτες Πολιτικής Ιστορίας» Εκδοτική Αθηνών, 1989, σελ.29-30, Ι.Α. Καποδίστρια «Επιστολαί», Αλεξ. Δεσποτόπουλου «Ο κυβερνήτης Καποδίστριας και η Απελευθέρωση της Ελλάδος», Αθήνα 1984.

¹¹ Βλέπε, Admiral James Stavridis “Sea Power: The History and Geopolitics of the World’s Oceans”, Penguin Books, NY, 2018, σελ. 142-146, όπου ανάγλυφος ο θαυμασμός και η εκτίμηση του συστήματος της Βενετίας.

Το κράτος της Συνθήκης του Λονδίνου (1831) ήταν ένα *provisorium*, μια αφετηρία για μελλοντική επέκταση εαυτού.

Η ροπή του κράτους ήταν προς βορρά και ανατολάς. Το Κρητικό ζήτημα υπήρξε το μόνο εδαφικής τάξεως ζήτημα για το 19^ο αιώνα, όμως το νεαρό βασίλειο αναζητούσε τη φυσική, βιώσιμη διεύρυνσή του, προς βορράν. Ο Καποδίστριας είχε διαγράψει ως βορειοδυτικό όριο την προβολή των Ακροκεραυνίων στην Αδριατική.

Οι ελληνο-σερβικές συνεννοήσεις Χαριλάου Τρικούπη - Ηλία Garasanin και η μυστική συμφωνία των δύο στο Vöslau της Αυστρίας, αλλά και η μη τελεσφορήσασα αποστολή του Γρηγορίου Γ. Υψηλάντη στο Βουκουρέστι (άνοιξη 1866) δείχνουν την μέριμνα του κράτους να «ανέβει» βορειότερα, εξασφαλίζοντας την Θεσσαλονίκη και κρατώντας τις οδεύσεις προς Κωνσταντινούπολη ανοιχτές. Αυτός ήταν ο βασικός λόγος που η προσάρτηση της ημιαυτόνομης ηγεμονίας της Ανατολικής Ρωμυλίας στην Βουλγαρία το 1885, προκάλεσε τόσο μεγάλη συγκίνηση και απογοήτευση. Απειλείτο η απόφραξη των οδών προς την Βασιλεύουσα και η απώλεια της βόρειας ακτής του Αιγαίου.

1.4.2. Πρόβλεψη σε βάθος χρόνου

Αυτή είναι αδύνατη. Αλλά χειρότερη είναι η παραίτηση από κάθε προσπάθεια να κάνεις πρόβλεψη. Θα ήταν σαν να πηγαίνεις στον πόλεμο, χωρίς σχέδια επιχειρήσεων. Τα σχέδια εκπονούνται για να μην εφαρμόζονται, ακόμα και εάν προκύψει πολεμική ανάγκη, και οι προβλέψεις για να διαψεύδονται. Όμως, η διαδικασία διανύσεως της σκοτεινής λεωφόρου που συνδέει το παρόν με το μέλλον, υποχρεώνει σε οργάνωση, μέθοδο, προγραμματισμό, επαλήθευση, αυτό-έλεγχο. Αλίμονο, εξάλλου, εάν κανείς παρασύρεται από τις Κασσάνδρες της συμφοράς και του ολέθρου, η τις σειρήνες της επιτυχίας και του μεγαλείου. Επισυμβαίνουν πάντοτε, μεγάλες ανατροπές που ουδείς δύναται να προβλέψει: ο Jacques Attali, στο βιβλίο του *“Lignes d’ Horizon”* (Paris, Fayard 1990), διαψεύδεται παταγωδώς όταν επενδύει στο μέλλον της Ιαπωνίας και αρνείται να δει την άνοδο της Κίνας, βασιζόμενος δε στην απλή αλήθεια της βραχείας μνήμης όλων, όχι μόνο φυσικών προσώπων αλλά και θεσμών, επανέρχεται πρόσφατα στην μαντική, εκδίδοντας νέο βιβλίο πολιτικής προφητείας, *«Une brève histoire de l’avenir»* (Fayard 2009).

Ποιος θα μπορούσε να προβλέψει την επέλαση των Μογγόλων του Τιμούρ Λενκ στην Μικρά Ασία (1402), γεγονός που έδωσε μια ανάσα ζωής 50 χρόνων στο Βυζάντιο;

Ποιος θα μπορούσε να φανταστεί το 1941, όταν η τότε εξόριστη κυβέρνηση της Ελλάδος διαβουλευόμενη με τους συμμάχους έθετε το ζήτημα της ανάγκης διεξόδου στο πλεονάζον δημογραφικό δυναμικό της Ελλάδος προς Βόρειο Αφρική (Κυρηναϊκή), ότι 50 χρόνια αργότερα η Ελλάδα θα είναι δημογραφικά καχεκτική και θα εισάγει μετανάστες;

Αλλά και εγγύς, κανείς μελλοντολόγος δεν πρόβλεψε την κατάρρευση του κομμουνισμού (πλην ίσως Helene Carrere d’Encausse *“L’Empire éclaté”*), αλλά ούτε, σήμερα, την επάνοδο της Περιοίας στην Μεσόγειο, στα ίχνη των Αχαιμενιδών.

1.4.3. Προκαταρκτικές διαπιστώσεις

Το κύριο χαρακτηριστικό του ελληνικού χώρου είναι η γεωγραφική κατάτμηση, χερσαίος χώρος γενικά ορεινός που διακόπτεται από οροσειρές, «στενοχωρία», μικρές

πολύυδρες κοιλάδες και μικρή απόσταση του συνόλου των επαρχιών της χώρας από την Μεσόγειο Θάλασσα, στο Αιγαίο και το Ιόνιο. Η σημερινή Ελλάδα περιλαμβάνει εδάφη πέραν όσων εδήλωνε η αρχαία γεωγραφική ονομασία Ελλάς (η οποία - συνήθως - δεν περιελάμβανε την Ήπειρο και την Μακεδονία, και οπωσδήποτε όχι τη Θράκη), αλλά πολύ ολιγότερα εκείνων που πλειονοτικά εκατοικούντο από Έλληνες κατά τους κλασσικούς και ελληνιστικούς Χρόνους . Βασικό επίσης γνώρισμα του ελλαδικού χώρου είναι ότι αυτός, ακριβώς στη νοτιοανατολική ακρόρεια της ηπείρου Ευρώπης, ουδέποτε, ακόμη και στα νεώτερα χρόνια, δεν διαδραμάτισε δευτερεύοντα, περιφερειακό ρόλο. Πρόκειται για τον πλέον ευαίσθητο και επίκαιρο χώρο, στην κοσμοϊστορική θάλασσα της Γης. Η Ελλάδα απλώνεται εκεί όπου συναντώνται τρεις ήπειροι, η Ευρώπη, η Ασία και η Αφρική. Η Ελλάδα κατ' εξοχήν είναι τοποθετημένη δίπλα σε δυο μητροπόλεις του τρίτου κόσμου: την Κωνσταντινούπολη και το Κάιρο. Η Ελλάδα βρίσκεται εγγύς των τριών ισλαμικών δυνάμεων, καθεμιάς με πληθυσμό περί τα 80 εκατ. ψυχές: την Τουρκία, την Αίγυπτο και το Ιράν.

Χωρίς την Ελλάδα, οι λεγόμενες ηπειρωτικές δυνάμεις δεν μπορούν να κυριαρχήσουν πάνω στην «παγκόσμια νήσο» (Sprykan), ούτε να εξέλθουν από τον εναγκαλισμό των Στενών.

Είναι εντυπωσιακό ότι η μικρή αυτή χώρα, χάρις στον οριζόντιο διαμελισμό της, διαθέτει μήκος ακτογραμμών, ίσο προς εκείνο του συνόλου της λοιπής ηπειρωτικής Ευρώπης, πλην της Νορβηγίας. Η πολυσχιδής αυτή ακτογραμμή, προδιέθεσε τους Έλληνες προς την θάλασσα και την ναυτιλία, και έθρεψε το φιλέρευνο πνεύμα και τον κοσμοπολιτισμό τους.

Η πραγματικότητα αυτή επίσης, παρά τη παραδοσιακή αξία τους ως οπλιτών, διαμόρφωσε την υπεροχή του ναυτικού όπλου, για αμυντικούς κυρίως αγώνες των Ελλήνων.

Τα ευαίσθητα σημεία του σημερινού ελληνικού κράτους, είναι η έλλειψη βάθους και ασφαλών συνόρων προς τον βορρά, στην Μακεδονία και τη Θράκη (απόσταση από τον Εχίνο στο Θρακικό πέλαγος 17 χλμ), και το γεγονός ότι αλυσίδα νησιών στο ανατολικό Αιγαίο σχεδόν αγγίζουν την τουρκική ακτή, όντας θεωρητικώς ευάλωτα. Ιδού εμπράκτως, η αξία του Πολεμικού Ναυτικού για την Ελλάδα, όπως η πρόσφατη ιστορία διδάσκει: ο ελληνικός στόλος το 1912-1913, στόλος μεσαίων και μεγάλων πλοίων¹² μόνος αυτός, κατώρθωσε α) τις νήσους να καταλάβει, β) τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στον βορρά να υποστηρίξει και γ) τις συγκοινωνίες του εχθρού μεταξύ ασιατικών και ευρωπαϊκών κτήσεων του να αποκόψει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Από την Ευόδωση του Αγώνα για την Ανεξαρτησία μέχρι το Συνέδριο του Βερολίνου (1878)

1.1. Εισαγωγή

¹² Εις πείσμα των Αγγλων συμβούλων της αποστολής Kerr που ήθελαν μικρά πλοία επιφανείας και ανάπτυξη του υποβρυχιακού όπλου. Βλέπε Ζήση Φωτάκη «Greek naval strategy and policy, 1910-1919», 2005.

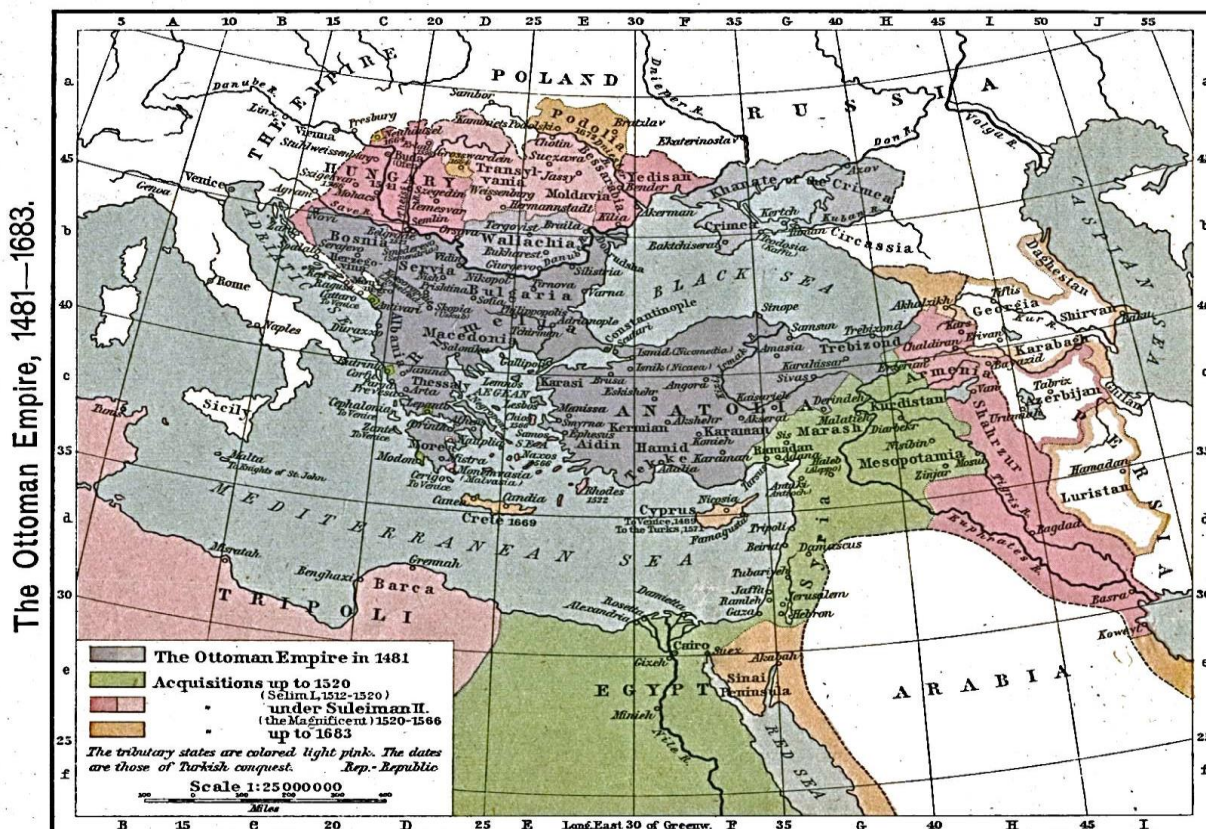
Στην ελληνική λαϊκή παράδοση, η μέρα Τρίτη θεωρείται γενικώς η πλέον κακότυχη της εβδομάδος, ή αλλιώς ως η πλέον πιθανή για να πραγματοποιηθούν διάφορα αρνητικά ενδεχόμενα. Μία σχετικά απλοϊκή εξήγηση για το γεγονός τούτο, φαίνεται να πηγάζει από τα δεδομένα της Ιστορίας: η πτώση της Πρωτεύουσας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, Κωνσταντινούπολης, στα χέρια των κατακτητών Οθωμανών έλαβε χώρα κατά την 29η Μαΐου του 1453, ημέρα Τρίτη, που έκτοτε θεωρείται ως αποφράδα για όλο τον ελληνοισμό. Επισημαίνεται ότι το Στενό του Βοσπόρου και η πόλη που θεμελίωσε ο Ρωμαίος Αυτοκράτορας Μέγας Κωνσταντίνος και επεκτείνεται στις εκατέρωθεν ακτές του (και επομένως ελέγχει/εποπτεύει στρατηγικά αυτό το Στενό) κατέχουν ιδιαίτερα κρίσιμη σημασία και κεντρική θέση στην ελληνική ιστορία και παράδοση. Μάλιστα, για την περιγραφή της συγκεκριμένης γεωγραφικής τοποθεσίας χρησιμοποιείται αρκετά συχνά σε ακαδημαϊκά κείμενα και η ονομασία "Βασιλεύουσα". Σε πολλά λαϊκά κείμενα ή στον προφορικό λόγο γίνεται εκτεταμένη χρήση του όρου "Πόλη" και οι ελληνόφωνοι χριστιανοί κάτοικοι της περιγράφονται ως "ρωμιοί".¹³ Σε κάθε περίπτωση, η σημασία της άλωσης της Βασιλεύουσας σύμφωνα με διάφορους ιστορικούς είναι περισσότερο συμβολική, παρά ουσιαστική.¹⁴ Και τούτο διότι τα περισσότερα από τα εδάφη του Βυζαντίου είχαν περιέλθει στην οθωμανική κυριαρχία αρκετά χρόνια πριν, αν και για πολλά ακόμη χρόνια κατόπιν οι κατακτητές της Πόλης συνέχισαν περαιτέρω την εδραίωση της εξουσίας τους σε εδάφη που κατοικούνταν πρωτίστως από ελληνόφωνους Χριστιανούς Ορθόδοξους, καθώς και από άλλους πληθυσμούς με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα. Έτσι, στα χρόνια που ακολούθησαν την πτώση της Κωνσταντινούπολης, πέρα από τον ελλαδικό χώρο, οι Οθωμανοί επέκτειναν σημαντικά την κυριαρχία τους στα Βαλκάνια φέρνοντας έτσι τη Σερβία, τη Βοσνία, την Αλβανία, τις ηγεμονίες του Δούναβη (Μολδαβία και Βλαχία) και ένα αρκετά μεγάλο τμήμα της Ουγγαρίας κάτω από την άμεση (ή/και έμμεση, όπως π.χ. στην περίπτωση των ηγεμονιών) εξουσία τους (βλ. σχήμα 1.1).¹⁵ Παρά ταύτα, το αυτοκρατορικό σύστημα των Οθωμανών, που στηρίζονταν κατά βάση

¹³ Η πτώση (ή άλωση) της Κωνσταντινούπολης υπήρξε το τελικό αποτέλεσμα της πολιορκίας από τον οθωμανικό στρατό με επικεφαλής τον σουλτάνο Μωάμεθ Β'. Η πολιορκία ξεκίνησε την 6η Απριλίου και διήρκεσε έως την Τρίτη 29η Μαΐου του έτους 1453, με βάση το Ιουλιανό ημερολόγιο. Η υπερχλιετής Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, συνήθως καλουμένη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, τότε έπαψε πλέον να υπάρχει. Βλ. Α. Α. Βασιλιεφ, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (324-1453)*, τόμ. Β', Πάπυρος, Αθήνα, 1971, σελ. 361-2, καθώς και στο S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge Publ., Cambridge, 1965, p. 148. Σημαντικό γεωπολιτισμικής υφής έργο είναι το «Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελη» υπό Ιωάννη Ρωμανίδη, Θεσσαλονίκη, 1976, εκδ. Πουρνάρας.

¹⁴ Βλ. R. Clogg, μετάφραση Χ. Φουντιά, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας: Από την Παρακμή και Πτώση του Βυζαντίου μέχρι τη Μεταπολίτευση του 1974*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 33-35.

¹⁵ Η Οθωμανική Αυτοκρατορία προέκυψε από ένα από τα πολυάριθμα τουρκομανικά κρατίδια στη Μικρά Ασία μετά την κατάρρευση των Σελτζούκων Τούρκων, στα τέλη του 13^{ου}/αρχές του 14^{ου} αιώνα. Η ονομασία της προέρχεται από τον Οσμάν (ή Οθμάν), ιδρυτή της φερώνυμης δυναστείας των Οσμανλιδών, ή Οθωμανών, όπως είναι ευρύτερα γνωστή. Η πρώτη οθωμανική επέκταση έγινε εις βάρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς και των εδαφών της Βουλγαρίας και της Σερβίας. Η Προύσα (σημερινή Μπούρσα) κατελήφθη το 1326 και η Αδριανούπολη (σημερινό Εντίρνε) το 1361, γενόμενες με τη σειρά τους πρωτεύουσες της αναδυόμενης αυτοκρατορίας. Οι μεγάλες οθωμανικές νίκες του Κοσσυφοπεδίου (1389) και της Νικόπολης (1396) έθεσαν ευμεγέθη τμήματα της Βαλκανικής Χερσονήσου υπό οθωμανικό έλεγχο και ουσιαστικά κατέστησαν την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης τον επόμενο στρατηγικό στόχο. Η νίκη στη Βάρνα το 1444 επί του σταυροφορικού στρατού που οδηγούσε ο Λαδίσλαος Γ' της Πολωνίας και της Ουγγαρίας ακολουθήθηκε το 1453 από την εκπόρθηση της Κωνσταντινούπολης. Έτσι, μέσα σε περίπου έναν αιώνα οι Οθωμανοί μεταλλάχθηκαν από μία νομαδική ορδή, σε κληρονόμους της αρχαιότερης ευρωπαϊκής αυτοκρατορίας. Η επιτυχία τους οφειλόταν εν μέρει στην αδυναμία και διχόνοια των αντιπάλων τους και εν μέρει στη σπουδαία στρατιωτική τους οργάνωση. Η οθωμανική επέκταση έφθασε στο απόγειο της τον 16^ο αιώνα, υπό τους Σελίμ Α' και Σουλεϊμάν Α'. Βλ. αναλυτικά στο: Δ. Κιτσιίκη, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1280-1924*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2003.

στον στρατιωτικό επεκτατισμό και αποικισμό, θα γνώριζε στην εξέλιξη του χρόνου σημαντική πίεση και υποχώρηση. Είναι ενδεικτικό ότι το τέλος της επέκτασής τους προς τα δυτικά είχε καταγραφεί με απόλυτη σαφήνεια με την αποτυχία της πολιορκίας της Βιέννης το 1683. Η αργή αλλά σταθερή υποχώρηση από τα ευρωπαϊκά εδάφη επισφραγίστηκε με τις συνθήκες του Κάρλοβιτς (1699), του Πασσάροβιτς (1718) και του Βελιγραδίου (1739), όλες τους ενδεικτικές της πτώσεως της Οθωμανικής ισχύος.¹⁶ Έτσι, στις αρχές του 19ου αιώνα τα ευρωπαϊκά εδάφη που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν ήδη αισθητά περιοριστεί (βλ. σχήμα 1.2)

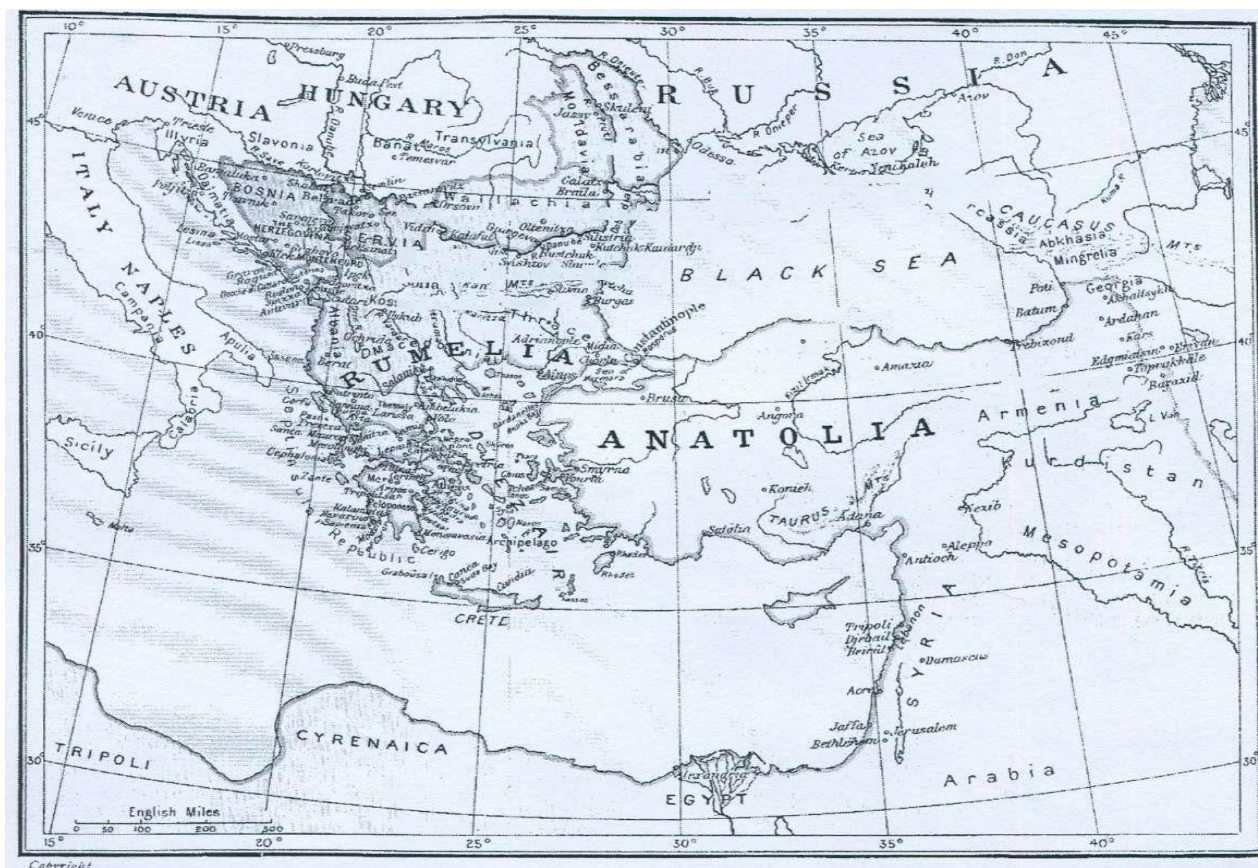
Σχήμα 1.1

Διαδοχικές επεκτάσεις και εδάφη υπό Οθωμανική κυριαρχία το 1481

Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki> (Οθωμανική Αυτοκρατορία), Σεπτέμβριος 2013.

¹⁶ Είναι μάλλον ευνόητο ότι αυτή ακριβώς η διαδικασία της παρατεταμένης παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διευκόλυνε την ανάπτυξη του κινήματος της ελληνικής εθνικής αφύπνισης που συνέβαλε στη συνέχεια καθοριστικά στην όλη επιτυχία του εγχειρήματος της Επανάστασης του 1821. Βλ. R. Clogg, *ό.π.*, σελ. 50-1.

THE OTTOMAN EMPIRE IN 1801.

Σχήμα 1.2

Εδάφη υπό Οθωμανική κυριαρχία το 1801

Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki> (Οθωμανική Αυτοκρατορία), Σεπτέμβριος 2013.

Πολυάριθμα ελληνόγλωσσα κείμενα, αλλά και αρκετοί ξενόγλωσσοι συγγραφείς, έχουν αναδείξει τον ισχυρό αντίκτυπο της οθωμανικής κυριαρχίας επί των υπόδουλων Ελλήνων καθώς και τις προσδοκίες τους για την ελευθερία. Πολύ ορθά προσδιορίζει π.χ. ο καθηγητής-ιστορικός Richard Clogg ότι οι μύθοι και οι μεσσιανικές δοξασίες για τη μελλοντική απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης και φυσικά των ελληνορθόδοξων πληθυσμών από τους Οθωμανούς ήταν πολυάριθμοι. Ενδεικτικά επισημαίνονται τα ακόλουθα: α) ότι ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου, Κωνσταντίνος ο XI ο Παλαιολόγος, επίσης γνωστός και ως ο "Μαρμαρωμένος Βασιλιάς", θα σηκωνόταν από τον τόπο ταφής του κάποια δεδομένη ημερομηνία για να απελευθερώσει τον σκλαβωμένο λαό του. β) ότι οι Οθωμανοί-Τούρκοι τελικά θα επέστρεφαν στην Κόκκινη Μηλιά, η οποία τοποθετείται κάπου στην κεντρική Μικρά Ασία. γ) τέλος, η σημαντικότερη όλων των δοξασιών/προφητειών, η οποία και επέδρασε καταλυτικά στις ιστορικές εξελίξεις στα Βαλκάνια -και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με ένα από τα βασικά ερωτήματα εξέτασης της παρούσας διδακτορικής διατριβής και συνήθως αποδίδεται ως Ανατολικό Ζήτημα- ότι ένα "ξανθό γένος", δηλαδή μία φυλή με λευκό-ξανθά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά από τον Βορρά θα ελευθέρωνε κάποια χρονική στιγμή τους Έλληνες από την επαίσχυντη αιχμαλωσία. Ειδικότερα, ο συγκεκριμένος ιστορικός επισημαίνει¹⁷: "Αυτό το ξανθό γένος πολλοί πίστευαν ότι ήταν οι Ρώσοι, στους οποίους οι Έλληνες στήριζαν τις ελπίδες τους

¹⁷ Βλ. R. Clogg, *ό.π.*, σελ. 47.

για την τελική απελευθέρωση. Όπως είχε σημειώσει ο Paul Rycaut, ο Βρετανός πρόξενος στη Σμύρνη μεταξύ 1667 και 1677, οι Έλληνες προτιμούν τον Μοσκοβίτη περισσότερο από κάθε άλλον Χριστιανό πρίγκηπα, επειδή ακολουθεί τη δική τους τελετουργία και θρησκεία, τον ονομάζουν Αυτοκράτορά τους και Προστάτη τους από τον οποίο, σύμφωνα με παλιές προφητείες και σύγχρονες προλήψεις, περιμένουν την απελευθέρωσή τους και την ελευθερία της εκκλησίας τους¹⁸... Με λίγα λόγια, οι Έλληνες πίστευαν ότι η απελευθέρωσή τους δεν επρόκειτο, και δεν μπορούσε, να επιτευχθεί με τις δικές τους προσπάθειες, αλλά μόνο σαν αποτέλεσμα θείας επέμβασης¹⁹."

Το ρωσικό κράτος, ιδίως από τότε που εξετόπισε την Πολωνία από την ενδιάμεση περιοχή της Ουκρανίας, θα αντιμετώπιζε το πρόβλημα της εξόδου σε θάλασσες που παρέχουν απρόσκοπτη πρόσβαση σε μεγάλους εμπορικούς διαδρόμους και δεν υποφέρουν από φαινόμενα παγοποίησης. Ο ελλαδικός ηπειρωτικός κορμός και τα νησιά του Αιγαίου αποτελούν βασικές στοχεύσεις της προσπάθειας της Ρωσίας για την επαφή της με θερμές (νότιες) θάλασσες. Η γεωγραφία δεν ευνοεί τη μεγάλη αυτή χερσαία δύναμη, αφού στο Βορρά οι πάγοι εμποδίζουν ποικιλότητα τις θαλάσσιες συγκοινωνίες. Αλλά και προς Νότο, τα ρωσικά πλοία θα πρέπει να περάσουν από τα Στενά του Βοσπόρου και το Αρχιπέλαγος του Αιγαίου πριν εισέλθουν στα πιο ανοιχτά ύδατα της Μεσογείου Θάλασσας²⁰. Η σύγκρουση λοιπόν της Ρωσικής με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, περίπου από το 1700, στην προσπάθεια της πρώτης να επεκτείνει την επιρροή της σε περιοχές ικανά φιλικές για την ναυσιπλοΐα (αποκτώντας δε παράλληλα τον έλεγχο σε αριθμό φιλόξενων λιμένων) και προφανώς της δεύτερης να αντιμετωπίσει αυτές τις επιδιώξεις, θα επηρέαζαν καταλυτικά την εξέλιξη της Ιστορίας. Εν συντομία, υπό τον όρο του Ανατολικού Ζητήματος νοούνται τα πολυποίκιλα διπλωματικά και πολιτικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν από τις εγγενείς αδυναμίες στη διατήρηση της συνοχής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι οποίες και έγιναν ιδιαίτερα αισθητές από τα μέσα του 18^{ου} μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Την προαναφερθείσα χρονική περίοδο, ο ένας μετά τον άλλο υπόδουλοι στους Οθωμανούς λαοί εξεγέρθηκαν, γεγονός που βρίσκεται σε άμεσο συσχετισμό με το ιστορικό δεδομένο ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ηττήθηκε από τη Ρωσία κατά τον αναμεταξύ τους πόλεμο που ξεκίνησε το έτος 1768 και τερματίστηκε κατά το 1774. Έκτοτε, τέθηκε σε συνεχή κίνηση μία διαδικασία συνεχούς υποχώρησης των Οθωμανών που είχε μετά από ενάμιση αιώνα ως αποτέλεσμα την μετεξέλιξη της Αυτοκρατορίας στην σύγχρονη Τουρκία, με αφετηρία τον Κεμάλ Ατατούρκ.

¹⁸ Βλ. P. Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Printed by J. Starkey and H. Brome, London, 1682, σελ. 176.

¹⁹ Ωστόσο, ακόμη και κατά χρονικές περιόδους που η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ακμαία και φυσικά η πιθανότητα της απελευθέρωσης πάρα πολύ μικρή, υπήρχαν Έλληνες που δεν είχαν αποδεχθεί μοιρολατρικά την όλη κατάσταση και με διάφορους τρόπους προέβαλαν ένοπλη αντίσταση. Η συζήτηση αφορά φυσικά τις δραστηριότητες των περιβόητων "κλεφτών". Από την άλλη μεριά, οι Οθωμανοί δεν έμειναν άπραγοι σε αυτή την εξέλιξη. Έτσι, σύστησαν τα σώματα των "αρματολών" προκειμένου να συγκρατήσουν τις δραστηριότητες των κλεφτών. Επισημαίνεται ότι τα όρια μεταξύ των δύο αυτών σχηματισμών είναι δυσδιάκριτα, καθώς η μετάβαση από τη μία δραστηριότητα στην άλλη και τούμπανι ήταν ένα συνηθισμένο φαινόμενο. Έτσι, είναι ιστορικό δεδομένο ότι σε όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής κατοχής της Ελλάδας, καταγράφονται πολλές ομάδες οπλισμένων αντρών, που είχαν ως βασική ενασχόληση είτε την παρενόχληση των Οθωμανών (βλ. π.χ. ληστείες φοροεισπρακτόρων από τους κλέφτες), είτε την υποστήριξη (βλ. καταδίωξη των κλεφτών) των αρχών διακυβέρνησης της Αυτοκρατορίας. Χρήζει μνείας εδώ ότι αυτές οι ένοπλες ομάδες, καθώς η παρακμή των Οθωμανών θα συνέχιζε να εντείνεται, μετατρέπονται τελικά κατά την Επανάσταση του 1821 στην πρώτη υπολογίσιμη στρατιωτική δύναμη των Ελλήνων.

²⁰ Βλ. Γ. Πρεβελάκη, *Γεωπολιτική της Ελλάδος*, Libro, Αθήνα, 1998, σελ. 23.

Είναι σαφές ότι οιαδήποτε προσπάθεια χειραφέτησης υπόδουλων πληθυσμών από τον οθωμανικό ζυγό είχε ως προαπαιτούμενο την εξασθένιση της εξουσίας σε καταρχάς κεντρικό επίπεδο, χωρίς διόλου να υποτιμώνται οι εξελίξεις που έλαβαν χώρα σε τοπικό επίπεδο. Δηλαδή, η αρκετά μακροχρόνια διαδικασία υποχώρησης της οθωμανικής (πολιτικής και στρατιωτικής) ισχύος αποτέλεσε αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη του ελληνικού εθνικού κινήματος και την πυροδότηση των διαδικασιών της απελευθέρωσης. Το βασικό πλήγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προήλθε από εξωτερικούς παράγοντες και πιο συγκεκριμένα από τη ραγδαία άνοδο της ρωσικής ισχύος. Η Ρωσία, από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου (1672-1725) και μετά, καθίσταται στη βάση πολυάριθμων μεταρρυθμίσεων και διαφόρων πρωτοβουλιών μετασχηματισμού της οικονομίας της που έλαβαν τότε χώρα, μία αρκετά ισχυρή και υπολογίσιμη ευρωπαϊκή δύναμη. Παράλληλα, μεταβάλλεται σταδιακά στον κυριότερο γεωπολιτικό αντίπαλο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Και τούτο διότι ο έλεγχος της Μαύρης Θάλασσας και η ανεμπόδιστη πρόσβαση στους εμπορικούς δρόμους του Αιγαίου και ευρύτερα της Ανατολικής Μεσογείου θεωρείται πλέον μία υπόθεση ζωτικής σημασίας για τη ρωσική κυβέρνηση, η οποία μάλιστα για να πετύχει το πολυπόθητο αυτό τρόπαιο θα καταφύγει στην χρήση θεμιτών αλλά και αθέμιτων μέσων²¹. Τα ρωσικά σχέδια ευοδώθηκαν τελικά κατά την ηγεμονία της Αικατερίνης Β' (1729-1796), όταν τα στρατεύματά της κατάφεραν επιτυχώς να εισβάλουν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και να καταλάβουν τα εδάφη του ταταρικού χανάτου της Κριμαίας, καθώς και τις περιοχές του Αζόφ (Azof), Κέρτς (Kertch), και Κινμπούρν (Kinbourn)²².

Παρόλο που στην εξέλιξη της ιστορίας η Ρωσία επεκτάθηκε συνεχώς σε δυο διαφορετικές ηπείρους (Ευρώπη και Ασία), στο δεδομένο χρονικό σημείο δεν είχε ακόμη καταφέρει να αποκτήσει ένα απόλυτα αναγκαίο μέσο για την καθιέρωσή της ως μεγάλης δύναμης και να μεταβληθεί σε υπολογίσιμο διεκδικητή της παγκόσμιας κυριαρχίας: την ανεμπόδιστη πρόσβαση σε σημαντικές εμπορικές οδούς. Αυτό το πολυπόθητο έπαθλο, όταν πλέον οι Ρώσοι ήταν στη θέση να το κυνηγήσουν συστηματικά, ήταν ήδη στα χέρια άλλων, και μπορούσε να αποσπαστεί μόνο με τη χρήση στρατιωτικής βίας. Οι πόλεμοι ενάντια στο Βασίλειο της Σουηδίας (και η ίδρυση της Αγίας Πετρούπολης), αλλά και οι συχνές συγκρούσεις με την Πολωνία - Λιθουανία, το Χανάτο της Κριμαίας και την Οθωμανική Αυτοκρατορία εντάσσονταν, σε διαφορετικούς πάντα βαθμούς, στην ίδια αυτή γενική στρατηγική επιδίωξη. Μετά δε τη δυναμική επέκταση της Ρωσίας στην Κεντρική Ασία και την κατάρρευση της Πολωνίας, μοιραία αυτή η στρατηγική επιδίωξη θα κινείτο σε δυο κύριους άξονες: την επέκταση στα Βαλκάνια και την κατάκτηση της

²¹ Είναι σαφές ότι μέρος αυτών των επιδιώξεων αποτέλεσε και η κατά διάφορες χρονικές περιόδους υποδαύλιση της εξέγερσης των υπόδουλων (ορθοδόξων) Ελλήνων. Σε μια περίοδο αναταραχών στα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας -αλλά και συγκρότησης εθνικών ταυτοτήτων για κάποιους από τους λαούς της- η ρωσική προπαγάνδα κατάφερε να διεισδύσει στους ελληνικούς πληθυσμούς και να εκμεταλλευτεί τις λαϊκές δοξασίες περί «ομοδόξων απελευθερωτών από τη Μοσχοβία». Έτσι, οι αναταραχές που εκδηλώθηκαν το 1770 στην Πελοπόννησο, τα λεγόμενα "Ορλωφικά", σχεδιάστηκαν και οργανώθηκαν από Ρώσους αξιωματούχους. Η Ρωσία ήλπιζε με τον τρόπο αυτό να αποσταθεροποιήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία εκ των έσω, συνεχίζοντας ταυτοχρόνως να την πολεμά και απ' έξω με μία μακρά σειρά πολεμικών συρράξεων. Στο ίδιο, σελ. 21-24.

²² Όπως θα συζητηθεί ακολούθως, μετά τις συνθήκες του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) και Ιασιού (1792) οι Ρώσοι κατέλαβαν μόνιμα όλη την περιοχή από τις εκβολές του Δούναβη έως τα στενά εισόδου της Αζοφικής Θάλασσας, το Κέρτς και το Ταγκανρόγκ. Μάλιστα, τα ρωσικά πλοία ήταν πλέον ελεύθερα να πλέουν στη Μαύρη Θάλασσα και η Ρωσία αναγορεύτηκε «προστάτιδα» των Ορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Κωνσταντινούπολης/έλεγχο των Στενών του Βοσπόρου από τη μια, και την έξοδο στον Περσικό Κόλπο/Ινδικό Ωκεανό από την άλλη. Επομένως, το ευρύτερο Ανατολικό Ζήτημα και οι για μεγάλο χρονικό διάστημα συγκρούσεις Ρώσων, Οθωμανών και των υπολοίπων μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων που είναι άρρηκτα συνυφασμένες με αυτό, εξέφραζαν ουσιαστικά την αγωνία των μεγάλων δυνάμεων μήπως η Ρωσία λόγω γεωγραφικής θέσης, μεγάλης διαθεσιμότητας φυσικών πόρων, εφόσον αποκτούσε πρόσβαση μέσω Βοσπόρου σε ανεμπόδιστους εμπορικούς διαύλους, θα αναβάθμιζε εξαιρετικά τη θέση της στο διεθνές σύστημα της εποχής. Μάλιστα, σε περίπτωση που θα αποκτούσε και έναν στόλο ικανό να κινείται σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του πλανήτη θα μπορούσε τότε να διεκδικήσει ακόμη και την παγκόσμια κυριαρχία. Προφανώς, οι παραπάνω στοχεύσεις έφερναν αυτομάτως την Ρωσία αντιμέτωπη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και αργότερα με την (σε μία αρκετά εκτεταμένη χρονική περίοδο, θερμή προστάτιδα της) Μ. Βρετανία, αλλά και σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σε θέση σύγκρουσης με την Περσία, την Αυτοκρατορία των Αψβούργων και -κατά διαστήματα- την Γαλλία. Καθώς στη δεδομένη περίοδο της ιστορίας η Ρωσία είναι ακόμη οικονομικά, πολιτικά και τεχνολογικά υποδεέστερη παρά τον όγκο της (και βλέποντας την υστέρηση της μάλλον να αυξάνεται, αντί να κλείνει την ψαλίδα με τους αντιπάλους της), είχε μόνον μια δυνατότητα να μπει ισχυρά στο παιχνίδι της παγκόσμιας κυριαρχίας ή τουλάχιστον να λάβει μέρος στη διαμοίραση του κόσμου: την εκμετάλλευση των διαφορών των ήδη υπαρχουσών Αυτοκρατοριών. Η στρατηγική αυτή αποδείχτηκε επιτυχής σ' όλην την διάρκεια του 18^{ου} και μέχρι περίπου ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Διαπιστώνοντας ότι ο εκσυγχρονισμός των στρατιωτικών της δυνάμεων παρείχε πλεονέκτημα εναντίον των Οθωμανών, πάμπολλες φορές κατέφυγε στην στρατιωτική βία για να υποστηρίξει τις πολιτικές επιδιώξεις της. Αν και η προέλαση της Ρωσίας εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποδείχτηκε σχετικά επιτυχής, τούτο ήταν αποτέλεσμα κυρίως των εγγενών αδυναμιών του Οθωμανικού συστήματος που, παρά την βοήθεια που του προσφέρθηκε από τις δυτικές δυνάμεις, δεν ήταν σε θέση να προβάλει αντίσταση οργανωμένη και συνεχή.²³

Είναι ενδεικτικά τα όσα επισημαίνει ο καθηγητής πολιτικής γεωγραφίας Γ. Πρεβελάκης, αναφορικά με την σύγκρουση Ρώσων-Οθωμανών στην εξέλιξη του χρόνου και το ρόλο των Ελλήνων στη συνολική εξέλιξη²⁴: "Κατά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) κύριοι του Αιγαίου δεν ήταν ούτε οι Βυζαντινοί ούτε οι Οθωμανοί, αλλά οι Βενετοί. Η βενετική παρουσία διατηρήθηκε στον χώρο αυτό ως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα και ακόμα αργότερα, καθώς η Γαληνοτάτη αγκιστρώθηκε στα Ιόνια νησιά ως την πλήρη κατάρρευσή της. Έτσι, για διάστημα μεγαλύτερο από δύο αιώνες, οι Οθωμανοί πάλεψαν για να εξαφανίσουν κάθε δυτική παρουσία από μία περιοχή που

²³ Από την άλλη μεριά, η ευθεία αντιπαράθεση με τη Μ. Βρετανία στην Κεντρική Ασία, σε ολόκληρη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και μέχρι και την έναρξη του Πρώτου (Α') Παγκοσμίου Πολέμου θα αποδειχθεί τελικά μία πολύ πιο περίπλοκη υπόθεση. Αν και γεωπολιτικά η κίνηση της Ρωσίας για την πολυπόθητη έξοδο στις θερμές θάλασσες είναι ουσιαστικά μία υπερεξάπλωση σε ένα τεράστιο μέτωπο από την Βαλτική και τη Μεσόγειο ως την Κεντρική Ασία και την θάλασσα της Ιαπωνίας, η ρωσική προσπάθεια στην κατεύθυνση αυτή παραμένει σταθερή στην εξέλιξη της ιστορίας και αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία σειράς συρράξεων, περιλαμβανομένης ακόμη και της μακράς βρετανορωσικής σύγκρουσης στις οροσειρές του Αφγανιστάν και στο Παντζάμπ, για τον έλεγχο στον Περσικό και την Ινδία. Το 1917, εξάλλου, αποτελεί ένα κρίσιμο σημείο τομής της ρωσικής ιστορίας και προσωρινά δημιουργεί στρεβλώσεις στις γεωπολιτικές επιδιώξεις της Μόσχας. Η κομμουνιστική επανάσταση έφερε σημαντικές αλλαγές στις προτεραιότητες και τις στοχεύσεις της Ρωσίας, αλλά και στην ευρύτερη αντίληψή της σχετικά με τα κατάλληλα εργαλεία για την επίτευξη των στοχεύσεων αυτών (βλ. π.χ. προώθηση κοινωνικών εξεγέρσεων/επαναστάσεων). Αίφνης, εξάλειψε τις βλέψεις επί της Κωνσταντινού πόλεως.

²⁴ Βλ. Γ. Πρεβελάκη, *ο.π.*, σελ. 21-22.

επρόκειτο να γίνει ανεξάρτητη εκατό χρόνια αργότερα. Καθώς η Βενετία αντιπροσώπευε στα μάτια των Ελλήνων τη λατινική θρησκευτική μισαλλοδοξία και μία οικονομική αφαίμαξη, την οποία με δυσκολία ανέχονταν, οι ορθόδοξοι ελληνικοί πληθυσμοί στήριζαν γενικά τις οθωμανικές δυνάμεις στον αγώνα τους ενάντια στους Βενετούς. Στα μέσα όμως του 18^{ου} αιώνα, εμφανίστηκαν στον ελλαδικό χώρο οι Ρώσοι, νέος αντίπαλος των Οθωμανών, ακόμα πιο επικίνδυνος, καθώς απευθύνθηκε στο θρησκευτικό αίσθημα των αυτοχθόνων. Οι πράκτορες της Ρωσίας, οι αδελφοί Ορλώφ, κατάφεραν να οργανώσουν εξέγερση στην Πελοπόννησο το 1769. Η Πύλη έστειλε, το 1770, αλβανικά στρατεύματα, τα οποία κατέστειλαν την εξέγερση με τέτοια αγριότητα, ώστε χρειάστηκε να σταλεί και δεύτερος οθωμανικός στρατός για να θέσει τέλος στις ωμότητες. Ο [Ελληνικός] πόλεμος της Ανεξαρτησίας (1821-1829) και η δημιουργία του ελληνικού κράτους χάρη στην παρέμβαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων ήταν μία ακόμη σημαντική έκφανση του ανατολικού ζητήματος, το οποίο σε λιγότερο από ένα αιώνα, οδήγησε στην κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1918)."

Είναι σαφές ότι εξαιρετικά σημαντική θέση στην όλη εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος κατέχει η ένοπλη σύγκρουση ανάμεσα σε Ρώσους και Οθωμανούς που ξεκίνησε το έτος 1768 και τερματίστηκε το 1774, με την υπογραφή της Συνθήκης Κιουτσούκ-Καϊνάρτζι²⁵. Τα εδαφικά κέρδη για τη Ρωσική Αυτοκρατορία ήταν ιδιαίτερα μεγάλα, αφού επέτυχε την προσάρτηση του Χανάτου της Κριμαίας, της κληθείσης Νοβορωσίας (σημερινή νότια Ουκρανία) και του Βόρειου Καύκασου στην επικράτειά της. Η υπό συζήτηση Συνθήκη, παρά τη φαινομενική αμοιβαιότητα υποχρεώσεων, ουσιαστικά αποτέλεσε ένα εξαιρετικά σοβαρό πλήγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ πολλοί είναι εκείνοι οι ιστορικοί που προεβούσαν πως αυτή απετέλεσε και την απαρχή της κατάρρευσής της. Αναλυτικά, από πλευράς Ρωσίας προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία έλαβαν χώρα τα εξής²⁶: α) Η Ρωσία αναγνώρισε την πολιτική ανεξαρτησία των Τατάρων της Κριμαίας, της Βεσσαραβίας και του Κουμπάν, καθώς και την θρησκευτική μόνο εξάρτηση αυτών από τον Σουλτάνο με την ιδιότητα του Χαλίφη, β) Επιστροφή στον Σουλτάνο των 18 συνολικά νησιών του Αιγαίου που η Ρωσία είχε καταλάβει, καθώς και της Πελοποννήσου, γ) Η Ρωσία αποχώρησε από τις Παρίστριες Ηγεμονίες (Μολδαβία και Βλαχία) που επιστράφηκαν στον Σουλτάνο και τέθηκαν σε ειδικό καθεστώς, δ) Η Ρωσία εξασφάλισε το δικαίωμα να διατηρεί στόλο στον Εύξεινο Πόντο, αποκτώντας το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των υπό ρωσική σημαία εμπορικών πλοίων σ' αυτόν, καθώς και του ελεύθερου εμπορίου των Ρώσων υπηκόων στην οθωμανική επικράτεια²⁷, ε) τέλος,

²⁵ Στη διάρκεια του πολέμου αυτού, έγιναν σημαντικές προσπάθειες των Ρώσων να υποκινήσουν τους Έλληνες εναντίον των Οθωμανών. Το 1770 οι αρματολοί της Μακεδονίας, με τις παροτρύνσεις του Γεωργίου Παπάζογλου από τη Σιάτιστα, εξεγέρθηκαν. Αυτή η εξέγερση είχε ατυχή κατάληξη, σχεδόν παρόμοια με εκείνη που υποκινήθηκε από τους απεσταλμένους της Μεγάλης Αικατερίνης, αδελφούς Ορλώφ. Μάλιστα, η δεύτερη κατέληξε σε πλήρη καταστροφή, αφού οι Αλβανοί άτακτοι που κάλεσαν οι Οθωμανικές αρχές για την καταστολή των ταραχών προχώρησαν σε όλη την Πελοπόννησο σε εξοντωτικά αντίποινα. Βλ. R. Clogg, *ό.π.*, σελ. 52-53.

²⁶ Βλ. λεπτομερέστερα στο: <http://www.britannica.com> (Treaty of Küçük Kaynarca), Οκτώβριος 2013.

²⁷ Σε ό,τι αφορά ειδικότερα στα ελληνικά ναυτιλιακά ενδιαφέροντα, με την υπογραφή της Συνθήκης αυτής κατοχυρώθηκε νομικά το δικαίωμα της χρήσης της ρωσικής σημαίας από Έλληνες πλοιοκτήτες, όπως και η ναυπήγηση πλοίων μεγάλου εκτοπίσματος. Χρησιμοποιώντας τη ρωσική σημαία και τη χορήγηση αδειας επιτηδεύματος, σε όσους ύψωναν τη ρωσική σημαία, ο εμπορικός στόλος των Ελλήνων πλοιοκτητών αναπτύχθηκε θεαματικά. Πράγματι, ακολουθώντας πιστά τα γεωστρατηγικά της ενδιαφέροντα, η Ρωσία ενδιαφερόταν άμεσα για την ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας, στη βάση της έλλειψης ρωσικών εμπορικών πλοίων για τη μεταφορά εμπορευμάτων, καθώς και της ναυτικής δεξιότητας των ελληνικών πληρωμάτων. Βλ. Β. Κρεμμυδά, *Εισαγωγή στην Ιστορία της Νεοελληνικής Κοινωνίας (1700-1821)*, Εξάντας, Αθήνα, 1976, σελίδα 125-126.

η Ρωσία επέβαλε το ασαφές δικαίωμα προστασίας των ορθόδοξων χριστιανών υπηκόων της Πύλης εκ μέρους του Τσάρου. Από πλευράς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς την Ρωσική συμφωνήθηκε ότι: α) Το Χανάτο της Κριμαίας απέκτησε την ανεξαρτησία του από τον Σουλτάνο, β) Οι διάφορες οχυρώσεις-φρούρια επί του Ευξείνου Πόντου (Γενικαλέ, Κερτς, Αζόφ κ.ά.) αποδίδονται στη Ρωσία, γ) Η καταβολή εξόδων πολέμου, «πολεμικής αποζημίωσης» τεσσάρων εκατομμυρίων χρυσών ρουβλίων, δ) Κατοχυρώθηκε η αυτονομία των ηγεμονιών Μολδαβίας και Βλαχίας ε) Ο Σουλτάνος παραχώρησε στη Ρωσία το δικαίωμα δημιουργίας ρωσικών προξενείων σε πόλεις της επιλογής της.

Με τη σύναψη της Συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) σειρά διεργασιών που σχετίζονται με το Ανατολικό Ζήτημα τέθηκαν σε κίνηση. Οι εξελίξεις αυτές επιταχύνθηκαν περαιτέρω με τις Συνθήκες του Ιασίου (1792) και του Βουκουρεστίου (1812). Σημειώνεται ότι με την πρώτη εκ των δύο, η τσαρική Ρωσία έφθασε στον ποταμό Δνειότερο, στα όρια δηλαδή των ρουμανικών χωρών, εκτοπίζοντας τους Οθωμανούς από το σύνολο της βόρειας ακτής του Ευξείνου Πόντου. Με την έτερη που ακολούθησε, οι Ρώσοι μετακίνησαν τα σύνορά τους δυτικότερα, στον Προύθο, αποσιμώντας έτσι τη Βεσσαραβία, συστατικό μέχρι τότε τμήμα της υπό οθωμανική επικυριαρχία ηγεμονίας της Μολδαβίας. Εν τω μεταξύ, οι Σέρβοι που είχαν εξεγερθεί το 1804 υπό τον Καραγεώργη, αποκτούσαν αυτονομία, στην περιοχή γύρω από το Βελιγράδι. Τα γεγονότα αυτά απεδείκνυαν σαφώς ότι η Υψηλή Πύλη κλονιζόταν σοβαρά και οι χριστιανικοί πληθυσμοί των Βαλκανίων γενικότερα τελούσαν σε έναν πρωτόγνωρο αναβρασμό. Είναι ευνόητο ότι το παλιρροϊκό κύμα της Γαλλικής Επανάστασης γνώριζε ισχυρές απηχήσεις στην Οθωμανική Ευρώπη, με πρώτους αποστόλους τους Ρωμιούς/Έλληνες. Επομένως, ήταν αναγκαίο να απαντηθούν σειρά κρίσιμων ζητημάτων αναφορικά με το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: Θα κρατούσε ο Σουλτάνος τις κτήσεις του και ποιά προμηνυόταν η τύχη αυτών; ποιός και με ποιό τρόπο θα επωφελείτο τελικά; Τι θα διαδέχονταν την Αυτοκρατορία σε υποχώρηση; Ποιος και με ποιο πολιτικό σύστημα κυβερνώμενος; Πόσο πιθανό ήταν να βρεθεί η Ρωσία να κρατά τα κλειδιά του Ευξείνου, ενδεχόμενο που Βρετανία και Γαλλία προσπαθούσαν να αποτρέψουν; Αυτό ήταν το νόημα και το περιεχόμενο του Ανατολικού Ζητήματος την εποχή εκείνη αφού ο Ευξείνος δεν ήταν, πλέον, οθωμανική λίμνη και η Ρωσία εξορμούσε στα Βαλκάνια, ενώ οι υποτεταγμένοι ορθόδοξοι λαοί δεν έμεναν αδιάφοροι στα μηνύματα που εκόμιζαν οι γαλλικές επαναστατικές στρατιές²⁸.

Χρήζει επισημάνσης ότι στο γενικότερο αυτό πλαίσιο, η αυτοκρατορία των Αψβούργων -η οποία το 1806, είχε υποχρεωθεί να καταθέσει το στέμμα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας Γερμανικού Έθνους- έντρομη και σχεδόν υπό καθεστώδες πανικού από την αναζωπύρωση του εθνικού φρονήματος, είχε κάνει στροφή 180 μοιρών στην πολιτική της και, από αντιοθωμανική δύναμη, είχε μετατραπεί σε κράτος status quo, με συμφέροντα ταυτόσημα εκείνων της Υψηλής Πύλης. Μάλιστα, οι Έλληνες εθνεγέρτες υπέστησαν με τραγικό τρόπο τις συνέπειες της μεταβολής αυτής της αυστριακής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, ο Μέττερνιχ, ήδη από το 1808, είχε διακηρύξει ότι η διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελούσε θεμελιώδες συμφέρον της Αυστρίας για το λόγο ότι διασφάλιζε την ηρεμία στα νότια σύνορά της. Από την άλλη πλευρά, η Ρωσία, αναγνωρισμένη, πλέον, προστάτις των Οθωμανών ορθόδοξων, κράτος, σε αντίθεση με το κράτος των Αψβούργων, περισσότερο εθνικό παρά δυναστικό, δεν αρκείτο μόνο στα πλεονεκτήματα της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή αναφορικά με τη ναυσιπλοΐα και

²⁸ Βλ. Γ. Δ. Πουκαμισά, *ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ-ΜΕΤΤΕΡΝΙΧ. Δύο αντίθετες αντιλήψεις για το Ανατολικό Ζήτημα*, Κασταλία, Αθήνα, 2010, σελ. 7-10. Βλ. επ. Η. Α. KISSINGER, *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*, Sentry Editions, Boston, 1979.

το εμπόριο της μέσα από τα Δαρδανέλια και τον Βόσπορο. Φιλοδοξούσε να ελέγξει πλήρως τον Κάτω Δούναβη και το Δέλτα του, ως ενδιάμεσο σταθμό στη βασανιστική πορεία της "τρίτης Ρώμης", όπως θεωρούσε εαυτήν, προς την Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα, αναπτύσσονταν ο γάλλο-βρετανικός ανταγωνισμός για τον έλεγχο του εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τις δύο δυνάμεις αντίθετες στην ιδέα εξώσεως των Οσμανλίδων από τον Κεράτιο, χάριν μιας δυνάμεως που δεν θα μπορούσαν να ελέγξουν. Σε αυτό το παιχνίδι επιρροής στην Υψηλή Πύλη, οι Βρετανοί επέτυχαν το 1811-1812, αποφασιστική διπλωματική νίκη (πρέσβυς Στράτφορντ Κάνινγκ), όταν εξουδετέρωσαν τη γαλλική πολιτική και έπεισαν το Σουλτάνο και τους Ρώσους, να συνάψουν το Μάιο του 1812 την συνθήκη ειρήνης του Βουκουρεστίου, έπειτα από πολύχρονες εχθροπραξίες στο Δούναβη²⁹.

Η Ιστορία έχει καταγράψει με πολλές λεπτομέρειες και απόλυτη σαφήνεια ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος του 18^{ου} αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απειλείτο συνεχώς από εσωτερικές και εξωτερικές κρίσεις. Προαναφέρθηκε ότι οι διασπαστικές τάσεις ξεκινούν με τους πολέμους ενάντια στη Ρωσία, σε αρκετά μεγάλο μέρος του 18^{ου} αιώνα. Η Αίγυπτος πάλι χάθηκε προσωρινά από τις ναπολεόντειες στρατιές. Αλλά, η ελληνική επανάσταση του 1821, ο νέος πόλεμος εναντίων των Ρώσων του 1828-29 (βλ. Συνθήκη της Αδριανούπολης) και οι πολεμικές συγκρούσεις με τον Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου (1832-1833) οδήγησαν στην περαιτέρω αποδυνάμωση της Αυτοκρατορίας, γεγονός που εκφράστηκε στην εδαφική απώλεια που αντιστοιχεί στην απελευθέρωση της Ελλάδας, την μετατροπή της Μολδαβίας και της Βλαχίας σε προτεκτοράτα της Ρωσίας, και την ημιαυτονομία της Σερβίας. Επισημαίνεται ότι έγιναν προσπάθειες δραστικών μεταρρυθμίσεων στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τον Σουλτάνο Σελίμ Γ', καθώς και από τον Μαχμούτ Β', αλλά αποδείχθηκε πώς ήταν πλέον αργά. Οι συγκεκριμένοι, ξεχωρίζουν στην οθωμανική άρχουσα τάξη, καθώς προσπάθησαν με μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα να σταματήσουν τη διαδικασία παρακμής της Αυτοκρατορίας. Είναι πολύ χαρακτηριστικές οι προσπάθειές τους να εισαχθεί η ανώτερη στρατιωτική τεχνολογία της Δύσης, προκειμένου να σταματήσουν οι κακοτυχίες στο δεδομένο πεδίο αντιπαραθέσεων, όπου οι ήττες διαδέχονταν η μία την άλλη³⁰. Σε κάθε περίπτωση, κατά τον 19^ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν πλέον γνωστή ως "ο Ασθενής της Ευρώπης"³¹ και η τύχη των εδαφών που ήταν ακόμη υπό την κυριαρχία της

²⁹ Γεωπολιτικό ενδιαφέρον έχει ότι η συμφωνία αυτή επέτρεψε στον Κουτούζωφ να αποσύρει τις στρατιές του και να ενισχύσει την άμυνα της Μόσχας, ενέργεια με ιδιαίτερα αρνητικά αποτελέσματα ως προς την εκστρατευτική προσπάθεια του Ναπολέοντα στο προσεχές χρονικό διάστημα. Βλ. Γ. Δ. Πουκαμισά, *ό.π.*, σελ. 9.

³⁰ Ιδιαίτερα σημαντική και μάλλον αρκετά μακροχρόνια προσπάθεια για την ενίσχυση της στρατιωτικής δύναμης έγινε από τον Σελίμ Γ'. Όμως, οι προσπάθειες του να εκσυγχρονίσει τον στρατό και το ναυτικό συνάντησαν τη σφοδρή αντίσταση τόσο των γενιτσάρων, όσο και των θρησκευτικών λειτουργών (ουλεμάδες) που συμμάχησαν για να τον ανατρέψουν. Παράλληλα, ένα φαινόμενο που βοήθησε άμεσα στην ανάπτυξη του ελληνικού εθνικού κινήματος ήταν η αύξηση της αυτονομίας των επαρχιών σε πολλές περιοχές υπό οθωμανική κυριαρχία. Μάλιστα, οι ντερεμπέηδες (κυρίαρχοι των κοιλάδων) της Ανατολής και οι Ρουμελιώτες αγιάνηδες αποτελούσαν μία νέα ελίτ, που ανέπτυξαν ισχυρά στοιχεία τοπικισμού στα εδάφη που κυβερνούσαν, συνήθως με σιδερένια πυγμή. Πολύ γνωστοί τοπικοί άρχοντες στις ευρωπαϊκές κτήσεις των Οθωμανών ήταν ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων και ο Οσμάν Πασβάνογλου του Βιδινίου. Βλ. περαιτέρω στο: R. Clogg, *ό.π.*, σελ. 54-55.

³¹ Ο όρος αυτός αποδίδεται στον Τσάρο Νικολάο Α' σε συνομιλία που είχε με τον Βρετανό Πρέσβυ στην Αγία Πετρούπολη, Sir G.H.Seymour, λίγους μήνες πριν την έναρξη του Κριμαϊκού πολέμου (Ιανουάριος 1853). Αναφερόταν στα δισεπίλυτα πολιτικά αλλά και οικονομικά προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί στην κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή και την σταθερή πλέον υποχώρηση της από τις κτήσεις αυτές.

ήταν κεντρικό πρόβλημα των διεθνών σχέσεων της εποχής, το, ως προελέχθη, Ανατολικό Ζήτημα.

Είναι ευνόητο ότι βασική προϋπόθεση για να ικανοποιηθούν οι ελληνικές επιδιώξεις για ελευθερία, από το υπό συζήτηση χρονικό σημείο και μετά, ήταν η πάση θυσία κινητοποίηση των διαφόρων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας και η με κάθε δυνατό τρόπο προετοιμασία τους για ένοπλο αγώνα εναντίον των Οθωμανών. Ανάμεσα στους Έλληνες της Διασποράς, αλλά και στις ελληνικές χώρες, ιδρύθηκαν διάφορες εταιρείες με σκοπούς κυρίως πολιτιστικούς και εκπαιδευτικούς, όπως π.χ. τη διάδοση της παιδείας στους υπόδουλους Έλληνες, με αρκετά γνωστές το Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο το 1809 στο Παρίσι και την Φιλόμουσο Εταιρεία των Αθηνών το 1813 και της Βιέννης το 1814. Αυτές μπορούν να θεωρηθούν ως προθάλαμος για τη δημιουργία φιλελεύθερης πολιτικής οργάνωσης. Τέλος, το 1814 τρεις ριζοσπάστες έμποροι με μάλλον μεσαία οικονομική εμβέλεια, ο Νικόλαος Σκουφάς, ο Αθανάσιος Τσακάλωφ και ο Εμμανουήλ Ξάνθος, ίδρυσαν στην Οδησό της Ρωσίας τη Φιλική Εταιρεία, μία μυστική και παράνομη οργάνωση που είχε ως στόχο τη συγκέντρωση πόρων και τη δημιουργία των αναγκαίων δομών για την κήρυξη επανάστασης και την ίδρυση ανεξάρτητου εθνικού κράτους. Εξαιρετικής σημασίας είναι ότι σε αντίθεση με τις πάμπολλες εξεγέρσεις που είχαν λάβει μέχρι τότε χώρα στον κατακτημένο ελληνικό χώρο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, οι οποίες συνδέονταν με πολιτικά σχέδια μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, η επανάσταση που σχεδίαζαν οι Φιλικοί επρόκειτο να είναι αυτοδύναμη επανάσταση των Ελλήνων. Έτσι, με συντονισμένες και μεθοδικές προσπάθειες, στον απόηχο της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης και των Ναπολεόντειων πολέμων, που δεν είχαν αντίκτυπο στις οποιοδρομικές πλέον δομές της αχανούς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του Μαχμούτ Β' (1808-1809), δημιουργήθηκε το ελληνικό εθνικό κίνημα. Βασικά χαρακτηριστικά αυτού ήταν η προβολή ανεξάρτητης εθνικής υπόστασης των Ελλήνων στο αρχαίο παρελθόν, η καταγγελία της Οθωμανικής εξουσίας ως παράνομης και αυθαιρέτης και η έκφραση της βούλησης ίδρυσης ανεξάρτητης και ευνομούμενης ελληνικής πολιτείας³².

Ιδιαίτερου σχολιασμού σε σχέση με τις γενικότερες προσπάθειες των Ελλήνων να αποτινάξουν τον οθωμανικό ζυγό χρήζει η περίπτωση του μεγάλου πολέμιού τους, Μέττερνιχ, υπουργού εξωτερικών του Αψβούργου Αυτοκράτορα Φραγκίσκου Α'. Ο Μέττερνιχ πρωτοστάτησε στη σύναψη της "Ιεράς Συμμαχίας" η οποία αντιτίθετο γενικότερα στα επαναστατικά κινήματα της εποχής³³. Πράγματι, την 6η Απριλίου του 1814 ο Ναπολέων παραιτείται και οδηγείται στην νήσο Έλβα ως τόπο περιορισμού-εξορίας. Στο Παρίσι εγκαθίσταται ο Λουδοβίκος ΙΗ', ενώ αργότερα τον Σεπτέμβριο 1814 ξεκινούν οι εργασίες του Συνεδρίου της Βιέννης. Καθοριστικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις του ευρωπαϊκού χώρου έχει η συνομολόγηση τον Ιανουάριο του 1815 της μυστικής συνθήκης συμμαχίας μεταξύ των Αυστρίας, Μ. Βρετανίας και Γαλλίας προς ανάσχεση των βλέψεων Πρωσίας και Ρωσίας. Και τούτο διότι η Πρωσία προέβαλλε ως η ανατέλλουσα δύναμη στον γερμανικό χώρο, με πολύ έντονη ακτινοβολία στους φιλελεύθερους, εθνικόφρονες κύκλους της νεολαίας και της διανοήσης και επομένως a priori ύποπτη και δυνητικά εχθρική σύμφωνα με τον τρόπο σκέψης του Μέττερνιχ. Αλλά και η Ρωσία, όπου το άστρο του Καποδίστρια είχε αρχίσει να ανατέλλει, ήταν μία ακόμη απειλή. Άλλωστε, στο πλαίσιο των αντιλήψεων της πεφωτισμένης δεσποτείας που χαρακτήριζαν τότε τον Τσάρο Αλέξανδρο Α', η Ρωσία θα μπορούσε αφενός να επιχειρήσει ανοίγματα σε μετριοπαθείς

³² Βλ. αναλυτικά στο: Ι. Σ. Κολιόπουλου, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800. Τεύχος Α': Το έθνος, η πολιτεία και η κοινωνία των Ελλήνων*, Βάνιας, Αθήνα, 2000, σελ 48-66.

³³ Βλ. Γ. Δ. Πουκαμισά, *ό.π.*, σελ. 9-13.

δυνάμεις στην καθολική και προτεσταντική Ευρώπη και αφετέρου να κινηθεί στην κατεύθυνση του φυσικού της πεπρωμένου, δηλαδή με την υποστήριξη Ελλήνων, Σέρβων, Μολδαβών και Βλάχων να επιτύχει τη συμπίεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η περίπτωση του Καποδίστρια αναλύεται μεν σε επόμενη παράγραφο του παρόντος κεφαλαίου, ωστόσο στο σημείο αυτό θα γίνει περιορισμένη πραγμάτευση. Ο μεγάλος αυτός πολιτικός άνδρας, έφτασε τον Ιανουάριο του 1809 στην Πετρούπολη και ανέλαβε υπηρεσία στο υπουργείο εξωτερικών της Ρωσίας, όταν καγκελάριος της Αυτοκρατορίας ήταν ο κόμης Ρουμιάντσεφ. Το Σεπτέμβριο του 1811 τοποθετήθηκε στην πρεσβεία της Βιέννης, ενώ τον Ιούνιο του 1812, μόλις είχε υπογραφεί η Συνθήκη του Βουκουρεστίου, καταφθάνει στη συγκεκριμένη πόλη για να αναλάβει το διπλωματικό γραφείο του αρχηγού του στρατού του Δουνάβεως, Ναυάρχου Τσιτσαγκώφ³⁴. Στη συνέχεια, φεύγει από τις παραδουνάβειες ηγεμονίες, καθώς του ανατίθεται από τον Τσάρο να παρακολουθεί τα ζητήματα της Ελβετίας. Τον Οκτώβριο του 1814 φτάνει στη Βιέννη, ως μέλος της ρωσικής αντιπροσωπείας στο συνέδριο που μόλις είχε αρχίσει εκεί. Μετά την οριστική ήττα του Ναπολέοντος και καθώς το φθινόπωρο του 1815 οι τελικές ρυθμίσεις του μεταπολεμικού ευρωπαϊκού καθεστώτος συζητούνται στο Παρίσι, ο Καποδίστριας αναριχάται στην κορυφαία θέση της ρωσικής διπλωματίας. Τότε, αρχίζει η μεγάλη σύγκρουση με τον Μέττερνιχ, στην οποία, σε πρώτη φάση, επικράτησε ο Αυστριακός. Μάλιστα, επτά χρόνια αργότερα, το 1822, κάτω από το βάρος των συνεδρίων Τροπιάου-Λάιμπαχ και καθώς είχε ήδη γίνει αισθητή η επίδραση του νέου ξεσηκωμού των Ελλήνων, ο Καποδίστριας εγκαταλείπει την ενεργό υπηρεσία στη Ρωσία και ουσιαστικά αυτοεξορίστηκε στη Γενεύη.

Ωστόσο, το πέρασμα του χρόνου θα έφερνε τον Κερκυραίο διπλωμάτη και πάλι στο επίκεντρο των εξελίξεων, αφού αυτός θα αναλάμβανε ως πρώτος Κυβερνήτης της ελεύθερης πλέον Ελλάδος. Σε κάθε περίπτωση, μετά την Επανάσταση του 1821 και τη θετική κατάληξη του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων, το νεοπαγές ελληνικό κράτος επιχείρησε στην εξέλιξη του χρόνου να βρει ένα αποτελεσματικό βηματισμό, έχοντας ωστόσο, να αντιμετωπίσει πάμπολλα προβλήματα. Είναι προφανές ότι ειδικά την περίοδο του πρώτου Κυβερνήτη της ελεύθερης Ελλάδος Καποδίστρια, καθώς ήταν πλήρως κατανοητές οι περιορισμένες δυνατότητες επιρροής της χώρας και η κρισιμότητα της εσωτερικής πολιτικής κατάστασης, οι προσπάθειες εστιάζονταν πρωτίστως στη δημιουργία των αναγκαίων κρατικών δομών και στη συνέχεια στην ενδυνάμωση των μηχανισμών διοίκησης, ενέργειες που και σήμερα θα αποδίδονταν κάτω από τον όρο εκσυγχρονισμός της δημόσιας διοίκησης. Πέρα από τις γενικότερες δυσκολίες, σταθερό προσανατολισμό για την πραγμάτωση του εθνικού οράματός του, αποτέλεσε η επέκταση των συνόρων και η απελευθέρωση των Ελλήνων που βρίσκονταν υπό τον οθωμανικό ζυγό. Είναι σαφές ότι από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και εντεύθεν, η ελληνική εξωτερική πολιτική απέβλεπε, αναλόγως των συνθηκών, κυρίως στην απελευθέρωση και ενσωμάτωση του ελληνικού στοιχείου που διαβιούσε εκτός των συνόρων.

Περί Γεωπολιτικής

Βασικό αντικείμενο της γεωπολιτικής είναι η εξέταση της γεωγραφικής κατανομής της ισχύος και κατ' ακολουθίαν των συγκρούσεων μεταξύ των διαφόρων κρατών. Επιπρόσθετα, είναι σαφές κατά το ρου της ιστορίας ότι ο έλεγχος των εδαφών έχει την

³⁴ Μάλιστα, ο Τσάρος Αλέξανδρος, σε αναγνώριση των προσπαθειών του Καποδίστρια, του αναθέτει να εξηγήει τη θέση της Ρωσίας και ουσιαστικά να δρα παρηγορητικά στους ομόδοξους των Βαλκανίων τους οποίους είχε αναγκασθεί για τέταρτη μάλιστα φορά να εγκαταλείψει στην εκδίκηση των Οθωμανών, στηριζόμενος στην αξία ασθενών εγγυήσεων. Βλ. στο ίδιο, σελ. 11.

πρωτοκαθεδρία όσον αφορά τις επιδιώξεις των κρατών. Η σχέση είναι αμφίδρομη, δηλαδή η απόκτηση εδαφών αυξάνει την ισχύ ενός κράτους, όπως αντίστοιχα και η αύξηση της ισχύος συχνά συνεπάγεται επιπλέον εδάφη. Αν ανατρέξει κανείς στο παρελθόν θα δει ότι ήδη από την αρχαιότητα το βασικό κίνητρο που ώθούσε μία χώρα στο να ξεκινήσει πόλεμο ήταν η απόκτηση νέων εδαφών. Η ήττα στον πόλεμο κατά κανόνα σήμαινε και μείωση της εδαφικής επικράτειας για τον ηττημένο.³⁵ Είναι ευνόητο ότι ο έλεγχος των εδαφών συνεπάγεται πολλά οφέλη για το κράτος που τα νέμεται. Οι πρώτες ύλες, για παράδειγμα, ή το πλούσιο υπέδαφος, προσφέρουν μια πρώτη αιτία για τη δημιουργία τριβών μεταξύ γειτονικών κρατών. Αρκετά συχνά, εξάλλου, η γεωγραφική θέση μιας δεδομένης περιοχής προσφέρει αναντικατάστατα πλεονεκτήματα, όπως π.χ. τοποθεσίες που αποτελούν σημαντικότερα ναυτικά περάσματα.³⁶ Στο συγκεκριμένο σημείο είναι χρήσιμο να παρατεθούν κατευθείαν οι απόψεις ενός μεγάλου θεωρητικού της γεωπολιτικής επιστήμης, του Αντιναυάρχου Pierre Celerier, προκειμένου να καταδειχθεί απόλυτα η καταλυτική επίδραση των προσπαθειών ελέγχου συγκεκριμένων γεωγραφικών τοποθεσιών στην εξέλιξη της ανθρώπινης ιστορίας³⁷: «...Από την απώτερη αρχαιότητα, η πρόσβαση στη θάλασσα είναι συνθήκη ιδιαίτερα ευνοϊκή για την επέκταση μιας χώρας...» Η γεωπολιτική, συμφωνώντας εδώ με τη γεωστρατηγική, επιδεικνύει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον στους ισθμούς, στενές περιοχές όπου συγκλίνουν οι επιδράσεις δύο θαλασσών, δηλαδή συχνά δύο κόσμων, και από όπου διέρχονται υποχρεωτικά οι χερσαίες συγκοινωνίες. Αλλά, ενώ οι τελευταίες μπορούν να βρουν εκεί ένα φράκτη που οφείλεται στο έδαφος, η οδός συναλλαγών μεταξύ των δύο θαλασσών βρίσκει την αξία της στα πόδια αυτού του φράκτη: Τα Πυρηναία χωρίζουν τη Γαλλία από την Ισπανία, αλλά η Μεσόγειος και ο Ατλαντικός συνδέονται με τον ισθμό εκείνο που εκτείνεται από το Ρουσιγιόν ως το Μεντόκ (περιοχή Μπορντώ). Είναι περιττό να υπενθυμίσουμε τον περίφημο ρόλο ορισμένων ισθμών στη διαμόρφωση της ιστορίας της ανθρωπότητας: τα ονόματα του Σουέζ, της Κορίνθου, του Παναμά, του Σλέσβιγκ, μεταξύ πολλών άλλων, είναι αδιαχώριστα από την ιστορία. Πηγές πλούτου και αντικείμενα μαχών είναι, επίσης, χώροι μεγάλων επιχειρήσεων, διότι η επιτακτική ανάγκη για συνένωση των θαλασσών οδήγησε στο άνοιγμα των διωρύγων σε αυτούς τους ισθμούς, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η αξία τους σε παγκόσμια κλίμακα. Η διώρυγα του Σουέζ, αυτές του Παναμά και του Κιέλου, είναι ουσιαστικά σημεία-κλειδιά, των οποίων ο έλεγχος παρουσιάζει ένα τριπλό πλεονέκτημα, πολιτικό, οικονομικό και στρατηγικό. Αυτή η σημασία των ισθμών, έκδηλη στις παραπάνω πολύ χαρακτηριστικές περιπτώσεις, ξαναβρίσκεται σε κλίμακα πολύ μεγαλύτερη... Τα στενά, όπου οι θαλάσσιες συγκοινωνίες διέρχονται υποχρεωτικά, διαδραματίζουν και αυτά πολύ σημαντικό ρόλο. Όποιος ελέγχει τα στενά ελέγχει τις επικοινωνίες (συγκοινωνίες) μέσα από μια θέση με χαρακτήρα πρωταρχικά στρατηγικό, αλλά και λειτουργικό, χάρη στα έσοδα που

³⁵ Ένα σχετικά πρόσφατο ιστορικό παράδειγμα του συγκεκριμένου είδους αποτελεί το γεγονός ότι η ηττημένη Γερμανία κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, υποχρεώθηκε να επιστρέψει στη Γαλλία τις περιοχές της Αλσατίας και της Λωρραίνης, ενώ επιπρόσθετα παραχώρησε στην ανασυσταθείσα Πολωνία τμήμα της Ανατολικής Πρωσίας Βλ. Κ. Branden & F. Shelley, *Παγκόσμια Πολιτική*, ΡΟΕΣ, Αθήνα, 2006, σελ. 26.

³⁶ Είναι πολύ ενδεικτικά τα παραδείγματα που αφορούν τη σχεδόν διαχρονική προσπάθεια της Ρωσίας να ελέγξει τα Στενά Βοσπόρου-Δαρδανελλίων και να αποκτήσει απρόσκοπτη διέξοδο προς το Μεσόγειο. Αντιθέτως, οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία κατάφεραν να ελέγξουν οι μεν τη Διώρυγα του Παναμά, η δε το Γιβραλτάρ και για πολλές δεκαετίες τη Διώρυγα του Σουέζ στο πλαίσιο παρόμοιων στοχεύσεων.

³⁷ Βλ. P. Celerier, *Geopolitique et Geostrategie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, σελ. 23-24. Βλ. επ. Ι. Λουκά, *Αιγαίο Πέλαγος. Ιστορία Και Γεωπολιτική του Ελληνισμού από την Προϊστορία στους Αλεξανδρινούς Χρόνους*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1993, σελ. 13-15.

προέρχονται από τους ελλιμενισμούς και τις προσορμίσεις. Μεγάλα λιμάνια και πόλεις με ευρύτερη πολιτική ακτινοβολία βρίσκονται πάντα στις ακτές των στενών³⁸...»

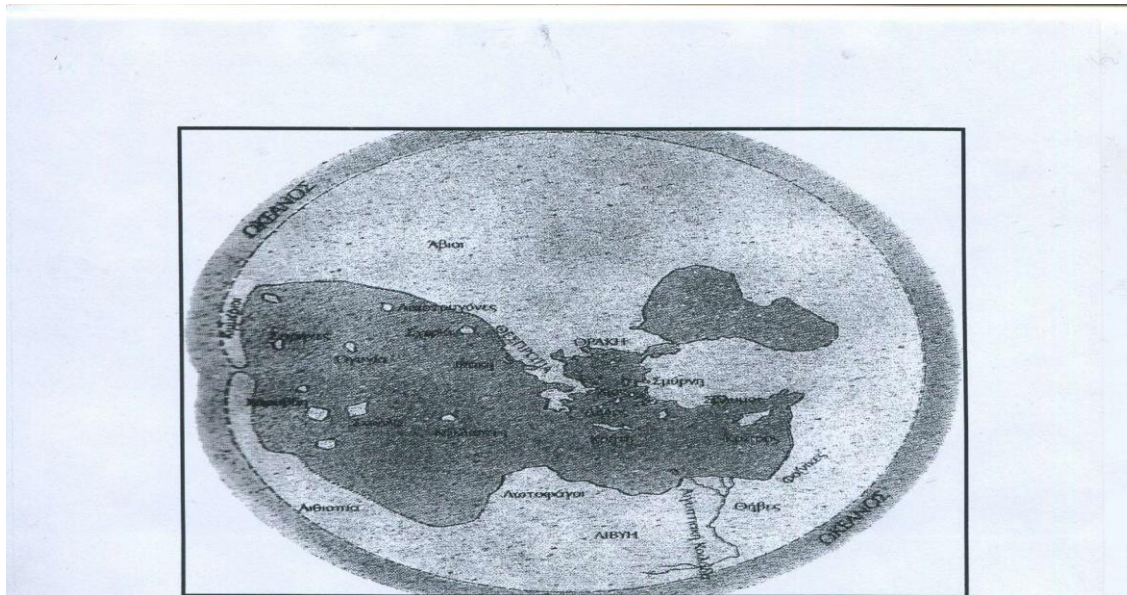
Είναι προφανές ότι η ιστορία της ανθρωπότητας είναι στενά συνυφασμένη γενικότερα με τη θάλασσα, η επίδραση της οποίας, υπήρξε αποφασιστική για τη διαμόρφωση της πορείας των εθνών. Ορισμένες δε περιοχές του πλανήτη, έχουν το μοιραίο προνόμιο να βρίσκονται σχεδόν πάντοτε στο προσκήνιο ιστορικών εξελίξεων και γεγονότων, των οποίων η σπουδαιότητα επεκτείνεται σε ολόκληρη την υδρόγειο. Η ευρύτερη περιοχή της λεκάνης της Ανατολικής (Αν.) Μεσογείου είναι μία από τις περιοχές αυτές, που συνεχώς βρίσκονται στο επίκεντρο των ιστορικών εξελίξεων³⁹. Διεξοδική παρουσίαση των βασικών προβλέψεων της γεωπολιτικής ανάλυσης λαμβάνει χώρα σε επόμενη παράγραφο του παρόντος κεφαλαίου. Επισημαίνεται, όμως, και στο σημείο αυτό ότι η γεωπολιτική και η γεωοικονομία διερευνούν αντιστοίχως τις σύνθετες σχέσεις της πολιτικής και της οικονομίας με τον γεωγραφικό χώρο. Οι δύο αυτές έννοιες, δεν είναι απλά συσχετιζόμενες, έχοντας ως κοινό υπόβαθρο τη γεωγραφία, αλλά συνεξελίσσονται και συνδιαμορφώνονται στην εξέλιξη των διεθνών σχέσεων⁴⁰. Σε κάθε περίπτωση, τα παραπάνω δεδομένα καθιστούν εύκολα αντιληπτό το ότι η γειτνίαση με το υγρό στοιχείο και η δυνατότητα "επαφής" με τις πλέον πολυσύχναστες θαλάσσιες διαδρομές μεταφορών είναι ζωτικής γεωπολιτικής σημασίας και καθοριστικό σημείο ισχύος για την οποιαδήποτε χώρα. Ο γεωγραφικός παράγοντας και η γειτνίαση συγκεκριμένων περιοχών με τη θάλασσα έχουν παίξει πολύ σημαντικό ρόλο σε όλη την εξέλιξη της ανθρώπινης ιστορίας, με την περίπτωση της Μεσογείου και ειδικότερα του ανατολικού τμήματος της να έρχεται αναπόφευκτα στο προσκήνιο. Λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικά ευνοϊκές συνθήκες πλεύσης που παρέχει ακόμη και σε πλοία μικρού μεγέθους, η Μεσόγειος υπήρξε στην αρχαιότητα -αλλά και είναι μέχρι και σήμερα- η σημαντικότερη στην παγκόσμια ιστορία θάλασσα που χώριζε, αλλά και ταυτόχρονα ένωνε λαούς και πολιτισμούς. Μάλιστα, όλα τα μεγάλα γεγονότα της προαναφερθείσας περιόδου έλαβαν χώρα γύρω από αυτήν.

³⁸ Υπάρχουν συγκεκριμένες γεωγραφικές τοποθεσίες του πλανήτη που διατηρούν αναλλοίωτα στην εξέλιξη του χρόνου τα γεωπολιτικά τους πλεονεκτήματα. Ένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικό παράδειγμα στην κατηγορία αυτή, που γειτνιάζει μάλιστα άμεσα με την ελληνική επικράτεια και επηρεάζει καθοριστικά τον αριθμό των πλοίων που κυκλοφορούν στο Αιγαίο Πέλαγος, εντοπίζεται στα στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων (Ελλάσποντος), στη βάση της πρόσβασης που αυτά παρέχουν από την Μαύρη Θάλασσα προς τη Μεσόγειο και αντιστρόφως. Βλ. Ι. Λουκά «Η Γεωπολιτική» εκδόσεις Τροχαλία, σελ. 15. Παράλληλα, εντοπίζεται μεγάλη αναλογία στον κομβικό ρόλο που διατηρούσε σε παλαιότερες ιστορικές περιόδους η πόλη της Αλεξάνδρειας για την διεκπεραίωση του εμπορίου μεταξύ των τότε γνωστών ηπείρων του πλανήτη, με την καθοριστική σπουδαιότητα που διατηρεί σήμερα για το παγκόσμιο σύστημα θαλάσσιων μεταφορών η ομαλή λειτουργία της Διώρυγας του Σουέζ. Βλ. περαιτέρω Π. Σιούσιουρα & Δ. Δαλακλή, *Σύγχρονες Θαλάσσιες Μεταφορές και το Φαινόμενο της Πειρατείας. Παγκοσμιοποίηση, Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Δίκαιο*, Ι. Σιδερί, Αθήνα, 2011, σελ. 107-108 και 207.

³⁹ Ιδιαίτερα κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, μια σειρά γεγονότων -όπως π.χ. οι Αραβοϊσραηλινοί πόλεμοι και η επακόλουθη ενεργειακή κρίση, καθώς και σε μικρότερο βαθμό η ελληνοτουρκική κρίση των νησίδων Ίμια (με αμφότερες τις χώρες μέλη της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, ένα γεγονός που εκλόνισε τη συνοχή της) τη δεκαετία του 1990- έκαναν το διεθνή τύπο και τα μέσα ενημέρωσης της κοινής γνώμης, να ασχολούνται συνεχώς με την περιοχή αυτή και να μεταδίδουν αντίστοιχες ειδήσεις, επαληθεύοντας την καταλυτική και παγκόσμιας φύσης σημασία των εξελίξεων που λαμβάνουν χώρα σε αυτήν. Η εξάρτηση του σύγχρονου πολιτισμού από τα ενεργειακά αποθέματα του πλανήτη, αποδίδει στην περιοχή αυτή σημαντικό ρόλο στα γεωστρατηγικά και γεωοικονομικά συμφέροντα διαφόρων χωρών, οι οποίες διατηρούν πρωταγωνιστικό ή/και υποδεέστερο ρόλο στο σύγχρονο διεθνές σύστημα.

⁴⁰ Βλ. Π. Σιούσιουρα & Κ. Χαζάκη, "Η Επιρροή της Γεωοικονομίας στη Διαμόρφωση Θεμελιωδών Πτυχών του Νέου Δικαίου της Θάλασσας: Η ΑΟΖ ως Περιπτωσιολογική Μελέτη", στο Γ. Ι. Τσάλτα (επιμέλεια-παρουσίαση), *Περιβάλλον και Θαλάσσιες Μεταφορές. Σε Αναζήτηση μιας Βιώσιμης Προσέγγισης*, Ι. Σιδερί, Αθήνα, 2008, σελ. 93.

Σημειώνεται ότι ειδικά την εποχή του Ομήρου (περί το 700 π.Χ.), η επικρατούσα γενικά άποψη όσον αφορά τη γεωγραφική διαμόρφωση της Γης ήταν ότι η Ελλάδα (Δελφοί) και μάλιστα το Αιγαίο με τα νησιά του αποτελούσαν το κέντρο του κόσμου, που περιβάλλονταν από μια εξαιρετικά μεγάλου μεγέθους ("απέραντη") θάλασσα και για την ονομασία της οποίας χρησιμοποιούνταν ο όρος "Ωκεανός" (βλ. σχήμα 1.3). Ο αρχαίος κόσμος περιοριζόταν στις ηπείρους που περιβάλλουν τη Μεσόγειο και συναντώνται στο ανατολικό της τμήμα. Έτσι, όλοι οι σημαντικοί πολιτισμοί αυτής της περιόδου -αλλά και οι δύο μεγάλες σύγχρονες θρησκείες: χριστιανική και ισλαμική- αναπτύχθηκαν εκεί και διά της θαλάσσης διαχύθηκαν στις ακτές της υπόλοιπης Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου⁴¹. Είναι ενδεικτικό ότι τόσο η αρχαία μυθολογία, όσο και ο «πατέρας της Ιστορίας» Ηρόδοτος ή ο μεγάλος επικός ποιητής Όμηρος μπορούν να αξιολογηθούν ως μάρτυρες αναφοράς καθώς παρέχουν τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα για το πώς οι θαλάσσιοι δρόμοι που διασχίζουν το Αιγαίο και την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου επηρέασαν, γενικότερα την εξέλιξη της ανθρωπότητας. Είναι σαφές ότι οι Έλληνες έχουν προνομιακή σχέση με το υγρό στοιχείο από αρχαιότατων χρόνων. Είναι χαρακτηριστική η έλλογη αντιμετώπιση των κινδύνων και η άνεση με την οποία οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τη θάλασσα για να εποικίσουν νέες περιοχές ή να αναλάβουν εγχειρήματα εξερευνησεων ανάλογα με αυτά του Ιάσονα και της μυθικής Αργούς⁴² ή του Οδυσσέα.

Σχήμα 1.3

Ο κόσμος της αρχαιότητας γύρω από τη Μεσόγειο Θάλασσα

Πηγή: Εξερευνητές του Αρχαίου Κόσμου, Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα, 1999, σελ. 44.

Έτσι λοιπόν, θα γίνει στο σημείο αυτό μία πολύ σύντομη αναφορά σε ένα κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό παράδειγμα της αρχαιότητας, το οποίο και καταδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία του γεωγραφικού παράγοντα -αλλά και των διαφόρων θαλασσιών διαδρόμων που εξυπηρετούν το εμπόριο- για τη διαμόρφωση της ιστορίας: στην περίπτωση του

⁴¹ Βλ. Δ. Δαλακλή & Π. Σιούσιουρα, "Γεωπολιτικές Επιδιώξεις και Στρατηγικές Ασφαλείας στη Μεσόγειο: ο Ιδιαίτερος Ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης", *Ναυσιβίος Χώρα*, Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, Πειραιάς, 2006, σελ. 259.

⁴² Η Αργοναυτική εκστρατεία είναι ένας από τους αρχετυπικούς μύθους της ελληνικής αρχαιότητας, που κατέχει την ίδια θέση με τα ομηρικά έπη και τους άθλους του Ηρακλή. Απολλώνιου του Ρόδιου, *Αργοναυτικά*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Χ. Λάζου, *Το ταξίδι του Πυθέα στην Άγνωστη Θούλη*, Αίολος, Αθήνα, 1996, σελ 16-21.

Τρωικού πολέμου. Η συζήτηση αφορά τη δεκαετή πολεμική σύγκρουση των Αχαιών με τους Τρώες, και πιο συγκεκριμένα την προσπάθεια των πρώτων να κατακτήσουν την πόλη των δευτέρων προς εκδίκηση για την προσβολή που τους έκανε η βασιλική οικογένεια της Τροίας⁴³. Σύμφωνα με την λαϊκή εκδοχή, η κύρια αφορμή του πολέμου ήταν η αρπαγή της Ελένης, της συζύγου του βασιλιά της Σπάρτης, Μενέλαου, από τον πρίγκιπα της Τροίας Πάρι⁴⁴. Αντίθετα με την απλοϊκή εξήγηση ότι η τόσο επίπονη και μακρόχρονη προσπάθεια καταβλήθηκε για τα μάτια της Ωραίας Ελένης και μόνο, η εκστρατεία των Αχαιών κατά της πόλης της Τροίας έχει ιδιαίτερο γεωπολιτικό περιεχόμενο και θα πρέπει να κατηγοριοποιηθεί ως η πρώτη συνδυασμένη επιχείρηση στρατιωτικών και ναυτικών (μεταφορικών/αποβατικών) δυνάμεων, προκειμένου να αποκτηθεί ο έλεγχος των στενών των Δαρδανελλίων και του Ελλήσποντου (Δαρδανελλίων), τα οποία με βάση τη γεωγραφική της θέση "επόπτευσε" η πόλη της Τροίας (βλ. σχήμα 1.4). Ειδικότερα, ο στρατηγικός στόχος των Αχαιών, μάλιστα των Μυκηναίων, οι οποίοι αποτελούσαν την ηγεσία του συγκεκριμένου πολεμικού εγχειρήματος, ήταν να αποκτήσουν το πολυπόθητο τρόπαιο, την ανεμπόδιστη πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα (Εύξεινο Πόντο) και τον απόλυτο έλεγχο των εμπορικών συναλλαγών με τους πληθυσμούς που κατοικούσαν στα παράλια αυτής.

⁴³ Ο πόλεμος αυτός είναι μία από τις πλέον πολυσυζητημένες θεματικές της ελληνικής μυθολογίας και αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για την αρχαία ελληνική λογοτεχνία, συμπεριλαμβανομένου και των έργων (έπη) του Ομήρου. Το πρώτο, με τον τίτλο *Ιλιάδα*, εξιστορεί το χρονικό διάστημα από το τελευταίο έτος του πολέμου και το δεύτερο με τον τίτλο *Οδύσσεια*, που εξιστορεί το ταξίδι της επιστροφής στην Ιθάκη, πατρίδα του πολέμαρχου και βασιλιά Οδυσσέα, ο οποίος είχε καταλυτικό ρόλο στην τελική έκβαση της εκστρατείας. Βλ. Ι. Κακριδή, *Ελληνική Μυθολογία*, τόμος 5, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1988, Π. Καρύκα, *Μυκηναίοι Πολεμιστές*, Communications Editions, Αθήνα, 2003 και τα ξενόγλωσσα έργα των Β. Strauss, *The Trojan War: A New History*, Simon & Schuster, New York, 2006 και J. Latacz, *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*, Oxford University Press, New York, 2005.

⁴⁴ Βλ. Σ. Μαϊστρέλλη, Ε. Καλύβη και Μ. Μιχαήλ, *ΙΣΤΟΡΙΑ-από την Μυθολογία στην Ιστορία*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Αθήνα, 2007, σελ. 59.

Σχήμα 1.4

Τα Στενά των Δαρδανελλίων και η αρχαία πόλη της Τροίας

Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki> (Τρωικός Πόλεμος), Μάιος 2010.

Αλλά, ακόμη και κατά την τρέχουσα χρονική περίοδο, η περιοχή που φιλοξενεί τα ερείπια της Τροίας διατηρεί τη σπουδαιότητά της για τις διεθνείς σχέσεις και τη γεωπολιτική. Άλλωστε, τα προαναφερθέντα Στενά επηρεάζουν καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο εξυπηρετείται το εμπόριο των χωρών πέριξ του Εύξεινου Πόντου, ιδιαίτερο δε της Ρωσίας. Μέσω της Μεσογείου (και σε αναλογία, μέσου του Αιγαίου Πελάγους) διακινείται μεγάλο μέρος των ενεργειακών πόρων στον κόσμο. Από τη θαλάσσια αυτή λεκάνη (είτε αποκλειστικά με πετρελαιοφόρα πλοία, είτε σε συνδυασμό αγωγών και τάνκερ μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους) διέρχεται η μεγάλη πλειονότητα των υδρογονανθράκων της Κασπίας Θάλασσας και της Ρωσίας, μια τάση που παρουσιάζει αυξητικό ρυθμό⁴⁵. Επιπρόσθετα, ειδικά η χερσαία μάζα της Βαλκανικής Χερσονήσου, που εννοιολογικά πλέον ως γεωγραφικός όρος αποδίδεται συνηθέστερα ως Νοτιοανατολική (ΝΑ) Ευρώπη⁴⁶, παρουσιάζει υψηλή γεωπολιτική σπουδαιότητα. Αδιάψευστο μάρτυρα της κρίσιμης γεωστρατηγικής σημασίας της περιφέρειας αυτής αποτελεί η πολυτάραχη βαλκανική ιστορία, που έχει καταγράψει πολλάκις ότι ο συγκεκριμένος γεωγραφικός χώρος αποτελεί

⁴⁵ Βλ. Δ. Δαλακλή & Π. Σιούσιουρα, "Γεωπολιτικές Επιδιώξεις και Στρατηγικές Ασφαλείας στη Μεσόγειο: ο Ιδιαίτερος Ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης", *ό.π.*, σελ. 259- 262. Βλ. επ. Δ. Δαλακλή & Α. Κατσίκη, "Πειρατεία και Θαλάσσιες Μεταφορές: Μια Διαχρονική Σχέση με Καταλυτική Επίδραση στη Μεσόγειο Θάλασσα", *Ναυτική Επιθεώρηση*, τευχ. 572, Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, 2010, σελ. 97-112.

⁴⁶ Στην παρούσα διατριβή, οι όροι Βαλκάνια, Βαλκανική χερσόνησος και Νοτιοανατολική (ΝΑ) Ευρώπη χρησιμοποιούνται εναλλακτικά.

ένα πολυπόθητο τρόπαιο και στόχο διαφόρων προσπαθειών κατάκτησης⁴⁷. Από τη σκοπιά της γεωοικονομίας, είναι γεγονός εξαιρετικής σημασίας ότι τα εδάφη των διαφόρων χωρών που απαρτίζουν την ΝΑ Ευρώπη έχουν ένα κατ' ελάχιστον κρίσιμο ρόλο στις προσπάθειες για την δια ξηράς (αγωγοί) μεταφορά πετρελαίου και φυσικού αερίου από τις πλούσιες ενεργειακά χώρες προς αυτές που απαρτίζουν την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και ιδιαίτερα τις βαριά βιομηχανοποιημένες εξ'αυτών, που χαρακτηρίζονται ως οι μεγαλύτεροι καταναλωτές ενέργειας στον κόσμο.

1.2. Η γεωγραφία του ελληνικού χώρου, Βαλκανίων, Ευξείνου - Θεματολογία

Η Βαλκανική⁴⁸ είναι η ανατολικότερη από τις τρεις συνολικά (με τις άλλες δύο να είναι από δυσμίας προς ανατολάς - η Ιβηρική και η Ιταλική) χερσονήσους που εντοπίζονται στο νοτιότερο τμήμα της Ευρώπης. Βρέχεται στα ανατολικά από τη Μαύρη Θάλασσα και την Προποντίδα (Θάλασσα του Μαρμαρά), στα νοτιοανατολικά από το Αιγαίο Πέλαγος, νοτιοδυτικά από το Ιόνιο Πέλαγος και δυτικά από την Αδριατική.

Από πλευράς γεωπολιτικής η Μαύρη Θάλασσα χρήζει περαιτέρω σχολιασμού. Είναι μία ημίκλειστη θάλασσα μεταξύ της ΝΑ Ευρώπης και της Ασίας -και πιο συγκεκριμένα της γεωγραφικής περιφέρειας που περιγράφεται με τον όρο Μικρά Ασία (Asia Minor). Ο θαλάσσιος χώρος που καλύπτει (γνωστός και ως Εύξεινος Πόντος) θα πρέπει να λογίζεται ως ένα ενιαίο σύνολο μαζί με την Αζοφική Θάλασσα⁴⁹ και τη Θάλασσα του Μαρμαρά (Προποντίδα). Ειδικά η Θάλασσα του Μαρμαρά συνδέει τη Μαύρη Θάλασσα με το Αιγαίο Πέλαγος, αποτελώντας, έτσι, το διαχωριστικό όριο της ασιατικής και ευρωπαϊκής Τουρκίας. Είναι, επομένως, μια εσωτερική θάλασσα με δύο ακραίους πορθμούς: τον Βόσπορο που τη συνδέει με τη Μαύρη Θάλασσα και τον Ελλήσποντο (ή Δαρδανέλλια) με το Αιγαίο. Ουσιαστικά, η Θάλασσα του Μαρμαρά είναι ένας "θαλάσσιος ποταμός", μέσω του οποίου ο Βόσπορος μεταφέρει την υπερπλήρωση υδάτων της Μαύρης Θάλασσας τα οποία συγκεντρώνονται από τους διαφόρους ποταμούς (όπου ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Δούναβης και ο Δνειπερος) που εκβάλλουν στην τελευταία. Στη συνέχεια, η Θάλασσα του Μαρμαρά εκβάλλει τη δική της υπερπλήρωση μέσω του Ελλησπόντου στο Αιγαίο. Η θαλάσσια επιφάνεια της Μαύρης Θάλασσας ομοιάζει σε γεωμετρικό σχήμα που πλησιάζει αρκετά το οβάλ (βλ. σχήμα 1.5), με μήκος περίπου 750 ναυτικά μίλια (ν.μ.) από το ακραίο ανατολικό μέχρι το δυτικό της άκρο. Η μικρότερη απόσταση βορειο-νότιου άκρου αντιστοιχώς φτάνει τα 143 ν.μ. Επάκτιες της Μαύρης Θάλασσας είναι σήμερα συνολικά 6 χώρες: Τουρκία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Ουκρανία, Ρωσία και

⁴⁷ Βλ. Π. Σιούσιουρα, *Γεωπολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων. Από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Κοινωνία των Εθνών*, Ι. Σιδερέη, Αθήνα, 2011, σελ. 70-9.

⁴⁸ Παρόλο που δεν αποτελεί το κλασσικό πρότυπο χερσονήσου, δεδομένου ότι δεν υφίσταται κάποιος ισθμός που να τη συνδέει με την ηπειρωτική Ευρώπη, ο προσδιορισμός αυτός χρησιμοποιείται πολύ συχνά για να υποδείξει την ευρύτερη βαλκανική περιοχή. Έτσι, η περιοχή των Βαλκανίων καλύπτει περίπου 550.000 τετρ. χλμ., με τον αριθμό των κατοίκων της να ξεπερνά τα 60 εκατομμύρια.

⁴⁹ Η Αζοφική Θάλασσα ενώνεται με τον Εύξεινο Πόντο με τον πορθμό του Κέρτς (ή Κέρκ), τον Κιμμέριο Βόσπορο των αρχαίων. Καλύπτει μία επιφάνεια της τάξεως των 35.000 τετρ. χλμ. και οριοθετείται μεταξύ της Χερσονήσου της Κριμαίας (Ταυρίδας) και του Καυκάσου. Η Κριμαϊκή χερσονήσος αποτελεί αυτόνομη δημοκρατία της Ουκρανίας (ήδη από τον έλεγχο της Ρωσίας), με μεγάλο μήκος ακτών και έντονο γεωπολιτικό ενδιαφέρον, καθώς μάλιστα στην περιοχή αυτή βρίσκεται η ναυτική βάση της Σεβαστούπολης, έδρα του ρωσικού στόλου της Μαύρης θάλασσας.

Γεωργία. Η Τουρκία καταλαμβάνει όλη τη νότια ακτή της Μαύρης Θάλασσας. Το χερσαίο σύνορο ανάμεσα στις Βουλγαρία-Τουρκία βρίσκεται στο δυτικό άκρο της. Το χερσαίο σύνορο ανάμεσα στις Βουλγαρία-Ρουμανία βρίσκεται επίσης στα δυτικά.

Το χερσαίο σύνορο μεταξύ Ουκρανίας και Ρουμανίας ακολουθεί τον βόρειο βραχίονα του Δέλτα του Δούναβη, με τρόπο που αποστραφίζει από την δεύτερη την αποκλειστικότητα επί των εκβολών του ποταμού. Η ουκρανική ακτογραμμή αντίστοιχα συνεχίζει προς τα βόρεια, γύρω από τον κόλπο της Χερσώνας. Στη συνέχεια κινείται προς νότο, γύρω από τη Χερσόνησο της Κριμαίας προς την Αζοφική Θάλασσα, όπου συναντά το χερσαίο σύνορο με τη Ρωσία στο βορειανατολικό (ΒΑ) άκρο αυτής της θάλασσας. Η ρωσική ακτογραμμή εκτείνεται προς το νότο, κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της Αζοφικής θάλασσας και κατά μήκος της ΒΑ πλευράς της Μαύρης Θάλασσας μέχρι να συναντήσει το χερσαίο σύνορο της Γεωργίας. Με την παράνομη από πλευράς Διεθνούς Δικαίου προσάρτηση της Κριμαίας από την Ρωσική Ομοσπονδία, η τελευταία, αφ' ενός συνθλίβει την ΑΟΖ της Ουκρανίας, αφ' ετέρου αποκτά ανάπτυγμα ακτών στην Μαύρη Θάλασσα, μεγαλύτερο εκείνου και της Τουρκίας. Η Γεωργία πάλι βρίσκεται στα ανατολικά της Μαύρης Θάλασσας, ανάμεσα στις Ρωσία και Τουρκία⁵⁰.

⁵⁰ Βλ. T. Scovazzi, «The Black Sea Maritime Boundaries», στο: J. I. Alexander, *International Maritime Boundaries*, Vol. V, 1993, σελ. 3489-90.

Σχήμα 1.5

Η Μαύρη Θάλασσα και οι περιβάλλουσες χώρες

Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki> (Μαύρη Θάλασσα), Νοέμβριος 2013.

Η Βαλκανική (που πολλές φορές προσδιορίζεται και με τον όρο Βαλκάνια), περιγράφει μία διακριτή γεωγραφική οντότητα στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης. Στα βόρεια συνδέεται με τον ηπειρωτικό κορμό της Ευρώπης σε μήκος περίπου 1.200 χλμ., με τα γεωγραφικά όρια της χερσονήσου στην κατεύθυνση αυτή να είναι σχετικά δυοδιάκριτα. Και τούτο διότι δεν υπάρχει ένα σαφές γεωμορφολογικό διαχωριστικό χαρακτηριστικό, όπως π.χ. μια οροσειρά (βλ. π.χ. τα Πυρηναία, στην περίπτωση της Ιβηρικής). Έτσι, τα βόρεια όρια της καθορίζονται συμβατικά και, γενικά, θεωρείται ότι ευθυγραμμίζονται με τη γραμμή των ποταμών Σάβου και Δούναβη. Αυτό το όριο δικαιολογείται και ιστορικά, αφού η περιοχή που περιλαμβάνεται σ' αυτό (στο μεγαλύτερο μέρος της και μαζί με τη Ρουμανία) αποτελούσε το ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα τέλη του 15^{ου} έως τον 19^ο αιώνα⁵¹. Η διακριτή ταυτότητα και ο τεμαχισμός της Βαλκανικής θεωρείται σύμφωνα με αρκετούς ιστορικούς και γεωγράφους απότοκο του ορεινού διαμελισμού της, της συγκέντρωσης πολλών εθνοτήτων σε έναν γεωγραφικά περιορισμένο χώρο και της εξαιρετικά βίαιης ιστορίας της, που είναι γεμάτη επιδρομές, συγκρούσεις, και πολέμους. Εξαιτίας λοιπόν των πολλών ιστορικών γεγονότων με αρνητική χροιά που έχουν λάβει χώρα στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και προκειμένου να διευκολυνθεί η γεφύρωση των διαφορών των λαών που κατοικούν εκεί, μεγάλος αριθμός αναλυτών προτιμά τις τελευταίες δεκαετίες τον όρο Νοτιοανατολική (ΝΑ)

⁵¹ Βασίλη Μούτσογλου «Η γεωγραφική συνάρτηση στο γεωπολιτικό αίνιγμα» (υπο έκδοση), Αθήνα 2019, σελ. 188-197.

Ευρώπη⁵². Η χρήση του όρου Ν.Α. Ευρώπη, αντί Βαλκάνια, εξυπηρετεί ανάγκες «πολιτικής ορθοδοξίας», καθώς η καθολική – κάποτε αψβουργική – Κροατία, δεν επιθυμεί να αποκαλείται χώρα βαλκανική. Το ίδιο ισχύει για την Ρουμανία, καθώς μάλιστα γεωγραφικώς σημαντικό τμήμα της χώρας ανήκε επίσης στην πρώην αψβουργική Κεντρική Ευρώπη. Στη Βαλκανική Χερσόνησο ευρίσκονται οι χώρες: Αλβανία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Κροατία, Μαυροβούνιο, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (Π.Γ.Δ.Μ), Ρουμανία, Σερβία, Βουλγαρία, Ελλάδα, και Τουρκία (το ευρωπαϊκό της τμήμα, γνωστό και ως Ανατολική Θράκη). Η Ελληνική Δημοκρατία ειδικότερα, καταλαμβάνει το νοτιότερο άκρο της Βαλκανικής χερσονήσου. Συνορεύει στα βόρεια με τη Βουλγαρία και την ΠΓΔΜ, στα βορειοδυτικά με την Αλβανία και στα βορειοανατολικά με την Τουρκία, ενώ οι θάλασσες που την περιβάλλουν της παρέχουν εύκολη πρόσβαση στην ευρύτερη λεκάνη της (ανατολικής) Μεσογείου. Πέρα από την ανοικτή Μεσόγειο (νοτιώς της Πελοποννήσου), η χώρα μας βρέχεται ανατολικά-νοτιοανατολικά της από το Αιγαίο Πέλαγος και στα νοτιοδυτικά-δυτικά της από το Ιόνιο (βλ. σχήμα 1.6).

Σχήμα 1.6

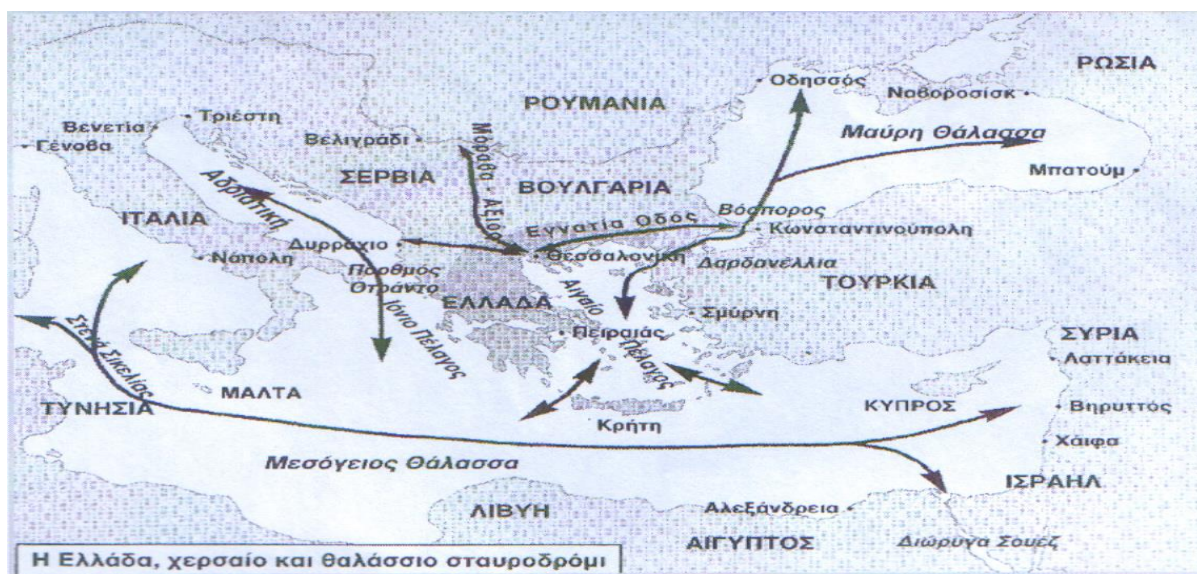
Γεωφυσικός χάρτης της Ελλάδας

Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki> (Ελλάδα), Μάιος 2013.

Ο ελλαδικός γεωγραφικός χώρος αποτελείται από ένα μεγάλο ηπειρωτικό τμήμα, το νότιο άκρο των Βαλκανίων, το οποίο ενώνεται με την Πελοπόννησο μέσω του Ισθμού της Κορίνθου, αφού η συγκεκριμένη -μετά την κατασκευή της διώρυγας της

⁵² Georges Castellan – Nikolaj Todorov “Les Balkans”, Γιώργος Πρεβελάκης «Τα Βαλκάνια – γεωπολιτική», Αθήνα, Libro, 2001.

Κορίνθου- είναι στην πραγματικότητα νησί (Πελοπόννησος = το νησί του Πέλοπα). Η χώρα περιβάλλεται από το Ιόνιο, το Αιγαίο και το Λιβυκό Πέλαγος. Στο Αιγαίο συναντάται μεγάλος αριθμός νησιών, ανάμεσά τους ξεχωρίζουν: η Εύβοια, η Λέσβος, η Ρόδος και τα νησιωτικά συμπλέγματα των Δωδεκανήσων και των Κυκλάδων, Προς Νότο βρίσκεται η Κρήτη, το μεγαλύτερο νησί της Ελλάδας και το πέμπτο μεγαλύτερο της Μεσογείου. Νοτιότερα της Κρήτης είναι η Γαύδος (και το Λιβυκό Πέλαγος), το απώτερο προς νότο νησί της Ελλάδας και ταυτοχρόνως και το νοτιότερο σημείο όλης της ευρωπαϊκής ηπείρου. Τα κυριότερα νησιά του Ιονίου είναι η Κέρκυρα, η Κεφαλονιά, η Λευκάδα και η Ζάκυνθος. Νοτιοανατολικά, μεταξύ Ρόδου και Καστελόριζου, εκτείνεται το Λύκιο Πέλαγος. Η Ελλάδα έχει μήκος ακτών περίπου 13.676 χλμ., που θεωρείται ιδιαίτερα εκτεταμένο και οφείλεται στον πολυσχιδή εδαφικό διαμελισμό και το έντονο ανάγλυφο της περιοχής, καθώς και στο πλήθος των νησιών, τα οποία ξεπερνούν σε αριθμό τα 2500. Αντιστοίχως, το μήκος χερσαίων συνόρων φτάνει στα 1.228 χλμ. Με μία απλή ματιά στο χάρτη, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ο γεωγραφικός χώρος που καταλαμβάνει η σύγχρονη Ελλάδα, μεταξύ Ευρώπης, Ασίας και Β. Αφρικής αποτελεί ένα σημαντικό κόμβο θαλασσιών και ηπειρωτικών δρόμων. Είναι ενδεικτικά τα όσα επισημαίνει ο καθηγητής Γ. Πρεβελάκης⁵³: «Για πολλές σημαντικές θαλάσσιες οδούς, αρχίζοντας από την οδό που συνδέει τη Μαύρη Θάλασσα με τη Μεσόγειο, ο ελληνικός χώρος βρίσκεται στο κέντρο. Είναι αλήθεια ότι, ελέγχοντας τα Στενά [Βοσπόρου και Δαρδανελίων], η Τουρκία κατέχει το κλειδί της εξόδου από τη Μαύρη Θάλασσα. Το αρχιπέλαγος του Αιγαίου, όμως, επιτρέπει ένα εξίσου αποτελεσματικό έλεγχο της [θαλάσσιας] κυκλοφορίας ανάμεσα στις δύο αυτές περιοχές... Στον νότο, η Κρήτη προσφέρει στην Ελλάδα μία ασύγκριτη στρατηγική θέση στις οδούς που ακολουθούν τον κύριο άξονα της Μεσογείου και οδηγούν από το Γιβραλτάρ και τη Μάλτα προς τη Συρία, το Λίβανο, το Ισραήλ, την Αίγυπτο και τη Διώρυγα του Σουέζ. Στα δυτικά, η Κέρκυρα ελέγχει τον πορθμό του Οτράντο, από όπου γίνεται η κυκλοφορία ανάμεσα στην Αδριατική Θάλασσα και το Ιόνιο Πέλαγος...» (βλ. σχήμα 1.7).

⁵³ Βλ. Γ. Πρεβελάκη «Η γεωπολιτική της Ελλάδος», ελλην. εκδ. Libro, 1998,σελ.12-20.

Σχήμα 1.7

Ελλάδα, ένα σημαντικό χερσαίο και θαλάσσιο σταυροδρόμι

Πηγή: Γ. Πρεβελάκη, *Γεωπολιτική της Ελλάδος*, Libro, Αθήνα, 1998, σελ. 15.

Αποστολή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής είναι η εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος της χώρας⁵⁴. Συγκεκριμένα, αντικειμενικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής είναι η διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας της χώρας, καθώς επίσης η ευημερία των πολιτών της. Την τρέχουσα χρονική περίοδο στο επίκεντρο των ελληνικών ενδιαφερόντων βρίσκεται ένας εκτεταμένος αριθμός θεμάτων, όπως π.χ. οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, το Κυπριακό, μέχρι πρότινος δε το ζήτημα της ονομασίας της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (π.Γ.Δ.Μ), ήδη δε Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας, οι σχέσεις με την Αλβανία και η θέση της εκεί ελληνικής μειονότητας. Προκύπτει λοιπόν το συμπέρασμα ότι οι δρώντες στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής της Ελληνικής Δημοκρατίας καλούνται σήμερα να ανταποκριθούν σε ένα δύσκολο και περίπλοκο περιβάλλον, το οποίο μάλιστα αλλάζει με αρκετά γοργούς ρυθμούς. Την όλη εξίσωση καθιστούν περισσότερο πολύπλοκη οι διάφορες εξελίξεις που σχετίζονται με την ανακάλυψη-εκμετάλλευση ενεργειακών ορυκτών πόρων στην ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου. Εξάλλου, σε πλήρη ανάπτυξη βρίσκονται οι σχεδιασμοί ενεργειακών αγωγών στην περιοχή της ΝΑ Μεσογείου, με φόντο τις ανακατατάξεις στη γειτνιάζουσα Εγγύς και Μέση Ανατολή, κυρίως με τον εμφύλιο πόλεμο στη Συρία αλλά και την αστάθεια που παρατηρείται σε χώρες όπως η Αίγυπτος και την αναρχία στην Λιβύη. Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο, η αναδρομή που επιχειρείται με την παρούσα διδακτορική διατριβή μπορεί να παρέξει χρήσιμα και πρωτίστως αξιοποιήσιμα συμπεράσματα στο πεδίο των διεθνών σχέσεων. Μάλιστα, αριθμός ακαδημαϊκών και λοιπών αναλυτών επισημαίνουν ότι η γενικευμένη αστάθεια στην περιφέρεια - Ουκρανία, Λιβύη, Μεσοποταμία- που γειτνιάζει άμεσα με την Ελλάδα, εντάσσεται στο ίδιο και το αυτό πρόβλημα: το Ανατολικό Ζήτημα, που βρίσκεται σε άρρηκτη και διαλεκτική σχέση με τις ιστορικές περιπέτειες της νεώτερης Ελλάδας. Περισσότερο δε, καθώς τόσο εντός όσο και αρκετά πλησίον της ελληνικής επικράτειας (βλ. π.χ. περίξ της Κύπρου) αλληλοεμπλέκονται ζητήματα κατοχής-διαχείρισης σημαντικών ενεργειακών πόρων, καθώς και γεωπολιτικές διεκδικητικές κρίσιμες σημασίας και υψηλού κινδύνου.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι λύσεις για τα προβλήματα τόσο του παρόντος, όσο και του ορατού μέλλοντος μπορούν να προσεγγιστούν/ διαπλασθούν με τη μελέτη των ιστορικών εξελίξεων, η παρούσα διδακτορική διατριβή ακολουθεί στο πλαίσιο της γεωπολιτικής ανάλυσης εμπειρική μεθοδολογία. Συγκεκριμένα, εξετάζει τις γεωπολιτικές αναζητήσεις του ελληνικού κράτους κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στη συνέχεια τις συσχετίζει με τις εξελίξεις κατά την τρέχουσα χρονική περίοδο. Στο γενικότερο αυτό πλαίσιο, καταρχάς συζητεί ιστορικά γεγονότα που σχετίζονται άμεσα με το Ανατολικό Ζήτημα. Ως χρονικό πλαίσιο της καταγραφής και εξέτασης ορίζεται το διάστημα από την απελευθέρωση του ελληνικού έθνους από την οθωμανική κυριαρχία, μέχρι και μετά την Συνθήκη της Λωζάννης. Συνοδό πόρισμα,

⁵⁴ Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, τούτο σημαίνει ότι η εξωτερική πολιτική πρέπει να αναπτύσσεται σε ένα ευρύτατο φάσμα, που εκτείνεται από την παραδοσιακή διπλωματία και την καλλιέργεια των διμερών σχέσεων της Ελλάδας με άλλες χώρες μέχρι τη συμμετοχή της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και άλλους Διεθνείς Οργανισμούς. Βλ. στο: <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki>, Σεπτέμβριος 2013.

παρακολούθημα της διατριβής θα είναι να καταδειχθεί η υψηλή γεωστρατηγική και γεωοικονομική σπουδαιότητα της ελληνικής επικράτειας, καθώς οι δυνατότητες στρατηγικού ελέγχου επί ζωτικών γραμμών θαλασσιών μεταφορών που μπορεί να εξασκήσει ο ελλαδικός χώρος, και οι μεταφορές επιβατών, εμπορευμάτων και ενεργειακών πόρων που εξυπηρετούνται πλησίον των ελληνικών θαλασσών ξεπερνούν κατά πολύ την εμβέλεια της περιφέρειας της ΝΑ Ευρώπης. Συναφώς, στο παρόν κεφάλαιο (κεφ. 1) καταρχάς θα αναλυθεί η έννοια της ισχύος και θα συζητηθούν οι επονομαζόμενες κλασσικές γεωπολιτικές θεωρίες και ο γεωπολιτικός τρόπος σκέψης⁵⁵. Στη συνέχεια, προκειμένου να αναδειχθεί η ιστορική διαδρομή αναφορικά με την επέκταση των συνόρων του ελληνικού κράτους και τις αντίστοιχες ιστορικές περιπέτειες, θα μελετηθούν κομβικές μορφές της πολιτικής ζωής του τόπου⁵⁶. Ανάμεσα τους, οι περιπτώσεις του πρώτου Κυβερνήτη της Ελεύθερης Ελλάδος Καποδίστρια και του βασιλιά Όθωνα.

Στο επόμενο κεφάλαιο (βλ. κεφ. 2), αναλύονται οι πτυχές του Κρητικού Ζητήματος και σκιαγραφούνται δια βραχέων τα δρώμενα επί της εποχής του Χαρ. Τρικούπη και γίνεται μία πρώτη προσέγγιση στην περίπτωση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο βίος και πολιτεία του μεγάλου αυτού ανδρός θα συζητηθούν εκτενώς στο κεφάλαιο αυτό της διατριβής. Μάλιστα, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο περιλαμβάνεται και η περίοδος της μεγέθυνσης της Ελλάδος, δηλαδή αυτής των νικηφόρων Βαλκανικών Πολέμων, κατά τη διάρκεια των οποίων η χώρα επεξέτεινε σημαντικά τα σύνορά της.

1.3 Η έννοια της ισχύος

Οι απαρχές της γεωγραφίας, ως ξεχωριστού κλάδου συστηματικής έρευνας και μελέτης, τοποθετούνται στην ελληνική κλασική αρχαιότητα. Καθώς τότε, εκτός από την πρώτη εμφάνιση του ίδιου του όρου "γεωγραφία", κωδικοποιήθηκε σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό και η συσσωρευόμενη αντίστοιχη γνώση⁵⁷. Η γεωγραφία είναι σύνθετη λέξη με το πρώτο συνθετικό της να αποτελεί η λέξη «γέα» και το δεύτερο η λέξη "γράφειν". Ως όρος είναι αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνικού γλωσσικού πλούτου. Με την κατευθείαν εισαγωγή του στις δυτικές γλώσσες (βλ. geography), η συγκεκριμένη επιστημονική κατεύθυνση έχει αποκτήσει παγκόσμια απήχηση και ευρεία αναγνώριση. Ο πολύ μεγάλος σε εύρος επιστημονικός κλάδος της γεωγραφίας αποτελεί μια περιοχή που έχει αλλάξει ορισμούς και περιεχόμενο στο χώρο και το χρόνο, όπως ακριβώς και το βασικό αντικείμενο του: η επιφάνεια της Γης ως φυσικό περιβάλλον, αλλά και ως χώρος που υποστηρίζει και "φιλοξενεί" τις ανθρώπινες δραστηριότητες και ταυτόχρονα μετασχηματίζεται από αυτές. Σήμερα, μετά από μία αρκετά μακροχρόνια εξελικτική πορεία, εστιάζει ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικά

⁵⁵ Κρίθηκε σκόπιμο να λάβει χώρα μία μάλλον περιορισμένη παρουσίαση των επονομαζομένων «κλασσικών» γεωπολιτικών θεωριών, προκειμένου να αναδειχθεί ο ρόλος της λεκάνης της ανατολικής Μεσογείου, της Μαύρης Θάλασσας και της Βαλκανικής στη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων.

⁵⁶ Παράλληλα, απεικονίζεται ένας περιορισμένος αριθμός γεωγραφικών δεδομένων, όπου το επίκεντρο του ενδιαφέροντος εντοπίζεται κυρίως στην σύγχρονη ελληνική επικράτεια και τις θάλασσες που την περιβάλλουν.

⁵⁷ Ε. Βαβλιάκη, *Μαθήματα Γεωγραφίας*, <http://www.geo.auth.gr/322/chapter013.html> και <http://www.geo.auth.gr/courses/gge/gge322y/chapter015.html>, Μάιος 2010.

πεδία τα οποία και επιχειρεί να συνθέσει: τον κόσμο των φυσικών και τον κόσμο των κοινωνικών επιστημών. Αναλύει και ερμηνεύει τη συγκρότηση και διαφοροποίηση του χώρου έτσι όπως διαμορφώνεται και μεταβάλλεται κάτω από τη διαρκή αλληλεπίδραση τόσο φυσικών παραγόντων (όπως π.χ. το κλίμα, οι διαθέσιμοι προς εκμετάλλευση πόροι), όσο και διάφορων κοινωνικό-πολιτισμικών, οικονομικών, ιδεολογικών και πολιτικών διεργασιών⁵⁸. Να σημειωθεί τέλος ότι με τη βοήθεια της γεωπολιτικής ανάλυσης, στον βαθμό που αυτή συσχετίζεται με την επιστήμη της γεωγραφίας, μπορεί να γίνει εμβάθυνση στις δομές ισχύος των διαφόρων κρατών που απαρτίζουν το σύγχρονο διεθνές σύστημα. Επομένως, με τον τρόπο αυτό παρέχεται το κατάλληλο πλαίσιο ώστε να εξηγηθούν λεπτομερώς διάφορες αποφάσεις και ενέργειες των πρωταγωνιστών της διεθνούς πολιτικής σκηνής, καθώς και των κρατών με υποδεέστερο ρόλο σε αυτή, κατά τη μεταξὺ τους αλληλεπίδραση.

Στην αναλυτική ιεραρχία, μετά τις μεγάλες υποδιαίρεσεις της γεωγραφίας σε ανθρωπογεωγραφία και πολιτική γεωγραφία, έπεται η γεωπολιτική. Διευκρινίζεται ότι η γεωπολιτική έχει σαφή διαφορά από τον κλάδο της πολιτικής γεωγραφίας, ο οποίος ασχολείται ιδιαίτερα με τη σχέση μεταξύ πολιτικών αποφάσεων και φυσικού περιβάλλοντος.⁵⁹ Σε μία μάλλον απλουστευμένη προσέγγιση, η γεωπολιτική είναι μέθοδος πολιτικής ανάλυσης που δίνει έμφαση στο ρόλο της γεωγραφίας για να προσδιορίσει τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ κρατών. Υιοθετώντας έναν πληρέστερο ορισμό, γεωπολιτική είναι η επιστήμη που αναλύει και συσχετίζει πλήθος σταθερών και μεταβλητών παραγόντων προκειμένου να καταλήξει σε συμπεράσματα σχετικά με την κατανομή της διεθνούς ισχύος, τόσο σε μια δεδομένη χρονική στιγμή όσο και μελλοντικά.⁶⁰ Συνοπτικά, η γεωπολιτική ερευνά και αναλύει τα αφορώντα στην γεωγραφική κατανομή της ισχύος. Επομένως, μία εξαιρετικά σημαντική αναλυτική συμβολή της γεωπολιτικής είναι η διάκριση μεταξύ σταθερών και μεταβλητών παραμέτρων, καθώς και η σε βάθος εξέταση του με ποιόν τρόπο και προς ποια κατεύθυνση επηρεάζουν αυτές οι μεταβλητές το ισοζύγιο ισχύος μεταξύ των βασικών μονάδων του διεθνούς συστήματος, δηλαδή των κρατών. Είναι μάλλον προφανές ότι η θέση που μία χώρα καταλαμβάνει στο διεθνές σύστημα είναι συνάρτηση δύο κυρίως παραγόντων: της γεωγραφικής της τοποθεσίας και του πολιτισμικού υποβάθρου του ανθρώπινου δυναμικού της. Ακόμη και από μία πολύ επιφανειακή και σύντομη σε χρόνο εξέταση των ανωτέρω παραγόντων εύκολα προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο μεν πρώτος παράγοντας είναι γενικά σταθερός, ενώ ο δεύτερος είναι εν δυνάμει μεταβλητός. Επισημαίνεται ότι ως σταθερές παράμετροι στη γεωπολιτική ανάλυση θεωρούνται αυτές που περιλαμβάνουν το χώρο γενικά καθώς και τη διάταξη των στοιχείων που τον συνθέτουν (π.χ. η σύνθεση της οικονομίας ενός κράτους, υφιστάμενη τεχνολογία, θρησκείες κ.λπ.), η εδαφική επικράτεια, η θέση του στο πεδίο

⁵⁸ Βλ. <http://www.aegean.gr/Geography>, Οκτώβριος 2013.

⁵⁹ Βλ. M. Glassner, *Political Geography*, Wiley, London, 1996. Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική γεωγραφία καταγράφει τα χαρακτηριστικά του παγκόσμιου χώρου που σχετίζονται με ζητήματα οργάνωσης, κυρίως την κατάτμηση του σε ξεχωριστά κρατικά συστήματα. Μελετά παράγοντες όπως η γεωγραφική θέση, η οικονομία, η δημογραφία, οι θρησκείες, οι πλουτοπαραγωγικοί πόροι, κ.λπ. Όμως, παρόλο που περιγράφει τη διάταξη των παραπάνω παραγόντων στο χώρο, δεν προχωρεί στην ανάλυση των διαπλοκών και διασυνδέσεων τους, ούτε και της δυναμικής που αναπτύσσεται από την αλληλεπίδρασή τους. Βλ. επ. P. Celerier, *ό.π.*, σελ. 16-33.

⁶⁰ Ο Thierry de Montbrial θεωρεί ότι η γεωπολιτική, εκκινώντας από την πολιτική γεωγραφία, ασχολείται με τις ιδεολογίες που σχετίζονται με τους τόπους. Alexander Defay, «Η Γεωπολιτική», σελ.6.

και η σημασία του σε σχέση με τα υπόλοιπα γεωγραφικά χαρακτηριστικά (π.χ. διαθέτει ή όχι πρόσβαση στη θάλασσα, το είδος/τύπος των συνοριακών γραμμών, στενά, διώρυγες, αν η εδαφική του επικράτεια παρουσιάζει ηπειρωτικά ή νησιωτικά χαρακτηριστικά κ.λπ.). Από την άλλη μεριά, ως μεταβλητές παράμετροι λογίζονται αυτές που περιλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού (μόρφωση, πολιτιστικό επίπεδο, μετανάστευση, εργατικό δυναμικό κ.λπ.). Στην ίδια κατηγορία ανήκουν, επίσης, η ποσότητα και η ποιότητα των πλουτοπαραγωγικών πηγών που είναι διαθέσιμες, η εξάρτηση από τις εισαγωγές, οι καταναλωτικές συνήθειες, η διείσδυση σε ξένες αγορές, ο βαθμός εκβιομηχάνισης, η αγροτική οικονομία, η ενεργειακή κατάσταση και γενικότερα οι πολιτικές και κοινωνικές δομές⁶¹. Η γεωπολιτική ανάλυση, επομένως, είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για τη διάγνωση της δομής ισχύος και των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων του διεθνούς χώρου⁶².

Είναι λοιπόν ευνόητο ότι ο γεωγραφικός χάρτης και οι διάφορες πληροφορίες που μπορούν να απεικονιστούν με τη βοήθειά του αποτελούν σημαντικά εργαλεία στη βάση μάλιστα των οποίων από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα -από τις μεγάλες αυτοκρατορίες της παγκόσμιας ιστορίας, μέχρι τα μεγάλα ή/και μικρότερα κράτη- λαμβάνονται εξαιρετικής σπουδαιότητας πολιτικές αποφάσεις και χαράσσονται οι αναγκαίες στρατηγικές για την απόκτηση ισχύος. Πρώτη καταγραφή στο ιστορικό έργο γεωπολιτικού λόγου θα μπορούσε να θεωρηθεί το έργο του Ηροδότου για τους Περσικούς Πολέμους, όπου ο προδρομικός, γεωγράφος και ιστορικός Εκαταίος ο Μιλήσιος, χρονικογράφος δίνει συμβουλές στρατηγικού περιεχομένου στους αρχηγούς της Ιωνικής επανάστασης κατά του περσικού ζυγού (499 π.Χ.). Παράλληλα, ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στον Θουκυδίδη, καθώς στην εξιστόρηση του Πελοποννησιακού Πολέμου, συναντώνται τα ίδια επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται και σε σύγχρονες γεωπολιτικές αναλύσεις. Επισημαίνεται ιδιαίτερος ότι γεωπολιτική αντίληψη και προσέγγιση είναι ιδιαίτερα έντονη στον Θουκυδίδη, καθώς αυτός πρώτος ερμήνευσε τις πολιτικές αποφάσεις των πρωταγωνιστών των εξελίξεων της συγκεκριμένης πολεμικής σύρραξης (και στο δεδομένο χρονικό πλαίσιο) με όρους ισχύος.⁶³ Με την κορύφωση της βιομηχανικής επανάστασης και τις ραγδαίες πολιτικοκοινωνικές ανακατατάξεις που αυτή

⁶¹ Βλ. στο ίδιο, καθώς και στο: Κ. Αρβανιτόπουλου & Π. Ηφαιστού, *Ευρωπαϊτικές Σχέσεις, Ποιότητα*, Αθήνα, 1999.

⁶² Είναι προφανές ότι η ισχύς αποτελεί ένα από τα βασικότερα κριτήρια για τη λήψη απόφασης στα ζητήματα βαρυσήμαντων πολιτικών δράσεων (βλ. υψηλή πολιτική) οποιουδήποτε κράτους. Για περαιτέρω λεπτομέρειες βλ. P. Sioussiouras & D. Dalaklis, «High Politics and Low Politics in EU-CHINA Relations: Do They Meet?», N. Nikitakos and G. Dourmas (editors), *EU-East South Asia: Trade, Investment, Logistics and E-Business*, I. Sideris, Athens, 2009, σελ. 303-317.

⁶³ Βλ. Α. Πλατιά, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Εστία, Αθήνα, 1999, σελ. 25. Ο ίδιος συγγραφέας θεωρεί, επίσης, ότι ο Θουκυδίδης είναι αδιαμφισβήτητα ο θεμελιωτής της «ρεαλιστικής» σχολής πολιτικής σκέψης. Κλασικά σημεία αναφοράς για τον συγκεκριμένο τρόπο προσέγγισης στις διεθνείς σχέσεις θεωρούνται τα έργα των E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, London, 1939, H. J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Knopf, New York, 1973 και G. F. Kennan, *Realities of American Foreign Policy*, Princeton University Press, New Jersey, 1954. Ταυτόχρονα, εξαιρετική αντοχή στο χρόνο παρουσιάζει και το έργο Ο *Ηγεμών (The Prince)* του N. Machiavelli, που δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1513 και έκτοτε έχει μεταφραστεί σε μεγάλο αριθμό γλωσσών και πολλάκις ανατυπωθεί. Βλ. επ. D. Danno (translation-editor), *Niccolo Machiavelli-The Prince and Selected Discourses*, Bantam Dell, New York, 2003. Την τριλογία των κλασικών αυτών έργων, κλείνει το «Vom Kriege» (Περί πολέμου), του Πρώσσου στρατηγού Carl von Clausewitz (1832).

προκάλεσε, έγινε ταυτόχρονα απαραίτητη και η ανάπτυξη συγκεκριμένων αναλυτικών εργαλείων και επιστημών (όπως η ανθρωπογεωγραφία και η γεωπολιτική) για την κατανόηση και επαύξηση της ισχύος. Επομένως, η επίσημη ανάδειξη της γεωπολιτικής ως επιστημονικού κλάδου τοποθετείται στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, σε μια ταραχώδη πολιτικά ιστορική περίοδο κατά την οποία η εξερεύνηση του πλανήτη είχε τελείως ολοκληρωθεί και οι μεγάλες (αποικιοκρατικές επί το πλείστον) δυνάμεις της εποχής στρέφονταν στην αναζήτηση νέων μεθόδων για την αύξηση της ισχύος τους και την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας τους. Αναπόφευκτα (επαν-)εμφανίζονται στο προσκήνιο, πέραν του πολέμου, μέθοδοι όπως η μυστική διπλωματία, ή επεκτατική/αποικιακή πολιτική, που στην ελληνική βιβλιογραφία πολλές φορές αποδίδεται κατευθείαν με τη μετάφραση του αντίστοιχου λατινικού / αγγλοσαξονικού όρου, δηλαδή ως "ιμπεριαλισμός"⁶⁴.

Είναι σαφές ότι η επιστημονική εξέλιξη της γεωγραφίας, ως βλάστημα της οποίας γεννήθηκε η γεωπολιτική, έλαβε χώρα σε πρόσφατες χρονικές περιόδους (πιο συγκεκριμένα κατά το β' μισό 19^ο αιώνα) και έγινε κάτω από την επίδραση των διαδοχικών επεκτάσεων των ισχυρών της Ευρώπης σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του πλανήτη. Οι ευρωπαϊκές ερευνητικές αποστολές κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής είχαν πρωτίστως πολιτικούς, αποικιακούς και εμπορικο-οικονομικούς στόχους και πολύ λιγότερο επιστημονικούς.⁶⁵ Ωστόσο, πέρα από τα πολύ μεγάλα δεινά του καθεστώτος της αποικιοκρατίας που επιβλήθηκε στην εξέλιξη του χρόνου σε διάφορους λαούς και φυλές της υφηλίου, στα θετικά στοιχεία της περιόδου αυτής συγκαταλέγεται το ότι αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως η δεύτερη εποχή των μεγάλων γεωγραφικών ανακαλύψεων. Σημειώνεται, ακόμη, ότι στο έτος 1871 χρονολογείται η επίσημη ίδρυση Εδρών Γεωγραφίας σε διάφορα πανεπιστήμια της Ευρώπης, με τη διαμόρφωση δύο κυρίως κατευθύνσεων⁶⁶. Η πρώτη εκ των δύο αφορά τη φυσική γεωγραφία (και κυρίως της γεωμορφολογίας) υπό τους Ritter και Richthofen. Η δεύτερη αναφέρεται στην ανθρωπογεωγραφία από τον Φρήντριχ Ράτζελ (Friedrich Ratzel, 1844-1904). Το έργο του Ράτζελ αποτελεί ίσως την πρώτη έκφραση της γερμανικής σχολής στρατηγικής σκέψης (μετά τον Clausewitz), ο ίδιος δε χαρακτηρίζεται ως ένας από τους κύριους παράγοντες διαμόρφωσης του γεωπολιτικού κλάδου συνολικά, με βάση την χρήση τόσο του ίδιου του όρου "γεωπολιτική", όσο και της αντιλήψεως περί του "ζωτικού χώρου" (Lebensraum).

Θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ότι μέχρι σχετικά πρόσφατα οι γεωπολιτικές θεωρήσεις αντιμετώπιζονταν με έντονη επιφυλακτικότητα. Και τούτο διότι ήταν ταυτισμένες με τη γερμανική γεωπολιτική σχολή και τις επεκτατικές επιλογές των Ναζί⁶⁷. Πολλές πάντως από τις επικρίσεις κατά της γεωπολιτικής θεώρησης των

⁶⁴ Βλ. C. Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, New York, 2006, σελ. 13.

⁶⁵ Η αποικιοκρατική πολιτική των Ευρωπαίων, η οποία πολλές φορές διεξαγόταν και υπό το πρόσχημα του εκπολιτισμού των «βαρβάρων» ή της διάδοσης της χριστιανικής πίστης, είχε πρωτίστως οικονομικά και εμπορικά κίνητρα. Βλ. Π. Σιούσιουρα, *Γεωπολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων και Κοινωνία των Εθνών, ό.π.*, ιδιαίτερα τις λεπτομέρειες που καταγράφονται στο κεφ.1.

⁶⁶ Ο Carl Ritter (1779-1859) διδάσκει ανεπισήμως ήδη από το 1825 στο Πανεπιστήμιο Βερολίνου.

⁶⁷ Η έννοια του Lebensraum προβλήθηκε πρώτα από τον Ράτζελ, αλλά υιοθετήθηκε από Γερμανούς ιθύνοντες ήδη πριν και κατά τη διάρκεια του Α' Π.Π., μεταξύ των οποίων ο φιλελεύθερος αστός Friedrich Naumann, και ο Max Weber. Κατά τις δεκαετίες 1920-1930 οι ρεβανσιστές και οι ναζί προσέδωσαν ιδεολογικό χαρακτήρα, ενσωματώνοντας την έννοια του "ζωτικού εθνικού χώρου" στις αντιλήψεις τους. Βλ. Κ. Αρβανιτόπουλου & Π. Ηφαιστού, *ό.π.*, σελ.

διεθνών σχέσεων οφείλονται σε παρανόηση ή/και άγνοια του τι ακριβώς σημαίνουν αυτές οι προσεγγίσεις. Η δε γεωπολιτική, αποτελεί ουσιαστικά ένα εργαλείο για τη σχεδίαση-εκτέλεση μιας στρατηγικής με κεντρικό σημείο την (εθνική) ισχύ. Υπονοεί την ύπαρξη διεθνών ανταγωνισμών και υποστηρίζει τη στρατηγική σχεδίαση σε διάφορους τομείς, με βασικούς προεξέχοντες τη στρατιωτική ισχύ (γεωστρατηγική) και την οικονομία (γεωοικονομία), ενώ υπεισέρχεται και σε ζητήματα όπως η δημογραφία, το περιβάλλον, κτλ. Η γεωπολιτική, εννοούμενη ως η έρευνα περί την γεωγραφική κατανομή της ισχύος, εκφράζει την αλληλεπίδραση και τις ιδιαίτερες σχέσεις ανάμεσα στο φυσικό γεωγραφικό χώρο και τον ανθρώπινο πολιτισμό.⁶⁸ Αξιοποιώντας την διάδραση της φυσικής και της ανθρώπινης δραστηριότητας, επιδιώκεται από ένα κράτος η απόκτηση ισχύος. Η ισχύς εκφράζεται κάθε φορά με τέσσερις τρόπους, οι οποίοι αποτελούν και τους κύριους, πέραν της γυμνής γεωγραφικής πραγματικότητας, άξονες της γεωπολιτικής: άμυνα, οικονομία, πολιτική και πολιτισμός.⁶⁹

Ο όρος "ισχύς" είναι σαφέστατα πολυδιάστατος. Επομένως, δεν είναι καθόλου απλή διαδικασία να προσδιοριστεί επακριβώς τι αυτός αντιπροσωπεύει. Για έναν αρκετά μεγάλο αριθμό αναλυτών των διεθνών σχέσεων, η ισχύς ορίζεται ανάλογα με την επιρροή που ένα κράτος καταφέρνει να εξασκήσει πάνω σε άλλους δρώντες. Έτσι, υποστηρίζεται ότι όταν η προϋπάρχουσα ισορροπία ισχύος διασαλεύεται, είναι δεδομένο ότι θα ξεσπάσουν πολεμικές συρράξεις -που τελικά θα οδηγήσουν σε μία νέα ισορροπία δυνάμεων. Ο Αυστραλός Geoffrey Blainey φτάνει μάλιστα στο σημείο να υποστηρίξει ότι κάθε πόλεμος θα μπορούσε να αποφευχθεί αν τα αντίπαλα κράτη διακανόνιζαν ειρηνικά τις μεταξύ τους σχέσεις βάσει της αληθινής μεταξύ τους ισορροπίας δυνάμεων. Η ισορροπία ισχύος είναι μία έννοια δυσκαθόριστη, ενώ ήδη από την εποχή του Θουκυδίδη έχει επισημανθεί ο λεγόμενος αστάθμητος παράγοντας που πολύ συχνά μπορεί να καθορίσει την έκβαση των πραγμάτων με τρόπο που δεν υπόκειται σε υπολογισμούς⁷⁰. Μη υλικοί παράγοντες, όπως για παράδειγμα η συλλογή πληροφοριών, κάποια αρρώστια ή επιδημία, οι τυχόν αντίξοες καιρικές συνθήκες, το υψηλό ηθικό που μεταφράζεται σε απροσδόκητα σκληρή μαχητικότητα κ.λπ. μπορούν να παράσχουν σημαντικά πλεονεκτήματα στους εμπολέμους και να κρίνουν ακόμη και την ίδια την έκβαση μιας σύρραξης. Είναι δε προφανές ότι η ικανή στρατιωτική ηγεσία παρέχει διαχρονικά πολύ σημαντικό πλεονέκτημα σε μία πολεμική σύρραξη. Είναι κατά βάση εξαιρετικά δύσκολο να προσδιοριστεί με απόλυτους όρους κάποια νομοτέλεια πίσω από την ισχύ, επομένως είναι πιο φρόνιμο να προσδιορίζεται η ισχύς

48. Βλ. επ. Ι. Λουκά, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία και Παγκόσμιος Πόλεμος, Άγγλοι και Γερμανοί Θεωρητικοί της Ισχύος*, Τροχαλία, Αθήνα, 1996, καθώς και στο: Π. Ηφαιστου, *Διπλωματία και Στρατηγική των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008. Βλ. επ. J. G. Demco & B. W. Wood, «Introduction: International Relations through the Prism of Geography», στο: Demco J. G. & Wood B. W. (editors,) *Reordering the World, Geopolitical Perspectives on 21st Century*, Westview Press Boulder, 1994.

⁶⁸ Βλ. Ι. Λουκά, *Η Γεωπολιτική*, Τροχαλία, Αθήνα, 2009.

⁶⁹ Για την πλήρη ανάλυση βλ. Ι. Θ. Μάζη, *Γεωπολιτική: η Θεωρία και η Πράξη*, ΕΛΙΑΜΕΠ-Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002.

⁷⁰ Βλ. J. Mearsheimer, XXXX, σελ. 131-135. Geoffrey Blainey "The Causes of War", Macmillan, London 1973

εκ του αποτελέσματος⁷¹. Υπό το σκεπτικό ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα συνίσταται σε συνεχή αγώνα για επιβίωση, επικράτηση και κυριαρχία, οι συντελεστές της ισχύος παραμένουν σταθερά στο επίκεντρο επιστημονικών και φιλοσοφικών αναλύσεων από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Αν και ακολούθως δεν θα καταβληθεί περαιτέρω προσπάθεια ανίχνευσης του συγκεκριμένου όρου, είναι σίγουρο ότι η ισχύς επηρέασε, επηρεάζει και εν τέλει καθόριζε και θα καθορίζει την υπόσταση και το μέλλον κάθε κράτους, έθνους ή φυλής⁷². Συμπληρώνοντας, επισημαίνεται ότι ψήγματα γεωπολιτικής σκέψης μπορεί να ανιχνευθούν σε πλήθος άλλων στοχαστών του παρελθόντος, όπως ανευρίσκονται στα κείμενα του Αριστοτέλη, του Κομφούκιου, του Μακιαβέλι κ.α. Γεωπολιτική σκέψη, διέκρινε αίφνης τους Μυκηναίους, ως προς τα αίτια της εκστρατείας κατά της κλειδοκράτειρας του Ελλησπόντου Τροίας. Γεωπολιτικά και γεωοικονομικά ήσαν τα κίνητρα των αγώνων περί την πόλη του Βυζαντίου κατά την διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, ή επί Φιλίππου της Μακεδονίας, ενώ κατ' εξοχήν γεωπολιτικό εγχείρημα ήταν η Σικελική Εκστρατεία, έμπνευση υψηλής στρατηγικής, ατυχήσασα, του Αλκιβιάδη (βλ. παραπάνω σελ. 7-8).

Προαναφέρθηκε ότι ο γεωπολιτικός τρόπος ως επιστημονική κατεύθυνση αναπτύσσεται στο β' μέσο του 19^{ου} αιώνα. Τρεις παράγοντες οριοθετούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται η γεωπολιτική: ο καπιταλισμός, η οικονομική αλληλεξάρτηση των κρατών και ο πολιτικός τους κατακερματισμός. Ήδη από την Αναγέννηση μπορούν να διαπιστωθεί ξεκάθαρα η ύπαρξη των τριών αυτών παραγόντων. Μάλιστα, είναι εφικτό να θεωρηθεί το συγκεκριμένο τριμερές σύστημα ως το μέσον μεταξύ δυο αντίθετων πόλων, δηλαδή τις Αυτοκρατορίες αφενός και αφετέρου των μικροσυστημάτων. Τα τελευταία αναφέρονται σε μικρές απομονωμένες κοινωνίες, δηλαδή χωρίς απολύτως καμμία επαφή και αποκομμένες από τον υπόλοιπο (έξω) κόσμο. Οι Αβοριγίνες της Αυστραλίας ή οι προκολομβιανοί Ινδιάνοι μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία αυτή. Βέβαια πολλοί ιστορικοί και αρχαιολόγοι αμφισβητούν με σοβαρά επιχειρήματα την εσωστρέφεια των μικροσυστημάτων αυτών. Και τούτο διότι αυτοί υποστηρίζουν την άποψη ότι στην πραγματικότητα αυτές οι κοινωνίες ήταν περισσότερο εξωστρεφείς απ' ότι ήταν η γενική περί αυτών άποψη μέχρι σήμερα. Στο άλλο άκρο, όπως ήδη αναφέρθηκε, οριοθετούνται οι Αυτοκρατορίες, οι οποίες φυσικά διαθέτουν πολύ μεγάλη εδαφική έκταση και καθορίζουν σημαντικά τα πολιτικά πράγματα σε διεθνές επίπεδο. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η μετεξέλιξη της, δηλ. η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, οι Αυτοκρατορίες των Κινέζων κ.λπ. παρέχουν πολύ γνωστά παραδείγματα⁷³. Η Ιστορία έχει καταγράψει πληθώρα περιπτώσεων όπου μεγάλες αυτοκρατορίες διαλύθηκαν απλά και μόνο κάτω από το βάρος του όγκου τους. Επομένως, κάθε αυτοκρατορία έχει ανάγκη από μία εκτεταμένη και καλά οργανωμένη γραφειοκρατία προκειμένου να

⁷¹ Ο Θουκυδίδης υποστηρίζει ότι ανταγωνισμός και αντιπαλότητα ανάμεσα σε μια κατεστημένη και μια ανερχόμενη δύναμη είναι η φυσική κατάσταση στις διεθνείς σχέσεις, Richard Haass, "A world in disarray", NY 2018, Penguin classics, σελ. 215.

⁷² Τα φυσικά πολιτικά σύνορα και η πρόσβαση στη θάλασσα είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση ενός (έθνους ή) κράτους και κατά συνέπεια αποτελούν πεδίο έντονου ανταγωνισμού μεταξύ των βασικών παραγόντων του διεθνούς συστήματος. Παράλληλα, το γεγονός ότι ο συντριπτικός όγκος του παγκόσμιου εμπορίου διεξάγεται μέσω θαλάσσης, καθιστά τις δια του υγρού στοιχείου μεταφορές βασική γεωοικονομική παράμετρο. Βλ. τις λεπτομέρειες *Review of Maritime Transport 2008*, σελ. XIII, στο: http://www.unctad.org/en/docs/rmt2008_en.pdf, Αύγουστος 2009.

⁷³ Βλ. K. Branden & F. Shelley, *ό.π.*, σελ. 28-32.

διατηρεί υπό έλεγχο τα εδάφη της. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο πρέπει αδιαμφισβήτητα να συντηρεί και ένα μεγάλο στρατό. Ωστόσο, αυτή η συνταγή είναι δαπανηρή και έχει ημερομηνία λήξης. Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η παρακμή της υπήρξε σχεδόν νομοτελειακή.

Σε κάθε περίπτωση, μέχρι το 1900 ο πλανήτης είχε σχεδόν εξολοκλήρου εξερευνηθεί και τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν ολοκληρώσει την αποικιακή μοιρασιά. Η καρδιά της διεθνούς πολιτικής χτυπούσε στην Ευρώπη. Αυτό εξηγεί τους λόγους που τόσο θεωρητικοί της γεωπολιτικής εμφανίστηκαν σε χώρες, κυρίως ευρωπαϊκές. Η εθνικότητα των μελετητών της γεωπολιτικής επιστήμης και η εξωτερική πολιτική της χώρας τους καθόριζε τους άξονες της γεωπολιτικής τους σκέψης. Για παράδειγμα, η γεωπολιτική της Μ. Βρετανίας διέφερε αισθητά από αυτή των ηπειρωτικών κρατών της Ευρώπης, καθώς βασιζόταν στον έλεγχο των θαλασσών. Εκεί όπου οι Βρετανοί υπολείπονται σε χερσαίες στρατιωτικές δυνάμεις, το αναπλήρωναν χάρη στον πανίσχυρο στόλο τους.

1.4 Γεωπολιτική σκέψη και "κλασσικές γεωπολιτικές θεωρίες"

Το ανθρώπινο είδος είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τους φυσικούς όρους που επικρατούν στις διάφορες περιοχές του πλανήτη. Είναι ενδεικτικό ότι το έδαφος, τα ύδατα και το κλίμα (τα οποία και αποτελούν το φυσικογεωγραφικό περιβάλλον) προσδιορίζουν τη φυσιολογική, ψυχολογική και πολιτιστική εξέλιξη του ανθρώπου.⁷⁴ Πρωτίστως δε, την οικονομική του ζωή και δράση. Είναι μάλλον ευνόητο το γεγονός ότι η γεωγραφία εξασκεί εξαιρετικά έντονη επίδραση στο ανθρώπινο είδος, αφού τα δεδομένα που σχετίζονται άμεσα με αυτήν έχουν ιδιαίτερα σημαντικό αντίκτυπο τόσο στα πολιτικά, όσο και τα πολιτιστικά δρώμενα της ανθρωπότητας. Σαν πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα του τελευταίου είδους επισημαίνεται ότι σε όλη την εξέλιξη της ανθρώπινης ιστορίας, η προσπάθεια αναζήτησης αγαθών που ελλείπουν για διάφορους λόγους από μια συγκεκριμένη περιοχή - και τα οποία μπορούν με σχετική ευκολία να παραχθούν ή/και κατασκευασθούν σε κάποια άλλη απομακρυσμένη γεωγραφική τοποθεσία - μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα πλέον βασικά κίνητρα για την επικοινωνία μεταξύ πληθυσμών εγκατεστημένων σε διαφορετικά σημεία του πλανήτη. Είναι λοιπόν ένα απόλυτα λογικό επακόλουθο το ότι η αλληλενέργεια φυσικού περιβάλλοντος και ανθρώπου έχει ως αποτέλεσμα τη

⁷⁴ Για παράδειγμα τα διάφορα γεωγραφικά επί μέρους δεδομένα επιδρούν καταλυτικά στην ευρύτερη οικονομική δράση του ανθρώπου και στα γενικότερα φαινόμενα που σχετίζονται με αυτή, όπως π.χ. οι διαδικασίες παραγωγής των αγαθών πρώτης ανάγκης ή των ποικίλων καταναλωτικών προϊόντων, η μεταφορά προς το χώρο τελικής κατανάλωσης και η συνολική διαμόρφωση της αξίας τους. Τα γεωγραφικά στοιχεία και λεπτομέρειες του τόπου που «φιλοξενεί» την οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων ασκούν πολυεπίπεδη επίδραση σ' αυτήν, καθώς συμβάλλουν καθοριστικά τόσο στην αρχική δημιουργία, όσο και στην περαιτέρω ανάπτυξη- ενδυνάμωση της οικονομικής δραστηριότητας. Ειδικότερα, ένας τόπος κατοικίας και το περιβάλλον γύρω του, πέρα από την καθοριστική συμβολή τους στη δημιουργία συνθηκών επιβίωσης, πρέπει επίσης να διευκολύνουν τις οικονομικές εκείνες δραστηριότητες που καθιστούν δυνατή την ευημερία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην κατεύθυνση αυτή αποτελούν οι κλιματικές συνθήκες που επικρατούν σε μια δεδομένη περιοχή. Βλ. Θ. Ε. Βρεττού & Α. Αγαλιανού-Βρεττού, *Οικονομική Γεωγραφία - Διεθνείς Εμπορικές Σχέσεις*, Ίδρυμα Ευγενίδη, Αθήνα, 1993, σελ. 14

γένεση σύνθετων φαινομένων, τα οποία συνιστούν βασικό αντικείμενο ενδιαφέροντος της επιστήμης της γεωγραφίας.

Προαναφέρθηκε ότι η γεωπολιτική ανάλυση συναρτάται ευθέως με τον επιστημονικό κλάδο της γεωγραφίας, όπως σχεδόν αυτονόητα αποδεικνύεται από την ύπαρξη του συνθετικού «γεω» στην ετομολογία και των δύο αυτών όρων. Αν η γεωπολιτική σκέψη προσεγγιστεί ως μια μαθηματικοποιημένη εξίσωση, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα μάλλον αρκετά απλοϊκό άθροισμα δύο επιμέρους παραγόντων. Πιο συγκεκριμένα, ότι: **Γεωπολιτική = Γεωοικονομία + Γεωστρατηγική**. Οι βασικές θεωρήσεις της γεωπολιτικής, γνωστές και ως "κλασικές γεωπολιτικές θεωρίες", είναι συνδεδεμένες με τον αγώνα για κατοχή και εκμετάλλευση φυσικών πόρων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα αναπτύχθηκαν δύο, εκ πρώτης όψεως αντικρουόμενες (ενώ, ουσιαστικά είναι αλληλοσυμπληρούμενες) προσεγγίσεις: αυτή του χερσαίου χώρου και «το αντίπαλον δέος» του θαλάσσιου χώρου. Η δεύτερη αναπτύχθηκε από τον Βρετανό Χάλφορντ Μακίντερ (Halford Mackinder), 1904, που εμβάθυνε στη σημασία του ζωτικού ηπειρωτικού χώρου ως παρέχοντος πλεονέκτημα στην διατήρηση και επιβολή της ισχύος. Η πρώτη υπό συζήτηση θεωρία αναπτύχθηκε από τον Αμερικάνο Άλφρεντ Θιέρ Μάχαν (Alfred Thayer Mahan), που μελέτησε σε βάθος το πώς η Μεγάλη Βρετανία χρησιμοποίησε ποικιλότητα το στόλο της κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, για να αποκτήσει την πρωτοκαθεδρία στο τότε διεθνές σύστημα. Ο Μάχαν μάλιστα υποστήριζε ότι: «το έθνος εκείνο που θα κυριαρχήσει στις θάλασσες θα ελέγξει όλο τον κόσμο»⁷⁵. Και οι δύο αυτές θεωρήσεις ανήκουν στην αγγλοσαξονικό τρόπο σκέψης, ενώ σχολιασμού χρήζουν και οι αντίστοιχες γερμανικές προσεγγίσεις.

1.4.1 Η γερμανική γεωπολιτική σχολή σκέψης

Καμιά άλλη θεωρία δεν επηρέασε (από τη σκοπιά της γεωπολιτικής) τις πολιτικές αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων όσο η θεωρία του Friedrich Ratzel (1844-1904), που αναφέρεται στην έννοια του "Ζωτικού Χώρου" (Lebensraum). Κατά τον Ράτζελ τα κράτη συνιστούν ολότητες αποτελούμενες από φυσικά και ανθρώπινα στοιχεία. Από αυτήν την άποψη ομοιάζουν με τους υπόλοιπους φυσικούς οργανισμούς της Γης, ενώ η δύναμή τους μετριέται σύμφωνα με τον χώρο που κάποια δεδομένη στιγμή κατέχουν. Αν γίνει προσπάθεια να προσδιοριστούν αντιστοιχίες αυτής της θεωρίας με άλλες επιστήμες, είναι εμφανείς οι ομοιότητες με τη δαρβινική εξελικτική θεωρία⁷⁶. Βασικός άξονας της σκέψης του Ράτζελ ήταν η κατοχή εδαφών, βασικό προαπαιτούμενο για την περαιτέρω ενδυνάμωση ενός κράτους. Με άλλα λόγια, ένα κράτος έπρεπε πρώτα να εξασφαλίσει τον απαραίτητο ζωτικό χώρο που του αναλογούσε και κατόπιν να επιδιώξει μεγαλύτερη ισχύ (Macht). Η εκπλήρωση αυτών των δύο προϋποθέσεων θα μετέτρεπε ένα κράτος σε Grossmacht (μεγάλη δύναμη) και περαιτέρω σε Weltmacht (παγκόσμια δύναμη). Δηλαδή, ένα κράτος για να θεωρείται

⁷⁵ Για τη συνολική διατύπωση των συγκεκριμένων ιδεών βλ. στο: A. T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783*, Little, Brown and Company, Boston, 1890, Halford Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, *The Geographical Journal*, 1904, vol.23, No. 4, σελ.421-437.

⁷⁶ Βλ. Α. Χουλιάρη, *Γεωγραφικοί Μύθοι της Διεθνούς Πολιτικής*, ΡΟΕΣ, Αθήνα, 2004, σελ. 11-12.

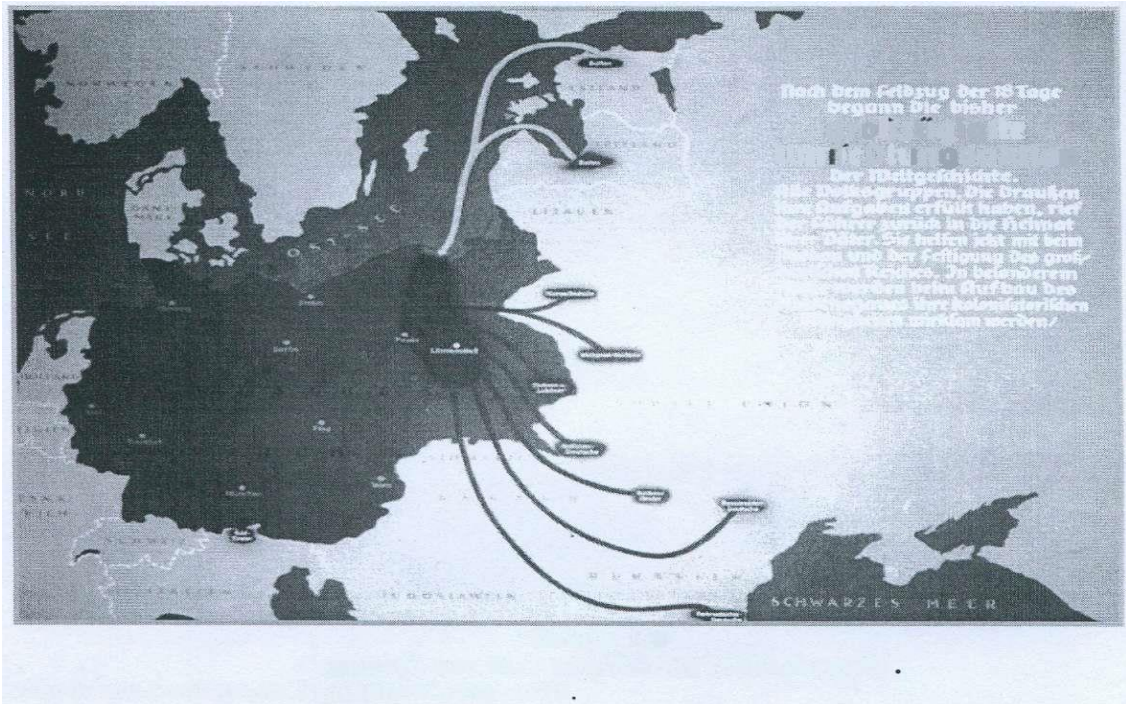
επιτυχημένο έπρεπε οπωσδήποτε να επεκταθεί εδαφικά⁷⁷. Για τον Ράτζελ η αναζήτηση ζωτικού χώρου διαφοροποιεί τα ισχυρά από τα ασθενή κράτη, με τα τελευταία να είναι, όπως θεωρεί, ουσιαστικά καταδικασμένα να εξαφανιστούν⁷⁸.

Ο Ράτζελ εγκαινίασε την επιστήμη της ανθρωπογεωγραφίας με το ομώνυμο έργο του, το 1882. Στα περιεχόμενα αυτού, διατύπωσε την θεωρία ότι οι κοινωνικές σχέσεις μπορούν να μελετηθούν ως φυσικές σχέσεις καθώς, όπως πίστευε, υπόκεινται και αυτές σε φυσικούς κανόνες. Τις σχέσεις αυτές τις μελετά μέσα από το πρίσμα της φυσικής γεωγραφίας. Πολύ συνοπτικά, ο γεωπολιτικός αυτός επιστήμονας υποστηρίζει ότι η ιδιοσυγκρασία των λαών και κατ' επέκταση και των πολιτισμών τους καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τη μορφολογία του εδάφους, το κλίμα και τους φυσικούς πόρους μίας περιοχής. Η σύλληψη του είναι αιτιοκρατική, μολονότι στον δεύτερο τόμο της *Ανθρωπογεωγραφίας* (1891) μετριάζει κάπως αυτές τις θεωρίες, καθώς δέχεται ως επιπλέον παράγοντες καθορισμού της πορείας ενός έθνους την ιστορική του μνήμη, αλλά και το πολιτιστικό υπόβαθρο του⁷⁹. Ο Ράτζελ δημοσίευσε κατόπιν την *Πολιτική Γεωγραφία* (1897), όπου εκφράζει απόψεις που ξεκινούν από τη "φυσική" οντότητα ενός κράτους (*der Staat als organisches Wesen*). Σύμφωνα με αυτόν, οι ανθρώπινες δραστηριότητες προσδιορίζονται από δύο βασικούς παράγοντες, το "κράτος" και το "φυσικό περιβάλλον". Θεωρεί δε ότι κάθε άνθρωπος είναι δέσμιος αυτών των δύο παραγόντων για όλη του τη ζωή και εξ ολοκλήρου. Ήδη ο Αριστοτέλης είχε περιγράψει το κράτος σαν μια φυσική οντότητα. Ο Ράτζελ κάνει ένα βήμα παραπέρα, παρομοιάζοντας το κράτος με ένα ζωντανό οργανισμό, που υπάρχει ανεξάρτητα από τα έθνη και τις κοινωνίες. Η κρίσιμη αυτή λεπτομέρεια δεν είναι χωρίς σημασία. Πράγματι, οι θεωρητικοί της γεωπολιτικής στη Γερμανία προέκριναν το κράτος έναντι των πολιτών. Η σχέση, όμως, μεταξύ κράτους και πολιτών ήταν αμφίδρομη με την έννοια ότι η πληθυσμιακή αύξηση έπρεπε να συνοδεύεται και από αντιστοιχη εδαφική επέκταση. Κατ' αυτόν τον τρόπο εισήχθη από τον Ράτζελ ο εν πολλοίς αμφιλεγόμενος όρος του Ζωτικού Χώρου (βλ. σχήμα 1.8). Είχε κατά νού την πυκνοκατοικημένη Γερμανία, η οποία εστερείτο μεγάλων καλλιεργήσιμων εδαφών. Τα δυναμικά κράτη όφειλαν και έπρεπε να επεκταθούν. Επισημαίνεται ότι η θεωρία του "Ζωτικού Χώρου" βρίσκεται στη βάση της πολιτικής ιδεολογίας των Ναζί για την επέκταση της Γερμανίας στην υπόλοιπη Ευρώπη, μέχρι την Ουκρανία.

⁷⁷ Βλ. G. Parker, *Γεωπολιτική Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, μτφρ. Ε. Αλεξοπούλου, ΡΟΕΣ, Αθήνα, 2002, σελ. 59. Παράβαλε, την φράση που αποδίδεται στην Μεγάλη Αικατερίνη, κατά την οποία η Ρωσία για να μπορέσει να αμυνθεί, πρέπει να επεκταθεί.

⁷⁸ Βλέπε επίσης τις ακόλουθες συμβολές του καθηγητή Ι. Μάζη: *Γεωπολιτική. Η Θεωρία και η Πράξη*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2002, *Γεωπολιτική των Υδάτων στη Μ. Ανατολή. Αραβικές Χώρες, Ισραήλ, Τουρκία, Τροχαλία*, Αθήνα, 1996 και τέλος *Η Γεωπολιτική της Ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία*, Λιβάνης, Αθήνα, 2008.

⁷⁹ Βλ. Λ. Λεοντίδου, *Γεωγραφικός Χώρος και Κοινωνικός Μετασχηματισμός*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 1989, σελ. 79-81. Βλ. επ. T. Unwin, *The Place of Geography*, Longman, Essex, 1992.

Σχήμα 1.8

Γερμανία και Ζωτικός Χώρος (Lebensraum).

Πηγή: www.wikipedia.org, Σεπτέμβριος 2012.

Ο σημαντικότερος γερμανός γεωπολιτικός επιστήμονας -μετά τον Ράτζελ- υπήρξε ο Χαουσοχόφερ (Karl Haushofer, 1869-1946), του οποίου μάλιστα η γεωπολιτική σκέψη παρέμεινε ζωντανή και κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου⁸⁰. Τον βασικό παράγοντα της επιβίωσης ενός κράτους, κατά το μεγάλο αυτό γεωπολιτικό στοχαστή, αποτελεί η έκτασή του. Στη βάση της προϋπάρχουσας θεωρίας του Ζωτικού Χώρου, ο Χαουσοχόφερ προβάλλει την άποψη ότι η ποικνοκατοικημένη Γερμανία "όφειλε" μία επέκταση στο λαό της, ακριβώς λόγω του υψηλού πολιτισμού της⁸¹. Στο ίδιο πλαίσιο μάλιστα κινούμενος ο Χίτλερ έγραφε στο πόνημα του *Αγών μου* ότι ο απώτερος στόχος του ήταν η απόκτηση του αναγκαίου Ζωτικού Χώρου για τη Γερμανία και όχι απλώς η επιστροφή στα σύνορα του 1914. Και τούτο διότι ο φυλετισμός φίλτραρε κάθε πολιτική του αντίληψη. Έβλεπε δηλαδή την πολιτική σαν έναν αγώνα για την επικράτηση του ισχυρότερου, σαν μια φυλετική πάλη που εκτυλίσσεται με Δαρβινικούς όρους. Ήδη οι Σοφιστές είχαν κάνει διάκριση μεταξύ ανθρώπινων και φυσικών νόμων⁸². Σύμφωνα με τους φυλετικούς όρους με τους οποίους οι Ναζί

⁸⁰ Βλ. Α. Λεοντίδου, *Αγεωγράφητος Χώρα. Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009, σελ. 79-81. Βλ. επ. P. Taylor & C. Flint, *Political Geography: World Economy, Nation - State and Locality*, Prentice Hall, Pearson Education Ltd, Harlow, Essex, 2000.

⁸¹ Βλ. K. Branden & F. Shelley, *ό.π.*, σελ. 35-39, Karl Haushofer, "Bausteine zur Geopolitik" (1982), "Weltmeere und Weltmächte" Berlin, Zeitgeschichte Verlag, 1937.

⁸² Η Κοινωνία των Εθνών ήταν, σε τελευταία ανάλυση, μια οργάνωση κρατών βασισμένη στον ανθρώπινο νόμο. Αντίθετα, οι απόψεις των Ναζί βασιζόνταν στον φυσικό νόμο (όχι με την έννοια του *Naturrecht*) και ήταν ασύμβατες μ' αυτήν. Με άλλα λόγια, έπρεπε να εφαρμοστεί στην πολιτική ο νόμος της φύσης και έτσι τα ισχυρότερα κράτη έπρεπε να επικρατήσουν των ασθενέστερων. Ο φυλετισμός των Ναζί απέρριπτε τον ούτως η άλλως επώδυνο, διακανονισμό των Βερσαλλιών που ενσάρκωνε, σύμφωνα πάντα με τους ίδιους, μια λαθεμένη οπτική των διεθνών υποθέσεων.

ιεραρχούσαν τα κράτη, κάποια από αυτά "έπρεπε" να εξαφανιστούν. Ο φιλελευθερισμός και η οικουμενική ηθική δεν είχαν καμμία θέση στην πολιτική αντίληψη των Ναζί, αφού τα συμφέροντα του φυλετικού διαχωρισμού τίθενται υπεράνω οποιουδήποτε άλλου διακανονισμού⁸³.

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, η θεωρία του Χαουσχόφερ χρησιμοποιήθηκε ως το κυριότερο προπαγανδιστικό εργαλείο των Ναζί προκειμένου να τεκμηριώσουν θεωρητικά την επεκτατική προς την Ανατολική Ευρώπη πολιτική τους. Οι Ναζί πρέσβευαν ότι η εδαφική επέκταση προς Ανατολάς θα διασφάλιζε τη Γερμανία από ρωσική επίθεση, ενώ παράλληλα θα την ενδυνάμωνε σε περίπτωση που οι Αγγλογάλλοι επενέβαιναν από τα δυτικά. Η οργάνωση και επίσημη υποστήριξη αυτών των απόψεων έγινε μεθοδικά από το Ινστιτούτο Γεωπολιτικής του Μονάχου, το οποίο και για τον λόγο αυτό ταυτίστηκε με την ιδεολογία των Ναζί. Το πλέον βασικό ζητούμενο για την Γερμανία ήταν η αυτάρκεια, την οποία οι υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις είχαν επιτύχει χάρη στις αποικίες τους. Η Γερμανία δεν μπορούσε, όμως, να ακολουθήσει αποικιοκρατική πολιτική. Άλλωστε, είχε χάσει τις αποικίες της μετά την ήττα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και δεν μπορούσε να τις ανακτήσει. Θα πρέπει επί πλέον να συνυπολογιστεί και το ότι η ύπαρξη αποικιών απαιτούσε μεγάλες δαπάνες που εν πολλοίς έκανε τελικά ασύμφορη τη συντήρησή τους. Ο Χαουσχόφερ στάθμισε τις δύο αυτές εναλλακτικές προοπτικές και κατέληξε τελικά στο συμπέρασμα ότι η Γερμανία έπρεπε να αποκτήσει τον ζωτικό της χώρο με επεκτάσεις προς τα ανατολικά, αντί να προσπαθήσει να αποκτήσει αποικίες⁸⁴. Αξιοσημείωτο, ωστόσο, είναι ότι ο ίδιος ο Χαουσχόφερ είχε πολύ σοβαρές αντιρρήσεις για την εισβολή κατά της Ρωσίας το 1941, καθώς πίστευε ότι ο διμέτωπος πόλεμος ήταν δύσκολο να ευοδωθεί. Τελικά, μετά το 1945 το γεωπολιτικό βάρος θα μετατοπιζόταν προς δύο διαφορετικούς πόλους: τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση (ΕΣΣΔ), καθώς η Ευρώπη θα έχανε την πολιτική της πρωτοκαθεδρία λόγω των καταστροφών που είχε υποστεί στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο⁸⁵.

Ο Χαουσχόφερ στις πανεπιστημιακές του παραδόσεις στο Μόναχο (1921-1939) προωθούσε τις γεωπολιτικές του ιδέες σε μετέπειτα στελέχη του Ναζιστικού Κόμματος (βλ. Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα)⁸⁶. Όπως ήταν απόλυτα φυσικό, τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη αποδοκίμασαν τις γεωπολιτικές αντιλήψεις του Χαουσχόφερ, με χαρακτηριστική την προσέγγιση του καθηγητή Taylor περί υποχώρησης της γεωπολιτικής επιστήμης λόγω των ακραίων θέσεων των Γερμανών⁸⁷. Ο Claval αντιθέτως θεωρεί ότι οι αλλαγές στη γεωπολιτική θεωρία πηγάζουν από διαφορετικές

⁸³ Βλ. Μ. Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος. Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001, σελ. 79-80.

⁸⁴ Ο Kjellen (1864-1922), που συμμεριζόταν τις ίδιες ακριβώς απόψεις, προχώρησε μάλιστα και ένα βήμα παραπέρα, καθώς πρότεινε η εδαφική επέκταση να συμπεριλάβει επιπλέον τα Βαλκάνια, τη Μ. Ανατολή και μέρος της Αφρικής. Ένας νέος γεωπολιτικός όρος γεννιέται: οι παν-περιοχές, μεγάλες δηλαδή γεωγραφικές εκτάσεις στις οποίες θα κυριαρχεί μία χώρα. Προτάθηκαν πολλές παν-περιοχές, αλλά τελικά επικράτησαν τρεις: μία για την Ευρώπη και την Αφρική υπό την κυριαρχία της Γερμανίας, μία για την Ασία και την Αυστραλία υπό την κυριαρχία της Ιαπωνίας και μία για την Αμερική υπό την κυριαρχία των ΗΠΑ (τη γεωπολιτική αυτή θεωρία σατίρισε μάλιστα ο George Orwell, με το έργο "1984").

⁸⁵ Βλ. Κ. Branden & F. Shelley, *ό.π.*, σελ. 35-39.

⁸⁶ Βλ. Λ. Λεοντίδου, *Αγεωγράφητος Χώρα, ό.π.*, σελ. 124.

⁸⁷ Βλ. στο ίδιο, σελ. 81. Βλ. επ. Ρ. Taylor, *Political Geography within World - Economy, Nation - State and Locality*, Longman, London, 1991.

εκκινήσεις⁸⁸. Η πολιτική γεωγραφία αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος της αποικιοκρατικής και εμπορικής πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων κατά τον 19^ο αιώνα. Οι Γερμανοί μετά την ταπείνωση του Α΄ Π.Π. ενστερνίστηκαν την αμφιλεγόμενη γεωπολιτική του Χαουσχόφερ, που εκτός από την περιβαλλοντική της αιτιοκρατία, είχε επιπλέον και εντονότατη πολιτική σκοπιμότητα⁸⁹. Οι Γάλλοι ακολούθησαν διαφορετική οδό. Αντίθετα με τους αιτιοκράτες της Γερμανίας, οι Γάλλοι κινούμενοι σε ένα πλαίσιο περισσότερο πιθανοκρατικό, δημιούργησαν μια πολιτική, περιφερειακή, "τροπική" γεωγραφία, η οποία ήταν αποικιοκρατική μεν, αλλά όχι επιθετική/επεκτατική.⁹⁰ Επισημαίνεται ότι ο Χαουσχόφερ ήταν ο εισηγητής στη διατύπωση της γεωπολιτικής οντότητας της Ευρασίας. Βασισμένος στη θεωρία του Mahan -η οποία και αναλύεται παρακάτω- ετάχθη και αυτός υπέρ απόκτησης αξιόλογου πολεμικού ναυτικού, καθώς και υπέρ της σύσφιξης των συμμαχικών σχέσεων με ισχυρές ναυτικές δυνάμεις (π.χ. Ιαπωνία και Ιταλία). Θεωρούσε ότι η συμμαχία αυτή θα εξασφάλιζε την προστασία της χερσαίας Γερμανίας από την θαλασσοκράτειρα Μ. Βρετανία⁹¹. Επιπλέον, επέμεινε έντονα στη συνομολόγηση συμφώνου μη επίθεσης με τη Ρωσία, παρά την αντίθετη γνώμη του ίδιου του Χίτλερ. Η θεωρία του ήταν επηρεασμένη από την ήττα της Γερμανίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και την άδικη μεταχείριση που της επιφύλαξαν οι σύμμαχοι. Ο Χαουσχόφερ είχε ενοχληθεί, όπως και οι περισσότεροι Γερμανοί γεωγράφοι εκείνης της περιόδου, από τους επαχθείς όρους που είχαν επιβάλει οι σύμμαχοι σε βάρος της Γερμανίας στη Συνθήκη των Βερσαλλιών (28^η Ιουνίου 1919) και ένιωθε μεγάλη πικρία για τη βαρύτερη αυτή αδικία που διαπράχθηκε. Με επιχειρήματα που εδράζονται τόσο στην στρατιωτική ισχύ, όσο και στον πολιτισμό επιχειρηματολόγησε κατά της εδαφικής μείωσης που είχε υποστεί η Γερμανία μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατήγγειλε, παράλληλα, την περικύκλωση των δυνάμεων της Κεντρικής Ευρώπης και της Ασίας από τις αγγλοσαξονικές δυνάμεις προτείνοντας δε τη συμμαχία της Γερμανίας με τη Ρωσία και την Ιαπωνία για την οριστική διάσπαση αυτής της ασφυκτικής περικύκλωσης.⁹² Έτσι ο Hanshofer εμφορείται από τις ακριβώς αντίθετες αντιλήψεις επί του θέματος, από εκείνες των Mackinder και Spykman.

Δεν είναι εύκολο να αποτιμηθεί με ακρίβεια η επιρροή του Χαουσχόφερ στις γενικότερες πολιτικές επιλογές των Ναζί. Σύμφωνα με αριθμό ακαδημαϊκών, η επίδραση του αυτή δεν ήταν τόσο μεγάλη και ισχυρή, ένα γεγονός που καταδεικνύεται και από την εισβολή της Γερμανίας στην ΕΣΣΔ, πριν συμπληρωθούν δυο χρόνια από την υπογραφή του Συμφώνου Μολόχοφ-Ρίμπεντροπ.⁹³ Από την άλλη, όμως, πλευρά δεν θα πρέπει να αγνοηθεί το δεδομένο ότι ο Χίτλερ ήταν αντίθετος (αν όχι ανένδοτος) στη συνομολόγηση συμμαχίας με τη Ρωσία, γιατί ακριβώς ο τελευταίος πίστευε στην

⁸⁸ Βλ. Α. Λεοντίδου, *ό.π.*, σελ. 81. Βλ. επ. P. Claval, «The Coherence of Political Geography: Perspectives on its Past Evolution and its Future Relevance», in: P. Taylor and J. House, Editors, *Political Geography: Recent Advances and Future Directions*, Croom Helm, London, 1984, σελ. 8-24.

⁸⁹ Για τις αναζητήσεις της γερμανικής γεωπολιτικής σκέψης, σήμερα, βλ. «Renaissance der deutschen Geopolitik?» των Jürgen Ossenbrügge και Sören Scholvin, στο *Wissenschaft und Frieden*, 2013-1, σελ.15-18.

⁹⁰ Βλ. Α. Λεοντίδου, *ο.π.*, σελ.81.

⁹¹ Βλ. εκτενώς J. Mattern, *Geopolitik: Doctrine of National Self - Sufficiency and Empire*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1942.

⁹² Βλ. A.Defay, *La Géopolitique*, Presses Universitaires de France, Paris 2006, σελ.20 επ.

⁹³ Βλ. Α. Χουλιάρη, *ό.π.*, σελ. 19.

ανωτερότητα της Αρίας Φυλής και αντιπαθούσε ιδιαίτερα τους Σλάβους. Οι απόψεις του για την ανωτερότητα της Αρίας Φυλής, στόχος της οποίας θα ήταν η κυριαρχία σε όλο τον κόσμο, επέβαλλαν την κατάληψη της Ευρασίας, η οποία θα επιτυγχανόταν με την περικύκλωσή της, με την κατάληψη της Σοβιετικής Ένωσης και τη διείσδυση σε αυτήν μέσω Αφρικής. Γι' αυτό και ο Χίτλερ ήταν διστακτικός στη σύναψη συμμαχίας με τους Ρώσους. Τα σχέδια της περικύκλωσης της Ευρασίας απέτυχαν με τις ήττες των Γερμανών στο Στάλινγκραντ από τους Σοβιετικούς και στο Ελ Αλαμείν από τους Βρετανούς, και έτσι ναυάγησε η ιδέα της Παγκόσμιας Αυτοκρατορίας. Συνοψίζοντας, στη βάση των παραπάνω, θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι η θεωρία του Χαουσχόφερ είχε σε έναν βαθμό επηρεάσει τους Ναζί, έχοντας όμως ήδη και αυτή επηρεαστεί από τον γερμανικό εθνικισμό που σε εκείνη την συγκυρία αναζητούσε διέξοδο προς ανατολάς. Ήταν εκείνη ακριβώς η ιστορική συγκυρία κατά την οποία οι αυτοκρατορικές αποικιοκρατικές δυνάμεις είχαν εξαντλήσει κάθε περιθώριο περαιτέρω αποικιοποίησης, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν τελούσε πλέον υπό την προστασία της Δύσης και της Μ. Βρετανίας (από το 1878) ως ανάχωμα της Ρωσίας στα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων. Ήταν, επομένως, ευάλωτη στη γερμανική διείσδυση. Υπό αυτή τη συλλογιστική, η θεωρία του Χαουσχόφερ κάλυψε επιστημονικά μια ανάγκη των Γερμανών να ανταγωνιστούν τις λοιπές Μεγάλες Δυνάμεις εκείνη την κρίσιμη περίοδο που χαρακτήριζε η άγρια εκμετάλλευση των λαών του μετέπειτα καλούμενου Τρίτου Κόσμου. Διατυπώθηκε μάλιστα ακριβώς εκείνη τη χρονική περίοδο που θα κατέληγε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αργότερα θα αναπτυσσόταν διαλεκτική σχέση ανάμεσα στη θεωρία του Χαουσχόφερ και στη στρατηγική των Ναζί με κοινό πεδίο αναφοράς τον αχαλίνωτο γερμανικό εθνικισμό ο οποίος αναζητούσε τη διέξοδο του ανατολικά, καθώς η Γερμανία επιθυμούσε διακαώς να βρει τη «θέση της στον ήλιο».⁹⁴ Ο Χαουσχόφερ, αν και ουδέποτε αποτέλεσε μέλος του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος, πρόδηλα επηρέασε τους Ναζί λόγω ακριβώς της συνεκτικής και άρτια διατυπωμένης θεωρίας του. Ωστόσο, οι πεποιθήσεις των Ναζί περί ανωτερότητας της άριας φυλής και η ανειπωτή αλαζονεία τους λόγω αυτής ακριβώς της εμμονής δεν επέτρεψε στη Γερμανία την εφαρμογή του πλέον καίριου σημείου της θεωρίας του Χαουσχόφερ: την αναγκαιότητα σύναψης συμμαχίας με τη Ρωσία ως απολύτως αναγκαίου όρου για την απόκτηση της παγκόσμιας κυριαρχίας.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός ότι ο Σουηδός Rudolf Kjellen (1864-1922), κινείται στην ίδια ακριβώς προσέγγιση με τους γερμανούς γεωπολιτικούς στοχαστές. Είναι μάλιστα ο πρώτος που εισήγαγε τον όρο "γεωπολιτική", την οποία όρισε ως "την επιστήμη του κράτους ως βασιλείου στο χώρο", ενώ αργότερα επανακαθόρισε τον όρο ως τη "θεωρία του κράτους ως γεωγραφικού οργανισμού ή ως χωρικού φαινομένου". Κατά τον ίδιο, οι χωρικοί παράγοντες, δηλαδή η γεωγραφική θέση, η μορφολογία του εδάφους, οι φυσικοί πόροι και ο πληθυσμός, συμβάλλουν ουσιαδώς στην κατανόηση του κράτους καθώς και στην συμπεριφορά του. Η σχηματοποίησή του γίνεται πιο εύκολα κατανοητή αν φανταστούμε το κράτος σαν ένα ζωντανό οργανισμό που, όπως και οι άνθρωποι, διαθέτει ένα είδος νου και μια συνείδηση, ενώ διαθέτει επιπλέον και έναν κύκλο ζωής. Εκκινώντας από αυτές τις απόψεις, προσπάθησε να καταλάβει τις ανάγκες του κράτους, καθώς επίσης και τους

⁹⁴ Η έκφραση, συνωνυμική του γερμανικού ιμπεριαλισμού την εποχή του Κάιζερ Γουλιέλμου Β', οφείλεται στον Bernhard von Bülow σε ομιλία του τον Δεκέμβριο 1897, ως Υπ. Εξωτερικών, στο Reichstag. "Wir verlangen unseren Platz an der Sonne" (απαιτούμε την δική μας θέση υπό τον ήλιο).

τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν αυτές να εκπληρωθούν.⁹⁵ Οι ριζοσπαστικές ιδέες των Kjellen και Ratzel έτοχαν ευρείας διάδοσης στη Γερμανία λόγω της κεντρικής γεωγραφικής θέσης της χώρας, στην "καρδιά της Ευρώπης". Τη θέση αυτή οι Γερμανοί την έβλεπαν συχνά ως κατάρρα.

Είναι προφανές ότι η πρόσληψη του έργου του Ratzel υπήρξε μεγάλη μεταξύ των γερμανοφώνων: τα μειονεκτήματα της γεωγραφικής θέσης της Γερμανίας θα μπορούσαν τελικά να γίνουν πλεονεκτήματα. Έπρεπε απλώς να αλλάξουν οι συνθήκες στην Ευρώπη. Μία ισχυρή Γερμανία μέσα σε μια δυνατή Mitteleuropa (Κεντρική Ευρώπη) θα άλλαζε άρδην το status quo, και η γεωγραφική θέση της Γερμανίας δεν θα ήταν πια μειονέκτημα⁹⁶. Πίσω από την ευρεία αποδοχή του έργου του Ράτζελ ανιχνεύεται η εξής αιτία: ο Ράτζελ πραγματεύτηκε θετικά τη γεωγραφική θέση της χώρας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι γεωπολιτικές θεωρήσεις της Γερμανίας δεν μπορεί να ιδωθούν ανεξάρτητα από την ιστορία της χώρας. Η Γερμανία ενοποιήθηκε πολύ όψιμα, αντίθετα π.χ. με χώρες όπως η Γαλλία που είχαν ήδη διαμορφωθεί από την εποχή της αναγέννησης. Μόνο υπό την ηγεσία του Μπίσμαρκ στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα μπόρεσε η Γερμανία να πετύχει την πολιτική ενοποίησή της. Έκτοτε η ανάπτυξή της ακολούθησε αλματώδεις ρυθμούς μέχρι που σύντομα έγινε η μεγαλύτερη βιομηχανική δύναμη πίσω μόνο από τις ΗΠΑ. Όπως ήταν λογικό, οι Γερμανοί στράφηκαν αμέσως κατόπιν στην διασφάλιση της χώρας τους από εξωτερικές επιβουλές, καθώς μάλιστα τα γειτονικά κράτη συχνά διέκειντο εχθρικά απέναντι τους. Η διασφάλιση, όμως, αυτή περνούσε μέσα από την εδαφική επέκταση, έτσι ώστε να συμπεριλάβει όλους τους Γερμανούς της Ευρώπης. Η ήττα όμως στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε τελικά στην αποδυνάμωση της Γερμανίας και στην εδαφική της συρρίκνωση. Η ιδέα λοιπόν της εδαφικής επέκτασης έκανε εκ νέου την εμφάνισή της ως λύση για να βγει η χώρα από το προφανές αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει⁹⁷. Δεν έλειψε όμως και η κριτική εναντίον του έργου του Ράτζελ. Από πολλούς αμφισβητήθηκε η θεώρηση του κράτους ως ζωντανού οργανισμού, ενώ και η μεροληπτική θέαση των πραγμάτων, από την πλευρά δηλαδή του γερμανικού εθνικισμού, υπονόμει την αντικειμενικότητα των απόψεων του εκφραστή της. Οι αντιρρήσεις αυτές δεν φάνηκαν ικανές επ' ουδενί να ανασχέσουν την διάδοση των ιδεών του Ράτζελ στη Γερμανία και στη γειτονική Γαλλία, όπου μάλιστα προκάλεσαν ανησυχίες. Γενικότερα, όμως, η πρόσληψη των ιδεών του Ράτζελ θεωρήθηκε θετική και τελικά αναγνωρίστηκε ο επιστημονικός χαρακτήρας του έργου του και στις δύο χώρες⁹⁸.

1.4.2 Ο αγγλοσαξονικός τρόπος γεωπολιτικής ανάλυσης

Την ίδια εποχή όπως παραπάνω (τέλη 19^{ου} αιώνα- αρχές 20^{ου} αιώνα), αριθμός μελετητών στον αγγλοσαξονικό κόσμο προσπαθούσαν να ανιχνεύσουν τις επιλογές

⁹⁵ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 60-62. Βλ. επ. R. Kjellen - Bjorkquist, *Rudolf Kjellen: En Mänska i tiden kring sekelskiftet*, Verbum, Stockholm, 1970, σελ. 38.

⁹⁶ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 59-65.

⁹⁷ Βλ. K. Branden & F. Shelley, *ό.π.*

⁹⁸ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 72-73 και J. Brunhes, *La Géographie Humaine*, Presses Universitaires de France, Paris, 1947, σελ. 273-281.

εκείνες που θα έδιναν στα κράτη τους τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν τα γεωγραφικά δεδομένα ώστε να ενισχύσουν το βάρος τους στα δρώμενα της διεθνούς πολιτικής⁹⁹.

Ανάμεσα σε αυτούς τους γεωπολιτικούς στοχαστές ξεχωρίζει ο Αμερικανός Μάχαν (Mahan), ιστορικός και αξιωματικός του ναυτικού. Το 1890 εξέδωσε το αποκαλούμενο και ως ευαγγέλιο της ναυτικής ισχύος, με τον τίτλο¹⁰⁰: "Η Επιρροή της Ναυτικής Ισχύος στην Ιστορία 1600-1783". Η θεωρία του είναι εξαιρετικά απλή ως σύλληψη, καθόσον εστίασε έντονα στο ότι η ναυτική ισχύς αποτελεί τον "υπηρέτη της επέκτασης", διότι παρέχει στα κράτη τη δυνατότητα να κινούν τα μέσα μεταφοράς πολύ πιο εύκολα και οικονομικά από οποιοδήποτε άλλο μέσο στην ξηρά. Έτσι, εκτός από το ότι με τον πλήρη έλεγχο του θαλάσσιου εμπορίου η οικονομία μιας χώρας ενισχύεται σημαντικά, με τη βοήθεια του ναυτικού βραχίονα της ισχύος ανακλύπουν και μια σειρά άλλων ωφελημάτων που ανοίγουν διάπλατα το δρόμο προς την παγκόσμια κυριαρχία. Η ναυτική ισχύς είναι, κατά τον συγγραφέα, η βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η πρόοδος των κρατών. Ως παράδειγμα φέρνει τη Μ. Βρετανία και εκτιμά ότι οι ΗΠΑ θα έπρεπε να ακολουθήσουν ανάλογη πολιτική εάν επιθυμούν να έχουν σημαντικό ρόλο στα παγκόσμια δρώμενα¹⁰¹. Η επιρροή του έργου του υπήρξε μεγάλη, ιδίως στις ΗΠΑ, τη Γερμανία και την Ιαπωνία¹⁰². Οι Γερμανοί ιδιαίτερα (ναύαρχος von Tirpitz) επηρεάστηκαν έντονα από τις απόψεις του Μάχαν καθώς προχώρησαν στη ναυπήγηση ισχυρού στόλου πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σίγουρα, η αύξηση της διεθνούς ισχύος των ΗΠΑ συνδέεται με την ενδυνάμωση του ναυτικού τους βραχίονα. Η θεωρία του Μάχαν μπορεί να συνοψιστεί στα εξής κύρια σημεία¹⁰³: α) Η ναυτική ισχύς υπηρετεί την επέκταση (βλ. σχήμα 1.9), διότι επιτρέπει στα κράτη να κινούν μεγάλα μέσα μεταφοράς πολύ πιο εύκολα και οικονομικά από οποιοδήποτε άλλο μέσο στην ξηρά. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι η περίοδος της ευρωπαϊκής ισχύος συμπίπτει με την κυριαρχία επί των θαλασσών, β) Η ναυτική ισχύς εξασφαλίζει και προστατεύει το θαλάσσιο εμπόριο, γ) Ο πλήρης έλεγχος των θαλασσών μπορεί να αναγκάσει τον εχθρό να αποσυρθεί τελείως από τη θάλασσα, δ) Κάθε χώρα που φιλοδοξεί να ηγεμονεύσει πρέπει να προβάλλει τη δύναμή της μέσω της ναυτοσύνης της.

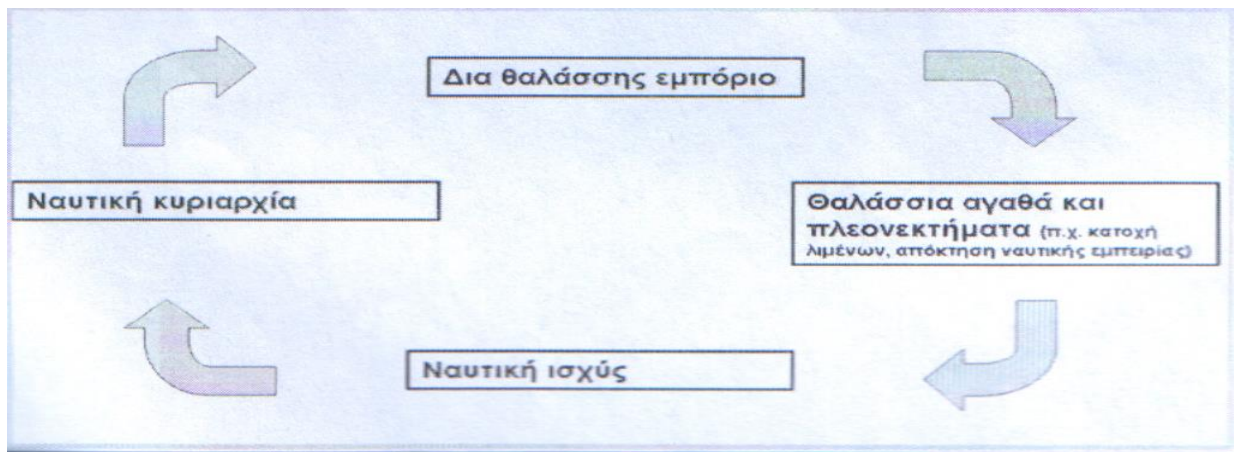
⁹⁹ Βλ. Α. Χουλιάρα, *ό.π.*, σελ. 13.

¹⁰⁰ Για τον γεωπολιτικό τρόπο σκέψης, πολύ σημαντικά είναι τα έργα *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire* και *The Influence of Seapower upon History (1660-1783)*, τα οποία τυπώθηκαν το 1888 και 1890 αντίστοιχα.

¹⁰¹ Βλ. Α. Χουλιάρα, *ό.π.*, και G. Parker, *ό.π.*, σελ. 225-226.

¹⁰² Βλ. σχετικά και τα έργα των E. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, London, 1939. H. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Knopf, New York 1973. G. Kennan, *Realities of American Foreign Policy*, Princeton University Press, New Jersey 1954.

¹⁰³ Βλ. αναλυτικά στο: B. Brodie, *A Guide to Naval Strategy*, Princeton, Princeton University Press, 1942.

Σχήμα 1.9

Η ναυτική ισχύς και οι δυνατότητες που παρέχει για επέκταση.

Πηγή: G.Till, *SEAPOW. A Guide the Twenty-First Century*, Routledge, London-UK 2009, σελ. 34.

Η πολιτική που ακολούθησαν στην εξέλιξη του χρόνου οι ΗΠΑ αποδεικνύει το μέγεθος της επιρροής του Μάχαν¹⁰⁴. Σημειώνεται ότι την υπό συζήτηση χρονική περίοδο, η απήχηση των ιδεών του στην άλλη άκρη του Ατλαντικού υπήρξε ευρεία, ιδιαίτερα στη Γερμανία του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄. Μεταξύ των στρατιωτικών που επηρεάστηκαν σε ικανό βάθος από της θεωρίες αυτές υπήρξε και ο ναύαρχος Άλφρεντ Φρήντριχ φον Τίρπιτς. Ταυτόχρονα, η θεωρία του Ράτζελ αποκτά και αυτή ολοένα και μεγαλύτερη διάδοση. Συνδυάζοντας της θεωρίες αυτές, η παγκόσμια κυριαρχία ανήκει στο κράτος που διαθέτει ισχυρές χερσαίες και ναυτικές δυνάμεις. Καμιά μεγάλη δύναμη εκείνη την εποχή δεν διέθετε ταυτόχρονα και της δύο αυτές δυνάμεις, τουλάχιστον σε ισχυρό βαθμό. Η Μ. Βρετανία διέθετε μεγάλο στόλο, όμως δεν μπορούσε να κινητοποιήσει παρά μόνο μικρές σχετικά χερσαίες δυνάμεις. Ενώ το αντίθετο ακριβώς συνέβαινε με τις ΗΠΑ και τη Ρωσία. Η Γερμανία επιθυμούσε να ξεπεράσει αυτές τις χώρες τόσο σε ναυτική, όσο και στρατιωτική ισχύ. Προς το παρόν διέθετε, ήδη από την εποχή του Μπίσμαρκ, ένα άριστα οργανωμένη στρατό. Έτσι

¹⁰⁴ Η συμβολή του Μάχαν υπήρξε πρωτοποριακή για δύο λόγους: Ο πρώτος από αυτούς σχετιζότο με την ικανότητα ελέγχου των γραμμών επικοινωνιών δια των πολεμικών πλοίων, κάτι που είχε ως άμεσο επακόλουθο την ενίσχυση του εμπορίου και της βιομηχανίας. Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με την "εκπολιτιστική" δύναμη του ναυτικού προς τις υπανάπτυκτες χώρες. Η ναυτική ισχύς είναι συνάρτηση, κατά τον Μάχαν, και του πολεμικού, και του εμπορικού στόλου. Η ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία του, ως Αμερικανού, πρέπει να έπαιξε κάποιο ρόλο. Αντίθετα με τις ευρωπαϊκές χώρες, το ζητούμενο για τον Μάχαν ήταν η νομή των υπανάπτυκτων κρατών και όχι απαραίτητα η κατοχή τους. Εφόσον όμως τις ΗΠΑ χωρίζουν δύο ωκεανοί από τον υπόλοιπο κόσμο, θα έπρεπε να ναυπηγήσουν έναν ισχυρό πολεμικό στόλο ώστε να επεμβαίνουν όπου/όποτε η πολιτική τους το απαιτούσε. Οι εποχές είχαν αλλάξει και η "διπλωματία του δολαρίου" βασιζόταν πρωτίστως στο κεφάλαιο και όχι σε στρατεύματα κατοχής. Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια καμουφλαρισμένη αποικιακή πολιτική. Παρόλα' αυτά, οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν και το παραδοσιακό αποικιακό μοντέλο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στη διάρκεια του ισπανοαμερικανικού πολέμου (1898), οπότε και κατέλαβαν την Κούβα, το Πουέρτο Ρίκο και τις Φιλιππίνες. Βλ. Ι. Λουκά, *Θαλάσσια Ισχύς και Ελληνικό Κράτος (Ο Στόλος της Μεγάλης Ιδέας)*, Επικοινωνίες ΑΕ, Αθήνα, 1998, σελ. 172-175. Μάλιστα, μία ιδιότυπη Pax Americana βασισμένη στις ιδέες του Μάχαν θα κάνει την εμφάνισή της αργότερα, όταν ο πρόεδρος των ΗΠΑ Θεόδωρος Ρούσβελτ θα κηρύξει τη χώρα του ως "διεθνή αστυνομία" προκειμένου να προστατεύει τα δικαιώματα των απανταχού Αμερικανών.

λοιπόν, το έτος 1897 ο ναύαρχος Τίρπιτς ανέλαβε το υπουργείο ναυτικών και προετοίμασε τον πρώτο «ναυτικό νόμο». Πράγματι, η Γερμανία προχώρησε στη συνέχεια στη ναυπήγηση μεγάλου και ισχυρού στόλου, έτσι ώστε να καταστεί πανίσχυρη τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα. Μία τέτοια πολιτική θα δημιουργούσε στη συνέχεια τριγμούς στην ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁰⁵, και υπήρξε από τις αιτίες που οδήγησαν στην είσοδο της Μ. Βρετανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εναντίον της Γερμανίας.

Παρόλο που θεωρητικοί της γεωπολιτικής όπως ο Ράτζελ¹⁰⁶ και ο Μάχαν υποστήριζαν ότι οι ναυτικές δυνάμεις υπερέχουν σε σχέση με της χερσαίες, οι ίδιοι παραδέχτηκαν ωστόσο ότι ο συνδυασμός και των δύο δυνάμεων είναι ένα βασικό προαπαιτούμενο προκειμένου να καταστήσει μια χώρα παγκόσμια δύναμη¹⁰⁷.

Απόψεις παρόμοιες με του Μάχαν¹⁰⁸ επηρέασαν σε βάθος τη γεωπολιτική σκέψη των Γερμανών πριν ακόμη από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Γερμανία έπρεπε κατά προτεραιότητα να εξουδετερώσει τη Μ. Βρετανία, γι' αυτό το λόγο ανακήρυξε ως πολεμική ζώνη όλα τα ύδατα που έβρεχαν τη νήσο αυτή και απείλησε ότι κάθε πολεμικό πλοίο θα βυθιζόταν αν τολμούσε να εισέλθει στα ύδατα αυτά. Στον έμμεσο αυτόν αποκλεισμό (le blocus indirect) η Μ. Βρετανία απάντησε με το ίδιο νόμισμα. Την 14^η Νοεμβρίου του 1914 ανακήρυξε ως πολεμική ζώνη τη Βόρεια Θάλασσα, εμποδίζοντας έτσι τον διάπλου κάθε σκάφους που μετέφερε ακόμη και μη πολεμικό υλικό (π.χ. δημητριακά) στη Γερμανία. Προχώρησε σε ναυτικό αποκλεισμό για κάθε πλοίο που μετέφερε είδη πρώτης ανάγκης στη Γερμανία. Η επιβολή του μέτρου εξανάγκασε τα εμπορικά πλοία να καταπλέουν στο ουδέτερο λιμάνι του Ρότερνταμ. Οι Βρετανοί πέτυχαν και με το παραπάνω τον σκοπό τους. Το χειμώνα του 1916-1917 οι ελλείψεις βασικών πρώτων υλών και τροφίμων από την αγορά της Γερμανίας οδήγησαν στην πτώση του ηθικού των στρατιωτών της και στην κάμψη της αντίστασης των Γερμανών γενικά. Η γερμανική κυβέρνηση αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει το Νοέμβριο 1918 λόγω της τεταμένης κατάστασης που επικρατούσε στη γερμανική κοινωνία από την έλλειψη τροφίμων. Η εντόπιση του αποκλεισμού αυτού χαρακτήριζε βαθιά στη μνήμη των Γερμανών. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι σε μεταγενέστερο χρόνο ο Χίτλερ θα επεδίωκε την εισβολή στην ΕΣΣΔ προκειμένου να εκμεταλλευτεί της σιτοβολώνες της Ουκρανίας και να αποφύγει έτσι την καταδίκη της ασιτίας που είχε επιβληθεί στη Γερμανία στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁰⁹. Αξίζει στο σημείο αυτό να

¹⁰⁵ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 79-83 και R. Massie, *Dreadnought: Britain, Germany and the Coming of the Great War*, Cape, London, 1992.

¹⁰⁶ Βλ. F. Ratzel, *Politische Geographie*, Oldenburg, München, 1897, σελ. 486-542.

¹⁰⁷ Βλ. τον πρόλογο του έργου F. Ratzel, *Das Meer als Quelle der Völkergrösse*, Leipzig, Oldenburg, 1900.

¹⁰⁸ Βλ. A. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660 - 1783*, Sampson Low, Marston, London, 1890. Ο Mahan πιστεύει (βλ. Stavridis, *ο.π.*, σελ.312-313), ότι μεγαλύτερη σημασία για μια χώρα, ως πλεονέκτημα, έχει όχι η εδαφική έκτασή της, αλλά το μήκος της ακτογραμμής και η διαμόρφωση λιμένων και αγκυροβολίων.

¹⁰⁹ Βλ. A. Offer, «The Working Classes, British Naval Plans and the Coming of the Great War», *Past and Present*, no. 107 (May 1985), σελ. 204-226, M. Matheson, «The Revision of the Mines Protocol», *AJIL*, 1997, σελ. 158 επ., K. Καρδούλη, *Το Δίκαιον του Ναυτικού Αποκλεισμού*, Αθήναι, 1974, σελ. 81 επ. P. Siousiouras, «Naval Blockade in the Context of International Law», in *Armed Conflicts & International Humanitarian Law*, S. Perrakis & M.-D. Marouda (ed.), Editions A. N. Sakkoulas, Bruylant, 2009, σελ. 473-496. J. McNulty, «Blockade, evolution and expectation», in US Naval War College, (ed.), *International Law Situations*, Newport, 1980, σελ. 172 επ.

σημειωθεί ότι στο ναυτικό αποκλεισμό των Βρετανών οι ΗΠΑ ως ουδέτερες αντέδρασαν έντονα με αποτέλεσμα να προκληθεί μία διαμάχη μεταξύ των ΗΠΑ και της Βρετανίας (1915-1916). Τόσο ευρύς θαλάσσιος αποκλεισμός δεν μπορεί παρά να έχει ως δυσμενείς παράπλευρες συνέπειες όχι μόνο για της αποκλεισμένους αλλά και για τους ουδέτερους λιμένες και μεταφορείς. Συν τοις άλλοις φέρνει σε δύσκολη θέση τα ουδέτερα πλοία που τυχόν πλεύσουν εντός της ζώνης. Ένα πρόσθετο επιχείρημα των ΗΠΑ ήταν ότι στην πράξη ο αποκλεισμός της δεν ίσχυε, αφού οι γερμανικές θάλασσες ήταν ανοιχτές για το εμπόριο με τις σκανδιναβικές χώρες και τα γερμανικά πλοία μπορούσαν να κάνουν επιδρομές ή να προβαίνουν σε συλλήψεις στα γερμανικά λιμάνια. Η Μ. Βρετανία απαντώντας σημείωσε ότι λόγω του πολέμου δεν μπορούσε να ασκεί έναν «εγγύς» ναυτικό αποκλεισμό. Επιπλέον προχώρησαν στη σύσταση της Υπουργείου Αποκλεισμού με σκοπό την επίβλεψη της διάκρισης μεταξύ ουδέτερου και κατευθυνόμενου προς τη Γερμανία εμπορίου. Ο ρόλος της Μ. Βρετανίας έγειρε την πλάστιγγα του πολέμου λόγω ακριβώς της μεγάλης ναυτικής ισχύος της. Οι Γερμανοί στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου της επέβαλαν πλήρη ναυτικό αποκλεισμό για εκδίκηση. Συγκεκριμένα η Γερμανία διέσπειρε στις θάλασσες γύρω από τη Βρετανία θαλάσσιες νάρκες, ενώ τα γερμανικά αεροσκάφη που περιπολούσαν βύθιζαν κάθε πλοίο που εισερχόταν στα βρετανικά ύδατα. Η αντίδραση της Μ. Βρετανίας ήρθε με μορφή της κατάσχεσης κάθε προϊόντος με γερμανική προέλευση.

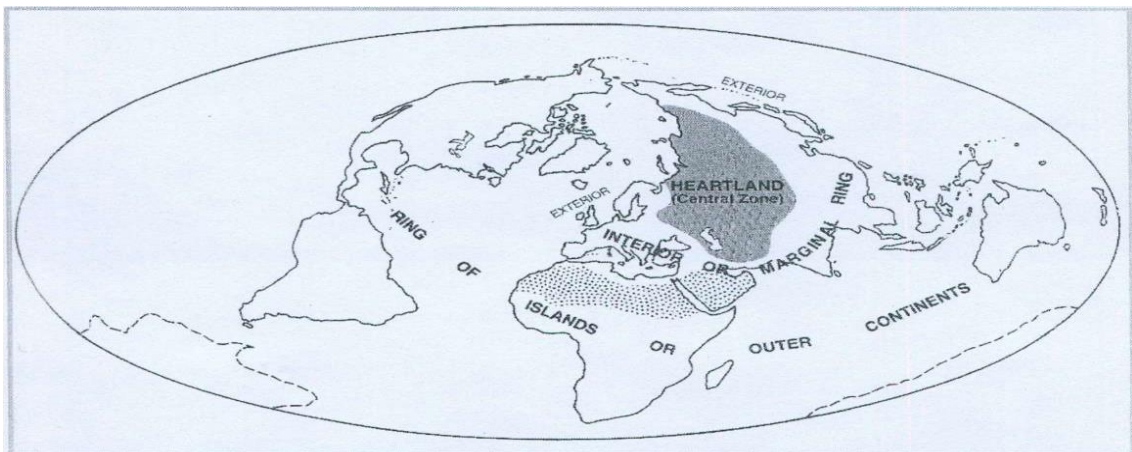
Είναι ενδιαφέρον ότι ο ελλαδικός χώρος υπέστη τρεις φορές ναυτικό αποκλεισμό κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα: Καταρχάς, το 1827, όταν οι τρεις μεγάλες δυνάμεις (βλ. Μ. Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία) τον επέβαλαν. Κατά παράδοξο τρόπο τούτος ο αποκλεισμός εξυπηρέτησε τα ελληνικά συμφέροντα, καθώς εξανάγκασε την Οθωμανική Αυτοκρατορία να προβεί στην αναγνώριση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Αντιθέτως, ο ναυτικός αποκλεισμός που επιβλήθηκε το 1850 στην Ελλάδα από τη Μ. Βρετανία, εξαιτίας μιας μικρής παρεξήγησης μεταξύ του βρετανού υπηκόου Don Pacifico και μιας ομάδας Αθηναίων πολιτών τον Απρίλιο του 1849, δημιούργησε πολύ σοβαρά οικονομικά προβλήματα στην χώρα. Τέλος, πάλι το 1886 οι μεγάλες δυνάμεις επέβαλαν ναυτικό αποκλεισμό στην Ελλάδα προκειμένου να την πιέσουν να μην συγκρουσθεί με της Οθωμανούς¹¹⁰. Αιτία για ναυτικό αποκλεισμό αποτέλεσε, επίσης, η προσπάθεια ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα το 1897 (βλ. επ. κεφ. 2). Το 1916, εν μέσω του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αρκετοί λιμένες της χώρας αποκλείστηκαν από τις θαλάσσιες δυνάμεις με στόχο την άσκηση πίεσης στη Ελλάδα να προσχωρήσει ενεργώς στο στρατόπεδο της Αντάντ¹¹¹.

Σε μία αντίθετη προσέγγιση από τον Μάχαν, ο Βρετανός γεωπολιτικός στοχαστής Χάλφορντ Μακίντερ (Sir Halford J. Mackinder, 1861-1947) προέκρινε της ηπειρωτικές (βλ. χερσαίες) δυνάμεις έναντι των ναυτικών, καθώς μάλλον υπερεκτιμούσε την αξία

¹¹⁰ Στην περίπτωση αυτή, ο ναυτικός αποκλεισμός επιβλήθηκε από τις μεγάλες δυνάμεις σε σχέση με την Κρήτη.

¹¹¹ Βλ. Α. Παπακώστα, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο. Ειρηνικά και Βίαια Μέσα Επίλυσης Διεθνών Διαφορών*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1988, σελ. 165 επ. Βλ. επ. *Wikipedia και sanshmera.gr*.

των σιδηροδρομικών υποδομών¹¹². Ειδικότερα, η ουσία της γεωπολιτικής κατά τον κορυφαίο αυτό επιστήμονα συνίσταται στη συνεχή αντιπαράθεση μεταξύ χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων. Ο δείκτης μάλιστα της αντιπαράθεσης είναι μεταξύ άλλων ενδεικτικός και της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης της χώρας. Στη βάση της προσέγγισης αυτής, οι ναυτικές χώρες, π.χ. Ελλάδα ή Μ. Βρετανία, είναι δημοκρατικότερες σε σχέση με τις χερσαίες και σαφώς αυταρχικότερες χώρες (σαν τέτοιες θεωρεί τη Ρωσία, ή την Οθωμανική Αυτοκρατορία). Μέσα από το συγκεκριμένο πρίσμα αντιμετωπίζει αντίστοιχα και το Ανατολικό ζήτημα¹¹³. Ο Mackinder πρωτοχρησιμοποίησε τον όρο «Παγκόσμια Νήσος» (Ευρασία και Αφρική), της οποίας ως «καρδιά», «κεντρική Γη» Heartland, ορίζει το έδαφος της σημερινής Ρωσικής Ομοσπονδίας, συν την πρώην σοβιετική Κεντρική Ασία¹¹⁴ (βλ. σχήμα 1.10 και δευτερευόντως στο 1.11 που ακολουθεί)¹¹⁵. Ο τελευταίος όρος, περιλαμβάνει τη Γερμανία, την Ανατολική Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ρωσία, περιοχές με μεγάλη έκταση και φυσική προστασία από τον Αρκτικό Βορρά. Όποιος ήλεγχε την Κεντρική Γη ήλεγχε και την Παγκόσμια Νήσο¹¹⁶. Οι περιοχές αυτές έχουν μεγάλη στρατηγική σημασία, καθώς περιλαμβάνουν βιομηχανικά ανεπτυγμένες περιοχές, τις θαλάσσιες και ποτάμιες διόδους, διώρυγες και φυσικούς πόρους. Συμπερασματικά, αν ένα κράτος καταφέρει να ελέγξει αυτό το χώρο, θα ελέγχει όλο τον κόσμο. Κλειδί για τον έλεγχο είναι κατά τον Mackinder, κυρίως η κυριαρχία επί της Ανατολικής Ευρώπης¹¹⁷.

Σχήμα 1.10

Παρουσίαση της «Heartland»

Πηγή: G. Chaliand & J. P. Rageau, *Strategic Atlas*, Penguin Books Ltd, Harmondsworth-UK, 1985.

¹¹² Βλ. Α. Χουλιάρη, *ό.π.*, σελ. 14. Η κινεζική πρωτοβουλία για τον νέο δρόμο του μεταξιού, που έγινε γνωστή ως OBOR (One Belt One Road), τελευταία δε ως BRI (Belt Road Initiative), τείνει ωστόσο να επιβεβαιώσει τον Mackinder.

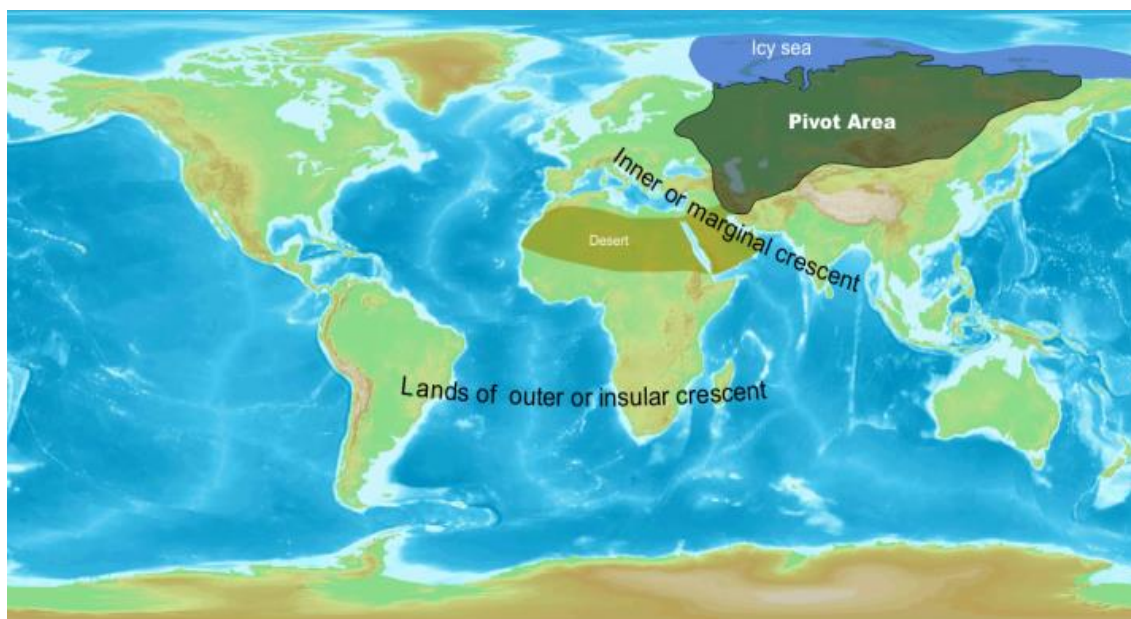
¹¹³ Βλ. Ι. Λουκά, *ό.π.*, σελ. 180.

¹¹⁴ Σύμφωνα με τη διατύπωση του Χουλιάρη, *ό.π.*, σελ. 15.

¹¹⁵ Βλ. Α. Pearce (ed.), *ό.π.*

¹¹⁶ Βλ. Κ. Branden & F. Shelley, *ό.π.*, σελ. 32.

¹¹⁷ Βλ. Α. Χουλιάρη, *ό.π.*, σελ. 14-15.

Σχήμα 1.11
Παρουσίαση βασικών εννοιών της θεωρίας του Mackinder
 Πηγή: www.wikipedia.org, Ιανουάριος 2012.

Ο Μακίντερ πραγματοποίησε μια εισήγηση στη αγγλική Βασιλική Γεωγραφική Εταιρεία με τίτλο "Ο Γεωγραφικός μοχλός της ιστορίας" (*The geographical pivot of history, 1904*). Με τον όρο "μοχλό" (pivot) περιέγραφε την περιοχή εκείνη της Ευρασίας που, ευρισκόμενη στο κέντρο της, ήταν απρόσβλητη από τις ναυτικές δυνάμεις, επομένως απόρθητη¹¹⁸ (βλ. σχήμα 1.11). Η γεωπολιτική θεωρία για τον μοχλό προέβλεπε ότι η πλάστιγγα της νίκης θα γείρει υπέρ των χερσαίων δυνάμεων.

Άλλωστε, ο κόσμος είχε πλέον χαρτογραφηθεί πλήρως, είχε αποικισθεί, ενώ και οι αποστάσεις είχαν γίνει εύκολες χάρη στο σιδηρόδρομο. Οι Βρετανοί δύσκολα θα μπορούσαν να αντιπαρατεθούν με μια δύναμη κυρίαρχη στην Παγκόσμια Νήσο¹¹⁹. Η Κεντρική Γη ήλεγχε κάθε είδους πρόσβαση στη Μέση και Άπω Ανατολή, την Ινδία, την Ανατολική Ευρώπη κ.λπ. Η Ρωσία κατείχε το μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής Γης, όμως η Γερμανία προεξοφλούνταν ότι θα γίνει ο κυρίαρχος της περιοχής. Ο μόνος τρόπος για να ανακοπεί η Γερμανία ήταν ο έλεγχος της "Στεφάνης" (rimland), της θαλάσσιας δηλαδή περιφέρειας του μοχλού. Επομένως, η Βρετανία έπρεπε να κυριαρχήσει στους Ωκεανούς. Ο Μακίντερ επαληθεύτηκε ως προς τις απόψεις του με την ήττα της Γερμανίας στο Α' Παγκόσμιο Πόλεμο από τη Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ, χώρες που ήταν κατεξοχήν ναυτικές. Παράλληλα, προέβλεψε την εκ νέου αναρρίχηση της Γερμανίας και γι' αυτό το λόγο πίστευε ότι έπρεπε να αποτραπεί η προσέγγιση μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας (αντίθετη εκείνης του Karl Haushofer). Πράγματι, η βρετανική πολιτική γινόταν φιλορωσική, μάλιστα προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, εξαιτίας του φόβου των Γερμανών. Ο Μακίντερ δεν παραλείπει να παραθέσει το παράδειγμα ενός Ρωμαίου στρατηγού ο οποίος είχε ορίσει έναν σκλάβο να του

¹¹⁸ Βλ. G. Sloan, «Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now», *The Journal of Strategic Studies*, 2001, σελ. 15-38.

¹¹⁹ Βλ. K. Branden & F. Shelley, *ό.π.*, σελ. 32-34.

φιθυρίζει στο αυτί τη θνητότητά του ενόσω τελούσε θρίαμβο¹²⁰. Κατά τη διάσκεψη των Βερσαλλιών θα έπρεπε ομοίως ο εξής ψίθυρος να ακούγεται στα αυτιά των νικητών συμμάχων: "Όποιος κυριαρχεί στην Ανατολική Ευρώπη ελέγχει την Καρδιά της Γης, Όποιος κυριαρχεί στην Καρδιά της Γης ελέγχει την Παγκόσμια Νήσο, Όποιος κυριαρχεί στην Παγκόσμια Νήσο ελέγχει τον Κόσμο"¹²¹.

Προσδιορίστηκε ότι ο Μακίντερ πρωτοχρησιμοποίησε τους όρους "Παγκόσμια Νήσος" (World Island) και "Καρδιά της Γης" (Heartland). Με τον τρόπο αυτό προσδιορίζει τη γεωγραφική ενότητα που καταλαμβάνει τα 2/3 της χερσαίας επιφάνειας της γης και συγκεντρώνει τα 7/8 του πληθυσμού της. Μάλιστα, το 1919 τροποποιεί τη Heartland έτσι ώστε να περιλαμβάνει επιπλέον, περιοχές της Βαλτικής και της Μαύρης Θάλασσας. Εφόσον κάθε ήπειρος περιβάλλεται από τους ωκεανούς, αυτές είναι στην πραγματικότητα τεράστια νησιά. Μάλιστα, η όλη συζήτηση αφορά κατ' ουσία ένα Παγκόσμιο Νησί (World Island). Σύμφωνα με τον Μακίντερ, λοιπόν, όποιος ελέγχει το Μοχλό (Pivot), δηλαδή Ανατολική Ευρώπη και Ασία, ελέγχει τον κόσμο. Η εν λόγω περιοχή περιβάλλεται από δύο τόξα ως εξής: το εσωτερικό τόξο (inner crescent), δηλαδή τις παράκτιες χώρες Ευρώπης και Ευρασίας, και το εξωτερικό τόξο (insular crescent), που αποτελείται από εδάφη της Αφρικής, της Αυστραλίας και της Αμερικανικής Ηπείρου¹²². Η επίδραση του υπήρξε μεγάλη στη διαμόρφωση των γεωπολιτικών θεωριών σε Βρετανία και Γερμανία. "Ποτέ δεν είδα τίποτα πιο σπουδαίο από αυτό το ολιγοσέλιδο γεωγραφικό αριστούργημα", έγραψε ο Χαουσχόφερ για το "Μοχλό" το 1904¹²³. Ο ίδιος λίγο αργότερα έδωσε στις έννοιες του Μοχλού και της Κεντρικής Γης σημαντικότατο ρόλο στη δική του γεωπολιτική ερμηνεία των παγκοσμίων πραγμάτων¹²⁴. Σύμφωνα με τις θεωρίες του, η Κεντρική Γη ήταν ένα τεράστιο φρούριο, από το "Elbe ως το Amur", το οποίο χαρακτήριζε ως "το μυστικό λίκνο των κατακτητών του κόσμου"¹²⁵.

Επομένως, Γερμανοί και Βρετανοί προσέγγιζαν τη γεωπολιτική σημασία της Κεντρικής Γης με διαφορετικό τρόπο. Οι Βρετανοί θεωρούσαν την κυριαρχία αυτή ως απειλή για τη δική τους κυριαρχία, ενώ αντίθετα οι Γερμανοί την έβλεπαν ως μια τεράστια πηγή φυσικών πόρων, χάρη στην οποία θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την Βρετανική Αυτοκρατορία. Σύμφωνα με τους τελευταίους, η παγκόσμια ισχύς προϋποθέτει την ενοποίηση του γερμανικού και του ρωσικού Grossraum (τεράστιου χώρου)¹²⁶. Σημαντικό είναι ότι για την κυριαρχία επί της Κεντρικής Γης υπήρχαν δύο εν δυνάμει διεκδικητές: οι Γερμανοί και οι Ρώσοι¹²⁷. Εάν η Γερμανία συμμαχούσε με τη Ρωσία, τότε η γεωπολιτική αξία της υπό συζήτηση περιοχής θα πολλαπλασιαζόταν

¹²⁰ Βλ. H. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable, London, 1919, σελ. 194.

¹²¹ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 241-243.

¹²² Βλ. A. Pearce (ed.), *ό.π.*

¹²³ Βλ. H. W. Weigert, *Generals and Geographers: The Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, New York, 1942.

¹²⁴ Βλ. K. Haushofer, *Geopolitik der Panideen*, Zentralverlag, Berlin, 1931.

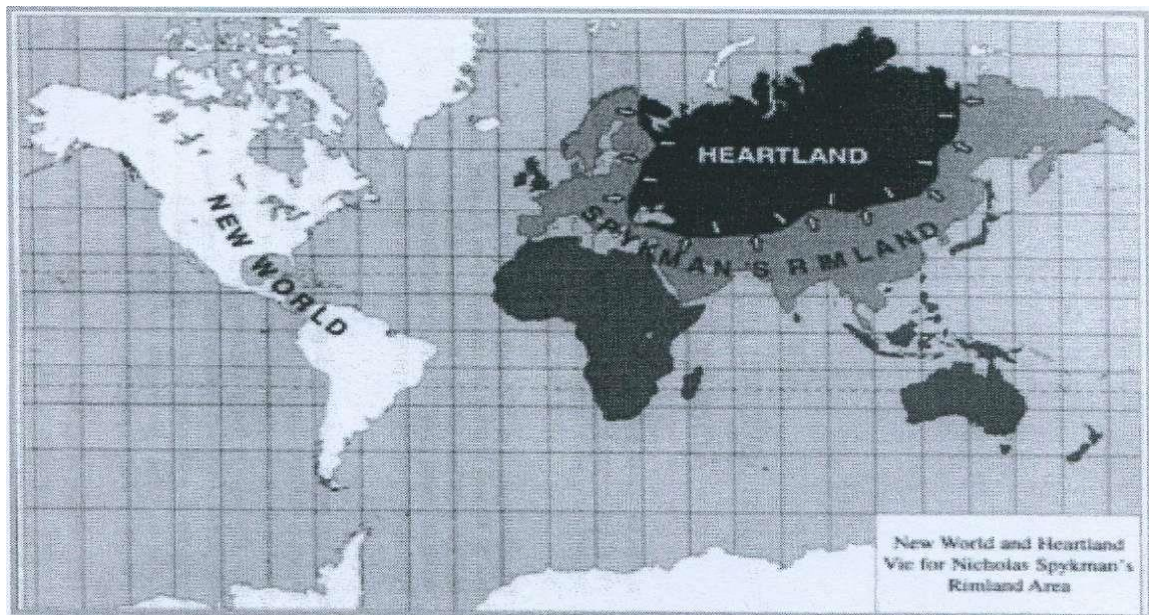
¹²⁵ Βλ. R. Strausz-Hupe, *Geopolitics: The Struggle for Space and Power*, Putnam, New York, 1942, σελ. 60.

¹²⁶ *ό.π.*, σελ. 59

¹²⁷ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 241-3, E. Walsh, «Geopolitics and International Morals», in H. Weigert, and V. Stefansson (eds) *Compass of the World: A Symposium on Political Geography*, George Harrap, 1943, σελ. 36.

σημαντικότερα¹²⁸. Καθώς, η Ρωσία, η Βαλτική και η Μαύρη Θάλασσα, αποτελούν μία ενιαία "στρατηγική καρδιά". Όποιος κατέχει αυτήν την περιοχή είναι σε θέση να αποτρέψει οποιαδήποτε εχθρική επιβουλή από τη θάλασσα, ενώ παράλληλα έχει στη διάθεσή του όλες τις χερσαίες οδούς μεταφοράς που εξισορροπούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των θαλάσσιων μεταφορών.

Τέλος, ο Αμερικανός Νικόλας Σπύκμαν (Nicolas Spykman, 1893-1943) έδωσε κυρίως έμφαση στο εσωτερικό τόξο του Μακίντερ, το οποίο ονόμασε "περίμετρο" (Rimland)¹²⁹. Σύμφωνα με την προσέγγιση του, οι ναυτικές δυνάμεις όφειλαν να κυριαρχήσουν στη Rimland έτσι ώστε να καταλάβουν τελικά τη Heartland. Η περίμετρος περιβάλλεται από την Ευρώπη και από τις ερήμους της Αραβίας, της Μέσης Ανατολής και της Ασίας (βλ. σχήμα 1.12)¹³⁰.

Σχήμα 1.12

Η Περίμετρος ως ζώνη συγκρούσεων γύρω από την Ευρασία

Πηγή: M. Poelle, *Raising Cartographic Consciousness: The Social and Foreign Policy Vision of Geopolitics in the Twentieth Century*. Lexington Books, New York, 1999, σελ. 118.

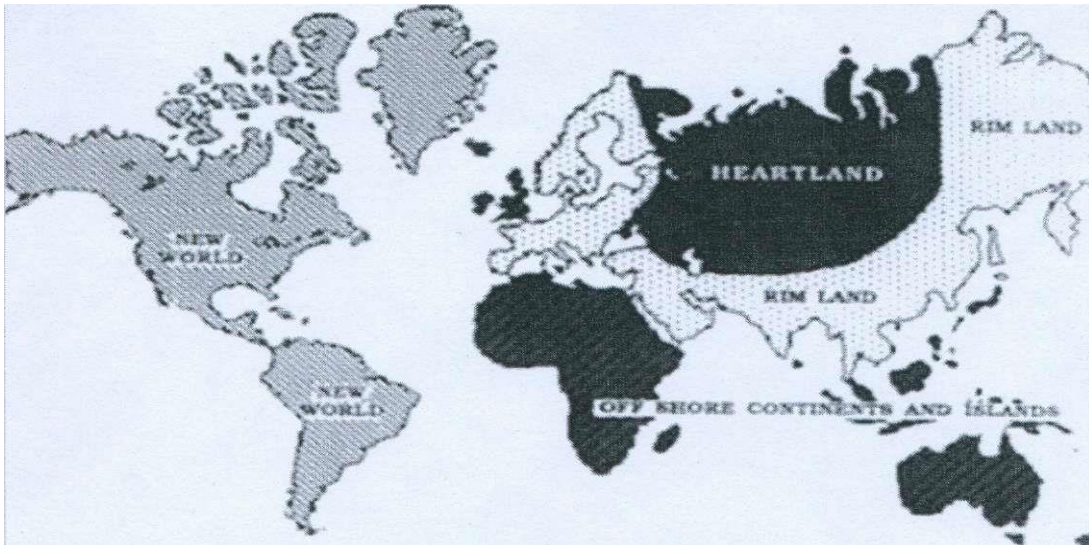
Επομένως, σύμφωνα με τον Spykman (σχήμα 1.13): "Όποιος ελέγχει την περίμετρο κυβερνά την Ευρασία. Όποιος κυβερνά την Ευρασία ελέγχει τα πεπρωμένα του κόσμου"¹³¹.

¹²⁸ Βλ. εκτενώς H. Weigert, *Generals and Geographers: The Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, London, 1942, M. Glassner, *Political Geography*, Wiley, London, 1996.

¹²⁹ Βλ. N. Spykman, *America's Strategy in World Politics, the United States and the Balance of Power*, Harcourt Brace, New York, 1942.

¹³⁰ Κατά τον Spykman, η βούληση των χερσαίων δυνάμεων να αποκτήσουν πρόσβαση σε θερμές θάλασσες, δηλαδή πλησίον των διαδρόμων του παγκόσμιου εμπορίου, σε συνδυασμό με την προσπάθεια των ναυτικών δυνάμεων να εμποδίσουν το υπό συζήτηση εγχείρημα, δημιουργεί μια ζώνη συγκρούσεων γύρω από την Ευρασία.

¹³¹ Βλ. Ο. Βιδάλη, *Το Σύγχρονο Γεωπολιτικό Περιβάλλον και η Εθνική μας Πολιτική*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1988, σελ. 19-24. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 241.

Σχήμα 1.13

Βασικές έννοιες της θεωρίας του Spykman

Πηγή: C. S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, University Press of Kentucky, Lexington, 1988.

Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην εξέλιξη της ιστορίας ο Σπύκμαν είδε τις θεωρίες του να επαληθεύονται δύο φορές, καθώς οι ΗΠΑ ενεπλάκησαν στους δύο παγκοσμίους πολέμους με αντικειμενικό σκοπό να αποτρέψουν την κυριαρχία των αντιπάλων τους επί της Ευρασίας¹³². Επιπλέον, θα πρέπει να αναδειχθεί ότι οι δυνάμεις του Άξονα είχαν θέσει ως στόχο τους την κυριαρχία στα εδάφη του ευρασιατικού χώρου. Γερμανοί και Ιάπωνες κινήθηκαν για να καταλάβουν οι μεν τη Ρωσία, οι δε την Ασία. Η κατάληψη της Ευρασίας, και επομένως ο έλεγχος της περιμέτρου, ήταν μια προοπτική που έβαινε προς ολοκλήρωση. Σε αυτήν την περίπτωση, θα είχαμε ένα νέο διπολικό σχήμα με την Ευρασία και την Αμερική να βρίσκονται στα δύο άκρα. Έτσι όμως ο δεύτερος πόλος, δηλαδή οι ΗΠΑ, θα αντιμετώπιζε γεωπολιτικές πιέσεις διότι θα περικυκλωνόταν από τον πρώτο πόλο (δηλαδή τη Γερμανία και την Ιαπωνία). Αυτό ίσως εξηγεί τη σπουδή των ΗΠΑ να δημιουργήσουν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μια νέα συμμαχία (NATO), στην οποία θα συμμετείχαν όλες οι χώρες της Δ. Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης και της Γερμανίας. Μέσα από αυτό το πρίσμα πρέπει να αντιμετωπίζεται και το έντονο ενδιαφέρον που έχουν επιδείξει οι ΗΠΑ προκειμένου να ενσωματώσουν στις δομές του NATO και τις δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης. Αντιθέτως, η πολιτική ένταξης των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων, υπηρετεί την πολιτική απόφραξης διεξόδου της Ρωσίας, στην Μεσόγειο.

Ολοκληρώνοντας, είναι σαφές ότι η διαρκής προσπάθεια επέκτασης της Ρωσίας στην Ευρασία υπαγορεύονταν από τη στρατηγική επιδίωξή της να αποκτήσει ελεύθερη πρόσβαση σε κρίσιμες θαλάσσιες οδούς. Οι δε πολεμικές συρράξεις της στην υπό

¹³² Υπό την προσέγγιση αυτή μπορεί να κατανοηθεί και το έντονο ενδιαφέρον που επέδειξαν οι ΗΠΑ μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στον περιορισμό της Σοβιετικής Ένωσης εντός της Κεντρικής Γης (George Kennan, πολιτική του containment). Η υιοθέτηση του συγκεκριμένου τρόπου σκέψης οδήγησε τελικά στην άμεση στρατιωτική εμπλοκή των ΗΠΑ στην Κορέα, αλλά και στην έντονα παρεμβατική πολιτική τους στη ΝΑ Ασία από την περίοδο της αποαποικιοποίησης μέχρι και την τελική τους ήττα στο Βιετνάμ.

εξέταση περίοδο (και ιδιαίτερα οι συχνές συγκρούσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία) εντάσσονταν σε αυτήν ακριβώς την στρατηγική επιδίωξη. Μετά μάλιστα τη δυναμική επέκταση της Ρωσίας στην Κεντρική Ασία και τον διαμελισμό της Πολωνίας (1793), η δυναμική της επέκτασής της θα εκινείτο τόσο στην κατεύθυνση των Βαλκανίων με κεντρικό στόχο την Κωνσταντινούπολη και τον έλεγχο των Στενών του Βοσπόρου, όσο και προς τον Περσικό Κόλπο και τον Ινδικό Ωκεανό. Το πρώτο σκέλος της επέκτασης προς τα Βαλκάνια και τις θερμές θάλασσες αποτέλεσε ακριβώς τη βάση του πρώτου δόγματος της Δύσης για το Ανατολικό ζήτημα: κατ' αυτό το δόγμα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα πρέπει να παραμείνει αλώβητη προκειμένου να λειτουργεί ως τροχοπέδη στην έξοδο της Ρωσίας στις θερμές θάλασσες μέσω των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων. Είναι πρόδηλο ότι η θαλασσοκράτειρα την περίοδο εκείνη Μ. Βρετανία δεν θα επέτρεπε επ' ουδενί την εμφάνιση μίας δύναμης που θα λειτουργούσε ανταγωνιστικά σε βάρος της, πολύ περισσότερο μίας νέας ναυτικής δύναμης που λόγω γεωγραφικής θέσης, ενεργειακών πόρων, πληθυσμού και στρατηγικών επιδιώξεων θα μπορούσε να καταστεί ο παγκόσμιος ηγεμόνας κλονίζοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, την επί αιώνες εδραιωμένη ηγεμονία της. Αυτή ακριβώς τη θέση της Μ. Βρετανίας για το Ανατολικό ζήτημα εξέφρασε με γεωπολιτικούς όρους μεταγενέστερα ο Μακίντερ (1904)¹³³. Κατ' αυτόν, το κράτος -ή η συμμαχία κρατών- που θα αποκτήσει τον έλεγχο της Παγκόσμιας Νήσου, λόγω ακριβώς της ευχερούς πρόσβασής του σε διώρυγες, σημαντικά θαλάσσια στενά, οικονομικά εκμεταλλεύσιμους ποταμούς και βιομηχανικά αναπτυγμένες περιοχές είναι το κράτος που δύναται να ορίσει τις τύχες του πλανήτη, να καταστεί, δηλαδή, ο κυρίαρχος του πλανήτη. Αυτή η Παγκόσμια Νήσος ευρίσκεται ανάμεσα στις πεδιάδες της Κεντρικής Ευρώπης και το Ανατολικό άκρο της Σιβηρίας διαθέτοντας πρόσβαση σε όλους τους σημαντικούς οικονομικούς πόρους της γης. Το παράδοξο είναι ότι αν και το βόρειο και το ανατολικό τμήμα της βρέχεται από θάλασσα, εντούτοις η έξοδος της προς τις θαλάσσιες επικοινωνιακές οδούς καθίσταται δυσχερής, εφόσον η συνορεύουσα σε αυτή υδάτινη μάζα είναι κυρίως παγωμένη. Από την άλλη μεριά, δεδομένης της τήξης των πάγων της Αρκτικής, μία νέα δυναμική διεκδικήσεων εμφανίζεται στην περιοχή, ενώ η Ρωσία αποκτά επιτέλους την πολυπόθητη έξοδο στους θαλάσσιους δρόμους επικοινωνίας με αποτέλεσμα η επιδίωξή της για παγκόσμια αναγνώριση να είναι πλέον εφικτή¹³⁴.

1.5 Ο δρόμος προς την απελευθέρωση της Ελλάδος

Το Συνέδριο της Βιέννης (1814-1815) είχε βασικό σκοπό τη ρύθμιση των πολιτικών πραγμάτων της Ευρώπης στη μεταναπολεόντεια εποχή. Είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι οι αποφάσεις του ουσιαστικά δεν έθιξαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δίνοντάς της έτσι μια μοναδική ευκαιρία για την αναμόρφωσή της. Ωστόσο, δεν υπήρξε εκμετάλλευση της ευκαιρίας αυτής. Η οθωμανική αυτή

¹³³ Βλ. Η. J. Mackinder, «The Geographical Pivot of History», *Geographical Journal*, 1904, σελ.23.

¹³⁴ «Arctic Opening – insecurity and opportunity» υπό Christian Le Miére και Jeffrey Mazo, εκδ. IISS, Adelphi series, London, 2013. Βλ. επίσης, J. Stavridis, ο.π., σελ. 255-266.

στασιμότητα και οπισθοδρομική επανάπαυση οδήγησε λίγο αργότερα στο ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης το 1821.

Από την αρχή της Επανάστασης το 1821 μέχρι και το 1823, οι Έλληνες, κατάφεραν να θέσουν υπό τον έλεγχο τους σχεδόν όλη την Πελοπόννησο. Οι σημαντικότερες επιτυχίες της εποχής, όπως η άλωση της Τριπολιτσάς (23^η Σεπτεμβρίου 1821) και η καταστροφή της στρατιάς του Δράμαλη στα Δερβενάκια (26^η Ιουλίου 1822) συνοδευόμενες από τις ηρωικές μάχες των οπλαρχηγών της Στερεάς Ελλάδας (στην Αλαμάνα, στη Γραβιά, στα Βασιλικά, στο Μεσολόγγι), παρά την ήττα στην Μάχη του Πέτα (Ιούνιος 1822) στην περιοχή Άρτας, έδωσαν πνοή στις ελπίδες για την επιτυχία του όλου εγχειρήματος. Παράλληλα, η συνδρομή του ελληνικού ναυτικού το διάστημα αυτό, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στις προσπάθειες των επαναστατών, καθώς αφενός εφοδίαζαν τα ελληνικά στρατεύματα στη στεριά, όπως συνέβη δύο φορές με τις πολιορκίες του Μεσολογγίου, αφετέρου προέβαιναν σε τολμηρές ενέργειες εναντίον του στόλου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας στη Χίο από τον Κωνσταντίνο Κανάρη (6^η Ιουνίου 1822), προκάλεσε κυριολεκτικά τρόμο και πανικό, ενώ ανέδειξε την ναυτική υπεροχή των Ελλήνων¹³⁵.

Ωστόσο, τα επόμενα δύο χρόνια (από το 1823 έως το 1825) έλαβαν χώρα πολύ αρνητικές εξελίξεις στο πολιτικό επίπεδο που οφείλονταν σε εσωτερικές έριδες των Ελλήνων. Ειδικότερα, το Μάρτιο του 1823 πραγματοποιήθηκε η Β' Εθνοσυνέλευση στο Άστρος Κυνουρίας, η οποία και αποτέλεσε την απαρχή της εμφύλιας διαμάχης. Οι αντιζηλίες και οι προσωπικές φιλοδοξίες και οι τοπικιστικές αντιλήψεις των διαφόρων εμπλεκομένων παρεμποδίζουν την αναγκαία ενότητα και δυσχεραίνουν κάθε προσπάθεια συντονισμού για τη συνέχιση του αγώνα. Τελικά επικρατεί διχασμός και αναρχία¹³⁶. Οι ιδεολογικές διαφορές των Φαναριωτών και άλλων μορφωμένων Ελλήνων που ακολουθούσαν «πεφωτισμένες» αντιλήψεις, τόσο με τους στρατιωτικούς αρχηγούς, όσο και με τους επισκόπους και τους προεστούς ήταν ένας σημαντικός παράγοντας αυτής της εμφύλιας διαμάχης. Υπήρχαν και άλλες, ωστόσο, διαφορές κοινωνικού και τοπικιστικού χαρακτήρα.

Με αυτές τις εξελίξεις να συμβαίνουν στο εσωτερικό της Ελλάδας και σε συνδυασμό με την τολμηρή απόφαση του Σουλτάνου Μαχμούτ Β' να απευθυνθεί για βοήθεια στον υποτελή του Μεχμέτ Αλή, Πασά της Αιγύπτου, η κατάσταση στην επαναστατημένη Ελλάδα επιδεινώνεται τραγικά τα επόμενα χρόνια. Πράγματι, ο Σουλτάνος αντιλαμβανόμενος την ανάγκη να εξασφαλίσει την κυριαρχία στη θάλασσα και αναγνωρίζοντας ότι οι δυνατότητες του οθωμανικού ναυτικού έναντι του ελληνικού είχαν αποδειχθεί περιορισμένες και μάλλον ανεπαρκείς, σε συνδυασμό με την ανάγκη αντιπαράταξης πειθαρχημένων και εκπαιδευμένων στρατευμάτων στη στεριά, απευθύνθηκε για βοήθεια στον Αιγύπτιο υποτελή του, ο οποίος είχε τη

¹³⁵ Οι Έλληνες πρωτίστως αξιοποίησαν την εμπειρία τους με τη θάλασσα, η οποία ήταν απόρροια της εντονότερης ανάπτυξης του θαλάσσιου εμπορίου. Όπως προελέχθη, μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τα ελληνικά πλοία μπορούσαν πλέον να ταξιδεύουν ελεύθερα υπό τη ρωσική σημαία. Επιπρόσθετα, η ανάγκη προστασίας των πλοίων από τη δράση κυρίως των Βερβερινών και Αλγερινών πειρατών, οδήγησε στον εξοπλισμό των караβιών αυτών και την εκπαίδευση των πληρωμάτων, όχι απλά μόνο στη ναυσιπλοΐα, αλλά και σε πολεμικές επιχειρήσεις. Τέλος, τα μικρά και ευέλικτα πλοία που διέθεταν οι Έλληνες, τα πυρπολικά, αλλά το κυριότερο, το θάρρος και η ικανότητα των ναυτικών που τα επάνδρωναν, οδήγησαν στις μεγάλες κατά θάλασσα επιτυχίες της εποχής αυτής.

¹³⁶ Βλ. Μ. Γ. Σίμψα, «Ναβαρίνον. Η Ναυμαχία που εθεμελίωσε την ανεξαρτησία της Ελλάδος», Αθήνα, 1978, σελ.11.

δυνατότητα να συνάξει ισχυρό και καλά εκπαιδευμένο στρατό και στόλο. Μετά από μήνες προετοιμασίας και ναυπήγησης νέων πλοίων ο υιός και διάδοχος του Πασά της Αιγύπτου Ιμπραήμ, την 19^η Ιουνίου του 1824 (π.η.) αναχώρησε από την Αλεξάνδρεια για την Πελοπόννησο με τον εκπληκτικό για την εποχή αριθμό 200 πολεμικών και μεταφορικών πλοίων τα οποία μετέφεραν περίπου 18.000 άντρες.

Είναι χαρακτηριστικά τα όσα επισημαίνει ο R. Clogg αναφορικά με την εξέλιξη του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων στην υπό εξέταση περίοδο¹³⁷: "Ενώ οι Έλληνες επέτρεπαν στον εαυτό τους την πολυτέλεια της επιδείνωσης των εσωτερικών ανταγωνισμών μέχρις εφυλίου πολέμου, το στρατιωτικό κλίμα, μετά τις επιτυχίες των πρώτων ετών, στρέφονταν σημαντικά εναντίον τους. Μερικοί, απογοητευμένοι από τις πιθανότητες επιτυχίας της ελληνικής υπόθεσης, αυτομόλησαν στον εχθρό και πραγματικά πολέμησαν πλάι στις οθωμανικές δυνάμεις. Άλλοι, σύμφωνα με την παράδοση του κλεφτοπολέμου, έκαναν προσωρινές ανακωχές ή καπάκια. Η κατάσταση χειροτέρευε σοβαρά όταν ο Σουλτάνος Μαχμούτ ο 2^{ος}, ένας σκληρός και δραστήριος κυβερνήτης, κατάφερε να εξασφαλίσει τη βοήθεια του Μεχμέτ Αλή, του Πασά της Αιγύπτου, ενός άνδρα που αντιμετώπιζε την κατ' όνομα κυριαρχία του Σουλτάνου πολύ ελαφρά. Το τίμημα της συνεργασίας του Μεχμέτ Αλή ήταν υψηλό. Το πασαλίκι της Κρήτης για τον εαυτό του κι εκείνο της Πελοποννήσου για το γιο του Ιμπραήμ".

Εξετάζοντας τα γεγονότα αυτής της περιόδου με μεγαλύτερη έμφαση στο πεδίο της ναυτικής ισχύος, καταγράφουμε ότι οι βόρειοι άνεμοι που έπνεαν ανάγκασαν τον Ιμπραήμ να μετακινήσει τα πλοία του σε μικρούς σχηματισμούς. Τούτο θα μπορούσε να αποτελέσει μεγάλη ευκαιρία για το επαναστατικό ναυτικό να προκαλέσει κάποιες καταστροφές στον συνασπισμένο τουρκοαιγυπτιακό στόλο πριν ακόμη αυτός καταφθάσει στην Ελλάδα. Εντούτοις πολλές είναι οι πιθανές αιτίες για την αδράνεια που καταγράφηκε. Καταρχάς, το υλικό, ελλείπει χρημάτων και μέσων, είχε χειροτερέψει και η πειθαρχία των πληρωμάτων είχε χαλαρώσει. Επίσης, οι μεγάλες επιτυχίες των προηγούμενων ετών είχαν δημιουργήσει μία υπέρμετρη αυτοπεποίθηση για την μαχητική ικανότητα των ελληνικών ναυτικών δυνάμεων και έναν πολύ επικίνδυνο εγωισμό.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τις προσωπικές φιλοδοξίες των ηγετών του αγώνα, οι οποίοι ενδιαφέρονταν κατά βάση πρωτίστως για την κατοχύρωση εξουσιών στο διαφανόμενο Ελληνικό κρατικό μόρφωμα, οδήγησαν τον Στόλο σε πλήρη αδράνεια. Έτσι, ο Ιμπραήμ δεν συνάντησε δυσκολία να συγκεντρώσει όλες τις ναυτικές του δυνάμεις στη Ρόδο. Από εκεί, θα ξεκινήσει να επιχειρεί βήμα-βήμα καταστολή της επανάστασης, με αφετηρία την εξουδετέρωση των ναυτικών δυνάμεων των νησιών και στη συνέχεια με την απόβαση στην καρδιά των επαναστατημένων δυνάμεων, το Μοριά. Ήδη μοίρα του στόλου του είχε επιτύχει την εξουδετέρωση των μικρών ελληνικών ναυτικών δυνάμεων, που εν τώ μεταξύ είχαν σταλεί για να αντιμετωπίσουν τον επερχόμενο κίνδυνο και καταστρέψει την Κάσο στο τέλος Μαΐου 1824. Παρά ταύτα, αποτυγχάνει να πλήξει καιρία την επανάσταση στη Σάμο, καθώς ηττάται από τον Μιαούλη, στην περιφημη ναυμαχία του Γέροντα (29^η Αυγούστου 1824). Στη συνέχεια το Νοέμβριο, προσπαθεί να φτάσει στη Σούδα, αλλά δεχόμενος επίθεση από μια μοίρα του Μιαούλη, αναγκάζεται να εγκαταλείψει την προσπάθεια αυτή και να

¹³⁷ Βλ. R. Clogg, «A concise history of Greece», ελλην. έκδοση, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2012, σελ. 96-97.

επαναπλεύσει δυτικά της Ρόδου. Η έλλειψη πολεμικής ετοιμότητας των Ελλήνων είναι εμφανής, καθώς το Δεκέμβριο του ίδιου έτους αποπλέει εκ νέου για τη Σούδα και αυτή τη φορά φτάνει εκεί ανενόχλητος, χωρίς να συναντήσει ούτε ένα ελληνικό πλοίο. Η άφιξη του στην Κρήτη, καταδεικνύει τη στρατιωτική του ικανότητα, αφού έτσι εξασφαλίζει απόλυτα τις γραμμές επικοινωνίας και τον απρόσκοπτο ανεφοδιασμό του από την αρχική του βάση στην Αίγυπτο, χωρίς κανένα απολύτως κίνδυνο από τα μετόπισθεν. Ακολούθως, μετά την ολοκλήρωση όλων των αναγκαίων προετοιμασιών, αναχωρεί από εκεί για τη Μεθώνη, όπου φτάνει την 24^η Φεβρουαρίου του 1825¹³⁸.

Η άφιξη στη Μεθώνη της στρατιάς του Ιμπραήμ, σηματοδοτεί την αρχή της κατάπιξης της προσπάθειας για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Έχοντας έναν αρκετά ευφυή στρατιωτικό σχεδιασμό, πρώτα καταλαμβάνει το Ναβαρίνο και το Παλαιόκαστρο (στην Πύλο). Ακολούθως, ξεκινά τη μεθοδική καταστροφή του Μοριά. Μετά τα φρούρια της Μεθώνης, της Κορώνης και των Πατρών, που στη συνέχεια έπεσαν στα χέρια του, καταλαμβάνει την Τριπολιτσά και από εκεί ξεχύνεται σε όλη την Πελοπόννησο και κατόπιν τη Δυτική Στερεά. Μετά από την ηρωική πτώση του Μεσολογγίου την 22^η Απριλίου του 1826 ν.η., στρέφεται ανατολικά και από τον Μάιο του ίδιου έτους ξεκινά από κοινού με τον Ρεσΐτ πασά Κιουταχή την πολιορκία των Αθηνών. Στις αρχές Απριλίου 1827 η Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας εκλέγει τον Ιωάννη Καποδίστρια ως τον πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδας. Επίσης, τοποθετείται ο Ρίτσαρντ Τσώρτς ως Αρχιστράτηγος των ελληνικών δυνάμεων και ο λόρδος Κόχραν ως Αρχηγός του ελληνικού Στόλου. Δυστυχώς, οι προσωπικές επιλογές του Στρατηγού Τσώρτς, κυρίως δε του Ναυάρχου Κόχραν, σε συνδυασμό με την κατάσταση του υλικού που διέθεταν και το χαμηλό ηθικό των Ελλήνων, μετά τον θάνατο του Γεωργίου Καραϊσκάκη, οδηγούν τελικά στην πτώση των Αθηνών (24^η Μαΐου του 1827) και την πλήρη υποταγή της Ρούμελης. Η Επανάσταση βρίσκεται πλέον σε αδιέξοδο. Η Πελοπόννησος κυριολεκτικά κατακαίεται από τις δυνάμεις του Ιμπραήμ και η φλόγα της Επανάστασης έχει σβήσει παντελώς στη Στερεά Ελλάδα. Παράλληλα, στον ελληνικό στόλο επικρατεί αναρχία, απροθυμία για συνέχιση του αγώνα και σημαντικός αριθμός ναυτικών επιδίδεται συστηματικά στην πειρατεία. Η τραγική αυτή επιδείνωση της καταστάσεως στην επαναστατημένη Ελλάδα ανησυχεί τις αυτοκαλούμενες εφεξής «προστάτιδες Δυνάμεις», οι οποίες σε συνέχεια του αγγλορωσικού Πρωτοκόλλου της Πετρούπολεως (Απρίλιος 1826) ανέλαβαν σχετικές

¹³⁸ Ο Ιμπραήμ, αποβίβασε τον καλά εκπαιδευμένο και εξοπλισμένο στρατό του σε ένα από τα οχυρά της Πελοποννήσου που παρέμεναν στα χέρια των Οθωμανών. Εξασφαλίζοντας το αναγκαίο προγεφύρωμα, εφάρμοσε στη συνέχεια μία πολιτική "καμένης γης", αλλάζοντας έτσι κατά δραματικό τρόπο την ισορροπία των δυνάμεων προς το συμφέρον των Οθωμανών. Ακόμη και ο Κολοκοτρώνης, που μόλις είχε αποφυλακισθεί, δεν μπόρεσε να ανακόψει την προέλαση του Ιμπραήμ. Έτσι, η δυσμενής εξέλιξη στο στρατιωτικό πεδίο αναγκάζει πλέον τους Έλληνες να βασιζονται ολοένα και περισσότερο στις Μεγάλες Δυνάμεις για την επιτυχή έκβαση της Επανάστασης. Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί ότι οι Δυνάμεις από τη στάση της μη επέμβασης και της ανοικτά εκφραζόμενης αποδοκιμασίας, άρχισαν να κινούνται σταδιακά προς την ιδέα της επέμβασης. Οι βασικότεροι λόγοι είναι οι εξής: α) το προσοδοφόρο εμπόριο των δημητριακών της ρωσικής Μαύρης Θάλασσας και τα βρετανικά και γαλλικά εμπορικά συμφέροντα στην Αν. Μεσόγειο είχαν επηρεαστεί αρνητικά εξαιτίας των εκθροπραξιών στην ευρύτερη περιοχή, β) Οι κυβερνήσεις Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας αλληλουποψιάζονταν ότι η καθεμία προσπαθούσε να εκμεταλλευθεί τη συνεχιζόμενη κρίση για να προωθήσει τα δικά της συμφέροντα στην δοκιμαζόμενη περιφέρεια της Μεσογείου. Οι Βρετανοί, ήδη το 1823, είχαν αναγνωρίσει τους Έλληνες ως εμπόλεμους. Βλ. R. Clogg, ο.π.

ενέργειες για την αντιμετώπιση του ελληνικού προβλήματος, ερήμην των Ελλήνων. Η Συνθήκη του Λονδίνου (6^η Ιουλίου 1827) μεταξύ Αγγλίας-Γαλλίας-Ρωσίας και οι προσωπικότητες των τριών επικεφαλής των συμμαχικών στόλων, του Άγγλου Ναυάρχου Codrington, του Γάλλου Ναυάρχου DeRigny και του Ολλανδού σεθνικότητα Ναυάρχου του Ρωσικού στόλου Heyden, αλλάζουν τα δεδομένα και οδηγούν στη ναυμαχία του Ναβαρίνου (8/20 Οκτωβρίου 1827) και στην εκ νέου αναζωπύρωση του αγώνα. Η ημέρα εκείνη σηματοδοτεί την απαρχή της δημιουργίας του νεότερου ελληνικού κράτους και της ανεξαρτησίας του Έθνους.

Πέρα από το στρατιωτικό/ναυτικό πεδίο, ανάλυσης χρήζει το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο πριν ακόμη από την εκδήλωση της Ελληνικής Επανάστασης μέχρι και την θετική τελική κατάληξη του όλου αυτού παρακινδυνευμένου εγχειρήματος. Έχει ήδη μνημονευτεί ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης με εμπνευστή-οργανωτή τον καγκελάριο της Αυστρίας Μέττερνιχ είχαν συγκροτήσει τη λεγόμενη Ιερή (ή Ευρωπαϊκή) Συμμαχία. Σκοπός των ισχυρών χωρών της Ευρώπης (Ρωσίας, Πρωσίας, Αυστρίας, Αγγλίας και Γαλλίας) ήταν η εφαρμογή μιας κοινής πολιτικής προς αντιμετώπιση διαφόρων ζητημάτων που πιθανόν να επηρέαζαν την σταθερότητα σε όλη την Ευρώπη. Είναι σαφές ότι ο 19^{ος} αιώνας για όλο τον ευρωπαϊκό χώρο ήταν εποχή πολλών κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών, οι οποίες σε συνδυασμό με τα συστήματα ιδεών όπως εκείνα του φιλελευθερισμού, του δημοκρατικού ριζοσπαστισμού και του εθνικισμού οδήγησαν στη δημιουργία πολλών μυστικών επαναστατικών εταιρειών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1820 μια σειρά εξεγέρσεων και επαναστάσεων εκδηλώθηκαν στα Βαλκάνια και τον ευρωπαϊκό νότο. Η αποσταθεροποίηση αυτή ενεργοποίησε τη Συμμαχία η οποία δεν περιορίστηκε στην καταδίκη των επαναστάσεων αυτών, αλλά τις κατέπνιξε κιόλας. Όσον αφορά στην Ελληνική Επανάσταση ναί μεν η Ιερή Συμμαχία τάχθηκε εναντίον της, αλλά αυτή αφέθηκε να αντιμετωπιστεί από την ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις εκτός από τη γενικότερη γραμμή πολιτικής κατά των επαναστατικών δράσεων, δεν ευνοούσαν την επιτυχή έκβαση της Επανάστασης στην Ελλάδα. Οι Ρώσοι, είχαν αυτοπαγιδευτεί με την προσκόλληση του Τσάρου Αλεξάνδρου Α στην πολιτική Metternich, ενώ Γαλλία και Αγγλία, εξάλλου, έβλεπαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως τη μόνη ικανή δύναμη περιορισμού της ρωσικής επιρροής και, φυσικά, κάθε απόπειρας εξόδου της Ρωσίας στις θερμές θάλασσες της Μεσογείου. Παρόλα αυτά οι επιτυχίες των Ελλήνων έναντι των Οθωμανών στα πεδία των μαχών και η αντοχή της Επανάστασης, οδήγησαν ορισμένες από τις μεγάλες δυνάμεις στην αναθεώρηση της στάσης τους, λόγω των διαφορετικών και αντικρουόμενων συμφερόντων, με πρώτη τη Βρετανία.

Ορθά επισημαίνει ο Βρετανός C.M. Woodhouse ότι¹³⁹: "Οι έλληνες πάντως ήταν υπερβολικά αισιόδοξοι, όταν πίστευαν ότι μπορούσαν να υπολογίζουν στην υποστήριξη των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ύστερα από την ήττα του Ναπολέοντα το 1815 οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις δεν είχαν άλλη επιθυμία παρά να αποτρέψουν νέες αναστατώσεις. Ο τσάρος είχε επινοήσει το περίεργο σχέδιο της Ιερής Συμμαχίας (που απρόθυμα συνέταξε σύμφωνα με τις οδηγίες του ο ίδιος ο Καποδίστριας), μιας ένωσης ηγεμόνων για την καταστολή του φιλελευθερισμού και της επανάστασης στο όνομα της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης και των ιδανικών του χριστιανισμού. Η

¹³⁹ Βλ. C.M. Woodhouse (μετάφραση Λ. Στεφάνου), *Modern Greece: A short history*, Τουρίκη, Γέρακας Ατικής, 2008, σελ. 167-168.

βρετανική κυβέρνηση απέφυγε να έχει ιδιαίτερη σχέση με αυτό· ωστόσο το πνεύμα του σχεδίου κυριάρχησε στην ευρωπαϊκή πολιτική επί μια δεκαετία. Αλλά σε ό,τι αφορούσε την Ανατολική Μεσόγειο η βρετανική πολιτική δεν ήταν ευμενέστερη για τον ελληνικό εθνικισμό από εκείνη του Μέττερνιχ, ο οποίος περιφρονητικά σημείωνε ότι ήταν αδύνατο να οριστεί τι σήμαινε η λέξη Έλληνας. Δύο μελήματα καθόριζαν τη βρετανική πολιτική: να κρατηθούν οι Ρώσοι έξω από τη Μεσόγειο και να περιφρουρηθούν τα Επτάνησα, τα οποία είχε αναλάβει η Βρετανία ως προτεκτοράτο όταν εκδιώχθηκαν οι Γάλλοι το 1814¹⁴⁰.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι και η Γαλλία, έχοντας έντονα αντιρωσικά αισθήματα και σε συνδυασμό με τις γνωστές από τους ναπολεόντειους πολέμους βρετανικές διαθέσεις επέκτασης, τάσσεται αρχικά ανεπιφύλακτα υπέρ της διατήρησης της παρουσίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Μεσόγειο. Μάλιστα, είναι προφανές ότι την θεωρούσε ως ένα παράγοντα ισορροπίας στην περιοχή της Μεσογείου έναντι των σχεδιασμών/προσπαθειών της Μ. Βρετανίας. Ωστόσο στη συνέχεια, αντιλαμβανόμενη τις όλες εξελίξεις στον Ελλαδικό χώρο, αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και καταβάλλει μεγάλες διπλωματικές προσπάθειες για να λάβει ισότιμη θέση με την Μ. Βρετανία και τη Ρωσία στην επίλυση του ελληνικού ζητήματος, με αντικειμενικό σκοπό να αυξήσει την επιρροή της στην Ανατολική Μεσόγειο. Την 19^η Ιανουαρίου 1827, για παράδειγμα συντάσσει και υποβάλλει σχέδιο συνθήκης, για την ειρήνευση του ελλαδικού χώρου.

Η Αυστρία είχε σταθερά εχθρική-ανθελληνική πολιτική. Οι λόγοι της πολλοί. Καταρχάς ήθελε να έχει καλές σχέσεις με τη γειτονική της χώρα, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με την οποία είχε συνάψει πολλές οικονομικές συμφωνίες. Κυρίως, όμως, γιατί ήταν και αυτή πολυεθνική αυτοκρατορία και έτσι οποιοδήποτε κίνημα, εθνικό ή κοινωνικό, υπονόμευε την υπόστασή της. Τέλος, δεύτερη βασική επιδίωξή της ήταν να αποτρέψει κάθε προσπάθεια επέκτασης αλλά και ενίσχυσης της επιρροής της Ρωσίας στα Βαλκάνια και την Μεσόγειο. Αξιζεί να σημειωθεί ότι ο Μέττερνιχ, εκφραστής του πνεύματος της Ιερής Συμμαχίας, κάθε φορά που καταβάλλονταν προσπάθειες συνδρομής των δυνάμεων της Ευρώπης προς επίλυση του ελληνικού ζητήματος, ένοιωθε ότι έχανε από την ισχύ που κατείχε στην Ευρώπη της εποχής εκείνης. Έτσι επιχείρησε με όλα τα μέσα που διέθετε, την καταπολέμηση της Ελληνικής Επανάστασης, είτε με τη στήριξη του Σουλτάνου και την ώθησή του στην πεισματική μη αποδοχή των προτάσεων, των βρετανογαλλορωσικών συμφωνιών, είτε με παραπλανητικές προτάσεις για συναντήσεις των πέντε μεγάλων δυνάμεων στο Λονδίνο με σκοπό την καθυστέρηση σύναψης συνθήκης και οριστικών αποφάσεων.

Η Αγγλία έχοντας πολύ σημαντικά εμπορικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο και ως βασικό κυρίαρχο κράτος στη θάλασσα, είχε προφανώς ως προτεραιότητα την αποτροπή καθόδου της ισχυρής Ρωσίας προς το νότο και τη Μεσόγειο και ενδεχομένου ελέγχου των θαλασσιών οδών προς τις Ινδίες. Έτσι, αρχικά η στάση της ήταν αρνητική απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση, καθώς η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξυπηρετούσε τον πρωταρχικό της

¹⁴⁰ Επισημαίνεται ότι οι Έλληνες, μαζί και ο Καποδίστριας, είχαν υποδεχθεί θερμά την παρουσία των Βρετανών στην Κέρκυρα, πολύ σύντομα όμως θα απαγορευόταν για τη στάση τους αυτή: η ουδετερότητα του προτεκτοράτου, με ύπατο αρμοστή τον σερ Τόμας Μάιτλαντ, στον επερχόμενο αγώνα για την ανεξαρτησία τους κάθε άλλο παρά ευμενής ήταν για τους Έλληνες. Βλ. στο ίδιο σελ. 168.

σκοπό. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η Αγγλία ήταν γενικώς αντίθετη με τη διεξαγωγή στρατιωτικών επεμβάσεων για την καταστολή των επαναστατικών κινήσεων (γραμμή της Ιεράς Συμμαχίας). Αντ' αυτού προτιμούσε τον οικονομικό πόλεμο, μέσω συμβάσεων και δανείων, που ήταν πιο κερδοφόρα δραστηριότητα και παράλληλα οδηγούσε σε μία πιο μακροχρόνια εξάρτηση. Από το Ιούλιο του 1821, η αποχώρηση του Ρώσου πρεσβευτή από την Κωνσταντινούπολη, θα καθορίσει την πολιτική της Μ. Βρετανίας, με στόχο την αποτροπή του πολέμου μονομερώς της Ρωσίας με τους Οθωμανούς. Το φθινόπωρο του 1822 αναλαμβάνει το υπουργείο των Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας ο, κατά δήλωσή του, φιλέλληνας, Γεώργιος Κάνιγγ. Με την ανάληψη των καθηκόντων του, αλλάζει η διπλωματική γραμμή της ναυτικής αυτής χώρας, η οποία αντιλαμβάνεται ότι έχει διαφορετικά συμφέροντα από τις ηπειρωτικές δυνάμεις της Ευρώπης. Προαναφέρθηκε ότι τον Μάρτιο του 1823 η Αγγλία αναγνώρισε τους Έλληνες ως εμπόλεμους και έτσι αποδέχθηκε το δικαίωμα τους να ερευνούν ουδέτερα πλοία για πολεμοφόδια, μία σημαντικότερη παραχώρηση. Το 1824 και το 1825 η βρετανική κυβέρνηση ενθαρρύνει την παροχή δανείων με υποθήκη γαιών, προς υποβοήθηση των Ελλήνων. Με τους τρόπους αυτούς από τη μια πλευρά αναγνωρίζει ένα, εν δυνάμει, ανεξάρτητο ελληνικό κράτος και από την άλλη επιτυγχάνει την οικονομική διείσδυση σε αυτό και τον έλεγχο του για όσο διάστημα θα διαρκούσε η αποπληρωμή των δανείων αυτών. Στη συνέχεια και αφού έχει αντιληφθεί την άρνηση του Τσάρου Αλέξανδρου της Ρωσίας -τον οποίο είχε επηρεάσει και πείσει ο Μέτερνιχ- να προχωρήσει σε πόλεμο και την πρόθεσή του να αντιμετωπίσει το ελληνικό ζήτημα ως ευρωπαϊκό, με βάση τις αρχές της Ιεράς Συμμαχίας, καταβάλλει προσπάθειες για μία μονομερή και όχι συλλογική επέμβαση.

Ο ξαφνικός θάνατος, όμως, του Τσάρου Αλέξανδρου το Δεκέμβριο του 1825 και η διαδοχή του από τον αδερφό του Νικόλαο Α' ανησύχησε τον Κάνιγγ για πιθανές άμεσες εξελίξεις στο Ελληνικό ζήτημα από πλευράς Ρωσίας. Προτεραιότητά του ήταν, όπως προαναφέρθηκε, η αποτροπή καθόδου της Ρωσίας στη Μεσόγειο και τούτο μπορούσε να επιτευχθεί διατηρώντας την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για το σκοπό αυτό δήλωσε ότι η Μ. Βρετανία, με τη συμμετοχή της στην επίλυση του ελληνικού ζητήματος, δεν απέβλεπε σε κανένα εδαφικό ή εμπορικό όφελος, ώστε να προλάβει τυχόν μελλοντικές απαιτήσεις της Ρωσίας. Επίσης, άλλαξε στάση και πρότεινε κοινή βρετανορωσική δράση. Τα παραπάνω δόθηκαν ως οδηγίες από τον Κάνιγγ στον Δούκα Ουέλλινγκτον, απεσταλμένο στην Αγία Πετρούπολη, ώστε να δηλωθούν στο νέο Τσάρο μαζί με τα συγχαρητήρια. Μετά τη συνάντηση του Ουέλλινγκτον με τον Τσάρο, οι φόβοι του Κάνιγγ για τις προθέσεις του Τσάρου Νικόλαου του Α' για μια καθαρά ρωσική προσπάθεια επίλυσης του ελληνικού προβλήματος επιβεβαιώθηκαν, αλλά ήταν ακόμη πολύ πρόωροι. Ακολούθησε το Πρωτόκολλο της Πετρούπολεως που υπέγραψε ο Ουέλλινγκτον στο ίδιο ταξίδι (4^η Απριλίου 1826) και η Συνθήκη του Λονδίνου (Ιούλιος 1827), με ταυτόχρονες προσπάθειες ανάληψης πρωτοβουλιών για διευθέτηση του ζητήματος, κυρίως μέσω του ξαδέρφου του Κάνιγγ και μονίμου στην πράξη πρέσβη της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, Στράτφορντ Κάνιγγ. Καρπός αυτών των προσπαθειών ήταν και η συγκρότηση του ενωμένου Συμμαχικού στόλου που με τη συντριπτική του επικράτηση στο Ναυαρίνο (Οκτώβριος 1827) στέρησε τους Οθωμανούς από τον αναγκαίο ναυτικό βραχίονα για τη συνέχιση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στον ηπειρωτικό κορμό της Ελλάδος και εκ των πραγμάτων άνοιξε το δρόμο προς την ανακήρυξη του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους.

Αφορμή της ναυμαχίας στο Ναυαρίνο υπήρξε η στάση των Οθωμανών που άνοιξαν πυρ κατά των Συμμάχων, σε στιγμή μάλιστα που οι δύο αντίπαλοι στόλοι δεν βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Οι εξελίξεις υπήρξαν κατόπιν ραγδαίες. Ακολούθησε νέος ρωσο-τουρκικός πόλεμος την άνοιξη 1828 και η συνθήκη της Αδριανουπόλεως (14^η Σεπτεμβρίου του 1829) η οποία υποχρέωσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία να δώσει ανεξαρτησία στην Ελλάδα κάτω υπό την προστασία των τριών Μεγάλων Δυνάμεων. Συνάμα, η Σερβία απέκτησε πλήρη αυτονομία, ενώ οι ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας τέθηκαν εκτός της επικυριαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τέλος, αξιοσημείωτο είναι ότι με την ίδια συνθήκη η Υψηλή Πύλη, αναγνώρισε την προσάρτηση των αρμενικών εδαφών του Ερεβάν, από την τσαρική Ρωσία.¹⁴¹

1.6 Δημιουργία κρατικών μηχανισμών και εθνικές επιδιώξεις της ελεύθερης Ελλάδος

Μετά από πολλές περιπέτειες και την αδιαμφισβήτη συνδρομή των Μεγάλων δυνάμεων, η επιδίωξη των Ελλήνων για ελευθερία τελικά πραγματοποιήθηκε. Η συμβολή του Ιωάννη Καποδίστρια στο όλο αυτό εγχείρημα είναι ουσιαστική. Πέρα από την βοήθεια που παρείχε στους Έλληνες εθνεγέρτες από το παρασκήνιο, τελικά αυτός θα οριζονταν και ως Πρώτος Κυβερνήτης της ελεύθερης Ελλάδος. Στις παραγράφους που ακολουθούν θα παρατεθούν περαιτέρω στοιχεία για τη δράση του και τη προσπάθειές του να ενδυναμώσει την μικρή Ελλάδα. Με τον βίαιο θάνατο του, η εξουσία άλλαξε χέρια και οι Δυνάμεις επέβαλαν βασιλέα της αρεσκείας των. Επομένως, ανάλυσης χρήζει και η περίοδος του Όθωνα, στην οποία η χώρα χαρακτηρίζεται μάλλον από εσωστρέφεια και το βάρος πέφτει στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, με κορυφαία στιγμή την παραχώρηση Συντάγματος. Παρόλο που η περίπτωση του Καποδίστρια συζητείται κατωτέρω λεπτομερώς, μνείας χρήζει ότι τη δράση της προσωπικότητας αυτής, δυνάμεθα να την χωρίσουμε σε τέσσερις κύριες περιόδους, διακριτές μεταξύ τους. Η συμβολή του στην εξελικτική πορεία των διεθνών σχέσεων, ειδικά στη διάρκεια των τριών τελευταίων περιόδων, ήταν αδιαμφισβήτητη, καθώς συμμετείχε ενεργώς στα κέντρα λήψης αποφάσεων που αφορούσαν στη μεταναπολεόντεια ευρωπαϊκή τάξη πραγμάτων. Παράλληλα, θα πρέπει να αναδειχθεί ότι και στο μεσοδιάστημα αυτών των χρονικών περιόδων συνέχιζε να εργάζεται και να δρα ποικιλοτρόπως στη διαμόρφωση των πραγμάτων, συχνά από το παρασκήνιο. Η πρώτη, κύρια, περίοδος, η οποία είναι αντίστοιχη της ναπολεόντεια κυριαρχίας, αναφέρεται στα όσα πρόσφερε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Επάνησο, από τη θέση του Γενικού Γραμματέα της Επτανήσου Πολιτείας. Η δεύτερη, σχετίζεται με την ουσιαστική συμβολή του στην επαναχάραξη του χάρτη της Ευρώπης, μέσα από τη συμμετοχή του, ως εξέχον μέλος της ρωσικής διπλωματικής αποστολής μέχρι την απογραφή της Συνθήκης των Παρισίων (αρχές Νοεμβρίου 1815). Η τρίτη, αφορά στην περίοδο κατά την οποία κατείχε τη βαρυσήμαντη θέση του συνυπουργού της Ρωσίας, καθώς όντας έμπιστος του ηγέτη της κραταιός αυτής δύναμης συνέβαλε αποφασιστικά τόσο στη διαμόρφωση όσο και στην εφαρμογή της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Τέλος, η τέταρτη περίοδος, οριοθετείται στο χρονικό πλαίσιο της εποχής κατά την οποία

¹⁴¹ Βλ. E. Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία. Ο Ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λωζάνης*, Λιβάνης, Αθήνα, 1997, σελ. 194-220.

διοίκησε την Ελλάδα, ως πρώτος Κυβερνήτης του υπό διαμόρφωση, αρχικώς, και ανεξάρτητου στη συνέχεια, Ελληνικού Κράτους. Από τη θέση αυτή, την οποία του εμπιστεύθηκε η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, την άνοιξη του 1827, και την οποία ανέλαβε και υπηρέτησε από τον Ιανουάριο του 1828 έως τη δολοφονία του, τον Σεπτέμβριο του 1831, κατέβαλε κυριολεκτικά υπεράνθρωπες προσπάθειες, όχι μόνο για την εσωτερική διοργάνωση και συγκρότηση της Ελληνικής Πολιτείας αλλά και για την ίδρυση ενός πλήρως ανεξάρτητου κράτους, με ευρύτερα εδαφικά όρια από εκείνα, μέσα στα οποία είχαν την πρόθεση οι τρεις από τις τότε Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής να το εντάξουν.

1.6.1 Η περίοδος Κυβερνήσεως Ιωάννη Καποδίστρια

Ο Κόμης Ιωάννης Καποδίστριας, ευπατρίδης Έλληνας διπλωμάτης και πολιτικός, διετέλεσε πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος κατά τη μεταβατική περίοδο που ακολούθησε την αποδέσμευση της χώρας από τους Οθωμανούς και ενώ αυτή τελούσε ήδη υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων. Νωρίτερα, όπως προελέχθη, είχε αναλάβει τα καθήκοντα συνυπουργού εξωτερικών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, κάτι που αυτονόητα δεικνύει τα υψηλά πολιτικά του προσόντα¹⁴². Στις αρχές Απριλίου του 1827 η Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας τον επέλεξε ως πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδας, θέση από την οποία ήρθε σε τριβή με τους τοπικούς αξιωματούχους με αποτέλεσμα την δολοφονία του στις 27 Σεπτεμβρίου 1831 (π.η.) στο Ναύπλιο από τον αδελφό και τον υιό του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, σε αντίποινα της φυλάκισης του τελευταίου. Ως κυβερνήτης της Ελλάδας προώθησε πολύ σημαντικές μεταρρυθμίσεις για την συγκρότηση της κρατικής μηχανής, καθώς και για τη θέσπιση του νομικού πλαισίου της πολιτείας, κάτι απαραίτητο για την εγκαθίδρυση της τάξης. Επίσης, γεγονός με καταλυτική σημασία για τις επόμενες ιστορικές εξελίξεις είναι ότι αυτός διοργάνωσε τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας υπό ενιαία διοίκηση, και ίδρυσε το Σχολείο των Ευέλπιδων.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας γεννήθηκε στην Κέρκυρα (10η Φεβρουαρίου του 1776) και ήταν το έκτο παιδί του Αντωνίου-Μαρία Καποδίστρια, δικηγόρου στο επάγγελμα, και της Διαμαντίνας Γονέμη, αριστοκρατικής οικογένειας με καταγωγή από την Κύπρο¹⁴³. Έμαθε τα πρώτα γράμματα στο μοναστήρι της Αγ. Ιουστίνης, όπου εξοικειώθηκε με τα λατινικά, ιταλικά και γαλλικά. Την περίοδο 1795-1797 σπούδασε Ιατρική στο πανεπιστήμιο της Πάντοβα. Με την ολοκλήρωση των σπουδών του επέστρεψε στην Κέρκυρα όπου άσκησε το ιατρικό επάγγελμα αφιλοκερδώς. Την 12^η

¹⁴² Καταγόταν από παλαιά οικογένεια με ισχυρή πολιτική παράδοση. Μάλιστα, αναμείχθηκε με την πολιτική ήδη από το 1800, ενώ το 1803 διορίστηκε Γραμματέας της Επικρατείας της Ιονίου Πολιτείας. Με την κατάληψη των Επτανήσων από τους Γάλλους το 1807, αποσύρθηκε και εντάχθηκε στη ρωσική διπλωματική υπηρεσία. Στη συνέχεια, ανέλαβε σημαντικές θέσεις καταφέροντας να αναδειχθεί σε υπουργό εξωτερικών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας μεταξύ των ετών 1815 έως και το 1822, οπότε και τελικά προχώρησε σε παραίτηση λόγω διαφωνιών εξ αφορμής της επανάστασης του 1821. Βλ. Σ. Θ. Λάσκαρις, *Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως Ρώσος Διπλωμάτης και Υπουργός των Εξωτερικών*, Εκδ. Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, Αθήνα, 1932, σελ. 112. Γεώργιου Πουκαμισά «Ιωάννης Καποδίστριας – εθνικός αγωνιστής, διπλωμάτης, θεμελιωτής κράτους», εκδ. Κασταλία, Αθήνα 2018.

¹⁴³ Βλ. Ε. Ντάνου, *Μητέρες μεγάλων Ανδρών*, Εκδ. Μπάστας - Πλέσσας, 1998, σελ. 33.

Απριλίου του 1799 διορίστηκε (από τον ναύαρχο Καντίρ) διευθυντής του οθωμανικού νοσοκομείου της νήσου. Η πρώτη εμπλοκή του με τα κοινά της Ιονίου Πολιτείας έγινε μέσω του πατέρα του, όταν κλήθηκε να τον αντικαταστήσει. Ο Αντώνιος-Μαρία Καποδίστριας είχε αναλάβει μαζί με τον Νικόλαο Σιγούρο να αποκαταστήσει την τάξη στα νησιά του Ιονίου και να εφαρμόσει το σύνταγμα. Ωστόσο, λόγω προσωπικού κωλύματος, αντικαταστάθηκε τελικά (με επιτυχία) από τον υιό του Ιωάννη. Τον Ιούνιο του 1802 ίδρυσε μαζί με άλλους τον Εθνικό Ιατρικό Σύλλογο, στον οποίο εξελέγη γραμματέας. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους στάλθηκε από τους Ρώσους, που είχαν συνκηδεμονία στα Επάνησα, στην Κεφαλονιά για να επιβάλει για ακόμη μια φορά την τάξη. Στη συνέχεια επέστρεψε στην Κέρκυρα για να διοριστεί τον Απρίλιο του 1803 γραμματέας του Κράτους (μαζί με τους κατόπιν Φιλικούς Γεροστάθη και Κεφαλά), στο τμήμα των εξωτερικών υποθέσεων, η αρμοδιότητα του οποίου ήταν η αλληλογραφία με τους επιτετραμμένους της Πολιτείας στο εξωτερικό. Τον Μάιο του 1805, ύστερα από πρόταση του Ρώσου πληρεξούσιου, η γερουσία εξέλεξε 10μελή επιτροπή, στην οποία συμπεριλαμβανόταν και ο Ιωάννης Καποδίστριας, προκειμένου να συντάξει έκθεση με τις διατάξεις του συντάγματος που θα έπρεπε να αναθεωρηθούν. Η έκθεση παραδόθηκε τον επόμενο χρόνο και οι μεταρρυθμίσεις εγκρίθηκαν λίγους μήνες αργότερα¹⁴⁴. Τον Μάιο του 1806 έληξε η θητεία του ως γραμματέως του κράτους και τον επόμενο μήνα ανέλαβε τη διεύθυνση της δημόσιας σχολής της Ιονίων Πολιτείας, που είχε ιδρυθεί με δική του πρωτοβουλία.

Την 2^η Ιουνίου 1807 η γερουσία τον διόρισε έκτακτο επίτροπο στην Αγία Μαύρα (Λευκάδα) με ουσιαστικό σκοπό την άμυνα του νησιού από τους Οθωμανούς. Έτσι, ουσιαστικά βρισκόταν υπό τις διαταγές του Ρώσου στρατηγού, ανήκε δηλαδή στη ρωσική υπηρεσία. Μαζί με τον Καποδίστρια έφτασαν 300 Ρώσοι στρατιώτες, καθώς και ο μητροπολίτης Άρτας Ιγνάτιος. Υπό την προστασία των Ρώσων συνεργάστηκε με τους αρματωλούς οργανώνοντας μάλιστα και την περίφημη μυστική συνέλευση των κλεφτοαρματωλών, στην οποία συμμετείχαν όλοι οι οπλαρχηγοί που είχαν καταφύγει στη Λευκάδα (Βαρνακιώτης, Μπουκουβάλας, Φ. Τζαβέλας, Μποτσαραιίοι). Στη συνέλευση αυτή ο Καποδίστριας αναγνώρισε τον Αντώνη Κατσαντώνη ως γενικό αρχηγό των κλεφτών στη Δυτική Ελλάδα, λίγες εβδομάδες όμως αργότερα (8.07.1807), η συνθήκη του Τιλοϊτ μεταξύ Ρώσων και Γάλλων επανέφερε το παλιό καθεστώς, με αποτέλεσμα ο Καποδίστριας να ανακληθεί πίσω στην Κέρκυρα και οι Έλληνες οπλαρχηγοί να απομονωθούν παρά τις ρητές οδηγίες του προς τη Γερουσία με τις οποίες συμβούλευε το σώμα να κρατήσει ανεκτική στάση απέναντι στους κλέφτες, έτσι ώστε οι τελευταίοι αφενός να φθείρουν τα στρατεύματα του Αλή Πασά και αφετέρου να τον κρατούν μακριά από τη Λευκάδα. Αν και ο Γάλλος στρατηγός Berthier του προσέφερε αρκετά αξιώματα, ο Καποδίστριας αρνήθηκε να τα δεχτεί προσμένοντας

¹⁴⁴ Στο σημείο αυτό πρέπει να αναδειχθεί το ότι ο Καποδίστριας διατηρούσε άριστες σχέσεις με τον Ρώσο πληρεξούσιο, συμπατριώτη του, Γεώργιο Μοτσενίγο, του οποίου και ήταν προστατευόμενος. Εξελέγη γραμματέας της γερουσίας και στη συνέχεια γραμματέας και εισηγητής της επιτροπής που θα συνέτασσε το σχέδιο του νέου συντάγματος. Από τη θέση αυτή ήρθε σε διαφωνία με τον Ρώσο πληρεξούσιο, καθώς οι αλλαγές που αυτός πρότεινε ήταν κατά πολύ πιο φιλελεύθερες σε σχέση με αυτές που επεδίωκε η Ρωσία. Εδώ εντοπίζεται ένα ακόμη παράδειγμα της πολιτικής του ευελιξίας, αφού μπροστά στο αδιέξοδο που δημιουργήθηκε, ο Καποδίστριας εισηγήθηκε στη γερουσία τη ψήφιση του πιο συντηρητικού συντάγματος με το επιχείρημα ότι κανένα άλλο σύνταγμα δεν είχε εγκριθεί και ότι μόνο αυτό που είχε προτείνει ο Μοτσενίγος θα τύχανε έγκριση από τη ρωσική αυλή.

κάποια καλύτερη πρόταση από τη Ρωσία, με τους αξιωματούχους της οποίας διατηρούσε άριστες σχέσεις¹⁴⁵.

Τελικά, η πολυπόθητη πρόταση που περίμενε από τη Ρωσία ήρθε τον Μάιο του 1808, όταν ο Κόμης Νικόλαος Πέτροβιτς Ρουμιάντσεφ, επικεφαλής του υπουργείου Εξωτερικών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, του έστειλε επιστολή με την οποία, αφού του ανακοίνωνε ότι τιμήθηκε με τον τίτλο του ιππότη Β' Τάξεως του τάγματος της Αγίας Άννας, τον προσκαλούσε στην Αγία Πετρούπολη, στην οποία και ο Καποδίστριας έφτασε τον Ιανουάριο του επόμενου έτους. Αρχικά ο Ρουμιάντσεφ τον διόρισε επιτετραμμένο στην αυλή του αντιβασιλιά της Ιταλίας, διορισμός όμως που στη συνέχεια ακυρώθηκε. Τελικώς, διορίστηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών ως κρατικός σύμβουλος. Αφού παρέμεινε για δύο χρόνια στην Αγία Πετρούπολη, διορίστηκε την 20^η Αυγούστου 1811 ακόλουθος, υπεράριθμος μάλιστα, στην πρεσβεία της Βιέννης, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι τον Μάιο του 1812. Επόμενος σταθμός στην πορεία του αποτέλεσε το Βουκουρέστι, όπου διορίστηκε ως αξιωματούχος με πολιτικά καθήκοντα στη στρατιά του Δούναβη¹⁴⁶. Εκεί συνδέθηκε με τον ναύαρχο Τσιτσαγκώφ, του οποίου έγινε σύμβουλος και διευθυντής του διπλωματικού του γραφείου. Για τις υπηρεσίες του αυτές μάλιστα τιμήθηκε με τον βαθμό του κρατικού συμβούλου εν ενεργεία. Την ίδια εποχή ο ναύαρχος Τσιτσαγκώφ αντικαταστάθηκε λόγω δυσμένειας από τον στρατηγό Μπαρκλάυ ντε Τόλλυ (Barclay de Tolly), χωρίς όμως αυτό να επηρεάσει την καριέρα του Καποδίστρια. Η άνοδος του Καποδίστρια στη ρωσική αυτοκρατορική αυλή επιβεβαιώθηκε με τον διορισμό του πρώτου από τον Τσάρο Αλέξανδρο ως μυστικού απεσταλμένου στην Ελβετία με σκοπό να προσεταιριστεί την φιλικά προσκείμενη προς την Γαλλία κυβέρνηση. Εκτός από τον Καποδίστρια, διορίστηκε και ο βαρόνος Lebzeltern, εκ μέρους της αυστριακής πλευράς, καθώς η αποστολή ήταν κοινή¹⁴⁷.

Οι διπλωματικές εξελίξεις στη Ζυρίχη συνεχίζονταν χωρίς όμως κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα, αφού τα ομόσπονδα κράτη της Ελβετίας διαφωνούσαν

¹⁴⁵ Βλ. D. Dakin, *Η ευοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 2005, σελ. 55-56.

¹⁴⁶ Στο ίδιο.

¹⁴⁷ Βλ. Γ. Δαφνή, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας, η γένεση του ελληνικού κράτους*, Ίκαρος, Αθήνα, 1975, σελ. 267. Χρηρίζει επισήμανσης ότι σκοποί τους δεν ήταν ακριβώς ίδιοι, καθώς οι Ρώσοι ενδιαφέρονταν να εξασφαλίσουν την ουδετερότητα και την ανεξαρτησία της Ελβετίας, ενώ οι Αυστριακοί να εγκαθιδρύσουν φίλα προσκείμενη κυβέρνηση και να εξασφαλίσουν άδεια διέλευσης των αυστριακών στρατευμάτων από την ελβετική επικράτεια. Πράγματι, ο Lebzeltern εργάστηκε μυστικά υπό τις οδηγίες του Μέττερνιχ προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς του. Την 20^η Δεκεμβρίου 1813 κάλεσε τον Καποδίστρια και του ζήτησε να υπογράψει διακοίνωση, με την οποία τα συμμαχικά στρατεύματα θα επιτρεπόταν να εισέλθουν στην ελβετική επικράτεια μέχρι να εξασφαλίσουν τα εδάφη που η Γαλλία είχε αποσπάσει από την Ελβετία. Ο Καποδίστριας, αντιλαμβανόμενος ότι η διακοίνωση ήταν έργο της αυστριακής κυβέρνησης, αρνήθηκε να την υπογράψει, αλλά λίγο αργότερα άλλαξε γνώμη. Αφού την υπέγραψε εκ μέρους της ρωσικής πλευράς, αποχώρησε για την Βάδη, όπου βρισκόταν το στρατηγείο του Τσάρου. Ο τελευταίος περίμενε ότι ο Καποδίστριας δεν θα είχε υπογράψει τη διακοίνωση. Εξεπλάγη, όμως, όταν ο νεαρός διπλωμάτης του ανέφερε ότι έπραξε το αντίθετο. Σύμφωνα με τον Καποδίστρια, η κοινολόγηση της διακοίνωσης και η είσοδος του αυστριακού στρατού στην Ελβετία, θα είχαν ως αποτέλεσμα τον διχασμό των κατοίκων με συνέπεια να παρουσιαστούν οι Αυστριακοί ως υποκινητές πραξικοπήματος. Συνέστησε μάλιστα στον Τσάρο να ζητήσει την αποκήρυξη της διακοίνωσης, στη βάση της προσέγγισης ότι οι Αυστριακοί δεν θα μπορούσαν να επικαλεστούν την υπογραφή του μυστικού πράκτορά τους, πράγμα το οποίο και έγινε. Το αποτέλεσμα των διπλωματικών κινήσεων του Καποδίστρια ήταν οι Αυστριακοί να χάσουν κάθε έρεισμα στην Ελβετία, η οποία εξασφάλισε την ουδετερότητα και την ανεξαρτησία της.

μεταξύ τους. Ο Τσάρος Αλέξανδρος διόρισε τον Καποδίστρια έκτακτο απεσταλμένο του και πληρεξούσιο υπουργό για την Ελβετία. Από τη θέση αυτή συνεισέφερε στην διαμόρφωση του ελβετικού συντάγματος, που προέβλεπε αυτόνομα κρατίδια (καντόνια) σαν μέλη της Ελβετικής ομοσπονδίας, με προσωπικά προσχέδια. Συγκεκριμένα, απέστειλε υπόμνημα προς τον πρόεδρο της Δίαιτας (βουλής) με τα βασικά στοιχεία που θα έπρεπε να περιέχει το σύνταγμα. Πράγματι, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, το υπόμνημα ακολουθήθηκε. Να σημειωθεί επίσης ότι η συμμετοχή της Γενεύης στο νέο αυτό σχηματισμό ήταν καθαρά δική του πρωτοβουλία. Στη συνέχεια πήγε στο Παρίσι προκειμένου να συνομιλήσει με τον Τσάρο για το θέμα των Επτανήσων, δίχως όμως να λάβει κάποια διαβεβαίωση για τη διευθέτηση του θέματος¹⁴⁸. Στις αρχές Σεπτεμβρίου άρχισαν οι εργασίες του Συνεδρίου της Βιέννης, συνέδριο σταθμός για την ευρωπαϊκή ιστορία, στο οποίο συμμετείχε ως μέλος της ρωσικής αντιπροσωπίας. Στα τέλη του 1814 διορίστηκε αντιπρόσωπος της Ρωσίας στις επίσημες συνεδριάσεις της επιτροπής των πέντε, ενώ τιμήθηκε με τον μεγαλόσταυρο του Λεοπόλδου και τον μεγαλόσταυρο του Ερυθρού Αετού από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας και τον βασιλέα της Πρωσίας αντίστοιχα. Η παρουσία του Καποδίστρια στη Βιέννη πρέπει να θεωρείται καταλυτική, καθώς με τις συμβουλές του επηρέαζε αποφασιστικά τον Τσάρο¹⁴⁹.

Αναφορικά με τη στάση του Καποδίστρια στα ελληνικά ζητήματα είναι απαραίτητο να επισημανθεί ένα πολύ συγκεκριμένο περιστατικό: σε κάποια φάση των εργασιών του προαναφερθέντος συνεδρίου θεώρησε ότι ήταν η στιγμή κατάλληλη να θέσει υπόψη του συνεδρίου το ζήτημα των Ελλήνων που παρέμεναν υπό τον οθωμανικό ζυγό. Τότε πλησιάζοντας τον Τσάρο Αλέξανδρο του μίλησε ιδιαιτέρως προκειμένου εκείνος να αναλάβει την πρόνοια υπέρ των Ελλήνων, προσθέτοντας μεταξύ άλλων και το πειστικό επιχείρημα ότι οι Έλληνες μετά τον Θεό θεωρούν προστάτη τους μόνο την ομόθρησκη Ρωσία¹⁵⁰. Τότε ο Τσάρος του έδωσε την άδεια να θέσει το ζήτημα σε μία των συνεδριάσεων και στη συνέχεια θ' αναλάμβανε εκείνος το βάρος. Πράγματι, ο Καποδίστριας στην αμέσως επόμενη συνεδρίαση λαμβάνοντας τον λόγο είπε: "Νομίζω πως χρέος των Μεγαλειοτάτων είναι να λάβετε οποιαδήποτε πρόνοια και δια το καταδυναστευόμενον ελληνικόν έθνος παρά της Οθωμανικής εξουσίας, το οποίον υποφέρει τόσους αιώνας τον τυραννικόν οθωμανικόν ζυγόν και το οποίον διακινδυνεύει να πέσει εις την τελευταίαν εξόντωσιν και τον μηδενισμόν, όθεν δεν μου φαίνεται δίκαιον να αδιαφορήσουν οι Βασιλείς". Τότε ο Μέττερνιχ, απαντώντας στον Ρώσο διπλωμάτη Καποδίστρια με έναν έντονο ειρωνικό, προσβλητικό-απειλητικό τρόπο είπε: "Κύριε Κόμη! Η Ευρώπη δεν γνωρίζει Έλληνας, γνωρίζει την Οθωμανικήν Αυτοκρατορίαν υπό της οποίας την εξουσίαν είναι οι κατοικούντες σ' αυτήν Έλληνες. Δια τούτο φαίνεται, Κύριε Κόμη, υποστήριξες τόσον, και άφησες εκτός Συνδέσμου της Ιεράς Συμμαχίας, το απέραντον Οθωμανικόν Κράτος, αλλά δεν θα επιτύχεις τις ελπίδες σου περι τούτων". Τότε ο Αυτοκράτορας Αλέξανδρος θεωρώντας την προσβολή αυτή του αντιπροσώπου του ως ενάντια του

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 274.

¹⁴⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι σύμφωνα με τον ιππότη φαν Γκεντς, σύμβουλο του Μέττερνιχ, η τελική πράξη του συνεδρίου που υπογράφηκε τον Μάιο του 1815 ήταν δημιούργημα του Καποδίστρια και του τδίου. Βλ. περαιτέρω στο: Σ. Θ. Λάσκαρι, *Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως Ρώσος διπλωμάτης και υπουργός των εξωτερικών*, εκδόσεις Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, Αθήνα, σελ. 100-102. Επίσης, Γ. Πουκαμισά, ο.π.

¹⁵⁰ Βλ. Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, Στρατηγικές εκδόσεις, Αθήνα, 1996, σελ. 58.

προσώπου του εγέρθηκε και με έντονη φωνή διέκοψε τον Μέττερνιχ λέγοντάς του: "Οι Έλληνες διό της Θείας Πρόνοιας και της Ευρωπαϊκής αιχμής ενόπλου βοήθειας θέλουν ελευθερωθούν ταχέως και συμφώνως προς τα αρχαία πατρογονικά των δίκαια, θα μείνουν ελεύθεροι, αυτόνομοι και ανεξάρτητοι". Ο μεν Καποδίστριας δεν συνέχισε την ομιλία του σχετικά με το ελληνικό ζήτημα αλλά και ούτε ο Μέττερνιχ τόλμησε ν' απαντήσει, στη δε δημιουργηθείσα εκείνη ένταση που φαίνεται πως μάλλον επέφερε κάποια διακοπή, ο αρχηγός της ρωσικής αντιπροσωπίας Νέσελροντ ανέλαβε στη συνέχεια να θέσει αντιπρόταση επί της εισήγησης του Καποδίστρια της οποίας ακολούθησαν διάφορες ανταλλαγές απόψεων, που εκλήφθηκαν τελικά μόνο ως βολιδοσκοπήσεις των άλλων Ηγεμόνων, επί του συγκεκριμένου ζητήματος, χωρίς ωστόσο να ληφθεί καμμία σχετική απόφαση¹⁵¹.

Προαναφέρθηκε ότι μετά τη συνδιάσκεψη των Παρισίων ο Τσάρος διόρισε τον Καποδίστρια γραμματέα επί των εξωτερικών υποθέσεων.¹⁵² Ως γραμματέας πλέον επί των εξωτερικών, ο Καποδίστριας συμμετείχε στο συνέδριο του Άαχεν (Aix la Chapelle), το φθινόπωρο 1818, όπου επέβαλε την Ρωσική γραμμή. Μετά το τέλος των διπλωματικών του υποχρεώσεων ζήτησε και έλαβε άδεια για να ταξιδέψει στην πατρίδα του, την Κέρκυρα (1819). Μετά από παραμονή δύο μηνών αναχώρησε για την Ιταλία και στη συνέχεια για το Λονδίνο, όπου έτυχε ψυχρής υποδοχής. Στις συζητήσεις του με τους Άγγλους αξιωματούχους σχετικά με το ζήτημα των Ιονίων Νήσων δεν βρήκε ανταπόκριση άπρακτος δε συνέχισε για την Αγία Πετρούπολη. Το 1820 και 1821 συμμετείχε στο συνέδριο Τρομπάου - Λάιμπαχ. Στα δύο αυτά συνέδρια ο Τσάρος Αλέξανδρος επηρεασμένος από το Μέττερνιχ ακολούθησε την πολιτική της Αυστρίας παραμερίζοντας σε μεγάλο βαθμό τον Καποδίστρια. Στο συνέδριο του Λάιμπαχ ήρθε η είδηση για την εξέγερση του Αλέξανδρου Υψηλάντη και την επανάσταση στη Μολδοβλαχία. Ο Υψηλάντης μάλιστα απέστειλε επιστολή στον Τσάρο ζητώντας του τη βοήθειά του. Η απάντηση του Τσάρου ήταν η επίσημη καταδίκη της Επανάστασης¹⁵³, η απόταξη του Αλ. Υψηλάντη και η άδεια εισόδου του τουρκικού στρατού στις Ηγεμονίες, μέτρα που στον Υψηλάντη ειδικά ανακοινώθηκαν με επιστολή γραμμένη και υπογεγραμμένη από τον Καποδίστρια. Παρ' όλα αυτά, ο Καποδίστριας μυστικά πίεζε τον Τσάρο να ταχθεί υπέρ των Ελλήνων. Στο δε συνέδριο έδωσε πραγματική μάχη για να μην αποσταλεί βοήθεια προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι ξένες δυνάμεις να κρατήσουν αυστηρή ουδετερότητα. Σε αυτό το πλαίσιο κινήσεων εξηγείται και το τελεσίγραφο που επέδωσε ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Στρόγγανωφ στο Σουλτάνο ύστερα από τον απαγχονισμό του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και τις σφαγές των Ελλήνων. Η διαφωνία μεταξύ Τσάρου και Καποδίστρια συνεχιζόταν. Ο δεύτερος υποστήριζε την ανάληψη μονομερούς ενέργειας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ ο πρώτος ενδιαφερόταν για το

¹⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 58-59. Βλέπε, Γ. Πουκαμισά- Σεργ. Ζαμπούρα – Στλ. Αλειφαντή «Ιωάννης Καποδίστριας: Το Ελληνικό ζήτημα στο Διεθνές Σύστημα Ισορροπίας Δυνάμεων, 1814-1821», Αθήνα, Καστολία, 2019.

¹⁵² Ήδη από το 1814 ο Τσάρος Αλέξανδρος είχε αποφασίσει να αφήσει κενή τη θέση του υπουργού εξωτερικών και να χειριστεί μόνος του την εξωτερική πολιτική, διορίζοντας όμως ως γραμματέα του επί των εξωτερικών υποθέσεων τον Νέσελροντ. Τον επόμενο χρόνο διόρισε και δεύτερο γραμματέα, αυτή τη φορά τον Καποδίστρια, οποίος συμβούλευε τον Τσάρο για όλα τα θέματα.

¹⁵³ Βλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως (1859-61)*, τόμ. Β' σελ. 127 και τόμ. Γ' σελ. 206, καθώς και Γ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Λονδίνο, 1857, τόμ. Α' σελ. 339. Βλ. επ. τις λεπτομέρειες στο: Ι. Παπαρηγόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Βιβλίον 15, κεφ. Α' παρ. 7.

status quo. Από τα τέλη του 1821 ο Καποδίστριας είχε χάσει την αυτοκρατορική εὐνοια και στις αρχές του 1822 ο Τσάρος αποφάσισε να αφαιρέσει τη διαχείριση του Ανατολικού Ζητήματος από τον Καποδίστρια¹⁵⁴.

Την ιδέα να αναλάβει ο Καποδίστριας τα καθήκοντα του Κυβερνήτη της Ελλάδος την είχε διατυπώσει πρώτος ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος στην από 27-10-1821 επιστολή του προς τον Δημήτριο Υψηλάντη¹⁵⁵. Ο Υψηλάντης, επίσης, υπέγραψε πρόσκληση στον Καποδίστρια το 1822, ενώ το ίδιο έπραξε και ο Πετρόμπεης το 1824. Τελικά, την 3^η Απριλίου 1827 π.η., στην Γ' εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, εκλέχθηκε ο Καποδίστριας κυβερνήτης της Ελλάδας με θητεία επτά ετών. Σύμφωνα με τις αποφάσεις της συνέλευσης, ο κυβερνήτης θα δεσμευόταν από το σύνταγμα της Επιδάουρου (1822), έτσι όπως θα αναθεωρείτο από τη συνέλευση. Σημαντικό ρόλο στην κλήση του Καποδίστρια στην Ελλάδα διαδραμάτισε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, αρχηγός του Αγγλικού κόμματος τότε, αν και αρχικά είχε ταχθεί κατά της εκλογής του. Άλλαξε, όμως, γνώμη στη συνέχεια και ήταν αυτός που υψήρπασε την έγκριση του Άγγλου μοιράρχου Χάμιλτον που είχε και τη σύμφωνη γνώμη του Στράτφορντ Κάνινγκ¹⁵⁶. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η εκλογή του θεωρήθηκε ως νίκη της Ρωσίας. Είναι σαφές ότι μεταξύ Καποδίστρια-Βρετανών υπήρχε αμοιβαία δυσπιστία. Πριν δεχθεί την πρόταση που του έγινε, επισκέφθηκε την Πετρούπολη προκειμένου να αποδεσμευθεί επισήμως από την υπηρεσία του Τσάρου. Στη συνέχεια κατευθύνθηκε προς το Λονδίνο, όπου έφτασε σε μία πολύ ατυχή συγκυρία, δεδομένου ότι την επομένη της άφιξης του κηδεύονταν ο Τζωρτζ Κάνινγκ (Αύγουστος 1827). Η υποδοχή που του έγινε εκεί ήταν ψυχρή. Ύστερα από σύντομη παραμονή στο Παρίσι όπου έγινε θερμά δεκτός, αναχώρησε για την Ελλάδα. Την 18^η Ιανουαρίου του 1828 ν.η., έφτασε στο Ναύπλιο επί του αγγλικού πολεμικού Warspite, όπου έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής και τέσσερις μέρες αργότερα στην Αίγινα, την προσωρινή πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους¹⁵⁷.

Στο εσωτερικό της χώρας ο Καποδίστριας είχε να αντιμετωπίσει την πειρατεία, τους ανύπαρκτους θεσμούς, την ανυπαρξία στρατού, καθώς και την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας. Μια από τις βασικές προϋποθέσεις που έθεσε για να αναλάβει την ηγεσία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ήταν η αναστολή του Συντάγματος και η διάλυση της Βουλής, όροι που τελικώς έγιναν αποδεκτοί. Να σημειωθεί ότι αρχικά είχε δεσμευθεί για τη διενέργεια εκλογών τον Απρίλιο του 1828, στη συνέχεια όμως προχώρησε στην αναβολή αυτών λόγω της χαώδους κατάστασης που

¹⁵⁴ Ο παραγκωνισμός του στην αυλή από τον Νέσελροντ και η συνεχής διαφωνία του με τον Τσάρο τον ανάγκασαν να ζητήσει ιδιαίτερη ακρόαση από τον τελευταίο. Σε αυτή του ανακοίνωσε τη διαφωνία του σχετικά με τη νέα εξωτερική πολιτική. Απότοκος της συζήτησης αυτής ήταν η παραχώρηση άδειας για λόγους υγείας στον Καποδίστρια. Ωστόσο, ο Τσάρος απέφυγε να τον απομακρύνει από την θέση του υπουργού εξωτερικών, προκειμένου να αποφευχθεί το να γίνει γνωστή η διαφωνία τους. Την 19^η Αυγούστου 1822 αναχώρησε από την Αγία Πετρούπολη και λίγους μήνες αργότερα εγκαταστάθηκε στην Γενεύη, όπου έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης. Εκεί συναναστρεφόταν με τον τραπεζίτη Εϋνάρδο και προσπάθησε να βοηθήσει την επαναστατημένη Ελλάδα υποστηρίζοντας το φιλελληνικό κομμάτι. Παράλληλα, διατηρούσε επαφές με διακεκριμένες προσωπικότητες, όπως τον Στράτφορντ Κάνινγκ (Stratford Canning), ξάδερφο του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας Γεώργιου Κάνινγκ και πρεσβευτή αυτής στην Κωνσταντινούπολη και τους Πρώσους φιλελεύθερους πολιτικούς Stein και Gneisenau κ.α.

¹⁵⁵ Βλ. Ι. Φιλήμων, *ό.π.*, τομ. Δ' σελ. 344 και 510.

¹⁵⁶ Βλ. Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής Φυλής*, υπαγόρευση στον Γ. Τερτσέτη, 1846, σελ. 183-188.

¹⁵⁷ Λίγο αργότερα, αποφασίστηκε ότι το Ναύπλιο θα γινόταν πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους.

επικρατούσε στο εσωτερικό. Όταν αυτές διεξήχθησαν, διατυπώθηκαν βάσιμες κατηγορίες για νοθεία.

Ιδιαίτερη μέριμνα επέδειξε και για τη δημιουργία δικαστηρίων θεοπιζοντας και κώδικα πολιτικής δικονομίας. Μία από τις πρώτες του κινήσεις ήταν η καταστολή της πειρατείας, έργο το οποίο ανέλαβε με επιτυχία ο Ανδρέας Μιαούλης¹⁵⁸. Παράλληλα, προχώρησε στην αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, μετατρέποντας βαθμιαία τα άτακτα στρατεύματα σε τακτικό στρατό και μερίμνησε για την υπαγωγή του Στόλου στην ουσιαστική δικαιοδοσία της κυβέρνησης, δεδομένου ότι μέχρι τότε τα πλοία ήταν στην εξουσία των караβοκυραίων. Με αυτόν τον τρόπο προσπάθησε να προστατέψει τα σύνορα και να μειώσει την επιρροή των μέχρι τότε τοπικών αρχόντων. Στην προσπάθεια ειδικότερα της αναδιοργάνωσης του στρατού περιλαμβάνεται και η ίδρυση της Στρατιωτικής Σχολής Ευέλπιδων. Ίδρυσε Εθνικό Νομισματοκοπείο και καθιέρωσε τον φοίνικα ως εθνικό νόμισμα, αντικαθιστώντας το Τουρκικό γρόσι. Όσον αφορά στην εκπαίδευση κατασκεύασε νέα σχολεία, εισήγαγε τη μέθοδο του αλληλοδιδασκτικού σχολείου, ίδρυσε εκκλησιαστική σχολή στον Πόρο, καθώς και το Ορφανοτροφείο Αίγινας σε μια προσπάθεια να οργανώσει το σχεδόν ανύπαρκτο εκπαιδευτικό σύστημα. Δεν ίδρυσε όμως πανεπιστήμιο, καθώς θεωρούσε ότι έπρεπε να υπάρξουν πρώτα απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης. Στο πρόβλημα της διανομής της εθνικής γης ο Καποδίστριας δεν κατάφερε να βρει λύση κι έτσι εκατομμύρια στρέμματα παρέμειναν στους μεγαλοϊδιοκτήτες (κοτζαμπάσηδες και εκκλησία). Μερίμνησε επίσης για την ανοικοδόμηση του Μεσολογγίου και των Πατρών, όπου έστειλε τον Κερκυραίο αρχιτέκτονα Σταμάτη Βούλγαρη. Σημαντική ήταν και η συμβολή του στο εμπόριο με την παραχώρηση δανείων στους νησιώτες για την αγορά πλοίων και την κατασκευή ναυπηγείων στον Πόρο και το Ναύπλιο. Τον Οκτώβριο του 1829 ίδρυσε το πρώτο αρχαιολογικό μουσείο στην Αίγινα. Όσον αφορά στην ελληνική οικονομία, ο Καποδίστριας επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη γεωργία, βασική πηγή πλούτου της Ελλάδας. Ίδρυσε τη Γεωργική Σχολή της Τίρυνθας και τότε πραγματοποιήθηκε η πρώτη απόπειρα για την καλλιέργεια πατάτας. Τέλος, σφοδρή κριτική δέχθηκε για την τοποθέτηση των δύο αδερφών του, Βιάρου και Αυγουστίνου σε δύο κορυφαίες θέσεις του κρατικού μηχανισμού: αυτές του αρχιναυάρχου και αρχιστράτηγου αντίστοιχα. Κατά γενική ομολογία και οι δύο θεωρούνταν ακατάλληλοι για τις θέσεις αυτές, ενώ κάποιιο ιστορικοί φτάνουν στο σημείο να θεωρούν ότι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην πτώση του Κυβερνήτη.

Ο Καποδίστριας δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένος με το πρωτόκολλο της 18^{ης} Νοεμβρίου του 1828 που έθετε το Μοριά και τις Κυκλάδες υπό την προσωρινή εγγύηση των συμμάχων. Με τον φόβο ότι οι Βρετανοί θα περιόριζαν την Ελλάδα σε αυτά τα σύνορα, οργάνωσε τακτικό στρατό συνεχίζοντας τον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όσον αφορά στην επιλογή του ηγεμόνα, ο Καποδίστριας πρότεινε τον Λεοπόλδο του Saxe-Coburg, ο οποίος όμως παραιτήθηκε από τη διεκδίκηση του θρόνου λόγω διαφωνιών για τα σύνορα. Αρκετοί ιστορικοί θεωρούν ότι ο Καποδίστριας επίτηδες αποθάρρυνε τον Λεοπόλδο, ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι δεν αντιτάχθηκε καθόλου στον ερχομό του. Γεγονός όμως είναι ότι όσοι ζητούσαν να έλθει ο Λεοπόλδος αντιμετώπισαν έντονη κυβερνητική δυσμένεια¹⁵⁹. Παράλληλα, οι

¹⁵⁸ Βλ. Π. Σιούσιουρα & Δ. Δαλακλή, *Σύγχρονες Θαλάσσιες Μεταφορές και το Φαινόμενο της Πειρατείας*, Ι. Σιδερή, Αθήνα, 2011, σελ. XXX.

¹⁵⁹ Βλ. D. Dakin, *ό.π.*, σελ. 102

ελληνικές επιχειρήσεις στη Στερεά Ελλάδα συνεχίζονταν, καθώς και η προέλαση των Ρώσων προς την Κωνσταντινούπολη. Ανήσυχη από τις επιτυχίες της Ελλάδας και της Ρωσίας, η Μ. Βρετανία έσπευσε να συμφωνήσει στη συνοριακή γραμμή Άρτας-Βόλου. Μετά από διαπραγματεύσεις υπογράφηκε το πρωτόκολλο του Λονδίνου, με το οποίο αναγνωριζόταν η ανεξαρτησία της Ελλάδας, η οποία, ωστόσο θα εκτεινόταν νότια της συνοριακής γραμμής που όριζαν οι ποταμοί Αχελώος και Σπερχειός. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του, ο Καποδίστριας λόγω της ισχνής οικονομικής κατάστασης του κράτους επιχείρησε να συνάψει δάνειο με τράπεζες του εξωτερικού, προσπάθεια που δεν ευδοχώθηκε λόγω των αντιδράσεων της Μ.Βρετανίας. Παρόλα αυτά η Ρωσία και η Γαλλία ανέλαβαν να ενισχύσουν οικονομικά την Ελλάδα, ενώ ιδιαίτερη φροντίδα επέδειξε ο Τσάρος που απέστειλε μάλιστα το ποσό των 3.750.000 γαλλικών φράγκων. Ο βίαιος θάνατος του Ιωάννη Καποδίστρια εκφεύγει του σκοπού της παρούσας διατριβής.

1.6.2 Η Βασιλεία του Όθωνα και η παραχώρηση Συντάγματος

Ο Όθων-Φρειδερίκος-Λουδοβίκος¹⁶⁰, ανέλαβε τα καθήκοντα του πρώτου Βασιλέα του Βασιλείου της Ελλάδος, με τον επίσημο τίτλο "Βασιλεύς της Ελλάδος". Ο Όθωνας ήταν ο δευτερότοκος γιος του Διαδόχου και μετέπειτα Βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', και της Θηρεσίας, κόρης του Δούκα του Σάχσεν Άλτενμπουργκ¹⁶¹. Λόγω της καχυποψίας απέναντι στον Κυβερνήτη της Ελλάδας Ι. Καποδίστρια (που θεωρούνταν ρωσόφιλος), η Αγγλία κατά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου περί ανεξαρτησίας της Ελλάδας (Φεβρ. 1830) πέτυχε συμφωνία με τις **Λουιές** δυο Δυνάμεις (βλ. "Προστάτιδες Δυνάμεις") δημιουργίας Βασιλείου. Το 1832 ο Όθων εκλέχθηκε Βασιλιάς της Ελλάδας, ύστερα από την τελική άρνηση του Λεοπόλδου της Σαξωνίας (γιου του δούκα του Sachsen-Coburg-Saalfeld, Φραγκίσκου) που είχε επιλεγεί αρχικά για βασιλιάς της Ελλάδας και κατόπιν έγινε βασιλιάς του νεοσύστατου Βασιλείου του Βελγίου. Την 25^η Ιανουαρίου 1833, σε ηλικία 17 ετών, ο Όθωνας αποβιβάστηκε στο Ναύπλιο, από τη βρετανική φρεγάτα Μαδαγασκάρη, εν μέσω λαϊκών επευφημιών, συνοδευόμενος από τριμελή Αντιβασιλεία Βαυαρών (που θα κυβερνούσε μέχρι αυτός να ενηλικιωθεί, το 1835) και ευάριθμο βαυαρικό τακτικό στρατό που βαθμιαία συμπληρώθηκε από "εθελοντές", στην πλειοψηφία τους Γερμανούς.

Όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει ο R. Clogg¹⁶²: "Μετά το θάνατο του Καποδίστρια, η Ελλάδα έπεσε ακόμα μία φορά στην αναρχία, με την εξουσία να ασκείται κατ' όνομα από μία τριμελή επιτροπή, που αποτελούσαν ο Κολοκοτρώνης, ένας από τους λίγους βετεράνους του πολέμου που δεν είχε πέσει στη δυσμένεια του Καποδίστρια, ο Κωλέττης και ο αδελφός του Καποδίστρια, ο Αυγουστίνος. Μέσα σε μερικούς μήνες ο ευέλικτος Κωλέττης απομάκρυνε τον Αυγουστίνο Καποδίστρια σε μία επανάληψη του εμφυλίου πολέμου. Καθώς οι διάφορες φατρίες στην Ελλάδα άρχισαν πάλι τις εσωτερικές διχόνοιες, οι Μεγάλες Δυνάμεις έκαναν αρκετές μη

¹⁶⁰ Το πλήρες όνομα του ήταν Όττο Φρίντριχ Λούντβιχ φον Βίτελσμπαχ (Otto Friedrich Ludwig von Wittelsbach).

¹⁶¹ Έλαβε εκπαίδευση πρίγκιπα που προοριζόταν για δευτερεύουσα θέση μέσα στο κράτος. Μάλιστα, ο πατέρας του ήθελε να ακολουθήσει το εκκλησιαστικό στάδιο και ανέθεσε τις σπουδές του στον φανατικό καθολικό ιερέα Oetel που αργότερα έγινε επίσκοπος του Άιχστατ.

¹⁶² Βλ. R. Clogg, *ό.π.*, σελ. 106-107.

αποτελεσματικές προσπάθειες να επαναφέρουν την τάξη. Όμως κατάφεραν να λύσουν το θέμα της μοναρχίας με την υπογραφή της Βαυαρίας. Η συνεννόηση επιβεβαίωσε ότι "η Ελλάς υπό την κυριαρχία του πρίγκηπος Όθωνος της Βαυαρίας και την εγγύησιν των τριών Αυλών θέλει αποτελεί κράτος μοναρχικόν ανεξάρτητο". Το νέο "μοναρχικό και ανεξάρτητο κράτος" τοποθετήθηκε κάτω από την προστασία της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, που συμφώνησαν επίσης να εγγυηθούν ένα δάνειο 60.000.000 φράγκων, πληρωτέων σε δόσεις, προς το νέο βασιλιά. Η Ελλάδα θα πλήρωνε και μία αποζημίωση στην Υψηλή Πύλη και τα τελικά της σύνορα θα καθοριζόνταν από τις διαπραγματεύσεις που είχαν ήδη αρχίσει μεταξύ των εγγυητριών δυνάμεων και της Υψηλής Πύλης, και στις οποίες δεν συμμετείχαν οι Έλληνες."

Επειδή ο Όθωνας ήταν ανήλικος, σχηματίστηκε επιτροπή Αντιβασιλείας από τους Βαυαρούς Άρμανσμπεργκ (πρόεδρο), Μάουρερ, Έιντεκ, κατόπιν Γκρένερ και Άμπελ. Η περίοδος της Αντιβασιλείας κράτησε από το 1832 μέχρι το 1835 και υπήρξε εξαιρετικά σκληρή. Οι Καποδιστριακοί (εκ-)διώχθηκαν. Από τα πρώτα διατάγματα ήταν η διάλυση των ελληνικών στρατιωτικών σωμάτων των οπλαρχηγών.¹⁶³ Η διοίκηση του κράτους ήταν έντονα συγκεντρωτική και γραφειοκρατική, με νομοθεσία εισηγμένη χωρίς να λαμβάνει υπ' όψη τις τοπικές ιδιομορφίες. Τα μέλη της κυβέρνησης μοιράζονταν ως προς την εύνοια ανάμεσα στους Αντιβασιλείς. Κατά τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης από την Αντιβασιλεία έγινε μεταβολή της διοικητικής διαίρεσης της Ελλάδας, το 1833. Το κράτος διαιρέθηκε σε 10 νομούς και 42 επαρχίες με επικεφαλής τους νομάρχες και επάρχους. Οι νομάρχες είχαν ευρύτατες πολιτικο-στρατιωτικές και οικονομικές δικαιοδοσίες. Οι επαρχίες διαιρέθηκαν σε δήμους (πόλεις και κοινότητες). Σε κάθε δήμο υπήρχε δημοτικό συμβούλιο του οποίου τα μέλη εκλέγονταν από τους άρρενες κατοίκους. Για τους δημάρχους ίσχυε το "τριπρόσωπο" = σε κάθε δήμο εκλέγονταν 3 υποψήφιοι και ο βασιλιάς επέλεγε έναν για δήμαρχο. Οι νομάρχες και οι έπαρχοι διορίζονταν από το βασιλιά (έλεγχος δημοτικής διοίκησης). Ο τακτικός στρατός μετά τη δολοφονία του Καποδιστρια διαλύθηκε. Άτακτα στρατιωτικά σώματα περιφέρονταν στην περιοχή του Ναυπλίου και έδιναν μια εικόνα αναρχίας. Τα στρατεύματα αυτά θεωρούνταν από την Αντιβασιλεία ως εχθρικά προς τη μοναρχία. Έτσι, η Αντιβασιλεία διέλυσε όλα τα άτακτα στρατεύματα και απομακρύνθηκαν οι στρατολογηθέντες. Άλλοι που πολέμησαν στην Ελληνική Επανάσταση είχαν τη δυνατότητα να διαλέξουν μεταξύ της απόλυσής τους και της κατάταξής τους στον τακτικό στρατό. Για την απορρόφηση των παλαιών πολεμιστών θεσπίστηκε η συγκρότηση 10 ελαφρών ταγμάτων τακτικού στρατού αμιγώς ελληνικών, που όμως δεν συμπληρώθηκαν λόγω του μικρού αριθμού προσέλευσης ανδρών για κατάταξη. Τελικά, καταρτίστηκαν μόνο δύο ελαφρά τάγματα ("ακροβολιστὰι"), τα οποία ενσωμάτωσαν εθελοντές από τη Μάνη και τη Στερεά Ελλάδα. Παράλληλα, υπήρχε το πεζικό της γραμμής, με μικτή ελληνοβαυαρική σύνθεση στην αρχή και αμιγώς ελληνική μετά το 1840. Κάθε τάγμα, από τα τρία που τελικά δημιουργήθηκαν, αποτελείτο από 6 λόχους των 120 περίπου ανδρών έκαστος. Επικεφαλής των ταγμάτων διορίστηκαν παλιοί οπλαρχηγοί του Αγώνα. Θέσεις στο

¹⁶³ Υπήρξαν πολλές και έντονες αντιδράσεις, ενώ κάποιες εξεγέρσεις πνίγηκαν στο αίμα. Συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν πολλοί γνωστοί καπετάνιοι. Πέρασαν από δίκη ο Κολοκοτρώνης και ο Πλαπούτας που καταδικάστηκαν αρχικά σε θάνατο, αλλά η ποινή τους μετατράπηκε τελικά σε 20 χρόνια φυλάκιση, ύστερα από τη διαφωνία των δύο δικαστών Πολυζώιδη και Τερτσέτη.

στρατό κατέλαβαν και οι Βαυαροί, καθώς και φιλέλληνες. Ιδίως στα τεχνικά σώματα, πυροβολικό-μηχανικό, η παρουσία των αλλοδαπών αξιωματικών και βαθμοφόρων είχε την πλειοψηφία. Ακόμη, το 1834 η πρωτεύουσα του κράτους μεταφέρθηκε από το Ναύπλιο στην Αθήνα.

Η δυσαρέσκεια του λαού κατά της πολιτικής του Όθωνα, όπως και τα συμφέροντα των Μ. Δυνάμεων θα οδηγούσαν στη συνέχεια στην παραχώρηση Συντάγματος. Συγκεκριμένα η Μ.Βρετανία πίστευε ότι ο κοινοβουλευτισμός θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντα της, ενώ η Γαλλία δεν ήθελε να φαίνεται αντίθετη με την παραχώρηση ελευθεριών. Τέλος, η Ρωσία επεδίωκε κάποια αλλαγή με την οποία ο Όθωνας θα αναγκαζόταν να παραιτηθεί, καθώς είχε ελπίδες ότι θα ανέβαινε στον θρόνο Ρώσος πριγκίπας. Μοχλός πίεσης των Ευρωπαίων θα ήταν οι οικονομικές υποχρεώσεις της Ελλάδας. Έτσι, η Ρωσία απαίτησε άμεση καταβολή των τοκοχρεωλυσιών των πρώτων 2 δόσεων του 1833 και την επιστροφή των προκαταβολών της 3ης δόσης. Με αυτά συμφώνησαν και οι υπόλοιπες δυνάμεις με αποτέλεσμα να μεγαλώσει η δυσφορία κατά του Όθωνα, ο οποίος αναγκάστηκε να καταφύγει σε αντιλαϊκά μέτρα (σταμάτησε την εκτέλεση έργων, ανέστειλε την καταβολή μισθών και απέλυσε πολλούς δημοσίους υπαλλήλους). Η δυσαρέσκεια οδήγησε στη συνωμοσία μερικών πολιτικών και αξιωματικών - με αρχηγούς τον Μακρυγιάννη και τον Καλλέργη- οι οποίοι ήθελαν να επιβάλουν στον Όθωνα την παραχώρηση Συντάγματος. Ωστόσο, ο Όθωνας και η κυβέρνηση δεν έλαβαν καθόλου προστατευτικά μέτρα. Τη νύχτα της 2^{ης} προς 3^η Σεπτεμβρίου ένα τάγμα συγκέντρωσε πολίτες και κατευθύνθηκε προς τα ανάκτορα με την κραυγή «Ζήτω το Σύνταγμα». Ο Όθωνας κάλεσε τμήμα πυροβολικού, του οποίου όμως ο επικεφαλής, λοχαγός Ελευθέριος Σχοινάς, ήταν μνημένος στο κίνημα και ενώθηκε με τους επαναστάτες. Ο Μακρυγιάννης αυτοανακηρύχθηκε φρούραρχος της πόλης και ανέλαβε την προστασία των ανακτόρων και των δημοσίων καταστημάτων. Μια εξαιρετική επαναστατική επιτροπή παρουσιάστηκε στον βασιλιά και τον ανάγκασε να διατάξει σύγκληση Εθνικής Συνέλευσης για την ψήφιση του Συντάγματος. Οι επαναστάτες διεκδικούσαν τα πολιτικά τους δικαιώματα και όχι την απομάκρυνση του Όθωνα. Έγιναν εκλογές τον Οκτώβριο και το Νοέμβριο και οι πληρεξούσιοι συγκρότησαν τη συνταγματική Εθνική Συνέλευση του 1843. Ο Όθωνας τελικά παραχώρησε το Σύνταγμα του 1844, αλλά η νέα κυβέρνηση ζητούσε από τον Βασιλέα όχι μόνο αμνηστία, αλλά και την απονομή μεταλλίου στους πρωτεργάτες της Επανάστασης. Ο βασιλιάς αρχικά δε συμφώνησε, αλλά τελικά πιέστηκε από τις Μ. Δυνάμεις, υποχώρησε και έγινε δεκτός από τον λαό και τον στρατό. Συνεπώς, η νύχτα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου αποτέλεσε το τέλος της απόλυτης μοναρχίας στην Ελλάδα.

Ο Όθων, στην πορεία έγινε ένας από τους πιο θερμούς υποστηρικτές της 'Μεγάλης Ιδέας', δηλαδή του οράματος της απελευθέρωσης των υπόδουλων Ελλήνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της ενσωμάτωσής τους σε ένα ενιαίο ελληνικό κράτος. Μία από τις πλέον χαρακτηριστικές περιγραφές εκείνου που αποδόθηκε νωρίτερα ως Μεγάλη Ιδέα και στην εξέλιξη του χρόνου θα επηρέαζε καταλυτικά τις ιστορικές εξελίξεις της Ελλάδας, περιλαμβάνεται στον λόγο του Κωλέττη, στην Εθνοσυνέλευση, στις 14 Ιανουαρίου 1844¹⁶⁴ : "Η Ελλάς δεν είναι το Βασίλειο της Ελλάδος. Το Βασίλειο αποτελείται από ένα μέρος μόνο, το μικρότερο και το φτωχότερο. Έλληνας δεν είναι

¹⁶⁴ Βλ. R. Clogg, *ό.π.*, σελ. 116-117.

μόνον όποιος μένει μέσα στο βασίλειο, αλλά επίσης κι αυτός που μένει στα Ιωάννινα, στη Θεσσαλονίκη, στις Σέρρες, στην Αδριανούπολη, στην Κωσταντινούπολη, στη Σμύρνη, την Τραπεζούντα, την Κρήτη, τη Σάμο και κάθε γη που έχει σχέση με την ελληνική ιστορία ή την ελληνική φυλή... Υπάρχουν δύο μεγάλα κέντρα του Ελληνισμού: Η Αθήνα, η πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, και η Πόλη, το όνειρο και η ελπίδα κάθε Έλληνα".

Ο Οθων, ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ο αγγλορωσικός ανταγωνισμός

Ο Πόλεμος της Κριμαίας (1853-1856) ξεκίνησε ως ρώσο-οθωμανική σύγκρουση, αλλά κατέληξε πόλεμος ευρωπαϊκός, όπου Βρετανία, Γαλλία, Πεδεμόντιο συντάχτηκαν με την Υψηλή Πύλη και πολέμησαν την Ρωσία επί του εδάφους της (Κριμαία), αναστέλλοντας έτσι την αυτοκρατορική πρόοδο και επέκταση της τελευταίας. Η Αυστρία, αν και υπόχρεη στον Τσάρο Νικόλαο Α΄, για την βοήθεια που αυτός είχε δώσει στην καταστολή της ουγγρικής επανάστασης του 1848/49, τήρησε ουδετερότητα.

Στην Ελλάδα επικράτησε εντόνως φιλορωσικό αίσθημα, κύριος εκφραστής του οποίου ήταν ο ίδιος ο βασιλιάς Οθων. Ελληνική εθελοντική λεγεώνα, πολέμησε στην Σεβαστούπολη, παρά το πλευρό των Ρώσων. Οι Αγγλογάλλοι προχώρησαν σε ναυτικό αποκλεισμό του Πειραιά και της Σύρου. Επί των ημερών εκείνων, η Βρετανία επέβαλε στα ελληνικά πράγματα το προβάδισμα που είχε αποκτήσει κατά τα έτη 1823-1825, όταν δια του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου είχε αξιοποιήσει το κενό που είχε αφήσει η αναποφασιστικότητα του Τσάρου Αλεξάνδρου Α΄. Διάσημη έχει μείνει η φράση που αποδίδεται στον ναύαρχο Edmund Lyons, πρωτεργάτη της δυτικής νίκης στην Κριμαία και Πρέσβυ στην αυλή του Οθωνα: «η Ελλάδα θα είναι αγγλική ή ρωσική, και επειδή δεν μπορεί να είναι ρωσική, θα είναι αγγλική».

Πρέπει να θεωρείται βέβαιο, ότι η εκδήλωση των συγκεκριμένων αισθημάτων εκ μέρους του βασιλιά Οθωνα, συνέβαλε στην απώλεια στήριξης από τους Αγγλογάλλους και προετοίμασε το έδαφος για την ανατροπή και την έξωση του το 1862.¹⁶⁵

Η απόλυτη περίπου αυτή βρετανική επιρροή, δηλαδή, η με άλλους λόγους απομείωση, μετά την Συνθήκη των Παρισίων του 1856, της ρωσικής επιρροής στην Αθήνα, υπήρξε μία από τις αιτίες που ώθησαν την Ρωσία -συνειδώςα ότι δεν δύνανται μέσω του ελληνικού βασιλείου- να υποστηρίξει την γένεση και επέκταση της Βουλγαρίας, και μέσω αυτής να επιχειρήσει την έξοδο στο Αιγαίο και την Μεσόγειο.

Ολοκληρώνοντας, επισημαίνεται ότι στο επόμενο κεφάλαιο (κεφ. 2) πέρα από τις μοναρχικές περιπέτειες και την αλλαγή Βασιλέα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, λαμβάνει χώρα περαιτέρω ανάλυση για τρεις διαφορετικές συνιστώσες που επηρέασαν καταλυτικά τις βασικές στοχεύσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Αφετηρία αποτελεί το περιβόητο "Κρητικό Ζήτημα", που

¹⁶⁵ Βλέπε, Δημήτρη Βερναρδάκη «Καποδίστριας και Οθων», Αθήνα, Γαλαξίας, 1970, σελ.101 επ.

περιγράφεται σε αριθμό αναλύσεων και ως "Κρητικό Πρόβλημα", δηλαδή το γεγονός ότι η Κρήτη δεν μπόρεσε να απελευθερωθεί από την Οθωμανική κυριαρχία μαζί με την ανακήρυξη του νεοσύστατου βασιλείου της Ελλάδος. Παράλληλα, κρίθηκε σκόπιμο να συζητηθεί εν συντομία ο κομβικός ρόλος του Χαρ. Τρικούπη στις εσωτερικές εξελίξεις της χώρας, αφού στις πεφωτισμένες προσπάθειες του για ενδυνάμωση του Στρατού αλλά και του Ναυτικού εντοπίζονται οι απαρχές για την επέκταση της επικράτειας της Ελλάδος στα χρόνια που ακολουθούν. Τέλος, θα συζητηθεί εν συντομία και η ατυχής πολεμική περιπέτεια του Βασιλείου της Ελλάδος το έτος 1897. Επισημαίνεται ότι με τον όρο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, ή διαφορετικά πόλεμος των τριάντα ημερών, ή ακόμη και Μαύρο '97, περιγράφεται ο πόλεμος που κήρυξε η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά του Βασιλείου της Ελλάδος το έτος 1897, ως απόρροια της τότε φάσης του Κρητικού Ζητήματος, αρνούμενη το δίκαιο αίτημα της διενέργειας δημοψηφίσματος στην Κρήτη προκειμένου ο ίδιος ο κρητικός λαός να δώσει τέλος στο πρόβλημα. Ο πόλεμος αυτός, στην ουσία "οθωμανική εισβολή", μπορεί τελικά να κατέληξε σε ήττα της Ελλάδας, και να επιβλήθηκε με απαίτηση της Γερμανίας Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος, εντούτοις η σημασία του υπήρξε τεράστια. Στην εξέλιξη του Κρητικού ζητήματος - τελικά η Ελλάδα ήταν αυτή που δικαιώθηκε, με παράλληλη διάσωση της τιμής της Ελλάδας¹⁶⁶. Οι ελληνικές κυβερνήσεις μη φειδόμενες των όποιων οικονομικών συνεπειών, με δεδομένη την από τετραετίας (19η Δεκεμβρίου 1893), κήρυξη πτώχευσης του Χ. Τρικούπη, καθώς ακόμα και των απειλών των Μεγάλων Δυνάμεων περί επιβολής ναυτικών αποκλεισμών, συνέχισαν το πρόγραμμα ενίσχυσης στρατού στόλου. Απώτερο αποτέλεσμα, υπήρξαν οι επιτυχίες στους Βαλκανικούς πολέμους¹⁶⁷.

1.7 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η Ελλάδα, ή σύμφωνα με την επίσημη ονομασία της σήμερα Ελληνική Δημοκρατία, είναι μία χώρα που γεωγραφικά εντάσσεται στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, με το μεγαλύτερο τμήμα της να οροθετείται στο νοτιότερο άκρο της Βαλκανικής χερσονήσου και μακρά θαλάσσια σύνορα στο Αιγαίο Πέλαγος και την Ανατολική Μεσόγειο¹⁶⁸. Συνορεύει στα βορειοδυτικά με την Αλβανία, στα βόρεια με τη Βουλγαρία και την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (π.Γ.Δ.Μ.) και στα βορειοανατολικά με την Τουρκία. Βρέχεται στα ανατολικά από το Αιγαίο Πέλαγος, στα δυτικά από το Ιόνιο και νότια από τη Μεσόγειο Θάλασσα.

Ο ελλαδικός χώρος είναι ιδιαίτερα προνομιακός στον τομέα του κλίματος, αφού ευρίσκεται στην φιλόξενη ζώνη της Μεσογείου Θάλασσας. Η επίδραση της

¹⁶⁶ Βλ. Douglas Dakin (μετάφραση Α. Ξανθόπουλου), «*Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*», Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1984, σελ. 235.

¹⁶⁷ Βλ. Τ. Ε. Ευαγγελίδου, *Τα Μετά του Όθωνα: Ήτοι Ιστορία της Μεσοβασιλείας και της Βασιλείας Γεωργίου του Α' (1862-1898)*, Εκδοτικών Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, Αθήνα, 1898, σελ. 771 και 778.

¹⁶⁸ Η Ελλάδα κατέχει την 11η θέση στο κατάλογο των χωρών με τη μεγαλύτερη ακτογραμμή, καθώς το μήκος των ακτών της ανέρχεται στα 13.676 χιλιόμετρα ενώ παράλληλα περιλαμβάνει και πολύ μεγάλων αριθμό μικρών και μεγάλων νησιών (περίπου 2.500, εκ των οποίων τα 165 κατοικούνται), συμπεριλαμβανομένων της Κρήτης, των Δωδεκανήσων, των Κυκλάδων, των Επτανήσων και πολλών άλλων.

γεωγραφίας στην ευρύτερη οικονομική δράση και τα ποικιλία φαινόμενα που σχετίζονται με αυτή (όπως για παράδειγμα οι διαδικασίες παραγωγής των διαφόρων αγαθών πρώτης ανάγκης ή των καταναλωτικών προϊόντων, η μεταφορά τους προς το χώρο τελικής κατανάλωσης και η συνολική διαμόρφωση της αξίας τους) είναι κάτι που δεν δύναται να αμφισβητηθεί. Ειδικότερα, το καλό κλίμα και το γόνιμο έδαφος, όπως αυτά που καταγράφονται στη συντριπτική πλειονότητα των περιοχών που βρέχονται από τη Μεσόγειο Θάλασσα, αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για μία επιτυχημένη προσπάθεια αγροτικής παραγωγής, επί το πλείστον δε σε επίπεδα που υπερκαλύπτουν τις διατροφικές ανάγκες των κατοίκων τους, επιτρέποντας επομένως και εξαγωγική δραστηριότητα. Επιπρόσθετα, ο ζωικός (πανίδα) και φυτικός (χλωρίδα) πλούτος μιας περιοχής, βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το κλίμα που επικρατεί σ' αυτήν, επηρεάζοντας καταλυτικά την πρωτογενή παραγωγή και κατά συνέπεια τη συνολική οικονομική δραστηριότητα στο συγκεκριμένο χώρο. Και πάλι, τα δεδομένα της γεωγραφίας καθιστούν τις περιοχές γύρω από τη Μεσόγειο Θάλασσα ευνοημένες σε σχέση με διάφορες άλλες της υδρογείου.

Από την χρονική στιγμή που η πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έπεσε στα χέρια των Οθωμανών κατακτητών μέχρι την ανακήρυξη του νεώτερου ελληνικού κράτους μεσολάβησε μία ιδιαίτερα μακροχρόνια περίοδος. Αν και οι διάφορες προσπάθειες απελευθέρωσης των Ελλήνων στην εξέλιξη του χρόνου ήταν πολυάριθμες, είναι προφανές ότι η επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η σχεδόν ολοσχερής καταστροφή του συνασπισμένου στόλου Αιγυπτίων και Οθωμανών στο Ναβαρίνο από τους Ευρωπαίους (20 Οκτ.1827), που αποστέρησαν κάθε ελπίδα για συνέχιση πολεμικών επιχειρήσεων στον κορμό της Βαλκανικής Χερσονήσου, ήταν το αναγκαίο θεμέλιο της ελληνικής ανεξαρτησίας. Επομένως, η σημαντικότερη αυτή εξέλιξη στη θάλασσα έθεσε ουσιαστικά την σφραγίδα στη δημιουργία του νεώτερου ελληνικού κράτους, με πρώτο Κυβερνήτη τον Καποδίστρια.

Το Αιγαίο Πέλαγος ειδικότερα και η Μεσόγειος Θάλασσα γενικώς είναι απόλυτα ταυτισμένα με την εξελικτική πορεία των Ελλήνων, από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Η ιστορία έχει καταγράψει ότι η χώρα μας και οι κάτοικοι της έχουν μια βαρυσήμαντη ναυτική παράδοση, καθώς αποδεδειγμένα διανύουν την 5η χιλιετία δράσης στη θάλασσα. Απόκτηση πλούτου, ή κάλυψη βιοποριστικών αναγκών, αλλά και πολλές φορές δίψα για εμπειρίες και αναζήτηση διαφορετικού τρόπου ζωής αποτελούν μερικά μόνο από τα κίνητρα που οδήγησαν το λαό μας να ασχοληθεί σε βάθος με την ναυτιλία και να κατακτήσει, μέσω της παρουσίας των ελληνικών εμπορικών πλοίων, όλες τις θάλασσες του κόσμου. Η θάλασσα ήταν και θα είναι τόσο στο άμεσο, όσο και το απώτερο μέλλον μια βασική πηγή οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδος, καθώς και ο κυρίαρχος τρόπος εσωτερικής και διεθνούς επικοινωνίας για μια κατεξοχήν νησιωτική χώρα όπως η δική μας. Η ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊνάρτζη (1774) είχε καθοριστική συμβολή στην αναπέρωση του εθνικού φρονήματος των σκλαβωμένων Ελλήνων. Περαιτέρω, όπως ήδη συζητήθηκε, ο ρόλος της ναυτικής ισχύος ήταν καταλυτικός από την πρώτη στιγμή της εκδήλωσης της Επανάστασης του 1821 μέχρι και την τελική αποτίναξη της κυριαρχίας των Οθωμανών. Αρχικά, οι μεγάλες επιτυχίες των ελλήνων πυρπολητών και το γεγονός ότι πολλάκις τα μικρά πλοία των επαναστατών κατάφεραν να αντισταθούν επιτυχώς και να επιβληθούν στις συγκρούσεις με τους στόλους που προσπάθησαν να ανακόψουν τις επιτυχίες στον κατά ξηρά αγώνα, αποτέλεσαν τον κινητήριο μοχλό που κράτησε ζωντανό το εγχείρημα απελευθέρωσης του ελλαδικού

χώρου. Η ναυμαχία του Ναβαρίνου, εξ' άλλου, ουσιαστικά άνοιξε το δρόμο για την ανακήρυξη επίσημου κράτους, προσδιορίζοντας παράλληλα την παρεμβατική θέση Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας στα ελληνικά δρώμενα για πολλές 10ετίες. Επομένως, ήδη από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας έχει αναδειχθεί μία σταθερά, ισχυρή μέχρι και σήμερα για το νέο ελληνικό κράτος, που συνοψίζεται σε μία ευρύτατα γνωστή ρήση από το παρελθόν: "μέγα το κράτος το της θαλάσσης".

Ωστόσο, καθώς η επικράτεια ήταν πολύ μικρή, το νέο κράτος κυριολεκτικά ασφυκτιούσε. Επομένως, η επέκταση των συνόρων και η ενσωμάτωση των υπολοίπων ελληνικών πληθυσμών που τελούσαν ακόμη υπό τους Οθωμανούς ήταν ευνόητα μία βασική πλην μακροπρόθεσμη στόχευση. Την περίοδο του Καποδίστρια, η ανυπαρξία κρατικών δομών, καθιστούσε προτεραιότητα την εσωτερική ανόρθωση και την αποφυγή τριβών με εξωτερικούς αντιπάλους. Έτσι, ο Κυβερνήτης της Ελλάδος προώθησε σημαντικές μεταρρυθμίσεις για την ανόρθωση της κρατικής μηχανής, καθώς και για τη θέσπιση του νομικού πλαισίου της πολιτείας, απαραίτητου για την εγκαθίδρυση της τάξης. Επίσης, αναδιοργάνωσε τις ένοπλες δυνάμεις υπό ενιαία διοίκηση. Μάλιστα, προσηλωμένος στις προσπάθειες σταθεροποίησης του νεοσύστατου κρατικού μηχανισμού, ο Καποδίστριας δεν είχε διατυπώσει κάποια βλέψη επέκτασης προς Βορρά-Βορειοανατολικά, αν και προγενέστερα, στην Πρεσβευτική διάσκεψη του Πόρου (υπόμνημα από 11 Σεπτεμβρίου 1828), είχε οριοθετήσει προς βορράν, νότο και ανατολάς το νήπιο ελληνικό κράτος: περιέλαβε τα Ακροκεραύνια όρη στην είσοδο της Αδριατικής, την Κρήτη, ενώ αποτόλμησε να κάμει μνεία της Κύπρου, γνωρίζοντας άριστα ότι απλώς εγγράφει προσημείωση για το μέλλον έναντι των άλλων δυνάμεων και τροχιοδεικνύοντας στους επιγενόμενους του ταγούς της Ελλάδος¹⁶⁹. Δυστυχώς, οι προσπάθειες αυτού του μεγάλου πολιτικού ανδρός διακόπηκαν βίαια και με τραγικό τρόπο. Έτσι, ούτε μεγέθυνση της Ελλάδος πέραν της γραμμής Αμβρακικού - Παγασητικού καταγράφηκε επί της διακυβέρνησης Καποδίστρια, ούτε τα μεγαλεπήβολα σχέδια του τέθηκαν σε κίνηση. Είναι σαφές ότι υπήρχαν δύο διαφορετικοί άξονες για την επέκταση των ελληνικών συνόρων. Ο πρώτος ήταν η κατεύθυνση του Βορρά, όπου πέραν των ευφόρων πεδιάδων που θα διευκόλυναν σημαντικά την αγροτική παραγωγή θα άνοιξε παράλληλα και ο δρόμος

¹⁶⁹ Σε προγενέστερο χρόνο, ο Καποδίστριας, συνδιαλεγόμενος και συμπορευόμενος με εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής όπου ανάμεσα του ξεχωρίζουν σαφώς ο Μέττερνιχ, ο τσάρος Αλέξανδρος της Ρωσίας, αλλά και αρκετοί άλλοι που εξέφραζαν τις απολυταρχικές τάσεις της εποχής- κατ' ουσίαν συνδιαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό το καθεστώς, πολιτικό και εδαφικό, που προέκυψε από το σύνολο των διεθνών πράξεων, στη βάση των διεργασιών που έλαβαν χώρα στη διάρκεια του Συνεδρίου της Βιέννης. Είναι ευνόητο ότι οι Ευρωπαίοι ηγέτες και οι συνοδοιπόροι τους στο προαναφερθέν Συνέδριο, στους οποίους περιλαμβάνονταν και ο Καποδίστριας, κατέχοντας ξεχωριστή θέση, βασιζόμενοι στις αρχές της ισορροπίας των Δυνάμεων και της νομιμότητας, επαναπροσδιόρισαν τον πολιτικό και εδαφικό χάρτη της Ευρώπης και το καθεστώς, που εγκαθίδρυσαν, προσπάθησαν να το διαφυλάξουν/διατηρήσουν μέσα από το Διευθυντήριο των Δυνάμεων. Η σύσταση του Διευθυντηρίου (Concert of Powers) κατηύθυνε ουσιαστικά τις τύχες όλου του κόσμου μέχρι και την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Καποδίστριας, συνεργαζόμενος με τις κορυφαίες μορφές της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής και μετέχοντας σ' αυτές τις διαβουλεύσεις, έθεσε το δικό του αποτύπωμα στις επερχόμενες πολιτικές και διπλωματικές μεταβολές. Επιπλέον, με το αξίωμα του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, συμμετείχε γενικότερα στις διεθνείς εξελίξεις αλλά και στα μετά τη Βιέννη διεθνή Συνέδρια, όπου οι Μεγάλες Δυνάμεις συναποφάσιζαν για την τύχη των ευρωπαϊκών λαών (Βλ. Πουκαμισιά-Ζαμπούρα-Αλειφαντή, ο.π.). Τέλος, από τη θέση του Κυβερνήτη της Ελλάδας, διαδραμάτισε ένα πρωταγωνιστικό ρόλο στη σύσταση και ενδυνάμωση μίας ανεξάρτητης και ευνομούμενης πολιτείας.

προς την πάλαι ποτέ Βασιλεύουσα. Το Αιγαίο με τα νησιά του και ιδίως η μεγαλόνησος της Κρήτης προς Νότο ήταν η εναλλακτική κατεύθυνση. Τούτο, είχε ως βασική προϋπόθεση την ανάπτυξη της ναυτικής ισχύος, ένα γεγονός απόλυτα συμβατό με τη μεγάλη ναυτική παράδοση των Ελλήνων. Σημειώνεται ότι και κατά την τρέχουσα χρονική περίοδο, ειδικά το Αιγαίο Πέλαγος έχει μία κρίσιμη σημασία για την σύνδεση των νησιών με τον ηπειρωτικό κορμό της χώρας, αλλά και δεδομένη σπουδαιότητα για τις θαλάσσιες διαδρομές με παγκόσμια εμβέλεια, ως το ενδιάμεσο τμήμα μεταξύ Μαύρης Θάλασσας και Μεσογείου. Είναι προφανές το ότι λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικά ευνοϊκές συνθήκες πλεύσης που παρέχει ακόμη και σε πλοία μικρού μεγέθους, η Μεσόγειος υπήρξε σε πληθώρα παλαιότερων χρονικών περιόδων και είναι φυσικά και σήμερα η σημαντικότερη στην παγκόσμια ιστορία θάλασσα που χώριζε, αλλά και ταυτόχρονα ένωνε λαούς και πολιτισμούς. Η θάλασσα αυτή κατέχει πολύ κρίσιμο ρόλο στο παγκόσμιο σύστημα θαλασσιών μεταφορών, ως συνδετικός κρίκος δύο μεγάλων ωκεανών (Ατλαντικού-Ινδικού), με τη διαμεσολάβηση της Διώρυγας του Σουέζ. Η παραδοσιακή ενασχόληση των Ελλήνων με την ναυτιλία εξηγεί τη θέση της σύγχρονης Ελλάδος ανάμεσα στις κορυφαίες ναυτικές εμπορικές δυνάμεις του κόσμου.

Είναι ενδιαφέρον ότι η ναυτοσύνη άλλων παλαιών λαών ατόνησε, όπως των Φοινίκων, των Ελλήνων όμως παραμένει. Η γεωγραφία, ως επιστήμη, δίνει εξαιρετικά μεγάλη βαρύτητα στην εξέταση της φυσικής διαμόρφωσης της Γης. Παράλληλα, εστιάζει έντονα στην καταγραφή και ερμηνεία των διαφόρων φαινομένων-δραστηριοτήτων που ανακύπτουν από την αλληλεπίδραση μεταξύ φυσικού περιβάλλοντος και ανθρώπου. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει το ότι κατά τις τρεις τελευταίες χιλιετηρίδες διαπιστώνεται μια έμφαση αντί της χερσαίας στη θάλασσα μεταφορά, με την τελευταία να κατέχει πλέον αδιαμφισβήτητα την κυρίαρχη θέση στο παγκόσμιο σύστημα μεταφορών. Είναι σαφές ότι για μία πληθώρα λόγων, η θάλασσα παρέχει και σήμερα την προσφορότερη λύση για την πραγματοποίηση του συγκεκριμένου είδους οικονομικής δραστηριότητας (μεταφορά). Μάλιστα, μία πρώτη επεξήγηση για την κυρίαρχη θέση της δια θαλάσσης μεταφοράς στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον εντοπίζεται στο ότι παρόλο που οι διάφορες ανθρώπινες πληθυσμιακές ομάδες κατοικούν και ευδοκίμουν μόνο πάνω σε χερσαίο έδαφος (ξηρά), το υγρό στοιχείο είναι κυρίαρχο πάνω στον πλανήτη. Οι θάλασσες και οι ωκεανοί απαρτίζουν περίπου τα 3/4 της συνολικής επιφάνειας της γήινης σφαίρας και θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ένας ενιαίος (και ανεμπόδιτος) μεταφορικός δίαυλος τον οποίο εκμεταλλεύονται πλοία κάθε μεγέθους και δυνατοτήτων. Οι υπερμεγέθεις υδάτινες επιφάνειες της Γης που ονομάζονται ωκεανοί και ανεξάρτητα μάλιστα του τυχόν περαιτέρω επιμερισμού τους σε θάλασσες και της ονομασίας που αυτές λαμβάνουν τελικά, αποτελούν ουσιαστικά μία εξαιρετικά πολύτιμη πλατφόρμα μεταφορών και συγκοινωνίας, συνδέοντας μεταξύ τους όλους (περίπου) τους τόπους κατοικίας του ανθρωπίνου είδους.

Η γεωπολιτική ανάλυση έχει άμεση συνάφεια με τον προαναφερθέντα επιστημονικό κλάδο (γεωγραφία). Και τούτο διότι όπως έχει ήδη συζητηθεί ενδελεχώς, η γεωπολιτική είναι μία μέθοδος πολιτικής ανάλυσης που δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο της γεωγραφίας προκειμένου να προσδιορίσει τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των

κρατών. Ειδικότερα, αναλύει και συσχετίζει σταθερούς και μεταβαλλόμενους παράγοντες προκειμένου να καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την κατανομή της διεθνούς ισχύος σε δεδομένο χρονικό πλαίσιο. Ως σταθερές παράμετροι στη γεωπολιτική ανάλυση θεωρούνται αυτές που συμπεριλαμβάνουν κατά βάση το χώρο και η γενικότερη διάταξη των στοιχείων που τον συνθέτουν (βλ. οικονομία, τεχνολογία, πολιτισμός, θρησκείες κ.λπ.), η ευρύτερη διαμόρφωση μίας συγκεκριμένης εδαφικής επικράτειας (βλ. η έκταση που αυτή καταλαμβάνει, η οργάνωσή της, η φυσική της δομή), η γενικότερη θέση της υπό εξέταση περιοχής στο χώρο και η σημασία της σε σχέση με τα υπόλοιπα γεωγραφικά χαρακτηριστικά (βλ. διαθέτει ή όχι πρόσβαση στη θάλασσα, το είδος των συντοκίων της γραμμών, ύπαρξη πλευσίμων ποταμών και γειτνίαση με θαλάσσια στενά-διώρυγες κ.ο.κ.). Ενώ, ως μεταβλητές παράμετροι λογίζονται αυτές που περιλαμβάνουν κατά βάση τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού (βλ. μορφωτικό επίπεδο, κουλτούρα, ύπαρξη εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού κ.ο.κ.). Στην ίδια κατηγορία ανήκουν, επίσης, η ποσότητα και ποιότητα των πλουτοπαραγωγικών πηγών ενός κράτους, η πολιτική ισχύς του (βλ. π.χ. συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς και συναφθείσες συμμαχίες), η εξάρτηση (της χώρας) από τις εισαγωγές, οι καταναλωτικές συνήθειες του πληθυσμού, η διείσδυση σε ξένες αγορές, ο βαθμός εκβιομηχάνισης, η ύπαρξη αγροτικής οικονομίας και ο συντελεστής αποδοτικότητας των καλλιεργούμενων εκτάσεων, η ενεργειακή αυτάρκεια και ο τρόπος που καλύπτονται οι υφιστάμενες ανάγκες και τέλος οι γενικότερες πολιτικές και κοινωνικές δομές¹⁷⁰. Στο παραπάνω πλαίσιο, η γεωπολιτική ανάλυση αποτελεί ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για τη διάγνωση της δομής ισχύος και των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων του διεθνούς χώρου¹⁷¹.

Σε σημαντικό αριθμό αναλύσεων, οι όροι Τουρκία και Οθωμανική Αυτοκρατορία χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, για να χαρακτηρίσουν μία από τις μεγαλύτερες και ισχυρότερες αυτοκρατορίες της σύγχρονης ιστορίας¹⁷². Επισημαίνεται ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτέλεσε ένα κυριολεκτικά αχανές κράτος την περίοδο της μέγιστης ισχύος της. Ιδρύθηκε προς το τέλος του 13^{ου} αιώνα από την συνένωση διαφόρων τουρκικών φυλών στα βόρεια της Μ. Ασίας και συνέχισε ακάθεκτη την επέκτασή της, κυβερνώμενη από τους απογόνους του Σουλτάνου Οσμάν Α'. Εκτοπίζοντας και διαλύοντας το Βυζάντιο, ανέλαβε στην εξέλιξη του χρόνου τον

¹⁷⁰ Βλ. P. Ifestos, *Nuclear Strategy and European Security Dilemmas: Towards an Autonomous European Defence System?*, Aldershot, Gower, 1988, σελ. 53. Βλ. επ. Κ. Αρβανιτόπουλου & Π. Ηφαιόστου, *Ευρωατλαντικές Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999.

¹⁷¹ Είναι προφανές ότι η ισχύς αποτελεί ένα από τα βασικότερα κριτήρια για τη λήψη απόφασης σε θέματα βαρυσήμαντων πολιτικών δράσεων. Βλ. μεταξύ άλλων P. Sioussiouras & D. Dalaklis, *“High Politics and Low Politics in EU-CHINA Relations: Do They Meet?”*, N. Nikitakos and G. Dourmas (editors), *EU-East South Asia: Trade, Investment, Logistics and E-Business*, I. Sideris, Athens 2009, σελ. 303-317.

¹⁷² Η συγκεκριμένη αυτοκρατορία αποτέλεσε έναν εκ των πρωταγωνιστών στις ιστορικές εξελίξεις και τις διεθνείς σχέσεις για μία ιδιαίτερα εκτεταμένη χρονική περίοδο. Καθώς οι ιστορικοί αναφέρονται στις διάφορες αυτοκρατορίες με όρους ανάπτυξης και παρακμής (βλ. επαύξηση και απώλεια ισχύος αντίστοιχα), είναι αξιοσημείωτο ότι οι Οθωμανοί παρέμειναν πολιτικά υπολογίσιμοι έως τη διάσπαση της αυτοκρατορίας, στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Η σύγχρονη Τουρκία αποτελεί διάδοχη κατάσταση, αφού είναι σαφές ότι το ουσιαστικό τέλος της οθωμανικής κουλτούρας ήρθε με την σταδιακή εκκοσμίκευση της Τουρκίας που ξεκίνησε ο Κεμάλ Ατατούρκ και κορυφώθηκε μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο σύμφωνα με ευρωπαϊκά πρότυπα διακυβέρνησης. Μάλιστα, η όλη μετάβαση προς το κοσμικό κράτος δεν ήταν εύκολη, ενώ οι επιπτώσεις αυτής της επώδυνης διαδικασίας είναι ακόμη ορατές στη σύγχρονη τουρκική κοινωνία, που μοιάζει να επανέρχεται στις ισλαμικές ρίζες της.

έλεγχο όλης της Βαλκανικής, των περιοχών που βρέχονται από τη Μαύρη Θάλασσα και φυσικά όλης της Μικράς Ασίας, με τα σύνορά της να επεκτείνονται και στην αφρικανική ήπειρο και μέχρι τον Ινδικό Ωκεανό. Η κατάλυσή της οριοθετείται το έτος 1918. Ο πολιτισμός της διείσδυσε στην ευρωπαϊκή ήπειρο μετά από μια μακρά περίοδο απουσίας του Ισλάμ από την Ευρώπη¹⁷³. Όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις οι Οθωμανοί κατόρθωσαν να εγκατασταθούν σε ευρωπαϊκό έδαφος και να μεταδώσουν τμήμα της τουλαμικής κουλτούρας και παραδόσεων που επιβιώνουν ακόμη και σήμερα, όπως είναι σαφές από την ύπαρξη ανάλογων πρακτικών σε σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, αλλά και της Αλβανίας.

Συνοπτικά, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επέκταση στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, η ήττα του ουγγρικού στρατού το 1526 στο Μοχάτς άνοιξε το δρόμο για την κατάληψη της Βούδας (1541) και ενός εκτεταμένου τμήματος της Ουγγαρίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Τρανσυλβανία έγινε φόρου υποτελής πριγκιπάτο, όπως η Βλαχία και η Μολδαβία. Τα ασιατικά σύνορα της αυτοκρατορίας έφθασαν ως την Περσία και την Αραβία. Ο Σουλτάνος Σελίμ Α' νίκησε τους Μαμελούκους της Αιγύπτου και της Συρίας, κατέλαβε το Κάιρο το 1517 και ανέλαβε τη διαδοχή του χαλιφάτου. Η Αλγερία κατακτήθηκε το έτος 1518 και το χ μεσογειακό εμπόριο έγινε λεία κουρσάρων, όπως ο Χαϊρέντιν Μπαρμπαρόσα, που έπλεε υπό οθωμανική δικαιοδοσία.¹⁷⁴ Επίσης, οι περισσότερες από τις βενετικές και άλλες λατινικές κτήσεις στην Ελλάδα πέρασαν σταδιακά στη δικαιοδοσία του Σουλτάνου. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σουλεϊμάν Α' ξεκίνησε το 1535 η φιλία μεταξύ Γαλλίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που λειτούργησε ως αντίβαρο ενάντια στις δυνάμεις των Αψβούργων στην Αυστρία και την Ισπανία. Ο Σουλεϊμάν αναδιοργάνωσε το οθωμανικό δίκαιο και επί βασιλείας του άνθισε η λογοτεχνία, η τέχνη και η αρχιτεκτονική. Ωστόσο, οι μεταρρυθμιστικές του τάσεις περιορίζονταν από το πνεύμα του ισλαμικού κανονικού νόμου (σαρία), και συνήθως μοιραζόταν την εξουσία του με τον τοποτηρητή της σαρίας και με το μεγάλο βεζίρη. Για την προοδευτική φθορά που ακολούθησε το θάνατο του Σουλεϊμάν Α' μεγάλη ευθύνη φέρει τόσο ο κλήρος (ουλιμά) όσο και οι Γενίτσαροι. Οι τελευταίοι, κερδίζοντας πολιτική δύναμη, άσκησαν σημαντική απορρυθμιστική επίδραση. Το πρώτο σοβαρό χτύπημα από την Ευρώπη ήταν η ναυμαχία του Λεπάντο (Ναύπακτος) 1571 και η ήττα του στόλου του Σελίμ Β' από τον ισπανικό και τον βενετικό στόλο υπό τον Ιωάννη της Αυστρίας. Με την νίκη στον Ναύπακτο οι δυνάμεις της Χριστιανικής Ευρώπης, διέλυσαν τον μύθο των ανίκητων των Τούρκων και τους περιόρισαν στην Ανατολική Μεσόγειο. Όμως, ο Μουράτ Δ κατά τον 17ο αιώνα αποκατέστησε προσωρινά το οθωμανικό γόητρο με την νίκη του επί των Περσών το (1638). Η Κρήτη κατακτήθηκε από τους Ενετούς και το 1683 μια πολυπληθής στρατιά υπό τον Μέγα Βεζύρη Καρά Μουσταφά περικύκλωσε τη Βιέννη. Η αρωγή του Ιωάννη Γ' Σομπιέσκι της Πολωνίας στη Βιέννη και οι επακόλουθες εκστρατείες του Καρόλου Ε' της Λωρραίνης, του Λουδοβίκου του Μπάντεν και του Ευγένιου της Σαβοΐας κατέληξαν σε διαπραγματεύσεις το 1699 (Συνθήκη του Κάρλοβιτς), που κόστισαν στην οθωμανική αυτοκρατορία την Ουγγαρία και άλλες περιοχές. Η υποχώρηση συνεχίστηκε με τους

¹⁷³ Βλ. ειδικότερα την περίοδο του 8^{ου} μ.Χ. αιώνα, με την εισβολή των Μαυριτανών στην Ισπανία (711 μ.Χ.)

¹⁷⁴ Βλ. περαιτέρω στο: Π. Σιούσιουρα & Δ. Δαλακλή, *Σύγχρονες Θαλλάσσιες Μεταφορές και το Φαινόμενο της Πειραιείας*, ό.π., σελ. XX.

Ρωσοτουρκικούς πολέμους κατά τον 18^ο αιώνα. Η μεν Αίγυπτος χάθηκε προσωρινά από τις ναπολεόντειες στρατιές αλλά η ελληνική επανάσταση του 1821, ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828-29 (βλ. Συνθήκη της Αδριανούπολης), και ο πόλεμος με τον Μεχμέτ Αλί της Αιγύπτου οδήγησαν στην περαιτέρω αποδυνάμωση του κράτους, στην απώλεια μέρους της Ελλάδας, την μετατροπή της Μολδαβίας και της Βλαχίας σε προτεκτοράτα της Ρωσίας, την ημιαυτονομία της Σερβίας και στην απώλεια εδαφών στον Καύκασο. Έγιναν προσπάθειες δραστικών μεταρρυθμίσεων στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τον Σελίμ Γ' και ιδίως από τον Μαχμούτ Β', αλλά φαίνεται πώς ήταν πλέον αργά. Κατά τον 19^ο αιώνα η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν πλέον γνωστή ως ο «Ασθενής της Ευρώπης» (βλ. και την ανάδειξη του όρου "Ανατολικό Ζήτημα"). Με μια σειρά συνθηκολογήσεων και διομολογήσεων από τον 16^ο έως τον 18^ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε βαθμιαία την οικονομική της ανεξαρτησία. Αν και θεωρητικά ήταν ανάμεσα στους νικητές του Κριμαϊκού πολέμου, οικονομικά εξαντλήθηκε. Η Συνθήκη του Παρισιού (1856) θα αναγνωρίσει την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά το γεγονός αυτό μάλλον επιβεβαιώνει την εξάρτησή της από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, παρά τα δικαιώματά της ως ευρωπαϊκής δύναμης. Η εξέγερση (1875) της Βοσνίας Ερζεγοβίνης προανήγγειλε τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78, στον οποίο η Οθωμανική αυτοκρατορία θα ηττηθεί παρά τη σθεναρή της αντίσταση. Η Ρουμανία (Βλαχία και Μολδαβία), η Σερβία και το Μαυροβούνιο ανακηρύχθηκαν πλήρως ανεξάρτητα κράτη, ενώ η Βοσνία και Ερζεγοβίνη πέρασε υπό αυστριακό έλεγχο.

Η ιστορία έχει καταγράψει πολλαπλώς το γεγονός ότι τα εδάφη που βρίσκονται στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου και αυτά που απαρτίζουν τα ενδότερα της Βαλκανικής Χερσονήσου αποτελούν ιδιαίτερα κρίσιμα γεωπολιτικά τρόπαια για τους γενικότερους σχεδιασμούς της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Είναι σαφές ότι η στρατηγική επιδίωξη της Ρωσίας -είτε ως Αυτοκρατορίας, είτε ως Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), είτε ως κράτος με δημοκρατικό πολίτευμα, μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού- για την απόκτηση πρόσβασης στις επονομαζόμενες θερμές θάλασσες είναι τόσο παλαιά όσο και η ίδια η ύπαρξη της. Υπενθυμίζεται ότι οι επονομαζόμενες κλασσικές γεωπολιτικές θεωρίες (βλ. Ratzel, Mackinder κ.λπ.) επικεντρώνονται στη στρατηγική σημασία της Ρωσίας, της «Καρδιάς» της «Παγκοσμίας Νήσου» κατά τον Mackinder. Αντικείμενο δε ιδιαίτερας έντονης διερεύνησης είναι η προοπτική η Ρωσία να γίνει η πρώτη παγκόσμια αυτοκρατορία, αν καταφέρει να επεκτείνει την επιρροή της στις ακτές της Ευρασίας, αποκτώντας έτσι ανεμπόδιστη πρόσβαση στις θερμές θάλασσες. Φυσικά, τούτο πρέπει να συνδυαστεί και με τη δημιουργία ισχυρών ναυτικών δυνάμεων. Η ζωτική σημασία της κυριαρχίας επί της Μαύρης Θάλασσας¹⁷⁵, μέσω του ελέγχου των Ανατολικών Βαλκανίων και των Στενών του Βοσπόρου, ήταν κατανοητή στους Ρώσους ήδη από το Μεσαίωνα: οι Ρως του Κιέβου είχαν δώσει σαφέστατα δείγματα των προθέσεών τους από το 968 μ.Χ., όταν κατόπιν πρόσκλησης του Βυζαντίου εισέβαλαν στην Βουλγαρία και, αφού τερμάτισαν νικηφόρα τον πόλεμο αντί να αποχωρήσουν θριαμβευτές και

¹⁷⁵ Επιπρόσθετα, ένα γεωγραφικό δεδομένο που αναδεικνύει περαιτέρω τη γεωπολιτική σημασία της Μαύρης Θάλασσας είναι το ότι η συγκεκριμένη θαλάσσια περιφέρεια αποτελεί τη φυσική γέφυρα μεταξύ της Βαλκανικής Χερσονήσου και των πέριξ του Καυκάσου περιοχών. Βλ. A. Petersen, «Regions in Between: Europe, NATO and the Geopolitics of Shifting Frontiers», *Turkish Policy Quarterly*, vol. 7, No. 2, 2008, σελ. 59.

να παραδώσουν τα εδάφη στην Αυτοκρατορία, επιχείρησαν να μεταφέρουν την πρωτεύουσα του κράτους τους στην κατακτημένη βουλγαρική πρωτεύουσα Πρεθολάβα. Η αντίδραση του Ιωάννη Τσιμισκή ήταν ωστόσο άμεση και δυναμική (971). Έτσι, η δυσμενής προς την Κωνσταντινούπολη εξέλιξη τελικά αποφεύχθηκε. Αλλά και στην συνέχεια, η δυνητική απειλή των Ρώσων να αποσπάσουν τον έλεγχο της Βαλκανικής και των περιοχών πέριξ της Μαύρης Θάλασσας από το Βυζάντιο, ήταν πλήρως αντιληπτή από κάθε Αυτοκράτορα. Μάλιστα, για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά ο κίνδυνος αυτός χρησιμοποιήθηκε ο «εκχριστιανισμός» (μια βαθύτατα πολιτική επιλογή καθεαυτή) του ρωσικού πριγκιπάτου, μέσω του οποίου η βυζαντινή πολιτική μηχανή εγκαθίδρυσε πολύ προσεκτικά έναν μηχανισμό ιδεολογικού-θρησκευτικού ελέγχου των Ρως¹⁷⁶. Διατήρησαν δε ως κόρη οφθαλμού το θέμα Χερσώνος, υπεράκτια κτήση στην Κριμαία, προκεχωρημένο παρατηρητήριο της αυτοκρατορίας.

Είναι σαφές ότι η Ρωσία κατέβαλε πολλαπλές και επίπονες προσπάθειες και βρέθηκε στην εξέλιξη του χρόνου να ελέγχει μία ιδιαίτερα εκτεταμένη εδαφική επικράτεια. Παρά όμως την εδαφική της απεραντοσύνη, είναι απομονωμένη από τα αλλά μεγάλα κέντρα των διεθνών εξελίξεων και τους θαλάσσιους άξονες, ενώ μόλις τον 19^ο αιώνα άρχισε να παίρνει τη θέση που της αναλογούσε στα γεωπολιτικά δρώμενα. Αντίθετα με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες είχε καθυστερημένη πολιτική ανάπτυξη, ενώ και οι αποστάσεις που τη χωρίζουν από την Ευρώπη είναι τεράστιες και τα λιμάνια της παραμένουν παγωμένα και ανενεργά κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Το δόγμα της εξωτερικής της πολιτικής παραμένει ίδιο από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου. Το ιστορικό παρελθόν της χώρας χαρακτηρίζεται από πολλούς ξένους εισβολείς (βλ. π.χ. τους Μογγόλους από την Ανατολή, ή τους Τεύτονες ιππότες από τη Δύση). Στόχος της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας στην χρονική περίοδο που συζητήθηκε προηγουμένως (και μεταγενέστερα) ήταν η προστασία της χώρας από ξένες δυνάμεις και είναι εμφανής η συνεχής προσπάθεια να αποκτήσει έξοδο σε θερμές θάλασσες. Η Ρωσία διαχρονικά προσπαθεί να πάρει τον έλεγχο της Μαύρης Θάλασσας και των Στενών. Προκειμένου μάλιστα να ενισχύσει τη ναυτοσύνη της δημιούργησε το λιμάνι του Βλαδιβοστόκ στον Ειρηνικό Ωκεανό, το οποίο φρόντισε να συνδέσει με την ενδοχώρα μέσω του υπερσιβηρικού σιδηροδρόμου¹⁷⁷.

Οι κλασσικές γεωπολιτικές θεωρήσεις και ιδιαίτερα ο Mackinder έχουν επισημάνει τον καταλυτικό ρόλο της Βαλκανικής Χερσονήσου ως ενδιάμεσο σταθμό προς τη παγκόσμια κυριαρχία. Επίσης, πίστευε ο Mackinder ότι η πατρίδα του, η Βρετανία, υπολειπόταν της χερσαίας δύναμης της Ρωσίας όσον αφορά την μελλοντική ισορροπία δυνάμεων¹⁷⁸. Στον Mackinder ανήκει η πατρότητα της θεωρίας της Heartland που επηρέασε βαθύτατα τη Γερμανική γεωπολιτική¹⁷⁹. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, τα εδάφη στα οποία είναι συγκεντρωμένοι οι φυσικοί πόροι που επιτρέπουν στον άνθρωπο να ζει και να δημιουργεί από αυτούς, αντιστοιχούν στην περιοχή που ορίζεται από τις πεδιάδες της Κεντρικής Ευρώπης και το Ανατολικό άκρο της

¹⁷⁶ Βλ. N. H. Baynes δε H. St. L. B. Moss, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, Oxford University Press, Oxford, 1962, καθώς και στο: C. A. Mango, *Byzantium, the Empire of New Rome*, Littlehampton Book Services Ltd, Littlehampton, 1988.

¹⁷⁷ Βλ. K. Branden & F. Shelley, *ό.π.*, σελ. 39-41.

¹⁷⁸ Βλ. H. Mackinder, «The Geographical Pivot of History», *Geographical Journal*, 1904, σελ.23 και του ίδιου *Britain and the British Seas*, Clarendon Press, Oxford, 1902.

¹⁷⁹ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 67-69.

Σιβηρίας¹⁸⁰. Οι έννοιες που χρησιμοποίησε αρχικά ο μεγάλος αυτός γεωπολιτικός επιστήμονας ήταν η «παγκόσμια νήσος» (η Ευρασία μαζί με την αφρικανική ήπειρο) και ο «Εστώρας», που τοποθετείται στην Κεντρική Ευρώπη. Σε μεταγενέστερα κείμενά του ονόμασε την αντίστοιχη περίπου περιοχή με αυτή του «Εστώρα» ως «Καρδιά της Γης» (heartland). Ο όρος αυτός περιλαμβάνει εδαφικές μάζες οι οποίες έχουν σημαντικό γεωγραφικό βάθος και ταυτόχρονα φυσική προστασία από τους πάγους του αρκτικού βορρά. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό τους είναι ότι έχουν εύκολη πρόσβαση σε διώρυγες και σημαντικά θαλάσσια στενά (που και τα δύο αποτελούν σημεία υψηλής συγκέντρωσης της θαλάσσιας κυκλοφορίας), οικονομικά εκμεταλλεύσιμους ποταμούς και βιομηχανικά ανεπτυγμένες περιοχές. Επομένως, υποστήριξε, εάν ένα κράτος ή μια συμμαχία κρατών (χερσαία δύναμη) κατορθώσει να ελέγξει το χώρο αυτό θα επηρεάσει σημαντικά την παγκόσμια πολιτική. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι διαχρονική επιδίωξη της Ρωσίας (μεγάλη χερσαία δύναμη) αποτελεί η έξοδος στις θερμές θάλασσες, με απώτερο στόχο την κατάκτηση της παγκόσμιας κυριαρχίας. Κάτι το οποίο, ο Mackinder θεωρούσε εφικτό δεδομένης της γεωγραφικής της θέσης, δεσποζουσας επί της Παγκόσμιας Νήσου, ευρισκόμενη πάνω στην Καρδιά της Γης. Ο Πολωνο-αμερικανός Zbigniew Brzezinski σε εποχή ρωσικής παρακμής 1991-2000, σκιαγράφησε την ιδέα μιας συνομοσπονδιακής Ρωσίας, άρα εύκολα ελέγξιμης.

Η σταθερή πτώση της αυτοκρατορίας των Οθωμανών εξάλλου θα αποτελούσε έναν κρίσιμο παράγοντα που θα κλόνιζε την ισορροπία μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων, στο μέτρο που κάθε Μεγάλη Δύναμη θα επιχειρούσε να εκμεταλλευτεί προς όφελος της το κενό εξουσίας που θα ανέκυπτε λόγω αυτής της πτώσης, από τα Βαλκάνια μέχρι τη Μέση Ανατολή¹⁸¹. Υπό αυτήν την προσέγγιση, το Ανατολικό Ζήτημα συναρτάται άμεσα με την αντιπαλότητα Μ. Βρετανίας και Γαλλίας με τη Ρωσία, η οποία βρισκόταν σε εξέλιξη κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα με αντικείμενο τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων και την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εφόσον η τελευταία, μέσω των Στενών, είχε τη δυνατότητα να αποκόπει τη ρωσική διέλευση στις θερμές θάλασσες¹⁸². Ιδίως η Μ. Βρετανία θα καταβάλει μεγάλες προσπάθειες -τόσο σε στρατιωτικό επίπεδο (π.χ. Πόλεμος Κριμαίας (1853-1856), όσο και σε επίπεδο μυστικής διπλωματίας- για τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο μέτρο που η τελευταία μπορούσε να λειτουργήσει ως ανάχωμα στη ρωσική κάθοδο στην Αν. Μεσόγειο, σύμφωνα με τα παραπάνω¹⁸³.

Δύο μεγάλες δυνάμεις έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον της γεωπολιτικής ανάλυσης, καθώς αυτές επιχειρήσαν να καταστούν οι κυρίαρχοι του υπό συζήτηση γεωγραφικού χώρου: η Γερμανία και η Ρωσία. Η Ρωσία, ευρισκόμενη στην «καρδιά»

¹⁸⁰ Βλ. A. Pearce (ed.), *Democratic Ideals and Reality: A Classic Work on Geography and World Power. H.J. Mackinder (With Additional Papers)*, Norton, New York 1962, σελ.403 επ.

¹⁸¹ Βλ. E. Driault, *La Question d'Orient*, F. Alcan, Paris, 1898. Βλ. επ. I. Λουκά, Γεωπολιτική του Αν. Ζητήματος και η Ελλάδα», *Γεωπολιτική*, τ. 6, Απρίλιος, 2000, σελ. 18. Τέλος, εκτενής ανάλυση περιέχεται στο: J. Marriott, *The Eastern Question, 4th Edition*, Clarendon Press, Oxford, 1967. Βλ. επίσης Zb.Brzezinski "The grand chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives, Basic Books, NY, 1998.

¹⁸² Βλ. M. Macmillan, *Paris 1919: Six Months that changed the World*, Random House, New York, 2003, σελ. 367.

¹⁸³ Βλ. J. Gaillard & A. Rowley, (μτφρ. Α. Σαλίμπα), *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Ηπείρου από το 1850 έως το τέλος του 20^{ου} Αιώνα*, I. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σελ.70.

της «Παγκόσμιας Νήσου», έχει κατά τον Mackinder τόσο μεγάλη γεωπολιτική αξία που, εφόσον επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της μέχρι τις ακτές της Ευρασίας, τότε θα καταστεί εφικτή η αξιοποίηση των τεράστιων πόρων της για τη ναυπήγηση στόλου και θα είναι ορατή η προοπτική της παγκόσμιας αυτοκρατορίας ... [Όμως] για να γίνει πραγματικότητα αυτό το σενάριο, θα πρέπει η Γερμανία να συμμαχήσει με τη Ρωσία. Τα ηπειρωτικά εδάφη της Ρωσίας, οι πέριξ της Βαλτικής και της Μαύρης Θάλασσας χώρες αποτελούν τη «Στρατηγική Καρδιά», που δίνει τη δυνατότητα στη χερσαία δύναμη που την κατέχει, αφενός να αποτρέπει οιαδήποτε εχθρική ενέργεια προερχόμενη από τη θάλασσα, αφετέρου να αξιοποιεί όλες τις οδούς χερσαίων μεταφορών με τρόπο που να ξεπερνά όλα τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των θαλάσσιων μεταφορών. Η πλέον γνωστή ρήση του Μακίντερ είναι η εξής: «Αυτός ο οποίος κυβερνά την Ανατολική Ευρώπη κυριαρχεί στην καρδιά της Γης (heartland). Αυτός ο οποίος κυβερνά στην καρδιά της Γης κυριαρχεί στην παγκόσμια νήσο. Αυτός ο οποίος κυβερνά την παγκόσμια νήσο κυριαρχεί στον κόσμο¹⁸⁴». Παρά την ισχυρή λογική της, η φράση δεν έχει επαληθευτεί.

Συναφώς με τα παραπάνω, ο ελλαδικός ηπειρωτικός κορμός και τα νησιά του Αιγαίου, αποτελούν βασικές στοχεύσεις για μία ηπειρωτική δύναμη προκειμένου να αποκτήσει αυτή την πολυπόθητη έξοδο σε θερμές θάλασσες και έτσι να αναβαθμιστεί σε διεκδικητή της παγκόσμιας κυριαρχίας. Αντιστοίχως, ιδιαίτερη σημασία για τις λεγόμενες θαλάσσιες (αγγλοσαξονικές) δυνάμεις, ώστε να επιτυγχάνουν μέσω της Ελλάδος την εμφιάλωση της Ρωσίας στον Εύξεινο. Η εμφάνιση της Ε.Ε. ως παράγοντος όχι μόνο οικονομικού αλλά και πολιτικού, έχει εισάγει μια νέα παράμετρο, στην ως άνω διεκδυστίνδα, η οποία κάνει το παιχνίδι, πλέον σύνθετο. Στο σημείο αυτό, οι επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής πρέπει να είναι πολύ προσεκτικές. Οι Μεγάλες Δυνάμεις διαχρονικά παρεμβαίνουν στην εξέλιξη των ελληνικών υποθέσεων. Οι χαρακτηρισμοί φίλος-αντίπαλος, σύμμαχος-εχθρός πρέπει να αποδίδονται με πολύ προσοχή και με στάθμιση των αντιστοιχών δεδομένων σε βάθος χρόνου.

¹⁸⁴ Βλ. H. J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Norton, New York, 1962, σελ. 150. Βλ. G. Chaliand & J. P. Rageau, *Strategic Atlas*, Penguin Books Ltd, Harmondsworth - UK, 1985, σελ. 20-25.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Από τα προηγηθέντα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έως τις Συνθήκες Ειρήνης και την Κοινωνία των Εθνών

Συμπληρώθηκε ήδη αιώνας από την εποχή που ολόκληρη η Ευρώπη ενεπλάκη στη μεγαλύτερη αιματοχυσία που είχε καταγράψει η ιστορία μέχρι τότε. Τον Αύγουστο του 1914 η Γερμανία κήρυξε πόλεμο εναντίον της Γαλλίας και της Ρωσίας βυθίζοντας στο σκοτάδι ολόκληρη την Ευρώπη, και πέραν αυτής. Εκατομμύρια άντρες στρατολογήθηκαν και οι συγκρούσεις έλαβαν από το 1917 υπερατλαντικό χαρακτήρα. Ο πόλεμος αυτός άφησε πίσω του εκατόμβες εκατομμυρίων θυμάτων, την Ευρώπη διαλυμένη, ενώ έθεσε παράλληλα σε δεινή δοκιμασία τις διεθνείς ισορροπίες. Καταλυτική συνέπεια ήταν ότι μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο διεθνής χάρτης επανασχεδιάστηκε και τα σύνορα των κρατών επαναπροσδιορίστηκαν. Οι Συνθήκες Ειρήνης, που επαγγέλθηκαν την αρμονική συνύπαρξη των λαών σε παγκόσμιο επίπεδο σε πλαίσιο που θα οριοθετούσαν οι αρχές της δημοκρατίας και της αυτοδιαθέσεως των λαών, έμελλε να αποτύχουν στην ρύθμιση των ζητημάτων που θα προέκυπταν μέσα από την εφαρμογή τους. Επιπλέον, η γηραιά ήπειρος έπαψε να έχει την ηγετική θέση στα παγκόσμια πράγματα, υπέρ την Ηνωμένων Πολιτειών.

1.1 Γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί στην Ευρώπη μέχρι την έκρηξη του Α'Π.Π.

Το γεωπολιτικό περιβάλλον στην Εγγύς Ανατολή 1878 - 1914

Η κατάσταση και η τύχη «του Μεγάλου Ασθενούς στον Βόσπορο» αποτελεί το επίκεντρο των γεωπολιτικών αναζητήσεων των μεγάλων δυτικών δυνάμεων και της Ρωσίας. Οφθαλμός και ομφαλός των πάντων, οράται η οθωμανική πρωτεύουσα, η Κωνσταντινούπολη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ειδικότερα δε η μείζων περιοχή της πρωτεύουσας με της προσβάσεις σε αυτήν, γίνεται όλο και περισσότερο αντικείμενο βλέψεων, κυρίως της Ρωσίας, και όλο και λιγότερο πηγή και αφετηρία δράσεων. Η μακρά περίοδος του Τανζιμάτ θα εκσυγχρονίσει επιδερμικά το κράτος, αλλά θα αποτελέσει εφιαλτήριο για μεγαλύτερη διείσδυση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου και έντασης του καθεστώτος των διομολογήσεων. Η Υψηλή Πύλη δεν εξακτινώνει δράσεις, όπως πριν δυο αιώνες, αλλά προσπαθεί να ελιχθεί ανάμεσα στις αλληλοσυγκρουόμενες διεκδικήσεις των Δυτικών. Αντί για δυναμικός παράγων των ευρασιατικών πραγμάτων, η Αυτοκρατορία γίνεται μέλο της έριδος και πεδίο ανταγωνισμών.

Αγγλία και Γαλλία, αλληλο-υποβλεπόμενες, επιδιώκουν να κρατούν την Ρωσία εμφιαλωμένη στον Ευξεινο, η τελευταία δια της Βουλγαρίας (αγνοώντας την Σερβία) επιδιώκει να φθάσει στο Αιγαίο και να εγκλωβίσει την Τσαριγκράντ (Κωνσταντινούπολη), ενώ η Γερμανία συμμαχεί ενεργά και αγωνίζεται να θωρακίσει την παραπαίουσα Αυτοκρατορία, αργοπορημένος αλλά υπερδρασστήριος παράγων στην οικονομική διείσδυση, κυρίως δια του σιδηροδρόμου Βερολίνου - Κωνσταντινούπολης - Βαγδάτης.

Επί μέρους γεωπολιτικές στοχεύσεις:

- Η Αυστρία-Ουγγαρία, ελέγχοντας την Βοσνία-Ερζεγοβίνη από το 1878 δια του διαδρόμου του Νόβι-Παζάρ, αναπτύσσει βλέψεις καθόδου μέσω της Κοιλάδας του Αξιού στην Θεσσαλονίκη.
- Γαλλία και Αγγλία διαγκωνίζονται οικονομικά επί της Αιγύπτου, γύρω από το εγχείρημα της Διώρυγας του Σουέζ. Την διελκυστίνδα, παρά το χρονικό προβάδισμα της Γαλλίας, κερδίζει τελικά η Βρετανία, έχοντας προηγουμένως εξασφαλίσει την κατοχή της Κύπρου.

Ωστόσο, απείρως μεγαλύτερης σημασίας για την τύχη των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είναι δυο άλλες εξελίξεις:

α) η Αγγλία, βαθμηδόν, εγκαταλείπει το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αφού έχει ανοίξει και διασφαλίσει τον δια της Μεσογείου δρόμο προς τις Ινδίες, έχει συνδιαλλαγεί με τη Ρωσία σχετικά με την Περσία (1907), και ελέγξει τα πετρελαιοφόρα πριγκιπάτα του Περσικού Κόλπου (πρώην οθωμανικά εδάφη), οι πόροι των οποίων θα εξασφάλιζαν την λειτουργία του πετρελαιοκίνητου, οσημέραι, βρετανικού στόλου.

β) η με μήλο της έριδος την Σερβία, επανάληψη του ανταγωνισμού της Αυστρο-Ουγγαρίας με την τσαρική Ρωσία στα Βαλκάνια, που παροξύνθηκε με την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στο στέμμα των Αψβούργων (1908).

Η ισορροπία στα Βαλκάνια, από την επαύριο του Κριμαϊκού Πολέμου μέχρι, κατά βάσιν, την Συνθήκη του Βερολίνου (άνοιξη 1878) αλλά, οριστικά, την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, εδραζόταν σε μία εθθραυστη συναντίληψη Ρωσίας και Αυστροουγγαρίας, ως προέκταση της ισχύος του «Συμφώνου των Τριών Αυτοκρατόρων», ήτοι και της Πρωσίας (Dreikaiserabkommen, 1873). Πρώτο σοβαρό κλονισμό του αραβουργήματος αυτού της διπλωματικής δεξιότητας του καγκελάρου της Γερμανικής Αυτοκρατορίας Otto von Bismarck απετέλεσε ακριβώς η αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (1877) με εκείνη του Βερολίνου (1878) και η συρρίκνωση των κερδών και της θέσης της Ρωσίας.

Η βαλκανική κρίση, η οποία σφραγίσθηκε με την Συνθήκη του Βερολίνου, αντιπροσωπεύει ένα σημείο καμπής στην ευρωπαϊκή όσο και στην βαλκανική ιστορία. Για την Ευρώπη σήμαινε την ουσιαστική αδρανοποίηση του Dreikaiserabkommen. Αυτή με τη σειρά της σήμαινε, α) την αναβίωση και ενίσχυση της αυστρο-ρωσικής αντιπαράθεσης στα Βαλκάνια, η οποία ξεκίνησε με τον Πόλεμο της Κριμαίας¹⁸⁵, β) σημαίνει ακόμη την επανεμφάνιση της Βρετανίας ως ενεργού παράγοντα στις ευρωπαϊκές υποθέσεις, μετά τα χρόνια της απομόνωσης υπό τον Γλάδσωνα¹⁸⁶.

Το 1908, η προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστρία, καρπός της παρεξήγησης δυο υπερφιλόδοξων ανδρών, των Υπουργών Εξωτερικών Αυστρίας και

¹⁸⁵ Λόγω της «αχαριστίας» της Βιέννης έναντι της Αγίας Πετρούπολης, καθώς ο Τσάρος Νικόλαος Α' είχε συνδράμει τους Αψβούργους στην κατάπνιξη της συγγρικής επανάστασης του 1848-49. Η επακολουθήσασα Dreikaiserbund, Δεσμός των τριών αυτοκρατόρων 1881, υπήρξε προσπάθεια του Bismarck να τάμει τις αντιθέσεις και να εξισορροπήσει τα συμφέροντα Αυστροουγγαρίας και Ρωσίας στα Βαλκάνια, αλλά σταδιακά ατρόφησε το 1887, και κατέρρευσε με όλο το σύστημα Bismarck, μετά την αποχώρηση του Πρώσου από την καγκελαρία το 1890.

¹⁸⁶ Λ.Ι. Σταυριανού «Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά», ελληνική μετάφραση, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ.749.

Ρωσίας, Aerial και Izwolski, δυναμίτισε οριστικά κάθε προσπάθεια συνεννόησης, αν μη και επικοινωνίας μεταξύ των δυο αυτοκρατοριών. Ταυτόχρονα, οδήγησε την απογοητευμένη Σερβία, η οποία βρέθηκε χωρίς άλλες επιλογές, στην αγκάλη της Ρωσίας.

Οι ψυχολογικές βάσεις της βαλκανικής συμμαχίας του 1912, έργο - σε κάποιο βαθμό - της ρωσικής διπλωματίας, τέθηκαν ακριβώς με το διεθνές πραξικόπημα της ενσωματώσεως της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην Αύστρο-Ουγγαρία. Το ίδιο ισχυρά, συνέβαλαν στην παραγωγή του αποτελέσματος αυτού, οι απογοητεύσεις που προκλήθηκαν από την νέο-τουρκική επανάσταση, η οποία εμφανισθείσα αρχικά με το προσώπιο της «συναδέλφωσης των λαών», γρήγορα αποδύθηκε σε μια εκστρατεία τουρκοποίησης.

Σειρά γεγονότων πριν το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου, θα προετοιμάζαν την έλευσή του.

Η αποικιοκρατία βρίσκεται στην κορύφωση της την εποχή 1870-1914. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η «βιομηχανική επανάσταση στις ευρωπαϊκές χώρες θα εντείνει τις ανάγκες για πρώτες ύλες και πολύτιμα αγαθά, ενώ παράλληλα θα πυροδοτήσει ιδεολογίες ιμπεριαλιστικού χαρακτήρα και πολλαπλές συγκρούσεις τόσο σε εσωτερικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ωστόσο, πίσω από τα εμπορικοοικονομικά κίνητρα υποβόσκει σταθερά η τάση καθεμιά από τις μεγάλες δυνάμεις να νικήσει τη μάχη με τον εαυτό της, να κερδίσει μερίδιο στην πίτα της δηλαδή να επιτύχει το όραμα της παγκόσμιας κυριαρχίας. Οι αποικίες είναι το μέσο όχι μόνον οικονομικής, πολιτικής και γεωγραφικής επέκτασης, αλλά αποτελούν επιπλέον μηχανισμό πολιτισμικής εξάπλωσης, μετάδοσης ιδεών, θρησκείας και ιδεολογίας. Οι ευρωπαϊκές χώρες, επιδιώκουν να αποκτήσουν όσο το δυνατό περισσότερες αποικίες για να διευρύνουν την ισχύ τους, δηλαδή όλα αυτά τα μέσα που θα επιτρέψουν την θωράκιση διασφάλιση της κυριαρχίας τους και την ευόδωση των εθνικών τους σκοπών, πίσω στην Ευρώπη.¹⁸⁷

Ολόκληρη η ιστορία των αποικισμών θεμελιώνεται πάνω στη θεωρία ισχύος. Η ισορροπία ισχύος επιβάλλει τον τρόπο οργάνωσης του διεθνούς συστήματος με τρόπο τέτοιο, ώστε οποιαδήποτε αύξηση της ισχύος μιας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, να αντισταθμίζεται από παράλληλη και ισότοπη αύξηση της ισχύος και των υπολοίπων, με απώτερο στόχο την αποφυγή της επιβολής ενός μονοπολικού μοντέλου στην κυριαρχία του πλανήτη. Με βάση αυτή την αντίληψη αναπόδραστα η υπερεκτίμηση της ισχύος μιας ανερχόμενης δύναμης ή η λανθασμένη αξιολόγηση των αντίρροπων δυνάμεων που την ανταγωνίζονται, μπορεί να επηρεάσει, ή ακόμα και να ανατρέψει την ισορροπία ισχύος. Αυτή η επαπειλούμενη ανατροπή θα κινητοποιήσει τα κράτη που θεωρούν ότι πλήττονται, με αποτέλεσμα αυτά να προβούν σε διορθωτικές ενέργειες, προκειμένου να αποκατασταθεί η ισορροπία. Γίνεται εύκολα αντιληπτό, λοιπόν, ότι η ισορροπία υπάρχει, όσο οι δυνάμεις είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται τις συντεταγμένες της και το βαθμό στον οποίο επηρεάζουν και επηρεάζονται από αυτήν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση της Γερμανίας, που θα εκτεθεί

¹⁸⁷ Γενικότερα για την αποικιοκρατία των ευρωπαϊκών κρατών της εποχής βλ. Κ. Ράπτη, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 1999 και Nolte Hans Heinrich, «Το παγκόσμιας εμβέλειας σύστημα της Ευρώπης» στο *Οι Ευρωπαίοι: Αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Αναγέννηση*, (επιμ.) Αρβελέρ Ελένη και Aymard Maurice, Β' Έκδοση, τ Β, Σαββάλας, Αθήνα, 2003, ως επίσης το υπό Wolf. Mommsen *Ιμπεριαλισμός. Οι πνευματικές, πολιτικές, οικονομικές ρίζες του*, ελληνική έκδοση, Πολύτροπον, Αθήνα, 2007.

αναλυτικότερα παρακάτω. Η πολιτική της χώρας αυτής διαποτιζεται από την αντίληψη ότι καθώς η δύναμή και οι ανάγκες της είναι αναλογικά ανώτερες από την εδαφική της έκταση, θα πρέπει να αναζητήσει τρόπους επέκτασης.¹⁸⁸

Το τέλος του 19^{ου} αιώνα βρίσκει, λοιπόν, τις ευρωπαϊκές χώρες σε ένα διαρκές «κυνήγι θησαυρού». Στην περίπτωση της Αφρικής γίνεται λόγος για *scramble for African*. Καθώς το κλίμα είναι τέτοιο, στα μέσα του Νοέμβρη του 1884 συγκλήθηκε η Διάσκεψη του Βερολίνου υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Διευθυντηρίου.¹⁸⁹ Ύψιστος στόχος των Μεγάλων Δυνάμεων και αιτία της σύγκλησης του συμβουλίου ήταν η επίλυση των ζητημάτων που αφορούσαν τα συμφέροντα στις αφρικανικές και ασιατικές αποικίες. Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων μηνών του συνεδρίου, κορυφαίοι διπλωμάτες του δυτικού κόσμου καθόρισαν το μέλλον ολόκληρης της Αφρικής, διαιρώντας την σε ζώνες επιρροής και καταρτίζοντας τα σύνορα με βάση τα εκάστοτε συμφέροντα. Έτσι, η τύχη της ηπείρου αφέθηκε στην ευρωπαϊκή γεωπολιτική. Καθορίστηκε, επιπλέον, η αρχή της ελευθεροπλοΐας για μεγάλους πλωτούς ποταμούς της Αφρικής, τον Νίγηρα και τον Κόνγκο.¹⁹⁰ Οι ποταμοί αυτοί, εκτός από τη σημασία που είχαν λόγω του μήκους τους, ήταν ιδιαίτερα προσοδοφόροι στις χώρες της Αφρικής καθώς εξυπηρετούσαν τις εμπορικές διαδικασίες. Στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων της Διάσκεψης του Βερολίνου κάθε κράτος εξέφραζε τις προθέσεις του για εκπολιτισμό και εξευρωπαϊσμό των βάρβαρων Αφρικανών από τον λευκό άνθρωπο.¹⁹¹ Η εξημέρωση των «αγρίων λαών» της ανατολής και του νότου, άλλωστε, υπήρξε πάντα το επιχείρημα των μεγάλων και ισχυρών δυνάμεων για να αιτιολογήσουν τις, συχνά βίαιες, κατακτητικές πρακτικές τους.¹⁹²

Όπως ήταν αναμενόμενο, αυτή η συμφωνία των δυτικών κρατών μόνο προσωρινά κατάφερε να γαληνέψει τα ταραγμένα ύδατα των ευρωπαϊκών συμφερόντων. Το καθεστώς υποδούλωσης και η εκμετάλλευση των λαών αργά ή γρήγορα θα έδιναν τροφή σε νέους ανταγωνισμούς, καθώς αύξουσα επιρροή στις αποικίες, ενέτεινε παράλληλα την επιθυμία για παγκόσμια κυριαρχία. Καμμία ευρωπαϊκή δύναμη δεν παραμένει αδιάφορη μπροστά σε μία τέτοια φιλοδοξία. Αγγλία, Γαλλία, η αργοπορημένη Γερμανία ακόμη και Ιταλία καλλιεργούν οράματα προβολής και

¹⁸⁸ Βλ. J. Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 25 επ. Βλ. επίσης εκτενώς P. Kennedy, *“The rise and fall of the great powers”*, N.Y., Random House, Vintage Ed, 1989.

¹⁸⁹ Βλ. J. Gaillard & A. Rowley, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Από το 1850 έως το τέλος του 20ού Αιώνα*, μτφρ. Α. Σαλίμπα, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σελ.223-233.

¹⁹⁰ Βλ. Γ. Ζωτιάδη, *Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία των Νεότερων Χρόνων*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1970, σελ. 174-177. Βλ. επίσης K.J. Holsti, *International Politics: A framework for analysis*, Englewood Cliffs, N.J.:Prentice- Hall, 1967.

¹⁹¹ Εκτενέστερα για την αντιμετώπιση των ανατολικών λαών από τους δυτικούς βλ. Edward W. Said, *Orientalism*, Routledge and Kegan Paul Ltd, London, 1978, του ίδιου *Culture and Imperialism*, Vintage, New York, 1993. Στην ανάλυση του Said, υποστηρίζεται ότι η Δύση ανέπτυξε συστηματικά την ιδέα ότι η δυτική κοινωνία έχει αναπτυχθεί, ορθολογική, ευέλικτη, και ανώτερη, σε σχέση με άλλες κοινωνίες εκτός της Δύσης, εθελουφλώντας συχνά σε τυχόν λάθη και τα αδιέξοδα.

¹⁹² Βλ. ακόμη Subrahmanyam Sanjay, «Τα στάδια της κατάκτησης των θαλασσών» στο *Οι Ευρωπαίοι: Αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Αναγέννηση*, (επιμ.) Αρβελέρ Ελένη και Aymard Maurice, Β' Έκδοση, τ Β, Σαββάλας, Αθήνα, 2003 και Williams Glyn, «Η περιπέτεια του Ειρηνικού» στο *Παγκόσμια Ιστορία*, τ 15, (επιμ.) Χ. Μπουλωτής, (μτφρ.) Δ. Θεοδωρακάτος, Κ. Καπόπουλος, Αθήνα, 1992.

παγκόσμιας επιβολής, ενώ η Ρωσία αφού έχει ήδη εγκατασταθεί στην Κεντρική Ασία, το 1868 πούλησε την Αλάσκα στις ΗΠΑ αντί 7.200.000 δολλαρίων.

Η εποχή αυτή βρίσκει τη Γερμανία σε μία κατάσταση ευφορίας που προκαλείται από τη ραγδαία εξέλιξη της βιομηχανίας της. Η εκρηκτική ανάπτυξη της γερμανικής οικονομίας, όπως ήταν επόμενο, γέννησε ανταγωνισμό με τη Μ. Βρετανία, η οποία μέχρι τότε αποτελούσε «τη μητέρα των βιομηχανικών εθνών», αλλά και τη βασίλισσα της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ναυτιλίας.¹⁹³ Η ναυτική ισχύς είναι σημαντικό εργαλείο της πολιτικής της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, καθώς αυτή ευνοεί το εμπόριο και κατ' ακολουθία την συνολική ανάπτυξη της οικονομίας, ενώ παράλληλα μπορεί να ανοίξει το δρόμο για την παγκόσμια κυριαρχία, δεδομένου ότι επιτρέπει τον έλεγχο των μεταφορών σε ένα μεγάλο υδάτινο εύρος. Η γεωπολιτική της εποχής ήταν σε θέση να αντιληφθεί τη σημασία της ναυτικής ισχύος εν γένει.

Οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής, δεν περίμεναν τα πρωτοποριακά έργα των Α. Mahan "The influence of Sea Power upon History 1660-1783" (1890) και Η. Mackinder "The Geographical Pivot of History" (1904) (βλ. παραπάνω), για να ενσωματώσουν τις θεωρίες τους στην πολιτική τους. Άλλωστε, σε σημαντικό βαθμό, τα μελετήματα αυτά, αποτελούν επιστημονική προβολή της ήδη τότε διαμορφούμενης παγκόσμιας και περιφερειακής πραγματικότητας.¹⁹⁴

Οι δύο αυτές δυνάμεις, η Γερμανία και η Βρετανία, ήταν επί της ουσίας οι κεντρικοί πόλοι του Μεγάλου Πολέμου που θα ακολουθούσε. Η Γερμανική Αυτοκρατορία πλέον διεκδικούσε την κυριαρχία των διεθνών αγορών, κάτι που, όπως είναι λογικό, δεν επρόκειτο να αφήσει την Αγγλία αδιάφορη. Πέρα, όμως, από τις οικονομικές της φιλοδοξίες, από το 1871 που δημιουργήθηκε η Γερμανική Αυτοκρατορία (Ράιχ), η Γερμανία ταυτίστηκε με μια πολιτική εθνικισμού. Ο γερμανικός χώρος πριν τη δημιουργία του Ράιχ, ήταν κατακερματισμένος σε 25 κρατίδια, ενώ επί των ημερών του καγκελαρίου Bismarck η Γερμανία διεξήγαγε τρεις πολέμους για να επιτύχει την εδαφική της ολοκλήρωση (Πόλεμοι της Πρωσίας εναντίον της Δανίας, της Αυστρίας και της Γαλλίας). Η γερμανική πολιτική στο ξεκίνημα του 20^{ου} αιώνα ήταν, αναμφίβολα, πολιτική επεκτατική και το μονοπάτι που ανοίχτηκε πρώτο για το πέρασμα προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν εκείνο που οδηγούσε προς την Ανατολή (Drang nach Osten). Αυτό σημαίνει πως στην πολιτική σκέψη της ηγεσίας της Γερμανίας, δύο μεγάλες αυτοκρατορίες, η Οθωμανική και η Ρωσική, έλαβαν ιδιαίτερη σημασία στην προσπάθεια να προσαρμοσθεί η πολιτική τους έτσι, ώστε να εξυπηρετούνται τα γερμανικά συμφέροντά.¹⁹⁵

Κατά τα έτη από το 1864 μέχρι το 1870 και από το 1900 μέχρι το 1945, η Γερμανία ήταν αποφασισμένη να μεταβάλει την ευρωπαϊκή ισορροπία ισχύος, με εργαλείο την

¹⁹³ M. Ferro, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918*, μτφρ. Τζ. Κατσιλιέρη, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ.51 κ.ε. Βλ. ακόμη αναλυτικά Β. Russel, *Power: A New Social Analysis*, George Allen & Unwin, London, 1938.

¹⁹⁴ Είναι η εποχή κατά την οποία η μικρή Ελλάδα παρά το φάσμα της χρεωκοπίας, που τελικά δεν απεφεύχθη, έσπευδε να προμηθευτεί επί Χαρ Τρικούπη, τα θωρηκτά Ύδρα, Σπέτσες, Ψαρά (1892). Ως φαίνεται, η επιταγή του Θουκυδίδη «Μέγα γαρ το της θαλάσσης κράτος» (Ιστοριών Α, 143) δεν είχε λησμονηθεί

¹⁹⁵ Βλ. Π. Σιούσιουρα, *Γεωπολιτική και Ζωτικός Χώρος. Η μικρασιατική εκστρατεία και ο ανταγωνισμός των Μ. Δυνάμεων*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012, σελ 101 επ. Βλ. ακόμη εκτενώς Η. J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, Knopf, New York, 1978, όπως επίσης και Ι.Θ. Μάζης, *Φρειδερίκος Ράσελ: Ο Ζωτικός Χώρος*, Προσκήνιο-Σιδεράτος, Αθήνα, 2002.

στρατιωτικής δύναμη που έχτιζε. Στη διάρκεια αυτών των ετών ενεπλάκη σε μεγάλο αριθμό κρίσεων και πολέμων, και έφτασε στο σημείο να προσπαθήσει δύο φορές να κυριαρχήσει στην Ευρώπη κατά τον 20ό αιώνα (Α' και Β' Παγκόσμιος Πόλεμος). Στο μεσοδιάστημα ανάμεσα στο 1870 και το 1900, η Γερμανία ενδιαφερόταν, βασικά, να διατηρήσει και ηπιώς να εμπεδώσει τη θέση της ως της κεντρικής ηπειρωτικής δύναμης και όχι να ανατρέψει ριζικά την ισορροπία ισχύος. Η αιτία της μετριοπαθούς συμπεριφοράς της κατά τα τέλη του 19ου αιώνα ήταν, κυρίως η κυριαρχία του μετρημένου και ορθολογιστή Μπίσμαρκ και η δύναμη της πολιτικής κληρονομιάς του. Δεν είχε σίγουρα τη δυνατότητα να αναμετρηθεί με την κυρίαρχη των θαλασσών Μεγάλη Βρετανία.¹⁹⁶

Η επιθετική συμπεριφορά της Γερμανίας στην εξωτερική της πολιτική κατευθυνόταν κυρίως από στρατηγικούς υπολογισμούς. Η χώρα αυτή ανησυχούσε υπερβαλλόντως ότι περικυκλωνόταν από εχθρικές δυνάμεις, διακατεχομένη από μια νευρωτική αντίληψη περί ασφαλείας.¹⁹⁷

Η ασφάλεια ήταν πάντοτε φλέγον ζήτημα για τη Γερμανία λόγω της γεωγραφίας της. Μια χώρα που βρίσκεται στο κέντρο της Ευρώπης, με ελάχιστα φυσικά αμυντικά εμπόδια είτε στην ανατολική είτε στη δυτική της πλευρά, αυτόματα καθίσταται τρωτή σε οποιαδήποτε εισβολή επιχειρηθεί εναντίον της. Κατά συνέπεια, οι Γερμανοί ηγέτες πάντοτε είχαν τεταμένη την προσοχή τους για τυχόν ευκαιρίες απόκτησης ισχύος και ενίσχυσης των προοπτικών της χώρας τους για επιβίωση. Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι και άλλοι παράγοντες επηρέαζαν τη γερμανική εξωτερική πολιτική. Ένα παράδειγμα που αξίζει να μελετηθεί είναι η γερμανική συμπεριφορά απέναντι στα πέριξ κράτη, όταν καθήκοντα Καγκελαρίου (Reichskanzler) ασκούσε ο Όττο φον Μπίσμαρκ. Παρ' ότι ο Μπίσμαρκ γενικά θεωρούνταν ως ένας ικανός και επιδέξιος εφαρμοστής της Realpolitik (της διπλωματικής δηλαδή πρακτικής που βασίζεται στον πραγματισμό και τους υλικούς παράγοντες, παρά σε θεωρητικά και ηθικά ιδεολογήματα), το κίνητρο του όταν ξεκινούσε και επιτύχανε τη νίκη στους πολέμους του 1864, 1866 και 1870-71 δεν ήταν αποκλειστικά και μόνο να διασφαλίσει την επιβίωση της χώρας. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο εθνικισμός, έκγονος εν μέρει του γερμανικού ιδεαλισμού και ρωμαντισμού. Ειδικότερα, ο Μπίσμαρκ, όχι μόνο επεδίωκε να επεκτείνει τα σύνορα της Πρωσίας ώστε να την καταστήσει ασφαλέστερη, αλλά ήταν επίσης αποφασισμένος να δημιουργήσει ένα ενοποιημένο γερμανικό κράτος.¹⁹⁸

Στην πραγματικότητα, η γερμανική αυτοκρατορία δεν έκανε κάτι πρωτόγνωρο. Κάθε μεγάλη δύναμη προσπαθεί να διασφαλίσει την ισχύ της και να επωφεληθεί από αυτήν, επεκτείνοντας όσο μπορεί την επιρροή της. Λογική συνέχεια της πολιτικής αυτής σκέψης είναι ο περιορισμός, η υποταγή των αντίπαλων δυνάμεων που πρέπει να βγουν από το «παιχνίδι», προτού καταφέρουν να ισχυροποιηθούν. Το πλέγμα των σχέσεων των ευρωπαϊκών χωρών είχε διαμορφωθεί ως εξής: Η Γαλλία και η Ρωσία

¹⁹⁶ Π. Σιούσιουρα *ο.π.*, σελ. 102 επ.

¹⁹⁷ Herfried Münkler, «Vom Nutzen und Nachteil Geopolitischen Denkens», στο www.faustkultur.de, Φεβρουάριος 2015.

¹⁹⁸ Περισσότερα για τις πολιτικές επιδιώξεις του Μπίσμαρκ στον S.Haffner, s., *Von Bismark zu Hitler*, München: Droemer Knauer, 2001. Επίσης, Michael Stürmer, *Bismarck. Die Grenzen der Politik.*, Piper, Μόναχο, 1987.

ήταν οι δύο κυριότεροι αντίπαλοι της Γερμανίας από το 1862 μέχρι το 1945, παρ' ότι υπήρξαν περίοδοι κατά τις οποίες οι ρωσογερμανικές σχέσεις ήταν φιλικές.¹⁹⁹

Αντίθετα, οι γαλλογερμανικές σχέσεις καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου ήταν κακές. Με το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία διατηρούσε, σε λογικά πλαίσια, καλές σχέσεις πριν το 1900. Οι σχέσεις αυτές κλονίστηκαν κατά την έναρξη του 20ου αιώνα, λόγω του ανταγωνισμού στους ναυτικούς εξοπλισμούς²⁰⁰ με αποτέλεσμα όλες οι χώρες που αναφέρθηκαν να πολεμήσουν εναντίον της Γερμανίας και στους δύο παγκόσμιους πολέμους. Η Αυστροουγγαρία, από την άλλη, ήταν άσπονδος αντίπαλος της Γερμανίας κατά τα πρώτα χρόνια του Μπίσμαρκ στην καγκελαρία, αλλά το 1879 τα δύο κράτη υπέγραψαν συμμαχία και παρέμειναν άρρηκτα συνδεδεμένα (Nieberlungentreue) μέχρι τη διάλυση της αυτοκρατορίας των Αψβούργων το 1918. Επιπλέον, οι σχέσεις μεταξύ Ιταλίας και Γερμανίας ήταν σε γενικές γραμμές καλές από το 1862 μέχρι το 1945, παρ' ότι η Ιταλία εγκαταλείποντας την Τριπλή Συμμαχία τον Μάιο 1915, πολέμησε εναντίον της Γερμανίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τέλος, πολέμησαν εναντίον της Γερμανίας και στους δύο παγκόσμιους πολέμους, αλλά, αν εξαιρεθεί το γεγονός αυτό, δεν σημειώθηκε υπαρξιακός ανταγωνισμός μεταξύ τους κατά τις οκτώ αυτές δεκαετίες.²⁰¹

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η Μ. Βρετανία δεν αποτελεί απλώς έναν οικονομικό αντίπαλο της Γερμανίας που προέκυψε ως απόρροια της βιομηχανικής ανάπτυξης. Από την εποχή των πρώτων αποικιακών κατακτήσεων, η βρετανική αυτοκρατορία επέβαλε με κάθε τρόπο την παρουσία της, θέτοντας υπό τον έλεγχο της διάφορα στρατηγικά σημεία όπως είναι το Γιβραλτάρ, η Μάλτα, η Κύπρος και άλλα. Η αποικιοκρατική ισχύς της εκτεινόταν σε όλες τις ηπείρους, ενώ η ναυτική της δύναμη υπήρξε ανυπέρβλητη. Σύμφωνα με τη γεωπολιτική θεωρία του Mahan, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ναυτική ισχύς της Βρετανίας μπορούσε να εξυπηρετήσει επεκτατικά συμφέροντα και επιδιώξεις παγκόσμιας κυριαρχίας, καθώς μέσω της θαλάσσιας οδού ήταν δυνατό να προστατευθεί το εμπόριο, διευκολύνονταν οι μεταφορές και μπορούσε να επιτευχθεί ο έλεγχος της διεθνούς οικονομίας που είχε, με τη σειρά του, άλλα πλεονεκτήματα. Τη ναυτική της ισχύ η Βρετανία επρόκειτο να εκμεταλλευτεί στο έπακρο, όταν μάλιστα οι καταστάσεις θα άρχιζαν να δυσκολεύουν, με την κήρυξη του Μεγάλου Πολέμου. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι ο κατά θάλασσα αγώνας ήταν και η αφορμή και το μέσο της Μ. Βρετανίας να συμπαρασύρει

¹⁹⁹ Τα πράγματα είναι λιγότερο γραμμικά ως προς την σχέση Γερμανίας-Ρωσίας, καθώς μεσολάβησαν σοβαρές περίοδοι όταν κυριαρχούσε στο Βερολίνο η αρχή της φυσικής συνεννόησης με την Ρωσία: Dreikaiserbund, αλλά και Συνθήκη του Ραπάλλο (1922). Την συνεννόηση Γερμανίας-Ρωσίας, υποστήριξαν, μεταξύ άλλων, ο μυστικοσύμβουλος του Τσάρου Νικολάου Β' Pyotr Durnovo (Memorandum Φεβρουαρίου 1914), ως γνωστόν δε ο Karl Haushofer (1869-1946) από γερμανικής πλευράς.

²⁰⁰ Ήδη από το 1897, ο ναύαρχος Tirpitz, Υφυπουργός τότε στο ReichsMarine-Amt με Υπόμνημα στον Γουλιέλμο Β' προωθούσε την ναυπήγηση στόλου, ίσου του αγγλικού, με αντί βρετανική κατεύθυνση. Βλέπε υπό Paul Kennedy, "Strategic Aspects of the Anglo-German Naval Race" στο δικό του «Strategy and Diplomacy, 1870-1945», London, Fontana Press, 1989, σελ.129-160.

²⁰¹ Για την Αμερική των ετών 1860-1940 βλ. Kenneth M. Stampp, *The Area of Reconstruction: America after the civil war, 1865-1877*, London: Eyre & Spottiswoode, 1965. Γενικότερα, για τις χώρες που ενεπλάκησαν στον πόλεμο βλ. J.A. S. Grenville, *A history of the world from the 20th to the 21st century*, Abington: Routledge, 2005. Ωστόσο σταθερή παράμετρος της πολιτικής των ΗΠΑ, είναι η έγερση εμποδίων στην προσέγγιση Γερμανίας-Ρωσίας (εφιάλτης του Mackinder).

στον πόλεμο τις ΗΠΑ, των οποίων η συμμετοχή υπήρξε καθοριστική ως προς την έκβαση του πολέμου και τη μετέπειτα επιρροή τους στον ευρωπαϊκό κόσμο.²⁰²

Η Μ. Βρετανία διέθετε τον μεγαλύτερο στόλο, είχε όμως μικρές χερσαίες δυνάμεις, σε αντίθεση με τη Ρωσία και την Γερμανία. Για το λόγο αυτό οι επιδιώξεις της Αγγλίας στον χερσαίο ευρωπαϊκό κόσμο του 19^{ου} αιώνα αφορούν κυρίως την παρεμπόδιση της ρωσικής διεξόδου στην Ανατολική Μεσόγειο, τούτο δε ήταν το κυρίαρχο κίνητρο στις απόπειρές της να διασώσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία από την πτώση. Πιο συγκεκριμένα, ελέγχοντας Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων η Τουρκία έχει τη δυνατότητα να εμποδίζει τη Ρωσία να επικοινωνεί με τις θερμές θάλασσες. Με τον ίδιο τρόπο, η βρετανική πολιτική θα σταθεί εναντίον σε οποιαδήποτε ενοποίηση του χώρου της Ρωσίας με την Γερμανία, η οποία θα σήμαινε την επιτυχία των γερμανικών επεκτατικών σκοπιμοτήτων. Από τη μεριά της η Γερμανία θεώρησε ότι έπρεπε πάση θυσία να ανακόψει τη ναυτική δύναμη της Βρετανίας και, για το λόγο αυτό, όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ανακήρυξε ως πολεμική ζώνη όλα τα ύδατα που την έβρεχαν.²⁰³

Οι συνθήκες αυτές έθεσαν επί τάπητος ένα επιπλέον ζήτημα που απασχόλησε τους γεωπολιτικούς αναλυτές την εποχή εκείνη. Δεν ήταν άλλο από το ζήτημα της αμφιρρεπούς σχέσης ανάμεσα στις χερσαίες και τις ναυτικές δυνάμεις. Στην θεωρία του Mackinder²⁰⁴ και ο ζυγός εμφανώς γέρνει προς τη μεριά των ηπειρωτικών δυνάμεων, ενώ ο Ratzel συνειδητοποιεί επιπλέον ότι η παγκόσμια κυριαρχία προϋποθέτει την ύπαρξη και των δύο αυτών παραγόντων²⁰⁵. Παρόμοια είναι και η προσέγγιση του Mahan²⁰⁶ σχετικά με την υπεροχή των θαλάσσιων δυνάμεων μέσω της συνεχούς παρουσίας και του ελέγχου στην υδάτινη ζώνη ενδιαφέροντος. Υπάρχουν κείμενα, που μαρτυρούν ότι στην πολιτική σκέψη του Γερμανού Αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β΄, η θεωρία του Mahan κατείχε κεντρική θέση και ήταν εκείνη που, υπό την υπηρεσία του ναυάρχου Tirpitz, τον ώθησε στη ναυπήγηση ενός δυνατού στόλου παρά το γεγονός ότι η χώρα του ούτε ναυτική παράδοση διέθετε, ούτε από την γεωγραφία ευνοείτο.

1.1.1. Ναυτικοί αποκλεισμοί

Ως αποτέλεσμα αυτού, το μονοπάτι που ανοιγόταν για την ευόδωση των σκοπών της γερμανικής πολιτικής ήταν άμεσα συνδεδεμένο με την μεταβολή των ήδη διαμορφωμένων συνθηκών στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια πραγματικότητα.²⁰⁷ Στο

²⁰² Βλ. Π. Σιούσιουρα, ο.π., σελ. 103-107.

²⁰³ Για το ναυτικό αποκλεισμό της Γερμανίας από τις βρετανικές δυνάμεις, βλ. εκτενώς E. Osborne, *Britain's Economic Blockade of Germany 1914-1919*, London & New York: Frank Cass, 2004 και Gr. Kennedy, "Intelligence and the Blockade, 1914- 1917: A Study in Administration, Friction and Command." In *Intelligence and National security*. No. 5. October 2007.

²⁰⁴ Βλ. F. Ratzel, *Politische Geographie*, Oldenbourg, Munich, 1897, σελ. 486-542.

²⁰⁵ Βλ. τον πρόλογο του έργου F. Ratzel, *Das Meer als Quelle der Völkergrösse*, Leipzig, Oldenbourg, 1900 στον πρόλογο.

²⁰⁶ Βλ. A. Mahan, *ό.π.*

²⁰⁷ Βλ. G. Parker, *ό.π.*, σελ. 79-83, R. Massie, *Dreadnought: Britain, Germany and the Coming of the Great War*, Cape, London, 1992.

πλαίσιο αυτό, η σχέση της Γερμανίας με τη Μ. Βρετανία υπέστη το μεγαλύτερο χτύπημα στα χρόνια αυτά του πολέμου. Η Γερμανία ανακήρυξε ως πολεμική ζώνη τις θάλασσες στις οποίες τα βρετανικά πλοία μέχρι πρότινος έπλεαν ανενόχλητα και απηύθυνε την απειλή ότι όποιο εμπορικό σκάφος βρισκόταν στις θάλασσες αυτές, θα βυθιζόταν χωρίς προειδοποίηση. Οι τακτικές αυτές ονομάστηκαν «έμμεσος αποκλεισμός» (*le blocus indirect*). Η Μ. Βρετανία, ωστόσο, είχε έτοιμη την απόκρισή της, επιβάλλοντας στις 14 Νοεμβρίου του 1914 ναυτικό αποκλεισμό στα ύδατα της Βόρειας Θάλασσας. Συγκεκριμένα, απαγορευόταν η κίνηση πλοίων που αν και ανήκαν σε ουδέτερες χώρες έφεραν «απαγορευμένο φορτίο», δηλαδή οτιδήποτε μπορούσε να αποτελέσει εφόδιο για την εχθρική Γερμανία (τρόφιμα, εμπορεύματα κλπ.).²⁰⁸ Η δήλωση του αρμόδιου υπουργού ήταν σαφής: «Ο βρετανικός στόλος εγκατέστησε ναυτικό αποκλεισμό, ο οποίος μέσω αλυσίδας καταδρομικών ελέγχει αποτελεσματικά όλες τις διόδους από και προς τη Γερμανία». Η αντίδραση αυτή της Αγγλίας επέφερε μια σειρά από προβλήματα στην οικονομική κατάσταση της Γερμανίας. Εφόσον τα πλοία δεν μπορούσαν να προσεγγίσουν τη Βόρεια Θάλασσα και να καταπλεύσουν σε γερμανικά λιμάνια, αναγκάζονταν να αγκυροβολούν στο ολλανδικό λιμάνι του Ρότερνταμ, όπου υφίσταντο αυστηρό έλεγχο φορτίου. Αυτό κόστιζε τόσο σε χρόνο όσο και σε καύσιμα, με αποτέλεσμα την εξασθένηση της γερμανικής οικονομίας και την αποδυνάμωση της στρατιωτικής ισχύος. Η απουσία βασικών ειδών επιβίωσης έσπερνε βαθμιαία απαισιοδοξία στην ψυχολογία του γερμανικού στρατοπέδου και του λαού, που είχε αρχίσει να εξεγείρεται. Οι εσωτερικές συγκρούσεις είσαν που ανάγκασαν τη Γερμανία να συνθηκολογήσει τον Νοέμβριο του 1918. Ο ναυτικός αποκλεισμός ήταν χωρίς αμφιβολία το μεγαλύτερο πλήγμα στην γερμανική ισχύ. Η ανάμνησή του ήταν τόσο δυνατή, ώστε τρεις δεκαετίες αργότερα ο Χίτλερ επεδίωκε ακριβώς την εισβολή της Γερμανίας στην ΕΣΣΔ και την κατοχή της Ουκρανίας για να αποφύγει την καταδίκη της αιτίας όπως χαρακτηριστικά υποστήριζε.²⁰⁹

Το σημαντικότερο, ωστόσο, αποτέλεσμα του αποκλεισμού της Γερμανίας εκ μέρους της Αγγλίας ήταν ότι κινητοποιήθηκαν οι μέχρι πρότινος απομονωτικές (*isolationist*) και ουδετερόφιλες ΗΠΑ, που τελικά συγκρούστηκαν με τη Γερμανία τα χρόνια 1917-1918. Η αμερικανική κυβέρνηση αντιλήφθηκε νωρίς ότι ο «αποκλεισμός μακράς αποστάσεως» (*long distanced blockade*), όπως ονομάστηκε, θα είχε συνέπειες όχι μόνον στην οικονομία της γερμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και στην οικονομία των υπόλοιπων χωρών, ενεργών ή μη, στα γεγονότα του Μεγάλου Πολέμου. Επιπρόσθετα, οι ΗΠΑ ήταν σε θέση να συνειδητοποιήσουν πως οι Γερμανοί μπορούσαν εν μέρει να επιτύχουν τον ανεφοδιασμό τους από τις σκανδιναβικές χώρες και είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν επιθετικές ενέργειες στα πλοία που αγκυροβολούσαν στα δικά τους λιμάνια. Τα αντεπιχειρήματα της Βρετανίας ήταν ότι ο «εγγύς» ναυτικός

²⁰⁸ Βλ. Π. Τσακαλογιάννη, ο.π., σελ. 207.

²⁰⁹ Βλ. Π. Σιούσιουρα, *Γεωπολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων. Από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, Σιδέρης, 2011, σελ.116 επ.* Α. Offer, «The Working Classes, British Naval Plans and the Coming of the Great War», *Past and Present*, no. 107 (May 1985), σελ.204-26, Μ. Matheson, «The Revision of the Mines Protocol», *AJIL*, 1997, σελ. 158 επ., Κ. Καρδούλη, *Το Δίκαιον του Ναυτικού Αποκλεισμού*, Αθήναι, 1974, σελ.81 επ., Ρ. Sioussiouras, «Naval Blockade in the Context of International Law», in *Armed Conflicts & International Humanitarian Law*, S. Perrakis & M.-D. Marouda (ed.), Editions A. N. Sakkoulas, Bruylant, 2009, σελ.473-96, J. McNulty, «Blockade, evolution and expectation», in US Naval War College (ed.), *International Law Situations*, Newport, 1980, σελ.172 επ.

αποκλεισμός ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί δεδομένων των συνθηκών. Παράλληλα, προς απάντηση στις αμερικανικές ενστάσεις σχετικά με τις ουδέτερες χώρες, επιχειρήθηκε η ίδρυση του Υπουργείου Αποκλεισμού ούτως, ώστε να ελέγχεται και να διαχωρίζεται το ελεύθερο εμπόριο των μη εμπολέμων χωρών, από το εμπόριο που διευκόλυνε την συντήρηση και ενδυνάμωση της γερμανικής ισχύος.

Η Μ. Βρετανία ενδύεται τον σημαντικότερο και καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη των γεγονότων του Μεγάλου Πολέμου, χάρη στη ναυτική της υπεροχή. Η αντίληψη, όμως αυτή, δεν μπορεί να παραγνωρίζει τις τεράστιες θυσίες της Γαλλίας, η οποία σήκωσε το βάρος του πολέμου κατά της Γερμανίας, στην Δυτική Ευρώπη και ήταν αυτή που κυρίως επέβαλε τους όρους της στην Διάσκεψη της Ειρήνης (1919). Η κυριαρχία της Βρετανίας στη θάλασσα αποτέλεσε για χρόνια ολόκληρα το πιο δυνατό της όπλο και το μέσο αποθάρρυνσης των ανταγωνιστών της. Η Γερμανία, ωστόσο, επιχείρησε να εκδικηθεί τη Βρετανία για τα χτυπήματα που της προκάλεσε κατά τον Α' Π.Π. μέσω της υδάτινης ζώνης. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η επίμονη γερμανική ηγεσία προχώρησε στον πιο μεγάλο ναυτικό αποκλεισμό της Βρετανίας, απαγορεύοντας της την διέλευση από όλες τις θαλάσσιες οδούς που βρίσκονταν γύρω από τη νήσο.

Κάθε φιλικό προς τη Βρετανία σκάφος επλήττετο από τις εναέριες γερμανικές δυνάμεις, ενώ στη θάλασσα είχαν τοποθετηθεί ναρκοπέδια και τα υποβρύχια караδοκούσαν. Μέσα σε αυτό το κλίμα επίθεσης και αντεπίθεσης, η Μ. Βρετανία επιχείρησε την κατάσχεση όλων των γερμανικών εμπορευμάτων, ώστε να ανακόψει τον ανεφοδιασμό της χώρας. Το Υπουργείο Αποκλεισμού μετατράπηκε σε «Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου», ενώ επιβλήθηκαν νέα μέτρα προκειμένου να επιτευχθεί η οικονομική δυσπραγία της Γερμανίας, όπως ήταν, για παράδειγμα, η έκδοση ειδικής κάρτας διελεύσεως για τα πλοία που είχαν συμμαχικούς προορισμούς.

Η ιστορία των ναυτικών αποκλεισμών μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είναι πλούσια. Το ελληνικό κράτος κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει αρκετούς αποκλεισμούς. Κατά την Ελληνική Επανάσταση, οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν ναυτικό αποκλεισμό (προστασία) της χώρας που όμως, στην προκειμένη περίπτωση ευνοούσε τα συμφέροντά της, καθώς υποχρέωσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία να αποδεχτεί και να αναγνωρίσει τη σύσταση του νέου Ελληνικού Κράτους. Λίγα χρόνια αργότερα, όμως, το 1850 ο αποκλεισμός δεν θα έχει τόσο θετικά κίνητρα, καθώς θα πλήξει την ασθενική οικονομία του κράτους. Ο λόγος, άλλωστε, που επέφερε τον αποκλεισμό δεν ήταν άλλος από μία παρεξήγηση ανάμεσα στο βρετανό υπήκοο Don Pacifico και μια ομάδα Αθηναίων πολιτών. Ακόμα το 1854, καθώς η οθωμανική Ελλάδα είχε φιλο-ρωσική στάση κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856), και το 1886, με στόχο να αποφευχθεί κίνηση εναντίον της Τουρκίας, οι Μεγάλες Δυνάμεις παρεμποδίζουν για άλλη μία φορά τις ελληνικές ναυτικές διαδρομές. Μια δεκαετία αργότερα, 1896, η προσπάθεια ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, επέφερε νέο ναυτικό αποκλεισμό. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τέλος, επιβλήθηκε αποκλεισμός της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, για να υποχρεώσουν τον Κωνσταντίνο εις πείσμα της γερμανοφιλίας του, να οδηγήσει την χώρα στον πόλεμο, στο πλευρό της Entente.²¹⁰

²¹⁰ Βλ. Π. Σιούσιουρα, *ο.π.*, 2011, σελ.116 επ. Α. Παπακώστα, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο. Ειρηνικά και Βίαια Μέσα Επίλυσης Διεθνών Διαφορών*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σελ.165 επ.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρήθηκε μια σταδιακή μείωση της χρήσης του ναυτικού αποκλεισμού, αποτέλεσμα στο οποίο είχε συμβάλει και η ραγδαία πρόοδος της τεχνολογίας.²¹¹

1.2 Η Γερμανική Αυτοκρατορία - *Griff nach der Weltmacht* (κυνήγι για παγκόσμια κυριαρχία)

Πέρα από τις σχέσεις Βρετανίας - Γερμανίας, παρουσιάζει ενδιαφέρον η εξέταση των σχέσεων της γερμανικής αυτοκρατορίας με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το κίνημα του παγγερμανισμού, που ολοένα και ενισχύθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά της χώρας απέναντι στις γειτονικά κράτη. Ένα από αυτά ήταν η Γαλλία που δεν έχει λησμονήσει τα γεγονότα του Γαλλοπρωσικού πολέμου του 1870. Ο πόλεμος αυτός, πέρα από το κόστος σε αίμα και χρήμα, στοιχίσε στη χώρα την απώλεια της Αλσατίας και Λωρραίνης. Οι επιδιώξεις της για «ρεβάνς», την επανάκτηση, δηλαδή, των χαμένων εδαφών και την ανόρθωση του γαλλικού γοήτρου, τάρασσαν τα ύδατα στη δυτική Ευρώπη παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Έχει ιδιαίτερη σημασία ότι η Γαλλία στις επιχειρήσεις αυτές δεν ήταν μόνη της. Από το 1882 προσπάθησε να εισχωρήσει στην αφρικανική χερσόνησο με την ίδρυση προτεκτοράτων στην Τύνιδα, τη Μαδαγασκάρη, το Μαρόκο, το Κογκό και τη Σενεγάλη. Η σχέση αυτή σφραγίστηκε πολύ νωρίτερα με τη συμφωνία για την κατασκευή μιας διώρυγας στην Αίγυπτο που συνδέει τη Μεσόγειο με την Ερυθρά, η οποία, αν και πέρασε τελικά στην βρετανική κυριαρχία, υπήρξε το άνοιγμα της Γαλλίας προς τη Μέση Ανατολή. Τα γεγονότα αυτά, όπως είναι λογικό, δεν βρήκαν την Αγγλία σύμφωνη, καθώς επεφύλασσαν κινδύνους για την παρεμπόδιση μιας δικής της στερέωσης στην Ινδία.²¹²

Την ίδια εποχή που η Γαλλία επιζητούσε να ανακτήσει το απολεσθέν κύρος, η Αυστροουγγαρία βρισκόταν σε ανταγωνισμό με τη Ρωσία σχετικά με την κυριαρχία στα Βαλκάνια. Η Αυστροουγγαρία έχει προσχωρήσει από το 1879 με μεγάλη προθυμία στη Διπλή Συμμαχία με τη Γερμανία, λόγω δικών της εσωτερικών προβλημάτων που προκαλούσαν οι αντιδράσεις των υπηκόων λαών της και η επιθυμία τους για ανεξαρτησία. Η ισχύς της κατά την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν περιορισμένη, κυρίως λόγω του μικρού στρατιωτικού προϋπολογισμού αναλογικά με τα άλλα κράτη, αλλά και εξαιτίας της απώλειας εδαφών στην Ιταλία κατά τον 19^ο αιώνα. Η στήριξη της Γερμανίας ήταν εκείνη που επέτρεψε ώστε οι Αυστροουγγροί στράφηκαν χωρίς αναστολές κατά της Σερβίας (1914). Οδηγήθηκαν στην απόφαση αυτή προκειμένου να αποφύγουν την απώλεια κι άλλων εδαφών.²¹³ Είχαν, εν τούτοις, μόλις το 1908, προσαρτήσει την Βοσνία-Ερζεγοβίνη, την οποία η Βιέννη είχε αναλάβει επιτροπικώς από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1878.

Βλ. ακόμη B.L. Doswald (ed.), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995. Βλ. επ. Wikipedia και sanshmera.gr.

²¹¹ Βλ. A. Offer, ο.π., M. Matheson, ο.π., K. Καρδούλη, ο.π., J. McNulty, ο.π.

²¹² Βλ. Εκτενέστερα P. J. Marshall, "Trade and Conquest: Studies on the rise of British dominance in India", *Collected Studies*, 409, 1993.

²¹³ Για τις κινήσεις της Αυστροουγγρικής κυβέρνησης βλ. αναλυτικά J.W.Mason, *The dissolution of the Austro-Hungarian Empire 1867-1918*, London and New York: Longman, 1997.

Τα γεγονότα αυτά επρόκειτο να προκαλέσουν τη ρήξη της χώρας με τη Ρωσία, η οποία υποστήριζε την κίνηση του πανσλαβισμού και θεωρούσε τον εαυτό της προστάτη όλων των ορθόδοξων λαών των Βαλκανίων και της εθνικής τους τιμής. Αν και η «μεσοσιανική αποστολή» της Ρωσίας να περιοώσει τα Βαλκάνια από τους ευρωπαϊκούς εχθρούς σχετίστηκε βαθιά με την χριστιανική πίστη, είναι οφθαλμοφανές ότι η ρωσική παγκυριαρχία είχε κατά βάση ως έρεισμά της εθνικιστικές και επεκτατικές αντιλήψεις. Η σημασία της γεωγραφικής της θέσης και το μεγαλείο της έκτασής της ήταν στοιχεία που δεν άφησαν αδιάφορη την Γερμανία αλλά και τη Βρετανία. Στην πραγματικότητα, η Ρωσία για τη γερμανική πολιτική σκέψη αποτελούσε το εργαλείο μέσω του οποίου η χώρα θα έφτανε στην παγκόσμια κυριαρχία. Η ένωση των δύο μεγάλων χώρων, του γερμανικού και του ρωσικού, ήταν ο απώτατος στόχος και η βάση της θεωρίας της Mitteleuropa.²¹⁴ Πιο συγκεκριμένα, η Γερμανία στη συγκυρία εκείνη έθεσε ως στόχο τη δημιουργία μίας ενιαίας κεντρικής Ευρώπης. Για να το επιτύχει όμως αυτό έπρεπε πάση θυσία να διευρύνει τις ζώνες επιρροής της. Η επιρροή της ήταν αναμφίβολα μεγάλη στα ταραχώδη εκείνα χρόνια πριν το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου. Οι γεωπολιτικοί αναλυτές της Γερμανίας αντιλήφθηκαν σχετικά νωρίς ότι η χώρα είχε ανάγκη από «Lebensraum», δηλαδή Ζωτικό Χώρο. Δεν είναι λίγες οι πηγές που μαρτυρούν πως μεταξύ των πολιτικών αρχηγών διατυπωνόταν συχνά η άποψη ότι η Γερμανία είχε ανάγκη από «μία θέση στον Ήλιο» ούτως ώστε να εξισορροπήσει τη δύναμη με την έκταση.²¹⁵

Στα ιστορικά γεγονότα της εποχής έπαιξε σημαντικό ρόλο ο γεωγραφικός παράγοντας και ιδιαίτερα η γειννίαση συγκεκριμένων περιοχών με τη θάλασσα. Χαρακτηριστική στα πέρασμα του χρόνου υπήρξε η περίπτωση της Μεσογείου και ιδιαίτερα το ανατολικό της τμήμα. Με βάση αυτή την παρατήρηση, ξεχωριστή σημασία απέκτησαν και έχουν ακόμη τα βαλκανικά κράτη, που σχετίζονται άμεσα με την Μ. Ασία, εφόσον στη βάση της γεωπολιτικής θεωρίας η μία περιοχή θεωρείται ως ενδοχώρα και αναπόσπαστο τμήμα της άλλης.²¹⁶ Δεν είναι μικρής σημασίας, άλλωστε, το γεγονός ότι οι βαλκανικές χώρες αποτελούν το σημείο συνάντησης της Ευρώπης με την Ασία.²¹⁷

1.3 Βαλκάνια

Τα Βαλκάνια της εποχής προ της έκρηξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, βρέθηκαν σε κατάσταση ρευστότητας, με τη Σερβία λόγω και της θέσεως της στο κέντρο της χερσονήσου

²¹⁴ Βλ. Π. Σιούσιουρα, *Γεωπολιτική και Ζωτικός Χώρος. Η μικρασιατική εκστρατεία και ο ανταγωνισμός των Μ. Δυνάμεων*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1012, σελ.19-20. Βλ. Friedrich Naumann *Mitteleuropa*, Βερολίνο, 1915. Ο Naumann υπήρξε κορυφαία περίπτωση Γερμανού φιλελεύθερου εθνικιστή.

²¹⁵ Βλ. G. Parker, *Γεωπολιτική. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, μτφρ. Ε. Αλεξοπούλου, ΠΟΕΣ, Αθήνα, 2002, σελ.81. A. Gauss, *The German Emperor as Shown in his Public Utterances*, Hienemann, London, 1915, sel.180-183. Βλ. επίσης Π. Taylor & C. Flint, *Political Geography: World Economy, Nation-State and Locality*, Prentice Hall, Pearson Education Ltd, Harlow, Essex, 2000. Wolfgang J. Mommsen, ο.π., σελ.194. Η περιώνυμη φράση οφείλεται στον Γερμανό Υπουργό Εξωτερικών Bernhard von Bulow σε ομιλία του στο Reichstag 6.12.1897.

²¹⁶ Βλ. Γ. Πρεβελάκη, *Γεωπολιτική της Ελλάδας*, Libro, Αθήνα, 1998, σελ. 11.

²¹⁷ Αριθμός γεωπολιτικών αναλυτών διατυπώνει την άποψη ότι δεν υπάρχει ουσιαστική διάκριση ανάμεσα στις δύο ηπείρους και ότι θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως μια αδιαίρετη οντότητα με το όνομα «Ευρασία», έχοντας κυρίως υπόψη την μακρά χθαμαλή οροσειρά των Ουραλίων, η οποία κατά σύμβαση αποτελεί το όριο Ευρώπης-Ασίας.

να πρωταγωνιστεί στα γεγονότα. Ευρισκόμενη στο σταυροδρόμι της Κεντρικής Ευρώπης με τα Βαλκάνια, η χώρα αυτή δεν ήταν δυνατό να αποφύγει την ανάμιξη στα γεγονότα του Μεγάλου Πολέμου. Την εποχή αυτή η Σερβία, χώρα περικλειστή (landlocked), τελούσε υπό την οικονομική και γεωγραφική εξάρτηση της αυβουργικής αυτοκρατορίας. Επιδιώκοντας, όμως, την απεξάρτηση από αυτήν, ίδρυσε μια μυστική οργάνωση, που έφερε το όνομα «Μαύρη Χειρ». Η οργάνωση αυτή επρόκειτο να κάνει το πρώτο βήμα στην πορεία που θα οδηγούσε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με την ενθάρρυνση της Ρωσίας, η Σερβία προχώρησε προς τη δημιουργία της Βαλκανικής Συμμαχίας με την Ελλάδα, τη Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο με στόχο την εκδίωξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την χερσόνησο. Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος στέφθηκε με επιτυχία, καθώς οι Τούρκοι εγκατέλειψαν την περιοχή, εκτός από ένα προγεφύρωμα στην Αδριανούπολη.²¹⁸ Η Μακεδονία και το μεγαλύτερο μέρος της Θράκης αποσιπάστηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και αφέθηκαν στην τύχη της κρίσιμης απόφασης για την διοίκησή τους από τις Μεγάλες Δυνάμεις, μιας απόφασης που οδήγησε σε διαμάχη. Η σύγκρουση ανάμεσα στους νικητές του πολέμου για τη διανομή των επανακτημένων εδαφών τον Ιούνιο-Ιούλιο 1913 (Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος) επρόκειτο να ενισχύσει τη Σερβία, ενώ η Ελλάδα, - που είχε ήδη καταλάβει την Θεσσαλονίκη και την ενδοχώρα της - κατοχύρωσε την θέση της στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία.

Η έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την Ιταλία να είναι ήδη σύμμαχος από το 1882 με την Αυστρία και τη Γερμανία, κυρίως για λόγους επιχειρηματικών συμφερόντων. Ο Μπίσμαρκ, ιδρυτής της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, είχε κατορθώσει να τη συμπεριλάβει στην Τριπλή συμμαχία, υποστηρίζοντας τις εδαφικές επιδιώξεις της ενάντια στη Γαλλία και στις μεσογειακές περιοχές.²¹⁹ Παρόλα αυτά, η Ιταλία κράτησε, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό, ουδέτερη στάση απέναντι στα γεγονότα, καθώς οι οικονομικές δυσκολίες εξαιτίας του πολέμου με τους Τούρκους (1911-1912) αλλά και εσωτερικών ζητημάτων, όπως ήταν οι απεργίες των εργαζομένων, δεν της επέτρεψαν να λάβει πρόωμη απόφαση εισόδου στον πόλεμο. Αργότερα, το 1915, τα ιδιαίτερα συμφέροντά της τα οποία εξασφάλισε με μυστική συμφωνία (Συνθήκη του Λονδίνου, 26.04.1915), την οδήγησαν στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ.²²⁰

Υπό αυτές τις συνθήκες σχηματίστηκαν τα στρατόπεδα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου που έμελλε να ανατρέψει ριζικά τις ισορροπίες ισχύος στον ευρωπαϊκό κόσμο και πέραν αυτού. Η Μ. Βρετανία, από το 1890 είχε στερεώσει την συμμαχία της με τις ΗΠΑ, κατόπιν της αναγνώρισης της πρωτοκαθεδρίας τους στην Καραϊβική. Επιπλέον, το 1902 αναγνώρισε τα δικαιώματα της Ιαπωνίας στον Βορειοδυτικό Ειρηνικό, υπογράφοντας άλλη μία συνθήκη ειρήνης. Στη συνέχεια, στράφηκε προς τη Γαλλία και συνήψε με αυτήν την λεγόμενη *Entente cordiale*, δηλαδή την *Εγκάρδια Συνεννόηση*, το 1904. Όταν, ένα χρόνο αργότερα, η Ρωσία ηττήθηκε από την Ιαπωνία, προσχώρησε στην συμμαχία τους και σχηματίστηκε έτσι η «Τριπλή Αντάντ» με αντικειμενικό στόχο την αναχαίτιση της επικίνδυνης της γερμανικής ισχύος. Η Ρωσία, επιδιώκοντας τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας της, αξιοποίησε τις επενδυτικές

²¹⁸ Βλ. Μ. Howard, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος*, μτφρ. Χρ. Τσαλικίδου, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ.33.

²¹⁹ Ο.π. σελ.30 επ.

²²⁰ Για την Ιταλία βλ. A. Cassels, *Italian foreign policy, 1918-1945: a guide to research and research materials*, Wilmington: Scholarly Resources Books, 1981.

δυνατότητες που είχε η Γαλλία.²²¹ Παρά το συμμαχικό δεσμό που υπήρχε ανάμεσα στις χώρες, δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι η Αγγλία κατηγορήθηκε τόσο από την Ρωσία όσο και από τη Γαλλία ότι εκμεταλλεύθηκε την στρατιωτική προσπάθεια άλλων χωρών με μόνη επιδίωξη τη διασφάλιση των ιδιαίτερων συμφερόντων της.²²² Αυτή η αιτίαση αφορά όχι στην αποτελεσματικότητα, αλλά στο μέγεθος της πολεμικής προσπάθειας της Βρετανίας.²²³

Στο πλαίσιο των εξελίξεων αυτών κορυφώθηκε το Ανατολικό ζήτημα καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρά τη φαινομενική της δύναμη, κατέρρευσε εντέλει μετά τον Μεγάλο Πόλεμο. Η αποσύνθεση της, βέβαια, είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα, μολονότι κάθε μεγάλη δύναμη, ιδιαιτέρως Βρετανία και Γαλλία, αποσκοπώντας στα εκάστοτε ιδιαίτερα συμφέροντά της, είχε ταχθεί υπέρ της διατήρησής της. Υπό αυτή την προσέγγιση, το Ανατολικό Ζήτημα συναρτάται άμεσα με τον γεωπολιτικό ανταγωνισμό της Μ. Βρετανίας και Γαλλίας με τη Ρωσία, που βρισκόταν σε εξέλιξη καθ'όλον τον 19^ο αιώνα. Όπως είναι λογικό, η πτώση μιας αυτοκρατορίας που καταλάμβανε εκτάσεις σε τρεις ηπείρους θα κλόνιζε τις ισορροπίες των χωρών που είχαν σχηματίσει οποιοδήποτε φιλικό ή εχθρικό με αυτήν δεσμό. Η Μ. Βρετανία, αρχικά, είχε αναλάβει την προστασία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς μέσω αυτής επεδίωξε τον αποκλεισμό της Ρωσίας από τις θερμές θάλασσες.²²⁴ Παρόλα αυτά, το Λονδίνο θα εγκατέλειπε το ρόλο του προστάτη το 1878 μετά το συνέδριο του Βερολίνου. Η Γερμανία δεν επρόκειτο να αφήσει την ευκαιρία να πάει χαμένη, καθώς στα μάτια της η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένας θησαυρός πλουτοπαραγωγικών πηγών και αγορών.²²⁵ Σημαντικό εργαλείο στα χέρια της, ήταν η κατάσταση των Σιδηροδρόμων Κωνσταντινούπολης – Βαγδάτης, επιτομή της αλματώδους διείσδυσης των γερμανικών κεφαλαίων στην Τουρκία. Όμως η γερμανική αυτοκρατορία, προκειμένου να αξιοποιήσει το νέο της υλικό, έπρεπε να το εκκαθαρίσει από κάθε είδους ξένες προσμίξεις και πιο συγκεκριμένα τους Έλληνες, τους Αρμένιους και τους Ασσύριους που εκείνη την εποχή κρατούσαν τα ηνία της τουρκικής οικονομίας.

Το κόμμα του ανθελληνισμού που υποδαυλίσθηκε από τη γερμανική πολιτική (von der Goltz, Liman von Sanders), τέθηκε σε εφαρμογή με τα λεγόμενα τάγματα εργασίας (αμελέ ταμπουρού). Στα τάγματα αυτά αναγκάζονταν να εργαστούν άνδρες μη μουσουλμάνοι υπό απάνθρωπες συνθήκες, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι εργάτες τελικά να πεθαίνουν. Τα τάγματα στην πραγματικότητα ήταν ένας εύκολος τρόπος να επιτευχθεί η τουρκοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ώστε να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα της γερμανικής οικονομικής ηγεμονίας.²²⁶ Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι

²²¹ Βλ. Π. Σιούσιουρα, 2014, *ό.π.*, σελ.82.

²²² Βλ. Μ. Ferro, *ό.π.*, σελ.281.

²²³ Βλ. περισσότερα για τη Βρετανία του 20^{ου} αιώνα R. Blake, *The decline of Power 1915-1964*, London: Paladin 1986. Κατ' αναλογία δύναται να λεχθεί το ίδιο για την Ελλάδα, στον Α' Βαλκανικό πόλεμο : το βάρος του αγώνα κατά των Οθωμανών σήκωσε η Βουλγαρία και δευτερευόντως η Σερβία, αλλά η συμβολή του πολεμικού ναυτικού της Ελλάδας, ήταν καταλυτική, καθώς απέκοψε την δυνατότητα ενισχύσεων των οθωμανικών στρατευμάτων.

²²⁴ Βλ. Μ. Macmillan, *Paris 1919: Six Months that changed the World*, Random House, New York, 2003, σελ. 227.

²²⁵ Π. Σιούσιουρας, 2012, *ό.π.*, σελ. 22.

²²⁶ Για τα τάγματα εργασίας βλ. επιπλέον E. J. Zürcher "The Ottoman Empire and the Turkish republic: an Attempt at a New Periodisation," *Welt des Islams* 32/2, 1992, σελ. 237-253.

της περιοχής έπρεπε πάση θυσία να εξουδετερωθούν, ενώ μοναδική εξαίρεση θα αποτελούσαν οι εξ αυτών Γερμανοί υπήκοοι.

Στρατηγικός στόχος ήταν η δια των οθωμανικών εδαφών προώθηση προς την Μεσοποταμία και τον Ινδικό Ωκεανό.²²⁷

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να λεχθεί ότι κατά τον 19^ο αιώνα πραγματοποιήθηκαν αλλαγές είτε στα κράτη που προϋπήρχαν, όπως είναι η Γαλλία ή η Μ. Βρετανία, είτε στα κράτη που εμφανίστηκαν λόγω των κινήσεων του εθνικισμού, όπως ήταν η Γερμανία και η Ιταλία, τα οποία μετουσιώθηκαν σε έθνη-κράτη. Η έξαρση του εθνικού φρονήματος των χωρών αυτών ήταν το αποτέλεσμα αφενός της αυξανόμενης δύναμης τους λόγω του βιομηχανικού καπιταλισμού κι αφετέρου παρεπόμενο των μεταξύ τους συγκρούσεων. Ο εθνικισμός-όρος που εμφανίζεται την ίδια αυτή εποχή ως απόρροια των γεγονότων - ερμηνεύεται ως μία κίνηση που δεν αφορά μονάχα το κράτος και τη διασφάλιση των συνόρων του, αλλά και όλες τις κτήσεις που έχει διασφαλίσει ή επιδιώκει να πραγματοποιήσει.²²⁸ Ο αποικιακός, λοιπόν, κόσμος κινείται στα όρια της εθνικιστικής δράσης και αποτελεί μάλιστα σημαντικό μέρος της. Η νομοτελειακή αύξηση του ανταγωνισμού των εθνικισμών, την οποία επιτείνει η έλλειψη νέων εδαφών προς εκμετάλλευση, πρόκειται να σηματοδοτήσει τη νέα εποχή των εξελίξεων στην αυγή του 20ού αιώνα.²²⁹

Δεν ήταν λίγοι, όμως, κι εκείνοι που θεώρησαν ότι το κύριο αίτιο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν ο μιλιταρισμός, δηλαδή ο υπερτονισμός των στρατιωτικών αξιών έναντι άλλων κοινωνικών και ηθικών αξιών. Η μαχητικότητα των Μεγάλων Δυνάμεων στην διάρκεια του αιματηρού πολέμου σε συνδυασμό με την επιμελή φροντίδα των στρατιωτικών τους μηχανισμών και την προώθηση στρατιωτικών αξιώσεων παρέχουν επιχειρήματα προς την υποστήριξη της ιδέας αυτής. Τυπικά δείγματα μιλιταριστικών χωρών ήταν η Πρωσία του 19^{ου} αιώνα, καθώς και η Γερμανία και η Ιαπωνία του Μεσοπολέμου,²³⁰ σε περιφερειακό δε πλαίσιο δύναται η Βουλγαρία να καταχωρισθεί στην κατηγορία αυτή.

1.4 Η Έκρηξη του Α'Π.Π.

Μέσα στο γεωπολιτικό και κοινωνικό αυτό πλαίσιο ξέσπασε ο Μεγάλος Πόλεμος. Αφορμή για την έκρηξη του στάθηκε η δολοφονία του διαδόχου του θρόνου των Αψβούργων, Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδρου.

Ο φόνος έλαβε χώρα στις 28 Ιουλίου 1914 στο Σεράγεβο από μέλος της «Μαύρης Χειρός», της επαναστατικής οργάνωσης των Σέρβων. Οι Σέρβοι έπνεαν μένεα κατά της αυστρο-ουγγρικής μοναρχίας κατόπιν της προσαρτήσεως της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το 1908. Οι Αυστριακοί ήταν αποφασισμένοι να εκδικηθούν τη Σερβία για την κίνηση

²²⁷ Π. Σιούσιουρας, 2012, *ο.π.*, σελ.23 κ.ε. για το γερμανικό εθνικισμό.

²²⁸ Για τον εθνικισμό Α. Τζούμα, *Εκατό Χρόνια Νοσταλγίας: το αυτοβιογραφικό αφήγημα έθνος*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007.

²²⁹ Π. Σιούσιουρας, 2014, *ό.π.*, σελ 74-75.

²³⁰ Σχετικά με τη γερμανική στρατικοποίηση ενδιαφέρον παρουσιάζει το Ν. Stargardt, *The German idea of militarism : radical and socialist critics, 1866-1914*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994.

αυτή και όντως έσπευσαν μαζικά να καταταγούν, προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Στην πραγματικότητα, η αυτοκρατορία την ίδια εποχή τελούσε σε σοβαρό κλονισμό, καθώς οι αντιθέσεις δεν της επέτρεπαν να οργανώσει τις δυνάμεις της, ώστε να ανταποκριθεί με επιτυχία στις εχθροπραξίες. Οι εθνοτικές διαφορές στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας σχετικά με το θέμα της γλώσσας που θα χρησιμοποιούνταν στην πολυεθνική επικράτεια προκαλούσαν προφανή σύγχυση. Την ίδια στιγμή, οι αποτυχίες κατά την έναρξη των εχθροπραξιών, ζημίωσαν ακόμη περισσότερο το γόητρό της. Παρά τα γεγονότα αυτά, η γερμανική υποστήριξη της έδωσε την ψυχολογική, και όχι μόνο, ασφάλεια ώστε να προβεί σε μία τέτοια επιχείρηση, που είχε ως βασικό και πρωτεύοντα σκοπό να μη χαθούν σλαβοκατοικούμενα εδάφη προς όφελος της Σερβίας.

Οι οξείς αυτοί ανταγωνισμοί και η υποτίμηση του κινδύνου²³¹ τελικά οδήγησαν στον πόλεμο, τον Αύγουστο του 1914. Η κινητοποίηση των πολεμικών μηχανισμών άρχισε παντού με την ίδια επιμέλεια και η αναστολή των εχθροπραξιών φάνταζε αδύνατη. Τεχνικά, την αρχή έκανε η Ρωσία που κήρυξε τον πόλεμο στην Αυστρία, ευθύς με την επίδοση τελεσιγράφου της Αυστρίας στην Σερβία. Ακολούθησε η Γερμανία, η Γαλλία και τελευταία η Μ. Βρετανία, όταν η Γερμανία παρεβίασε την ουδετερότητα του Βελγίου. Η χώρα αυτή ήταν η μοναδική που στηριζόταν σε εθελοντές στρατιώτες. Οι Βρετανοί στρατιώτες όρμησαν στον πόλεμο με προθυμία, διατηρώντας την πεποίθηση ότι θα διαρκέσει λίγους μόνο μήνες, όπως διατεινόταν οι ηγέτες τους. Καθώς εξελίσσονταν, ωστόσο, τα γεγονότα και ενώ ο πόλεμος έπαιρνε διαφορετική από την αναμενόμενη τροπή, η βρετανική αυτοκρατορία δεν είχε άλλη επιλογή από το να εξοικονομήσει με αυστηρή λιτότητα απαραίτητα εφόδια και να ετοιμάζεται για μακρά σύγκρουση εναντίον της γερμανικής ισχύος.

Η Ιταλία, που παρέμεινε ουδέτερη μέχρι και το 1915, καθώς διαπραγματευόταν την συμμετοχή της με βάση τα συμφέροντά της, τελικά, εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, αλλάζοντας, δηλαδή, στρατόπεδο. Ο εσωτερικός διχασμός της χώρας δημιούργησε σύγχυση που είχε δυσμενή αντίκτυπο στην πολεμική της επίδοση. Η Ιταλία δεν κατάφερε να αποτελέσει σημαντική απειλή για τους εχθρούς, καθώς η βιομηχανική της ανάπτυξη υπήρξε αδύναμη και ο στρατός της αναξιόπιστος.²³² Στο ξεκίνημα του πολέμου, πρώτη στράφηκε η Γερμανία εναντίον της Γαλλίας. Η γερμανική αυτοκρατορία κατέλαβε το Βέλγιο, το ρωσικό τμήμα της Πολωνίας, μέγα μέρος της Ουκρανίας, τις χώρες της Βαλτικής και τμήματα της Γαλλίας. Η βία δεν περιορίστηκε μόνο στο επίπεδο των πολεμικών συγκρούσεων, αλλά άγγιξε και το οικονομικό πεδίο με εμφανείς πολιτικές επιδιώξεις. Τα πράγματα είχαν ξεφύγει από τον έλεγχο του Κάιζερ και του έντιμου πρωθυπουργού του Bethmann-Hollweg υπέρ του Γενικού Επιτελείου, αν και ο Γουλιέλμος Β΄ ήταν το σύμβολο του γερμανικού милитарισμού.²³³

²³¹ «The Sleepwalkers – how Europe went to war in 1914» υπό Christofer Clark, NY, HarperCollins, 2012.

²³² Π. Σιούσιουρας, 2014, ό.π., σελ 74-75.

²³³ Βλ. G. Parker, *Γεωπολιτική. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, μτφρ. Ε. Αλεξοπούλου, ΠΟΕΣ, Αθήνα, 2002, σελ.81. A. Gauss, *The German Emperor as Shown in his Public Utterances*, Hienemann, London, 1915, sel.180-183. Βλ. Επίσης εκτενώς J. Mattern, *Geopolitik: Doctrine of National Self – Sufficiency and Empire*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1942.

Καθώς τα γεγονότα βρίσκονταν σε εξέλιξη, η ουδετερότητα του Βελγίου παραβιάστηκε και εκτυλίχθηκε προέλαση των Γερμανών στη γαλλική ενδοχώρα. Ο ελιγμός αυτός δεν στόχευε απλώς στην ήττα των Γάλλων αλλά και στην άνευ όρων παράδοση των γαλλικών δυνάμεων. Ενώ έχουν επιτύχει τη νίκη στο Βέλγιο,²³⁴ οι Γερμανοί είχαν φροντίσει να διασφαλιστούν στην περίπτωση που οι Γάλλοι επιχειρούσαν μία εισβολή στη νότια πλευρά της χώρας τους. Το ενδεχόμενο εισβολής στην ουδέτερη Ολλανδία θα προκαλούσε προβλήματα στην οικονομία τους, έπρεπε να αποφευχθεί. Η εισβολή του Βελγίου, αν και θεωρείται ότι ήταν εύκολα προβλέψιμη από την Entente, πήρε μεγαλύτερες από τις αναμενόμενες διαστάσεις και θορύβησε ιδιαίτερος τη Βρετανία.

Μετά τη μάχη του Βελγίου, τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στη Γαλλία με κατεύθυνση το Παρίσι. Οι απώλειες του γαλλικού στρατού ήταν μεγάλες. Οι Γερμανοί κατέστρεψαν το γαλλικό βαρύ πυροβολικό πολύ πριν αυτό καταφέρει να επιτύχει κάποιο χτύπημα στους αντιπάλους, ωστόσο τελικά αναχαιτίστηκαν από τους Γάλλους στον ποταμό Μάρνη (Σεπτέμβριος 1914). Το πνεύμα πατριωτισμού που κατέλαβε τους Γάλλους στρατιώτες και τους Βρετανούς συμμάχους ήταν άκρως συντελεστικό στην έκβαση αυτής της αμυντικής μάχης.²³⁵

Σημαντική επίσης ήταν η αναμέτρηση στη Φλάνδρα (βόρειο Βέλγιο), όπου οι Γερμανοί αντιμετώπιστηκαν, παρά το έκδηλο θάρρος τους, αποτελεσματικά από τους Βρετανούς στρατιώτες.

Όσον αφορά στο Ανατολικό Μέτωπο, όπου οι Γερμανοί αντιμετώπιζαν τους Ρώσους, στην αρχή του πολέμου δεν σημειώθηκαν σοβαρές εξελίξεις καθώς κανένας από τους αντιπάλους δεν είχε επιτύχει κάποια αποφασιστική νίκη. Οι Γερμανοί, στην, πραγματικότητα, θεωρούσαν ότι ο ουσιαστικός κίνδυνος βρίσκεται στη Δύση. Η πεποίθησή τους αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι κάποιοι ρωσικοί κύκλοι στην αγία Πετρούπολη επιζητούσαν ήδη την ειρήνη, είχε κατασιγάσει τις ανησυχίες για την εξέλιξη των πραγμάτων στο Ανατολικό Μέτωπο. Παρόλα αυτά, η Αυστροουγγαρία επιθυμούσε να κλείσει όσο το δυνατόν νωρίτερα το κεφάλαιο της σκληροτράχηλης Σερβίας και κατέλαβε, με την υποστήριξη της Γερμανίας, το Βελιγράδι το πρωί της δωδεκάτης Αυγούστου του 1914. Δεκατρείς ημέρες αργότερα, οι Σέρβοι ανακατέλαβαν την πρωτεύουσά τους και απομάκρυναν τον εχθρό πέρα από τον ποταμό Σάβο.²³⁶ Κατόπιν αυτού, τόσο τα ρωσικά όσο και τα γερμανικά στρατεύματα δοκίμασαν αποτυχίες σε μια κατάσταση που παρέμεινε γενικότερα μετέωρη.

1.5 Η είσοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Η στασιμότητα αυτή κατέστησε αδήριτη την ανάγκη για σύναψη συμμαχιών. Αναπόφευκτα, οι ουδέτερες χώρες άρχισαν σταδιακά να εμπλέκονται στον πόλεμο. Πλάι στην «Τριπλή Συμμαχία» - γνωστή και με την ονομασία «Κεντρικές Δυνάμεις» - στάθηκε η ρεβανσοιστική Οθωμανική Αυτοκρατορία, γεγονός που συνέβαλε στη

²³⁴ M. Howard, *ο.π.*, σελ. 56 επ., John Keegan, *The First World War*, New York, Vintage ed., 2000, ιδίως σελ.175 επ., Winston Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, Penguin Classics 2007, σελ. 141 επ. και σελ. 291 επ.

²³⁵ M. Ferro, *ό.π.*, σελ.120 επ.

²³⁶ *Ο.π.*, σελ. 125 επ.

γεωγραφική επέκταση του πολέμου. Στην εξουσία ήταν πλέον ένα νεωτεριστικό κίνημα, οι «Νεότουρκοι», που εμφανίστηκαν το 1908 και εμπότισαν την χώρα με εκσυγχρονιστικές επιδιώξεις κατά το γερμανικό πνεύμα, για το πολιτικό και οικονομικό της σύστημα.²³⁷ Η γραμμή που ακολούθησε το κίνημα των Νεοτούρκων οδηγούσε προοδευτικά στην αποκατάσταση του εθνικού γοήτρου της Τουρκίας που είχε πληγεί μετά το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.²³⁸

Σύμφωνα με τη γεωπολιτική ανάλυση, το Ανατολικό ζήτημα, συναρτώμενο με τις τύχες, παρακμή και πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως ελέχθη ανωτέρω, σχετίζεται άρρηκτα με την αντιπαλότητα της Μ. Βρετανίας και της συμμαχικής Γαλλίας με τη Ρωσία. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν το κύριο μέσο της Βρετανίας ώστε να αναχαιτίζει την έξοδο της Ρωσίας προς τη θάλασσα και, ως εκ τούτου, την ανάπτυξή της.²³⁹ Για το λόγο αυτό, η βρετανική αυτοκρατορία με πολλαπλούς τρόπους επιχειρούσε για τουλάχιστον ένα αιώνα πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τη διατήρηση της αυτοκρατορίας των Οθωμανών. Σε μια προσπάθεια τακτοποίησης του Ανατολικού Ζητήματος, το 1878 είχε συνομολογηθεί η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ανάμεσα στην τουρκική και τη ρωσική αυτοκρατορία με όρους της δεύτερης. Σύμφωνα με αυτήν, ετίθετο τέρμα στον ρωσοτουρκικό πόλεμο που ξεκίνησε το 1877. Ακόμη, αναγνωριζόταν η Βουλγαρία ως αυτόνομη γεμονία με τεράστια έκταση, με όποιες συνέπειες προκαλούσε αυτή η απόφαση. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου προκάλεσε τις αντιδράσεις των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών οι οποίες οδήγησαν στην αναθεώρησή της. Συνέπεια αυτών ήταν να ακολουθήσει η αγγλορωσική Συμφωνία Λονδίνου το ίδιο έτος, με την οποία αποφασίστηκε η τροποποίηση της πρώτης, ενώ υπό την πίεση της Αυστρίας, η Ρωσία δέχθηκε τελικά αφενός τον χαρακτηρισμό της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ως «μη τελεσίδικης» και αφετέρου τη σύγκληση του Συνεδρίου του Βερολίνου για την τελική κρίση.²⁴⁰

Όπως είναι φυσικό, μετά την έκρηξη του πολέμου τα συμφέροντα ανατράπηκαν. Η έξοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο (Οκτώβριος 1914) εύλογα προκάλεσε ανησυχία της Ρωσίας. Τα γερμανικά καταδρομικά Goeben και Breslau, μετά την υπογραφή της συμμαχίας ανάμεσα στους Τούρκους και τους Γερμανούς, εισήλθαν στη Μεσόγειο και έγιναν δεκτά στα τουρκικά ύδατα. Οι Τούρκοι, με τη δύναμη που τους παρείχε μια τέτοια συμμαχία, βομβάρδισαν τον Οκτώβριο του 1914 την Οδησό και άλλα λιμάνια. Οι Ρώσοι άμεσα κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον της Τουρκίας για να προστατεύσουν τους λιμένες τους. Ακολούθησαν οι σύμμαχοί τους, ενώ αγγλικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στον μυχό του Περσικού Κόλπου. Οι Βρετανοί ε γνώρισαν αρκετές αποτυχίες στο μέτωπο της (οθωμανικής) Μεσοποταμίας. Το 1915 ένας ακόμη βρετανικός φίλος, η Ιαπωνία, εισήλθε στον πόλεμο. Η σημασία της

²³⁷ Ειδικά για το κίνημα των Νεοτούρκων βλ. E.E. Ramsaur, *The Young Turks: prelude to the revolution of 1908*, Princeton, N.J.: Princeton University Press 1957.

²³⁸ Για την Τουρκία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα βλ. H.N. Akmeel, *The birth of modern Turkey: the ottoman military and the march to World War I*, London: I.B. Tauris 2005 και H. Inalcik, D. Quataert, *An economic and social history of the Ottoman Empire*, Cambridge, Cambridge University Press 1996.

²³⁹ Αναλυτικά σε J. Gaillard & A. Rowley, *ο.π.*, σελ.70.

²⁴⁰ Βλ. X. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, Αθήνα: Στρατηγικές Εκδόσεις, 1996, σελ.131-135 και γενικότερα.

συμμετοχής της Ιαπωνίας στον πόλεμο είναι μεγάλη, δεδομένου του γεγονότος ότι μετά τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο απέκτησε ισχύ και κύρος μεγάλης δυνάμεως.²⁴¹

1.5.1 Επιχειρήσεις σε Καύκασο-Μεσοποταμία-Στενά

Σημαντικά ήταν τα γεγονότα στα Δαρδανέλια από Φεβρουάριο του 1915, κατ'αντανάκλαση της τεράστιας γεωγραφικής αξίας της περιοχής.²⁴² Οι Τούρκοι, που σχεδόν έναν αιώνα πριν είχαν υπογράψει τη Συνθήκη του Hunkiar Iskelesi (1833), βάσει της οποίας η Ρωσία είχε τη δυνατότητα να κινείται ελεύθερα στη Μαύρη Θάλασσα και δια των Στενών, επιδιώκουν υπό την ηγεσία των γερμανοφρόνων του Νεοτουρκικού Κομιτάτου πλέον να εμποδίσουν τις ρωσικές επιδιώξεις, αποκόπτοντας την πρόσβαση της χώρας αυτής στην Μεσόγειο. Παράλληλα οι Γερμανοί ανέλαβαν να δυσχεράνουν κι άλλο τη ρωσική θέση, αποκλείοντάς τους από τη Βαλτική Θάλασσα. Οι Ρώσοι, απαντώντας σε επιθετική ενέργεια των Νεοτούρκων, επιχείρησαν να περάσουν τη μεθόριο του Καυκάσου και να εισβάλουν στην ανατολική Μικρά Ασία. Οι Τούρκοι προέταξαν ισχυρή άμυνα, με αποτέλεσμα ο Τσάρος ενωρίς να ζητήσει την συμβολή της Αντάντ για το άνοιγμα των Στενών. Ο αγγλογαλλικός στόλος έσπευσε να βοηθήσει τη συμμαχική υπόθεση αποβιβαζόμενος στα νησιά Λήμνο, Ιμβρο και Τένεδο. Στις 19 Φεβρουαρίου του 1915 η Αντάντ άρχισε να κανονιοβολεί τις τουρκικές θέσεις στα Δαρδανέλια. Παρά την οργανωμένη ενέργειά τους, η άμυνα των Τούρκων στάθηκε ισχυρή και λίγες ήσαν οι ζημιές που υπέστη. Το γεγονός αυτό ανάγκασε τους Αγγλογάλλους να σχεδιάσουν απόβαση στην χερσόνησο της Καλλίπολης. Οι επιχειρήσεις τους ήταν πολυαίμακτες και αποδείχθηκαν άκαρπες και ανεπιτυχείς.²⁴³

Μετά από τα γεγονότα αυτά, η Αντάντ προσπάθησε με κάθε τρόπο να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις της. Είχε όμως καταφέρει, υπό την εντόπωση επικείμενης νίκης στα Δαρδανέλια, να αποσπάσει την άνοιξη 1915 την Ιταλία από τους παλαιούς συμμάχους της, δηλαδή τη Γερμανία και την Αυστρία. Λίγους μήνες αργότερα, οι Κεντρικές Δυνάμεις προσεταιρίστηκαν την πρώην φιλορωσική Βουλγαρία. Αυτή η «ανταλλαγή συμμάχων» (*renversement des alliances*), ωστόσο, δεν ήταν ισοτίμη. Την εποχή που εισήλθε στον πόλεμο η Ιταλία δεν είχε ιδιαίτερη οικονομική και στρατιωτική δύναμη. Αντίθετα, η Βουλγαρία, πέρα από την ανάλογη στρατιωτική της προετοιμασία, κινητοποιήθηκε κι από τη βαθιά επιθυμία της να λάβει ικανοποίηση μέσω του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τη Σερβία. Πράγματι, όσο προχωρούσαν οι εξελίξεις, η Σερβία, χωρίς συμμαχική ενίσχυση, έχασε τον αρχικό δυναμισμό της, ενώ η Αντάντ επιζητούσε τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο κατά των Κεντρικών Δυνάμεων, βασικός προς υποστήριξη της Σερβίας.

²⁴¹ Για την ισχύ της Ιαπωνίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα βλ. F. Dickinson, *War and National Reinvention: Japan in the Great War 1914-1919*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999 και T. Saxon, "Anglo-Japanese Naval Cooperation, 1914-1918", *Naval War College Review*, 53, 1, 2000: 62-92. Βλέπε και Εμμ. Ρούκουνα, «Εξωτερική πολιτική 1914-1923», Αθήνα, 1978, σελ. 123-128.

²⁴² Για τη γεωπολιτική σημασία των Δαρδανελίων βλ. Γ. Πρεβελάκη, *ο.π.*, σελ. 19-24.

²⁴³ Βλ. αναλυτικά Η. Morgenthau, *Τα μυστικά του Βοσπόρου: Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος – Εκστρατεία Καλλίπολης – Νεότουρκοι – Διωγμοί Ελλήνων – Γενοκτονία Αρμενίων*, μτφρ. Ι. Κασσιάν, Αθήνα: Τροχαλία 1989. Alan Moorehead, "Gallipoli", 1956, ξαναδουλεμένο, 1967.

Η σημασία της προσχώρησης της Ιταλίας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, τελικά, συνοψίζεται στα γεγονότα του Μαΐου του 1915, χρονιά που η χώρα κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Αυστροουγγαρίας με την καθοδήγηση του στρατηγού της Καντόρνα. Οι Ιταλοί επιχειρήσαν τέσσερις επιθέσεις κατά μήκος της κοιλάδας του ποταμού Ιζόντσο, καθλώνοντας εκεί ένα μεγάλο μέρος από τις δυνάμεις των Αυστριακών. Ωστόσο, καμία σημαντική εξέλιξη, είτε θετική είτε αρνητική δεν σημειώθηκε από τις ιταλικές επιχειρήσεις. Θα χρειαστεί να περάσει ένας χρόνος ώστε να καταφέρουν οι Ιταλοί να νικήσουν τους Αυστριακούς και να καταλάβουν την Γκοριτσια. Ο ενθουσιασμός θα τους οδηγήσει στην κήρυξη πολέμου εναντίον και των Γερμανών αυτή τη φορά, ο οποίος θα φέρει και γερμανικές μονάδες στο μέτωπο των Αλπεων, που θα διαμορφώσουν το πολεμικό σκηνικό.²⁴⁴

Εκτός από τον πόλεμο στη στεριά, διεξάγεται παράλληλα ο πόλεμος στη θάλασσα. Ο βρετανικός στόλος παρουσίασε προφανή υπεροχή έναντι του γερμανικού και μετέβαλε όλη τη Βόρεια θάλασσα σε «πολεμική ζώνη».²⁴⁵ Με τον τρόπο αυτό ξεκίνησε μια σειρά εχθροπραξιών ανάμεσα στη Βρετανία και τη Γερμανία, όπως είναι ο ναυτικός αποκλεισμός από και προς τη χώρα. Η πόντιση ναρκών στη θάλασσα και η επίθεση με υποβρύχια δυσχέραιναν σε μεγάλο βαθμό τις βρετανικές κινήσεις. Η κατάσταση οδηγήθηκε στα άκρα τον Μάιο του 1915, όταν ένα γερμανικό υποβρύχιο βύθισε το αμερικάνικο υπερωκεάνειο *Lusitania* που προσέγγιζε τις ιρλανδικές ακτές²⁴⁶. Ο θάνατος εκατοντάδων επιβατών του πλοίου προκάλεσε κύμα αναστάτωσης από την πλευρά των Αμερικανών.

Μέχρι το σημείο αυτό, ο φιλειρηνιστής πρόεδρος των ΗΠΑ Ουίλσον τηρούσε στάση μη ανάμιξης κι απέφευγε το ενδεχόμενο εμπλοκής στον πόλεμο. Όλη η Ευρώπη εξαντλημένη απαιτούσε την ειρήνη, καθώς τα πράγματα είχαν δυσκολέψει και για τα δύο αντίπαλα μέρη. Στις 12 Δεκεμβρίου του 1916 η γερμανική κυβέρνηση εξέδωσε ένα «Υπόμνημα Ειρήνης» του οποίου όμως οι όροι δεν έγιναν δεκτοί από τους Συμμάχους με αποτέλεσμα να συνεχιστεί ο πόλεμος. Η Γερμανία κλιμάκωσε τον υποβρυχιακό πόλεμο και οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην αναπόφευκτη συμμετοχή των ΗΠΑ στις εχθροπραξίες, στο πλευρό της Αντάντ το 1917, την ίδια χρονιά που εν μέσω διχασμού προσχώρησε και η Ελλάδα στον πόλεμο.

1.6 Η εμπλοκή των ΗΠΑ

Η στάση απομονωτισμού που διατηρούσε η αμερικανική κυβέρνηση τα χρόνια αυτά προ της προσχώρησης στο Μεγάλο Πόλεμο, λειτούργησαν θετικά για την οικονομία των ΗΠΑ, καθώς οι βιομηχανικές και εμπορικές δυνάμεις ήταν προσηλωμένες στο στόχο της ανάπτυξης. Το γεωγραφικό περιβάλλον που τους παρείχε πλεόνασμα πόρων και δυνατοτήτων, καθώς και η αφοσίωση σε μια κοινή γραμμή προοδευτικής δράσης λειτούργησαν με τρόπο τέτοιο, ώστε ο 20^{ος} αιώνας να βρίσκει τη βιομηχανία των ΗΠΑ πιο δυνατή από ποτέ. Με τα δεδομένα αυτά, η αναγωγή της

²⁴⁴ Για την Ιταλία στο Μεγάλο Πόλεμο βλ. P.Pieri, *L' Italia nella prima Guerra mondiale: (1915-1918)*, Torino: Giulio Einaudi 1968. Επίσης, Carlo Sforza *Illusions et réalités de l'Europe*, Neuchâtel, 1944, έκδοση «Ides et calendes».

²⁴⁵ M. Howard, *ο.π.*, σελ. 100.

²⁴⁶ Εμμανουήλ Ρούκουνα, *ο.π.*, σελ. 148 επ.

Αμερικής σε παγκόσμια δύναμη, κάθε άλλο παρά σύγκρουση και συμμετοχή στο Μεγάλο Πόλεμο απαιτούσε, καθώς η οικονομική πρόοδος ήταν αρκετή για την ευόδωση ενός τέτοιου σκοπού. Βέβαια, σε αυτό το κλίμα, οι ΗΠΑ δοκίμασαν πειρασμούς και διλήμματα σχετικά με τη στάση τους απέναντι στα γεγονότα του πολέμου. Η απόφαση ήταν δύσκολο να ληφθεί: θα διατηρούσαν εσωστρεφή (απομονωτική) ή εξωστρεφή (και συνεπώς επεμβατική) πολιτική; Η ιστορία έδειξε ότι οι ΗΠΑ ταλαντεύονται ανάμεσα στις δύο αυτές κατευθύνσεις, σημειώνοντας τρεις εσωστρεφείς και τρεις εξωστρεφείς φάσεις. Η πρώτη φάση της επεμβατικής πολιτικής χρονολογείται από το 1787 όπου και ξεκίνησε η εξωτερική πολιτική τους δράση μέχρι και το 1825. Στη δεύτερη εντάχθηκαν τα γεγονότα της περιόδου 1845-1867, ενώ η τρίτη και τελευταία ξεκίνησε την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα και συνεχίστηκε μέχρι και τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου. Από τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, μέχρι και σήμερα την Αμερική χαρακτηρίζει η εξωστρεφής, παρεμβατική στάση στα διεθνή ζητήματα, του «διστακτικού ηγεμόνος».²⁴⁷

Στα χρόνια αυτά οι ΗΠΑ κατάφεραν να διευρύνουν τις ζώνες επιρροής τους και να επεκτείνουν τα σύνορά τους, κατακτώντας διάφορα περιφερειακά ή υπερατλαντικά εδάφη. Ήταν η εποχή που προσάρτησαν τη Δημοκρατία του Τέξας, ενίοτε με πόλεμο, τη Χαβάη, αγόρασαν τη Φλόριντα, τη Λουιζιάνα και την Αλάσκα. Η πιο σημαντική, ωστόσο, έκφραση της εξωστρεφούς φάσης της αμερικάνικης κυβέρνησης ήταν η εξαγγελία του Δόγματος Μονρόε το 1823, με το οποίο αποθαρρυνόταν οποιαδήποτε ευρωπαϊκή ανάμιξη στα αμερικανικά θέματα.²⁴⁸ Η πολιτική αυτή έμελλε να δώσει στην Αμερική το άλλοθι του επεμβατισμού στα πολιτικά πράγματα της Νοτίου Αμερικής και το κίνητρο για την επέκταση στην Κούβα και τον Παναμά. Παράλληλα, στην Ευρώπη ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε ήδη ξεσπάσει και μετεξελισσόταν σε παγκόσμιο. Ωστόσο, η πλειοψηφία του αμερικανικού λαού απαιτούσε την αποστασιοποίησή του από τον πόλεμο. Οι συνθήκες, όσο έρρεε ο χρόνος και το αίμα στα λασιωμένα πεδία μαχών της Φλάνδρας, ανάγκασαν τον Ουίλσον να οδηγηθεί στην απόφαση της εμπλοκής στον πόλεμο το 1917, παραμερίζοντας τις προεκλογικές, απομονωτικές υποσχέσεις του για μη εμπλοκή. Ο Ουίλσον όντας φιλειρηνιστής, οραματιζόταν παγκόσμια ειρήνη βασισμένη στις αρχές της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας, τις οποίες εξέφρασε άλλωστε το συνέδριο των Παρισίων το 1919, μετά τη λήξη του αιματηρού πολέμου. Η φάση από την χρονιά αυτή μέχρι και το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ήταν φάση εσωστρεφούς, και προστατευτικής, πολιτικής για τις αμερικανικές κυβερνήσεις. Εισήχθη μεταναστευτικός νόμος, αυξήθηκε η φορολογία στα εισαγόμενα προϊόντα και οι ΗΠΑ περιέπεσαν για άλλη μια φορά σε απομονωτισμό ("splendid isolation"). Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος θα ξεσπάσει τη δεκαετία του 1930 και θα σημάνει το τέλος της εσωστρεφούς αυτής πολιτικής. Η έκβαση της παγκόσμιας σύρραξης βρίσκει την Αμερική στο απόγειό της δύναμής της.²⁴⁹

²⁴⁷ Richard Haas, *The reluctant sheriff*, NY, έκθεση του Council on Foreign Relations, 1997.

²⁴⁸ Βλ. Κ. Branden & F. Shelley, *Παγκόσμια Πολιτική*, ΡΟΕΣ, Αθήνα, 2006, σελ. 42-46. Για μια εμβάθυνση στην αμερικανική πολιτική της εποχής και μεταγενέστερα βλ. J.S Nye, *Bound to Lead: The changing Nature of American Power*, Basic Books, 1991, όπως επίσης και A. Beard, *The idea of national interest: an analytical study in American foreign policy*, Macmillan, New York, 1994.

²⁴⁹ ό.π. Βλ. Π. Σιούσιουρα, *Γεωπολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων. Από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Σιδέρης, 2011, σελ. 120 επ.

Μετά από τα γεγονότα αυτά, η πολιτική των ΗΠΑ κάθε άλλο παρά εσωστρεφής μπορεί να χαρακτηριστεί. Το σχέδιο Μάρσαλ (1947) που στόχευε στην αναζωογόνηση και ανόρθωση της οικονομίας των ευρωπαϊκών κρατών μέσω του δανεισμού μεγάλων χρηματικών ποσών, αλλά και στην αποφυγή του κινδύνου να περιέλθουν αυτά στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης, έδωσε νέα χροιά στα πολιτικά δεδομένα και νέα πνοή στις καταρρακωμένες ευρωπαϊκές οικονομίες. Σε συνδυασμό με αυτό, ιδρύθηκε η συμμαχία του NATO, με στόχο την διασφάλιση των πολιτικών συμφερόντων όλων των συμμετεχόντων κρατών και των γεωπολιτικών των ΗΠΑ, ως ηγέτιδας δύναμης.²⁵⁰ Ο πόλεμος του Βιετνάμ θα ταραξεί για λίγο τα ύδατα των διεθνών διακανονισμών, όμως τα πράγματα θα επανέλθουν σύντομα στην αρχική τους μορφή και η κατάσταση θα γίνει και πάλι ευνοϊκή για την Αμερική. Συμπερασματικά, δυο ήταν δίκην εκκρεμούς οι στάσεις που διαμόρφωσαν την αμερικανική ιδεολογία αλλά και πρακτική από την ίδρυση των ΗΠΑ μέχρι και τις μέρες μας: η στάση απομονωτισμού και η εξωστρεφής επεμβατική/ιμπεριαλιστική στάση. Ενέργειες στην ροή του χρόνου, όπως είναι η εξαγγελία δόγματος Μονρόε (1823), η ίδρυση του NATO (1949) και ο αμερικανικός επεμβατισμός μέσω της εγκατάστασης στρατιωτικών καθεστώτων στη Νότια Αμερική, δεικνύουν πως οι ΗΠΑ κατέχουν στον 20^ο αιώνα το ρόλο της κυρίαρχης δύναμης στο διεθνές σύστημα.

Ο τρόπος με τον οποίο δρουν οι ΗΠΑ στις εκάστοτε περιστάσεις μπορεί να αιτιολογηθεί μέσα από το σχήμα της γεωπολιτικής θεωρίας. Στην πολιτική αντίληψη των ΗΠΑ, η σημασία των αρκτικών περιοχών είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς βρίσκονται στον πυρήνα των τριών ηπείρων της Ασίας, της Ευρώπης και της Αμερικής, αποτελώντας με τον τρόπο αυτό την «αμερικανική Μεσόγειο» (Vilhjalmur Stefansson). Οι αεροπορικές διαδρομές, από την άλλη, είναι οι πιο σύντομες και εύκολες, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η επικοινωνία ανάμεσα στην Ευρασία και την Αμερική. Αυτές οι δύο συνθήκες καθιστούν τις αρκτικές περιοχές ελκυστικές στα μάτια των Αμερικανών στρατηγικών αναλυτών, με αποτέλεσμα να κατασκευάζουν στρατιωτικές βάσεις σε περιοχές που βρίσκονται κοντά στους πόλους, όπως π.χ. τη Γροιλανδία, την Ισλανδία, την Αλάσκα και τον Καναδά.²⁵¹

Δεδομένων των γεγονότων, μικρή έκπληξη προκάλεσε το 1917 το γεγονός ότι την στάση απομονωτισμού που τηρούσε επιμελώς η Αμερική διαδέχθηκε ένα αίσθημα διεκδίκησης και πάλης. Λίγους μήνες πριν την εμπλοκή στον πόλεμο, ο Ουίλσον είχε προτείνει μία «Ειρήνη χωρίς Νίκη». Αυτός ο πόλεμος, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Αμερικανού Προέδρου θα ήταν επικίνδυνος «για τη δημοκρατία, για το δικαίωμα εκείνων που υπόκεινται στην εξουσία να έχουν τη δική τους φωνή στις κυβερνήσεις τους, για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των μικρών εθνών, για την παγκόσμια κυριαρχία του δικαίου με ομοφωνία των ελευθέρων λαών ώστε να επέλθει η ειρήνη και η ασφάλεια σε όλα τα έθνη και να απελευθερωθεί η οικουμένη». Οι ιδέες αυτές, που μόνον προσωρινά εγκατέλειψε ο αμερικανός πρόεδρος κατά την κορύφωση των

²⁵⁰ Αναλυτικά για το NATO βλ. W. Goldstein, *Security in Europe: the role of NATO after the Cold War*, London : Brasseys 1994, όπως επίσης και Μ. Ευθυμιόπουλος, *Το NATO στον 21^ο αιώνα*, Σάκκουλας, Αθήνα, 2008. Κλασική είναι η φράση, που αποδίδεται στον Λόρδο Ismay, τον Αγγλο πρώτο Γενικό Γραμματέα του NATO: «The Alliance was founded in order to keep the Americans in, Germans down and Russians out».

²⁵¹ Βλ. Κ. Branden & F. Shelley, *ο.π.* Βλ. Π. Σιούσιουρα, *ο.π.*, σελ. 120 επ.

πολεμικών γεγονότων λόγω των συγκρούσεων σε στεριά και σε θάλασσα, θα επανέλθουν στο προσκήνιο μετά τη λήξη του πολέμου, ώστε να αποτελέσουν το ιδεολογικό έρεισμα για την ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών.

Σημαντικός στη φάση αυτή του πολέμου υπήρξε ο ναυτικός αποκλεισμός των γερμανικών άκτων από τη Μ. Βρετανία, η οποία καταφέρνει τα χρόνια αυτά να ελέγχει αποτελεσματικά όλες τις διόδους από και προς τη Γερμανία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα γερμανικά πλοία, αδυνατώντας να περάσουν στις γερμανικές ακτές, να ρίχνουν τις άγκυρές τους στην Ολλανδία, όπου περνούσαν από εξονυχιστικό έλεγχο. Σύντομα, προέκυψε εξασθένηση της γερμανικής κοινωνικής συνοχής λόγω της έλλειψης τροφίμων, η οποία με τη σειρά της έφερε εξεγέρσεις στρατιωτών και πολιτών.²⁵²

Η συμμετοχή των ΗΠΑ στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έδωσε νέα μορφή στις εξελίξεις. Η Ιαπωνία, που συμμαχούσε με την Μ. Βρετανία από το 1914, χωρίς ωστόσο να ορίζει μια τέτοια υποχρέωση το σύμφωνο φιλίας που είχαν υπογράψει παλαιότερα, επεδίωκε να αποτελέσει το ανάχωμα για τη γερμανική εξάπλωση στην Άπω Ανατολή. Οι Γάλλοι και οι Βρετανοί διατηρούσαν τις επιφυλάξεις τους απέναντι στους Ιάπωνες, καθώς γνώριζαν τις βλέψεις που είχαν από παλιά για ευρωπαϊκά αποικιακά εδάφη. Την πολιτική έλεγχο που χαρακτήριζε την ιαπωνική κυβέρνηση θα καταφέρουν να περιορίσουν οι ΗΠΑ προκαλώντας την έκρηξη πολέμου ανάμεσα στην Κίνα και τη Γερμανία.²⁵³

Η αμερικάνικη επέμβαση στον «Μεγάλο Πόλεμο», παρά τα πρόσκαιρα οφέλη της Γερμανίας, λόγω της Ρωσικής Επανάστασης, αλλά και η ανάληψη της γαλλικής πρωθυπουργίας από τον Ζορζ Κλεμανσώ, που υποστήριζε με ζήλο τη μάχη έως την τελική νίκη, οδήγησε στην ολοκληρωτική αποτυχία των Κεντρικών Δυνάμεων να πραγματοποιήσουν τα πολεμικά τους σχέδια. Στις επιθέσεις στο Δυτικό μέτωπο την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1918 οι Γερμανοί δεν μάχονταν με το ίδιο σθένος κι αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ήττα τους το Νοέμβριο του ίδιου έτους. Η Αυστρία, που είχε διασπαστεί στους λαούς που την αποτελούσαν (Τσέχους, Πολωνούς, Νοτιοσλάβους, Μαγάρους, Ρουμάνους) οδηγείται στην έσχατη λύση της συνθηκολόγησης. Ακολούθησαν η Βουλγαρία και η Τουρκία.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να γίνει μία σύντομη επισκόπηση στη γεωπολιτική σημασία των κρατών που δεν συμμετείχαν από την πρώτη στιγμή στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Τουρκία, ήλεγχε την μοναδική διόδο της Ρωσίας προς την Μεσόγειο, ήτοι τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων. Η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε τεράστια γεωγραφική και πολιτική σημασία για τα γεγονότα του πολέμου, καθώς η Μικρά Ασία, ήταν το μοναδικό φράγμα αναχαίτισης της ρωσικής αυτοκρατορίας, η οποία με τη σειρά της αποτελούσε ανέγγιχτο πόθο των Γερμανών πολύ πριν ξεκινήσει ο πόλεμος. Οι δύο αυτοκρατορίες, εφόσον δεν μπόρεσαν να ενωθούν, έπρεπε αυτόματα να εξοντώσουν η μία την άλλη με κάθε μέσο. Και τα μέσα, φυσικά, δεν ήταν άλλα από τις συμμαχίες με τις υπόλοιπες δυνατές χώρες.²⁵⁴

²⁵² Βλ. J. Wintre r- J. Luis, *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin 1914-1919* (2 vol. 1999, 2007), New York: Cambridge University Press, 2007 και H. Herwig, *The First World War: Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, New York: Bloomsbury Academic, 1996.

²⁵³ Βλ., Μ. Ferro, *ό.π.*, σελ. 244-246.

²⁵⁴ Βλ. Π. Σιούσουρα, *ό.π.*, 2012, σελ. 79—88.

Με τον ίδιο τρόπο λειτούργησε και η προσχώρηση στον πόλεμο των υπόλοιπων χωρών, με γεωγραφική σημασία. Συγκεκριμένα, η Ρουμανία, η Βουλγαρία, η Ολλανδία και η Δανία βρίσκονταν στο κέντρο των συγκοινωνιών της Ευρώπης. Αναπόφευκτα αποτελούσαν τον σύνδεσμο επαφής ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη. Στην κορυφή βρισκόταν η μεσογειακή Ελλάδα που λειτούργησε για χρόνια ως ο διαυλος επικοινωνίας των χωρών της Entente με τη Σερβία.²⁵⁵ Κατέχοντας μία θέση που επέτρεπε την επικοινωνία με τρεις ηπείρους, η Ελλάδα πάντοτε αποτελούσε πόλο έλξης των μεγάλων ηγεμονιών.²⁵⁶

Χάρη στην τόσο μεγάλης σημασίας γεωγραφική θέση της, η Ελλάδα δέχθηκε αιτήματα για την προσχώρηση στον πόλεμο και από τις δύο πλευρές. Αμέσως μετά το τελεσίγραφο των Αυστριακών, τόσο η Σερβία όσο και η Γερμανία επιχειρούν να την πάρουν με το μέρος τους. Η στάση της Ελλάδας, ωστόσο, επηρεάστηκε από διάφορους παράγοντες με βασικότερο την διαφωνία των πολιτικών ηγετών της.

1.7 Η θέση της Ελλάδας στις απαρχές του Α' Π.Π., 1897-1909 – Κρητικό ζήτημα

Για να κατανοηθεί καλύτερα η στάση της Ελλάδας στην πανευρωπαϊκή και στη συνέχεια παγκόσμια σύρραξη του 1914 είναι αναγκαίο να εξεταστεί η πολιτική και κοινωνική της κατάσταση πριν την έκρηξη του πολέμου αλλά και κατά τη διάρκειά του. Ο απολογισμός των επιτευγμάτων του κράτους από την ίδρυσή του το 1830 μέχρι και το ξεκίνημα του 20^{ου} αιώνα έδειξε πως δεν είχε κατορθώσει να πραγματοποιήσει πολλές από τις εδαφικές επιδιώξεις του, πέρα από την προσάρτηση των Επτανήσων και των περιοχών Θεσσαλίας και Άρτας το 1864 και 1881 αντίστοιχα. Η χώρα στα ταραχώδη αυτά χρόνια γεύτηκε ακόμα την πτώχευση, με αποτέλεσμα η συμμετοχή της στο σύστημα διεθνούς ανταγωνισμού να θεωρείται επισφαλής.

Ωστόσο, λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής της θέσεως, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η Ελλάδα ήταν πάντα στο κέντρο εξελίξεων. Η χώρα βρίσκεται ακριβώς στη μέση της θαλάσσιας οδού που επιτρέπει την επικοινωνία ανάμεσα στο Γιβραλτάρ και το Σουέζ αλλά και τα Στενά. Το γεωγραφικό της πλεονέκτημα, ωστόσο, αποτελούσε ευχή και την ίδια στιγμή κατάρα για τη χώρα, καθώς οι τουρκικές και ολαβικές πιέσεις αναστάτωναν συνεχώς την πολιτική της. Η εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, αλλά και η ανεξαρτησία ήταν πάντα πρώτο μέλημα της και επιταγή των συνθηκών. Επιπρόσθετα, οι πολεμικές δοκιμασίες, οι εσωτερικές διενέξεις και στερήσεις του 1821 την κατέστησαν «δια βίου ανήλικη» και την ανάγκασαν να κρύβεται πίσω από την ασπίδα των μεγάλων προστατιδών δυνάμεων, στις οποίες χρωστούσε τη σωτηρία της. Γενικότερα, η Ελλάδα ανήκε στην κατηγορία των υλικά ασθενών χωρών που αναγκάζονταν να προσφεύγουν σε δανεισμό για να εξασφαλίσουν τη στοιχειώδη ισορροπία των δημόσιων οικονομικών.²⁵⁷

Όσο ασθενική ήταν η οικονομία, ωστόσο, τόσο πιο δυνατό ήταν το όραμα για εθνικές διεκδικήσεις και αναβίωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το εθνικό ιδεώδες

²⁵⁵ Ι. Πασσάς, Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εθνικός Διχασμός, τ.1., Τάως, Αθήνα, 2012, σελ.75.

²⁵⁶ Για τη αξία της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας πρβλ. Ι. Ζακυθινό, «Η Ελλάς μεταξύ Βαλκανίων και Μεσογείου», Πολιτική Επιθεώρησις, τευχ.3-4, 1946.

²⁵⁷ Κ. Σβολόπουλος, Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 2008, σελ. 10-12.

που έμεινε γνωστό ως «Μεγάλη Ιδέα» αποτέλεσε τον κατευθυντήριο αστέρα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της χώρας πριν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως και την τρίτη δεκαετία του 20^{ου}. Στην ουσία της, η «Μεγάλη Ιδέα» (Ιωάννης Κωλέττης, 1844) δεν ήταν κάτι παράλογο ή υπέρμετρα φιλόδοξο για την εποχή της. Το όραμα της απελευθέρωσης των αλυτρώτων προέκυπτε από την βαθιά ανάγκη των Ελλήνων να ενσωματώσουν ιστορικά εδάφη υπό ξένη κυριαρχία, στα οποία όμως ζούσαν Έλληνες και, με αυτό τον τρόπο, επιβίωνε η γλώσσα και ο πολιτισμός τους. Παρόλη τη λογική του ως όραμα, πάντα υπήρχε η οικονομική δυσκολία. Στο βάθος της η «Μεγάλη Ελλάδα» συνιστούσε ένα πολιτικό πρόσταγμα, το οποίο δεν μπορούσε να βρει την υλοποίησή του σε ένα κράτος άπορο και ταλαιπωρημένο από συνεχείς αγώνες και μάχες.²⁵⁸

Κρητικό ζήτημα.

Τρανό παράδειγμα αποτέλεσε ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 που ήρθε ως απόρροια της αδυναμίας να βρεθεί λύση στο Κρητικό Ζήτημα. Η οθωμανική κυβέρνηση είχε αναγνωρίσει με τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878) την υποχρέωσή της να εφαρμόσει στην Κρήτη τον οργανικό κανονισμό του 1868, με τις προσδιοριζόμενες εκεί μεταρρυθμίσεις. Παρά το γεγονός ότι όλα ήταν καθορισμένα από τη συνθήκη, οι διορισθέντες υπό του Σουλτάνου γενικοί διοικητές της Κρήτης παραβίαζαν την συμφωνία εκείνη, είτε αυτοβούλως, είτε υπό την πίεση του μουσουλμανικού πληθυσμού της νήσου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προκύψουν μια σειρά από επαναστάσεις, όπως η Κρητική επανάσταση του 1885, η επανάσταση του 1888, καθώς και εκείνη του 1889. Μέσα σε αυτό το κλίμα, κι ενώ η μία σύγκρουση διαδεχόταν την άλλη, ξέσπασε η νέα Κρητική Επανάσταση το 1895. Παράλληλα, τον Ιούλιο του ίδιου έτους οι διαπραγματεύσεις της ελληνικής κυβέρνησης με τους Ευρωπαίους κατόχους ομολόγων του ελληνικού κράτους είχαν οδηγηθεί σε αδιέξοδο. Ειδικότερα στις 28 Ιουλίου του 1894 ο Γερμανός πρέσβης στην Αθήνα ειδοποίησε την ελληνική κυβέρνηση ότι η μη ικανοποίηση των κατόχων ομολόγων, ίσως να οδηγούσε στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών. Το θέμα αυτό εξηγεί και την ανθελληνική στάση εκ μέρους του Κάιζερ Γουλιέλμο Β΄ στην έκβαση της επανάστασης.

Από τον Δεκέμβριο του 1895 τουρκικές ενισχύσεις άρχισαν να φθάνουν και να αποβιβάζονται στη Κρήτη ενώ παράλληλα ανεξάρτητες ομάδες εθελοντών από την Ελλάδα κατέφθαναν προς ενίσχυση των Κρητών επαναστατών. Τον ίδιο καιρό οι Μεγάλες Δυνάμεις απέστειλαν με καταδρομικά, με αποτέλεσμα μέρα με τη μέρα η κατάσταση οδηγείται σε ένταση. Με την επέμβαση όμως αυτή των Μεγάλων Δυνάμεων τελικά ο Σουλτάνος παραχώρησε τις ζητούμενες εγγυήσεις για την εφαρμογή των συμφωνηθεισών μεταρρυθμίσεων και προσωρινά φάνηκε να έχει αποκατασταθεί η ηρεμία. Όμως οι Τούρκοι της νήσου (Έλληνες εθνοτικά, ελληνόφωνοι, εξισλαμισμένοι), δεν φαίνονταν και τόσο ικανοποιημένοι βλέποντας ότι με τις μεταρρυθμίσεις που είχαν επιβληθεί, η διοίκηση της Κρήτης ουσιαστικά παραδινόταν στους Έλληνες. Έτσι από τον Ιανουάριο του 1897 ο ερεθισμός αυτός μεταξύ των δύο

²⁵⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη Κ. Βαβούσκου, *Η Μεγάλη Ιδέα ως ιδέα και πραγματικότητα*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1970 και Μ. Βολονάκη, *Η μεγάλη εθνική ιδέα των Ελλήνων ανά τους αιώνες*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1936. Ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης, κατά Μιχαήλ Σακελλαρίου πρώτος ιστορικός του νεότερου ελληνισμού, όρισε την Μεγάλη Ιδέα, ως την «πίωση του καθεστηκότος και ανάστασιν του πεπρωκότος», *Ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού από ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, 1832-1892* (2 τόμοι).

εντοπίων στοιχείων έφθασε σε μεγάλη ένταση. Δολοφονίες, εμπρησμοί χωριών, φονικές συμπλοκές ξέσπασαν διαδοχικά στις πόλεις και τα χωριά προκαλούμενες από τους Τούρκους, με την τεκμηριωμένη σύμπραξη του εκεί σταθμεύοντος οθωμανικού στρατού. Οι ταραχές έλαβαν μεγάλη έκταση. Οι Τούρκοι έκαψαν την χριστιανική συνοικία των Χανίων, ενώ μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού της πόλης κατέφυγε στα πολεμικά πλοία των Μ. Δυνάμεων. Τότε ακριβώς οι Έλληνες της Κρήτης κήρυξαν νέα επανάσταση ζητώντας πλέον την ένωση με την Ελλάδα, ενώ αγήματα πεζοναυτών από τα ξένα πολεμικά πλοία αποβιβάστηκαν στα Χανιά.²⁵⁹

Στο πλαίσιο, αυτό οι Μεγάλες Δυνάμεις κοινοποίησαν διακοίνωση βάσει της οποίας η Ελλάδα υποχρεώθηκε να ανακαλέσει τα στρατεύματα της από το νησί, στο οποίο παραχωρούνταν αυτονομία υπό την ψιλή κυριαρχία του Σουλτάνου. Οι Έλληνες δεν ήσαν διατεθειμένοι να δεχτούν μία τέτοια εξέλιξη και ζήτησαν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος με σκοπό να αποφασίσουν οι ίδιοι οι Κρήτες για το μέλλον τους. Οι Δυνάμεις αρνήθηκαν να ικανοποιήσουν τα αιτήματα της Ελλάδας που έμενε πια μόνη να αντιμετωπίσει τον ανατολικό εχθρό. Εφόσον οποιαδήποτε συμφωνία με τους Οθωμανούς ήταν αδύνατη, η Ελλάδα προχωρούσε δυναμικά προς τον πόλεμο, με προφανή μειονεξία σε ό,τι αφορούσε τον στρατιωτικό εξοπλισμό και τις στρατιωτικές τεχνικές, αλλά με έκδηλη υπεροχή ως προς το ναυτικό. Τελικά, η αδυναμία της υπερίσχυσε και η Ελλάδα οπισθοχώρησε το 1897 μετά από μάχες στο μέτωπο της Θεσσαλίας.²⁶⁰

Με τη μεσολάβηση των ευρωπαϊκών δυνάμεων και της Ρωσίας, στις 20 Σεπτεμβρίου, υπογράφηκε η ειρήνη. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να πληρώσει ένα μεγάλο ποσό ως πολεμική αποζημίωση στον αντίπαλο. Επίσης υποχρεώθηκε να επιστρέψει ένα μικρό κομμάτι της Θεσσαλίας με την Ελασσόνα στην Τουρκία. Η κυβέρνηση του Δ. Ράλλη για να αποπληρώσει το ποσό αυτό, υποχρεώθηκε να παραχωρήσει στην Επιτροπή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, όλες τις θεωρούμενες επαρκείς προσόδους για αποζημίωση. Για την εξόφληση του δημόσιου χρέους εκχωρήθηκαν στην ΕΔΟΕ τα μονοπώλια άλατος, πετρελαίου, σπίρτων, παιγνιοχαρτων, τοιγαρόχαρτου, σμύριδας από τη Νάξο. Ακόμη, δόθηκαν ο φόρος κατανάλωσης καπνού, τα τέλη χαρτοσήμου και οι δασμοί του Πειραιώς. Η συνθηκολόγηση αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μειωτική για τους Έλληνες και το ελληνικό έθνος, αφού έχασαν προσωρινά (μέχρι το 1908) ορισμένες από τις ελευθερίες για τις οποίες αγωνίστηκαν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Ένα χρόνο αργότερα τον Αύγουστο του 1898 οι Τούρκοι προχώρησαν σε νέες σφαγές των Χριστιανών στο Ηράκλειο της Κρήτης, γεγονός που οδήγησε τους ξένους ναυάρχους στην απόφαση για την απομάκρυνση των οθωμανικών φρουρών. Η τουρκική χωροφυλακή αποχώρησε μαζί με τον τουρκικό στρατό, ενώ οι ναύαρχοι ανέλαβαν την διοίκηση της Μεγαλονήσου. Στο διάστημα που μεσολάβησε έως την άφιξη του βασιλόπαιδος Γεώργιου, πρώτου ηγεμόνα της «Κρητικής Πολιτείας», τον Δεκέμβριο του 1898, η Μεγαλόνησος διοικείτο από τους Διοικητές των Διεθνών στρατευμάτων. Οι Άγγλοι διοικούσαν το νομό

²⁵⁹ Αναλυτικότερα βλ. Η. Τυροτ, *Η Κρητική επανάσταση και ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, μτφρ. Λ. Αβαγιανού, Αθήνα : Φιλότυπον, 2010, όπως επίσης και Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, τ.Α,Β,Γ,Δ, Αθήνα, 1995.

²⁶⁰ Βλ. Ι. Κασσεσιάν, *Ο «Ατυχος» Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική 1997 και Σ. Δραγούμη, *Η Οριστική συνθήκη Ελλάδος και Τουρκίας 1897*, Αθήνα: Εκ του Τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, 1909.

Ηρακλείου, οι Ρώσοι το νόμο Ρεθύμνου, οι Γάλλοι το νομό Λασιθίου και οι Ιταλοί τους νομούς Χανίων και Σφακιών.²⁶¹

Η έκβαση του πολέμου του 1897 άφησε ανοιχτές πολλές πληγές για την Ελλάδα. Έτσι, στο ξεκίνημα του νέου αιώνα η χώρα βαδίζει με αργό πλην σταθερό βηματισμό προς την επανόρθωση των ζημιών, όσο ήταν αυτό εφικτό. Πρωταρχικό της μέλημα είναι η εξυγίανση την οικονομίας κι η ανάκτηση της εμπιστοσύνης σε διεθνές επίπεδο. Η βοήθεια από τις Δυνάμεις είναι πάντα παρούσα στο πλαίσιο της αναμόρφωσης της ελληνικής πυγμής. Μετά την αποκατάσταση της ειρήνης με τους Τούρκους, η Ελλάδα έχει να αντιμετωπίσει πιέσεις από την Σερβία, τη Βουλγαρία, ακόμη και την Ρουμανία (κτήματα Ζάππα), αλλά και την μερίδα των Νεοτούρκων (1908). Όσες προσπάθειες κι αν έγιναν για συμβιβασμό των συμφερόντων και την επανόρθωση των σχέσεων με τους γείτονες, υπήρχαν πάντα ζητήματα, όπως το Μακεδονικό, που έθεταν τις σχέσεις σε δοκιμασία. Πιο συγκεκριμένα, οι αυξημένες απαιτήσεις της Σερβίας για τα ευρωπαϊκά τμήματα της Τουρκίας δημιουργούν χάσμα με τα ελληνικά συμφέροντα. Ο κοινός αντιβουλγαρικός προσανατολισμός δεν καταφέρνει να δέσει την Ελλάδα με τις άλλες συμμαχικές δυνάμεις, με αποτέλεσμα να είναι ακόμη αμφιβόλου δυναμικής η δράση της. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα παρά τις προσπάθειες, αδυνατεί να συμφωνήσει με τη Ρουμανία ενάντια στον ολαβικό και τους λοιπούς κινδύνους, με αποτέλεσμα διαμάχη στη Μακεδονία περί των βλαχοφώνων που θα επιφέρει τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών το 1906.²⁶²

Σε αυτό το κλίμα είναι φανερό πως η Ελλάδα δυσκολευόταν να συνεργαστεί με τις γειτονικές χώρες, ενώ η συνεργασία της με τις Μεγάλες Δυνάμεις αξιολογήθηκε πρωτίστως από το ενδιαφέρον των τελευταίων να ικανοποιήσουν δικά τους συμφέροντα, παρά να αποκαταστήσουν την ισορροπία της εν συγχύσει τελούσης Ελλάδος. Με άλλα λόγια, η δράση των μεγάλων Δυνάμεων, ακόμη κι αν φαινομενικά υπήρξε στάση αρωγής προς τους Έλληνες, κάθε άλλο παρά αλτρουιστική μπορούσε να θεωρηθεί. Καθώς η Ελλάδα κρίθηκε πλέον «δυτικόφιλη» (ήδη από την επαύριο του Κριμαϊκού πολέμου), η Ρωσία προσπάθησε να προσδέσει τους Σλάβους. Το γεγονός αυτό προκάλεσε στους Άγγλους και τους Γάλλους μία ανασφάλεια σχετικά με την εξέλιξη των δικών τους σχέσεων με τη Βουλγαρία και τη Σερβία. Δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί πως η ρήξη στις τάξεις του ελληνισμού και τα πρώτα διλήμματα στην αρχή του 20^{ου} αιώνα προέκυψε από την αδυναμία των Δυνάμεων να πάρουν θέση απέναντι στο ζήτημα της Βουλγαρίας.²⁶³

Ένας επιπλέον κίνδυνος παραμονεύει για την Ελλάδα : η Ιταλία την εποχή προ της έκρηξης του Μεγάλου Πολέμου αναζητούσε ευκαιρίες για να επεκταθεί. Η κατάσταση αυτή δικαιολογημένα προκαλούσε ανησυχία στην Ελλάδα για ενδεχόμενες διεκδικήσεις ελληνικών εθνικών εδαφών. Η Γερμανία, εξάλλου, σταδιακά γινόταν δύναμη μη φιλική για εμάς, εφόσον είχε προσδέσει την πάντοτε εχθρική Οθωμανική Αυτοκρατορία και είχε δημιουργήσει αντιολαβικό μέτωπο στα Βαλκάνια

²⁶¹ Βλ. Γ. Τσερεβελάκη, *Κρητικές επαναστάσεις : οι αγώνες για την ελευθερία από το 1204 έως το 1898*, Αθήνα: Περισκόπιο, 2009, σελ. 59-67.

²⁶² Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το Μακεδονικό ζήτημα Βλ. Ε. Πασχαλίδου, *Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα γεγονότα στη Θράκη: 1904-1908*, Αθήνα : Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού 1998.

²⁶³ Βλ. Ε. Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις Αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Αθήνα 1997, Ε. Driault, *La Question d' Orient*, Paris, F. Alcan, 1898.

με τη βοήθεια της συμμαχικής Αυστρίας. Στο πλαίσιο αυτό ήρθε ξανά στο προσκήνιο το Κρητικό Ζήτημα που δεν είχε λυθεί με τις προηγούμενες συγκρούσεις.

Προτού αναλυθεί το Κρητικό Ζήτημα, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί η άμεση σχέση του με το Ανατολικό Ζήτημα, ως υποκεφαλαίο αυτού και γενικότερα με όλα τα συγκρουόμενα συμφέροντα του ευρωπαϊκού κόσμου. Όσο η Ελλάδα αξίωνε την προσάρτηση της Κρήτης, άλλο τόσο τα βαλκανικά κράτη θα αξίωναν ανάλογες σε βάρος του Σουλτάνου ικανοποιήσεις. Η Ευρώπη, γενικότερα, επέδειξε μία απροθυμία να ανταποκριθεί στις διεκδικήσεις των Κρητών. Συγκεκριμένα, η Ρωσία επιθυμούσε τη διατήρηση του status quo, ενώ η Βρετανία αρνούσαν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα για τους δικούς της γεωπολιτικούς λόγους. Η Γαλλία, μολονότι δεν είχε διατυπώσει μια θετική ή αρνητική άποψη, προσπαθούσε να διασφαλίσει τις σχέσεις της με τη Ρωσία. Δεκάδες ήταν σε βάθος χρόνου οι εκκλήσεις που δέχτηκαν οι Δυνάμεις για την επανεξέταση του ζητήματος και άλλες τόσες οι αρνήσεις. Ο πρίγκιπας Γεώργιος, που είχε οριστεί ύπατος αρμοστής, αδυνατούσε να ικανοποιήσει τις εθνικές φιλοδοξίες των Κρητών, με αποτέλεσμα να υπάρξουν σοβαρές αντιδράσεις στο εσωτερικό του νησιού.²⁶⁴

Υπό αυτές τις συνθήκες αναδείχτηκε η επαναστατική μορφή του Ελευθέριου Βενιζέλου που από το 1900 έως και το 1909 άσκησε σοβαρές αντιπολιτευτικές πιέσεις στον πρίγκιπα. Ο Βενιζέλος, γενικότερα, υπήρξε αρκετά συνετός όσον αφορά στην ιδέα της ενώσεως. Γνώριζε πως η άμεση ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα την εποχή εκείνη ήταν αδύνατη. Παρόλα αυτά, επεδίωκε με κάθε τρόπο την εξυπηρέτηση των δυτικών συμφερόντων που την απομάκρυναν όλο και περισσότερο από την ενωτική ιδέα και την πραγματοποίηση του εθνικού οράματος για τη «Μεγάλη Ελλάδα». Ο φιλελεύθερος ηγέτης, θεωρούσε την αυτονομία ως ένα όπλο για την μετέπειτα διεκδίκηση των εθνικών δικαιωμάτων και την πραγμάτωση των εθνικών επιδιώξεων της χώρας. Για το λόγο αυτό ήλπιζε στην αποχώρηση των στρατών των ξένων δυνάμεων από την Κρήτη και τη διοργάνωση πολιτοφυλακής από Έλληνες αξιωματικούς. Στις 7 Μαρτίου του 1901 ο Βενιζέλος διατύπωσε τις ιδέες του αυτές ενώπιον του ηγεμονικού συμβουλίου. Η απόκριση των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν ότι θα λάμβαναν σοβαρά τις προτάσεις αυτές, προκειμένου να επιτύχουν την βελτίωση της κατάστασης στο νησί. Ο πρίγκιπας Γεώργιος, ωστόσο, αντέδρασε με προφανή αρνητισμό, γεγονός που οδήγησε στην παραίτηση του Βενιζέλου από το αξίωμα του υπουργού. Παρά το γεγονός ότι και οι δύο πολιτικές αυτές προσωπικότητες υποστήριζαν την ιδέα της ένωσης, ήταν αδύνατο να ομονοήσουν, καθώς ο Βενιζέλος ήταν κατηγορηματικός ως προς την ορθότητα της πολιτικής του, ενώ ο Γεώργιος δύσκολα αποδεχόταν τις φιλελεύθερες ιδέες του αντιπάλου του.²⁶⁵

Ο Βενιζέλος θα απαιτήσει την αναδιοργάνωση της εσωτερικής πολιτικής με την εξέγερση του Θερίσου στις 23 Μαρτίου του 1905. Για τον φιλελεύθερο πολιτικό, η εσωτερική αυτοδιοίκηση είναι αλληλένδετη με την πραγματοποίηση του ενωτικού προγράμματος. Οκτώ μήνες κράτησε η ένοπλη αντιστοιχία ανάμεσα στους επαναστάτες και τους φιλοπριγκιπικούς, έως ότου έληξε η υπόθεση με ένα συμβιβαστικό διακανονισμό το Νοέμβριο του ίδιου έτους. Εκεί συμφωνήθηκε η

²⁶⁴ Αναλυτικότερα για τον Γεώργιο και τη δράση του ως ύπατου αρμοστή της Κρήτης στο Α. Σκανδάμη, *Πρίγκιπ Γεώργιος : η ζωή και το έργο του*, Αθήνα, 1955.

²⁶⁵ Ο.π.

επίβλεψη της αρμοστειακής πολιτικής από τις Μεγάλες Δυνάμεις, η παροχή αμνηστίας και η κάθοδος διεθνούς εξεταστικής επιτροπής. Η τελευταία συμφωνία του διακανονισμού δεν ήταν ήσσονος σημασίας δεδομένου του γεγονότος ότι οι Δυνάμεις είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν από κοντά τις συνθήκες της Κρητικής Επανάστασης και να αντιληφθούν τα πράγματα βλέποντάς τα από άλλη σκοπιά. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη διεξαγωγή της Μεσολυμπιάδας του 1906 στην Αθήνα, έδωσε την ευκαιρία για νέες συναντήσεις και διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους Έλληνες και ξένους ηγέτες. Το αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων διατυπώθηκε τον Ιούλιο του 1906 και όριζε την αναδιάρθρωση της χωροφυλακής με την απομάκρυνση των ξένων στρατιωτών μετά την αποκατάσταση της τάξης. Επιπλέον, προνοούσε το δανεισμό ενός σημαντικού ποσού γαλλικών φράγκων στην Ελλάδα και την αναστολή της πληρωμής των τόκων του αρχικού δανείου για την επόμενη πενταετία. Όριζε, ακόμα, την αναθεώρηση του Συντάγματος. Με τις συμφωνίες αυτές ο ελληνικός λαός έμεινε ικανοποιημένος, θεωρώντας ότι είχε γίνει ένα μεγάλο βήμα προς την ένωση. Το 1908 έφυγαν από το νησί και τα τελευταία διεθνή στρατεύματα, ενώ ο Γεώργιος Α' διόρισε τον Αλέξανδρο Ζαΐμη Υπάτο Αρμοστή, μετά από την παραίτηση του Πρίγκιπα Γεωργίου, τον Σεπτέμβριο 1906.²⁶⁶

1.7.1 1908 - 1913

Από το 1908 και για πέντε έτη αρχίζει η κρίσιμη περίοδος των διαβαλκανικών σχέσεων. Το κίνημα των Νεότουρκων που ενεργείται το 1908 προκύπτει από ανακαινιστικές-εθνικιστικές επιδιώξεις ορισμένων τουρκικών κύκλων και στρέφει το βλέμμα του προς τα Βαλκάνια. Την ίδια στιγμή, η εθνική πολιτική της Ελλάδας εξελισσόταν μεν αυτόνομα, αλλά σε αυστηρή συνάρτηση με την ιδιαίτερη πολιτική των γειτονικών κρατών και την δυναμική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πολιτική της χώρας, μεταξύ 1897-1909, ονομάστηκε πολιτική της «αψόγου στάσεως». Πολιτική συντηρητική, τυπικώς άψογος έναντι της νικήτριας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπό αυλό-φιλες συμπαθώς διακείμενες μάλλον προς τις Κεντρικές Δυνάμεις κυβερνήσεις, Δημητρίου Ράλλη - Γεωργίου Θεοτόκη. Σε γενικότερη ανάλυση, όλα τα κράτη που ενεπλάκησαν στους βαλκανικούς πολέμους είχαν βαθιές εθνικές επιδιώξεις. Τόσο τη Βουλγαρία, που έστρεφε το ενδιαφέρον της προς τη Μακεδονία και τη Θράκη, όσο και τους Νεότουρκους ή τους Έλληνες, βάρανε η ιδέα για εξασφάλιση ηγεμονίας, ή πάντως υπεροχής.²⁶⁷

Η τουρκική μεταπολίτευση είχε ισχυρό αντίκτυπο στην Ελλάδα με τη δημιουργία του Στρατιωτικού Συνδέσμου το 1909 που βαθμιαία θα οδηγήσει σε σύγκρουση με τον παλαιό πολιτικό κόσμο. Το κίνημα του Γουδή ήταν μία αντίδραση

²⁶⁶ Για τον τρόπο διοίκησης της Κρητικής Πολιτείας την περίοδο εκείνη βλ. *Νόμοι της Κρητικής Πολιτείας, [Κρητική Πολιτεία. Ανώτερα Διεύθυνσης της Παιδείας και της Δικαιοσύνης]*, Εν Χαλέπα: εκ του Τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας, 1901 και Ν. Κουσουρελάκη, *Κώδικες Κρητικής Πολιτείας: περιέχοντες τους εν Κρήτη ισχύοντες νόμους, διατάγματα, διαταγές και ερμηνευτικές εγκύκλιους*, Εν Χανίοις: Εκ του Τυπογραφείου Σταύρου Α. Ανδρουλακάκη, 1903.

²⁶⁷ Αναλυτικά για την πολιτική της Τουρκίας τον 20^ο αιώνα βλ. Η. Kramer, *A Changing Turkey: the challenge to Europe and the United States*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2000.

στην αδυναμία της ελληνικής πολιτικής να ανασυνταχθεί ενώπιον των επερχομένων δοκιμασιών και κρίσεων. Η στροφή έναντι της Τουρκίας δεν θα πραγματοποιηθεί άμεσα, καθώς ο οξύνους πολιτικός Ελευθέριος Βενιζέλος γνωρίζει ότι δεν είναι ο καιρός κατάλληλος για να διακινδυνεύσει ό,τι έχει. Η πίεση ωστόσο που ασκείται στους μη οθωμανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας είναι εμφανής και προκλητική. Κορυφαία εκδήλωση της τουρκικής αυτής πολιτικής είναι ο αποκλεισμός του ελληνικού εμπορίου και γενικότερα η απόπειρα εκμηδένισης της οικονομικής παρουσίας των Ελλήνων του ελεύθερου κράτους. Δεν πρέπει να λησμονηθεί, ωστόσο, ότι στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας οι μη Τουρκικοί λαοί εργάζονται με επιμέλεια, ενισχύοντας σε μεγάλο βαθμό την παραγωγή και την οικονομία. Οι συνθήκες άρχισαν να δυσχεραίνουν ολοένα και περισσότερο με αποτέλεσμα η ελληνική κυβέρνηση να επικαλείται για άλλη μια φορά τις Μεγάλες Δυνάμεις, το 1911. Η Γαλλία έδειξε πραγματικό ενδιαφέρον στις ελληνικές εκκλήσεις, όμως τα γεγονότα πιστοποιούσαν ότι περιορισμός της ελληνικής οικονομικής ισχύος θα συνέφερε τις Κεντρικές αυτοκρατορίες, εφόσον η ελληνική επιχειρηματικότητα και το εμπορικό κεφάλαιο ελέγχεται κυρίως από τους φιλοδυτικούς Έλληνες. Η Ελλάδα, λοιπόν, για άλλη μια φορά έμενε αβοήθητη να υπομείνει τις αυθαιρεσίες των Τούρκων.

Η κατάσταση θα αλλάξει ριζικά στην φορά του ιταλοτουρκικού πολέμου του 1911. Οι αιτίες και οι αφορμές ήταν συγκεχυμένες. Η Ιταλία θα χρησιμοποιήσει ως πρόφαση για τον πόλεμο την κακή μεταχείριση των Ιταλών εμπόρων στην Τριπολίτιδα. Στην πραγματικότητα, η επιθυμία επιβολής ελέγχου στα εδάφη της Αφρικής ήταν ο βασικότερος λόγος έκρηξης του ιταλοτουρκικού πολέμου. Η Ιταλία ήταν, ένας late-comer, ένας αργοπορημένος παράγων στον αγώνα δρόμου για αποικίες.²⁶⁸ Η Ελλάδα, ωστόσο, δε θα μπορέσει ακόμη και τώρα να ησυχάσει. Η επέκταση των επιχειρήσεων στο Αιγαίο θα προκαλέσει μία σειρά από εξελίξεις που θα διαμορφώσουν νέα εικόνα στο Αρχιπέλαγος. Οι Ιταλοί θεωρούνται πλέον σωτήρες από την τούρκικη δεσποτεία και ως τέτοιους τους υποδέχτηκαν οι κάτοικοι των Δωδεκανήσων. Ωστόσο, η Ιταλία δεν είχε καμία διάθεση να λύσει τα εθνικά ζητήματα των νησιών αυτών, αν και ισχυριζόταν ότι η κατοχή τους είναι ένα προσωρινό μέσο που αξιοποίησαν προκειμένου να επιτύχουν τις επιδιώξεις τους στην Λιβύη. Συγκεκριμένα, οι Ιταλοί υποστήριζαν ότι η κατάληψη των Δωδεκανήσων θα έληγε κατόπι της εκκενώσεως των δύο βορειοαφρικανικών επαρχιών της Τριπολίτιδας και της Κυρηναϊκής από τον τουρκικό στρατό, πράγμα που όμως δεν έγινε ακόμη και μετά την ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Ιταλία.²⁶⁹

Σε όλες αυτές τις εξελίξεις (1911-1912) οι Μεγάλες Δυνάμεις έμειναν αμέτοχες με πλήρη κατανόηση απέναντι στη κυβέρνηση της Ρώμης. Ο Έλληνας πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, ωστόσο, έδειξε να ανησυχεί για το μέλλον της Ελλάδας, σε περίπτωση που ο πόλεμος συνεχιζόταν. Η συγκρότηση ενός ενιαίου ιταλοελληνικού στρατού ήταν ιδέα που απορρίφθηκε αμέσως από τους Ιταλούς. Ωστόσο, η επιβράδυνση των γεγονότων ευνοούσε έστω και για λίγο την ελληνική οικονομία. Μέσα σε ένα χρόνο η Ελλάδα κατάφερε να αναταχθεί οικονομικά αλλά και να

²⁶⁸ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ. 59 επ.

²⁶⁹ Βλ. αναλυτικά Ε. Μελά, *Ο Βενιζέλος και τα Δωδεκάνησα : μικρή συμβολή στην ιστορία της Ιταλοκρατίας βασιζόμενη σε ανέκδοτα έγγραφα*, Αθήνα : Εταιρεία Λακωνικών Σπουδών 1979. Βλ. επίσης Dr. Skevos Zervos, *Το Ζήτημα της Δωδεκανήσου*, Αθήνα 1928.

προετοιμάσει κατάλληλα την πολεμική μηχανή της. Μολονότι ο ιταλοτουρκικός πόλεμος δεν ήταν από τους πιο σημαντικούς πολέμους για τους οποίους έχει να μιλήσει η ιστορία, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον αν εξεταστεί στο πλαίσιο των ζυμώσεων και την εθνική διέγερση των βαλκανικών λαών. Πιο συγκεκριμένα, οι Βαλκάνιοι βλέποντας πόσο εύκολα η Ιταλία κατατρόπωσε την μέχρι τότε ισχυρή οθωμανική αυτοκρατορία, απέκτησαν άλλη αυτοπεποίθηση, η οποία με τη σειρά της ενίσχυσε τα δικά τους εθνικιστικά κίνητρα. Απέναντι στον κοινό εχθρό η διαβαλκανική συνεργασία γινόταν ευκολότερη. Παράλληλα, το θέμα της συμφιλίωσης των νεαρών χριστιανικών εθνών-κρατών ήταν ένα ακόμη άλυτο ζήτημα που έπρεπε με κάποιο τρόπο να διευθετηθεί.²⁷⁰

Όταν ξέσπασε το κίνημα των Νεότουρκων το 1908 ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε να προτείνει δύο εντελώς διαφορετικές κατευθύνσεις πολιτικής. Είτε θα συμμαχούσε με την Τουρκία, ελπίζοντας στην λήξη των αιώνιων διαφορών μαζί της, είτε θα οργανωνόταν σε μία διαβαλκανική συμμαχία εναντίον της Τουρκίας. Οι απόψεις, όπως είναι φανερό, ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες. Ωστόσο, το έδαφος είχε προετοιμαστεί ήδη από τον προηγούμενο πρωθυπουργό, εθνοκεντρικό, Στέφανο Δραγούμη για τη δεύτερη λύση. Η Ελλάδα, λοιπόν, εξερχόμενη της «απόγυς στάσεως» αποφασίζει να συμπορευτεί με τα χριστιανικά βαλκανικά κράτη εναντίον των Τούρκων. Σίγουρα μία εμπλοκή σε νέα επιθετική ενέργεια κατά της Τουρκίας απαιτεί στρατιωτική δύναμη, την οποία η Ελλάδα εκείνη την εποχή βαθμιαία οικοδομεί με τη βοήθεια των Προστατίδων Δυνάμεων, μάλιστα δε Γαλλίας (στρατός) και Βρετανίας (στόλος).²⁷¹

Η σερβοβουλγαρική συνθήκη που υπογράφεται τον Απρίλιο 1912 θα φέρει νέους προβληματισμούς για την Ελλάδα. Ο Βενιζέλος, όπως είναι λογικό, ανησυχεί για το μέλλον της Μακεδονίας. Οι λύσεις που έχει για να αντιμετωπίσει ενδεχόμενους κινδύνους είναι είτε να στραφεί σε εχθρικούς πόλους έναντι των δύο αυτών χωρών, είτε να στραφεί προς αυτές. Παραδόξως, ο Βενιζέλος επιλέγει να προσεγγίσει τη Βουλγαρία προκειμένου να επιτύχει τις επιδιώξεις του. Τα πράγματα ήταν εύκολα, δεδομένου ότι οι Βούλγαροι, βέβαιοι για την δική τους ισχύ, επιδοκίμαζαν την ιδέα συμφιλίωσης με την Ελλάδα. Η ελληνοβουλγαρική συμμαχία τελικά υπογράφεται στα Σόφια στις 29 Μαΐου του 1912 και χαρακτηρίζεται ως αμυντική. Πιο συγκεκριμένα, τα δύο μέρη, πρωταρχικά, θα επιχειρούσαν να βελτιώσουν την κατάσταση που αφορούσε τους αλύτρωτους πληθυσμούς τους στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.²⁷² Αυτό θα γινόταν με την ηθική επιρροή στους ομοεθνείς του κάθε κράτους ώστε να αποδέχεται το άλλο. Σε περίπτωση, όμως, νέας σύγκρουσης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, λόγω του Κρητικού Ζητήματος, η Βουλγαρία βάσει της συνθήκης δεσμευόταν να ακολουθήσει στάση φιλικής ουδετερότητας.²⁷³ Δεν υπήρχε εδαφικού περιεχομένου ρήτρα.

²⁷⁰ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ.68 επ. και Ν.Κόλλια, *Διαβαλκανικές Σχέσεις 1914-1940*. Αθήνα 1987, Mark Mazower, *The Balkans*, Phoenix Press, 2001, London, σελ.98 επ.

²⁷¹ Βλ. Δ. Ακριβούλη, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, οι Μεγάλες Δυνάμεις και τα Βαλκάνια, 1928-1932*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2009.

²⁷² Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.* σελ. 73-74.

²⁷³ Βλ. αναλυτικά R.J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Μετά τα γεγονότα αυτά η Βουλγαρία συνήψε προφορική συμφωνία με το Μαυροβούνιο. Μέσα σε αυτό το κλίμα κινητοποιήσεως και προσημονής των βαλκανικών λαών που είχαν χάσει την εμπιστοσύνη τους στους κυβερνώντες Νεότουρκους, τα βαλκανικά χριστιανικά κράτη επιζητούν την άμεση σύγκρουση, ελπίζοντας στην επιτυχία, παρά την έλλειψη βοήθειας των Μεγάλων Δυνάμεων, πλην Ρωσίας. Το φιλοπόλεμο αυτό κλίμα προετοιμασίας οδήγησε στην κήρυξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου το 1912. Τα βαλκανικά κράτη απαιτούσαν από την Τουρκία την αναγνώριση της αυτονομίας των εθνοτήτων τους, το διορισμό των χριστιανών σε δημόσιες υπηρεσίες, το δικαίωμα διατήρησης των εθνολογικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους, τη μη στρατολόγηση των ανδρών και την αναλογικότερη εκπροσώπησή τους στο οθωμανικό κοινοβούλιο. Τα γεγονότα δείχνουν πως η ευόδωση των σκοπών τους ήταν πλέον δυνατή.²⁷⁴

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, που δοκίμασαν την ευρύτερη περιοχή, έληξαν και οδήγησαν στην επινόηση του όρου balkanization (διάσπαση όπως σε μικρά βαλκανικά κράτη) τελικά με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913. Άρχισε, έτσι, να καλλιεργείται η ελπίδα πως η συμφωνία αυτή θα έδινε τις απαντήσεις που ζητούνταν εδώ και έναν ολόκληρο αιώνα για το Ανατολικό ζήτημα. Οι ειρηνευτικές διαδικασίες ξεκίνησαν άμεσα στο Λονδίνο (Δεκέμβριος 1912) και οι επιδιώξεις των περισσότερων χωρών διευκρινίστηκαν με σαφήνεια. Ο Βενιζέλος, κατά τη λήψη των αποφάσεων για την κατανομή των αδιανέμητων εδαφών, επέλεξε να διεκδικήσει εκείνα που βρίσκονταν στο βορρά, ώστε να σχηματίσει μια ισχυρή ηπειρωτική δομή. Η βουλγαρική ηγεσία, αντίθετα, θεωρούσε ότι η Ελλάδα μπορούσε να αρκестεί στην προσάρτηση της Κρήτης και των νησιών και να αφήσει τη Μακεδονία και τη Θράκη στη δική της κυριαρχία.²⁷⁵ Η αδυναμία να βρεθεί μία μέση λύση προκάλεσε την υποχώρηση της Βουλγαρίας στη διεκδίκηση της Κορυτσάς, της Καστοριάς, της Έδεσσας και της Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, το θέμα της διεκδίκησης της Θεσσαλονίκης επανήλθε στο προσκήνιο για άλλη μία φορά.²⁷⁶

Με την ευκαιρία της παρουσίας του στο Λονδίνο, Δεκέμβριο 1912-Ιανουάριο 1913, ο Βενιζέλος επεδίωξε να προσεγγίσει τους Άγγλους πολιτικούς, οι οποίοι εισηγήθηκαν την ιδέα για μία ναυτική συμμαχία ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βρετανία. Ο Βενιζέλος δεν είχε λόγο να αρνηθεί και μία συμφωνία κυρίων (gentlemen's agreement) συνομολογείται.²⁷⁷ Καθώς οι σχέσεις ανάμεσα στη Βουλγαρία και την Ελλάδα κλονίστηκαν, η ελληνική κυβέρνηση αναζήτησε άλλους συμμάχους. Αυτοί θα ήταν οι Ρουμάνοι και οι Σέρβοι. Η Ελλάδα, ωστόσο επιφυλασσόταν να προχωρήσει σε υπογραφή συμφωνίας με τη Σερβία, καθώς εκείνη απαιτούσε την ένοπλη παρέμβαση της σε περίπτωση επιθέσεως είτε από την Βουλγαρία είτε από την Αυστρία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, προσπαθώντας να μελετήσει ορθολογικά την περίπτωση, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να ανησυχεί για το ενδεχόμενο αυστροσερβικής σύγκρουσης, καθώς θεωρούσε απίθανο να συμβεί κάτι τέτοιο. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος που έχει διαδεχτεί το Γεώργιο, έστερξε στην υπογραφή της

²⁷⁴ Για τα γεγονότα της εποχής βλ. αναλυτικά R. C. Hall, *The Balkan Wars, 1912-1913: prelude to the First World War*, London: Routledge, 2000.

²⁷⁵ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.* σελ. 89 επ.

²⁷⁶ Βλ. συγκεκριμένα Φ. Νικόγλου, *Το Χρονικόν της καταλήψεως της Θεσσαλονίκης από του ελληνικό στρατό την 26η Οκτωβρίου 1912*, Αθήνα : Εταιρεία Θρακικών Μελετών, 1963.

²⁷⁷ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ 88 επ.

συνθήκης συμμαχίας και της στρατιωτικής συνθήκης Ελλάδος - Σερβίας στη Θεσσαλονίκη την 1^η Ιουνίου 1913.²⁷⁸

1.7.2 Η υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (Αύγουστος 1913)

40 μέρες μετά την έναρξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου, που έφερε την Βουλγαρία κόντρα στην Ελλάδα, τη Σερβία και τη Ρουμανία, εγκαινιάζονται οι εργασίες της συνδιάσκεψης του Βουκουρεστίου. Με τη συνθήκη που υπογράφεται τελικά, η Ελλάδα αποκτά το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας και της Ηπείρου, την Κρήτη, ενώ κατέχει τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου. Το γεγονός ενέχει ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστεί κανείς ότι πλέον η Ελλάδα έχει τον έλεγχο της θαλάσσιας οδού από τα Δαρδανέλλια, ανάμεσα στα νησιά αυτά προς την ανοιχτή Μεσόγειο. Το έδαφος της, γενικότερα, αυξάνεται κατά 68% (από 64.786 σε 108.762 τ.χλμ.). Επακόλουθη είναι και η αύξηση του πληθυσμού (από 2.700.000 σε 4.800.000 κατοίκους), που έχει με τη σειρά της την ανάλογη οικονομική σημασία, καθώς ο νέος πληθυσμός εργάζεται και παράγει. Φυσικά, τα έξοδα του πολέμου υπήρξαν υπέρογκα, όμως η ελληνική οικονομία αναπτυσσόταν και έδειχνε πως μπορούσε να τα καλύψει.²⁷⁹

Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου, άφησε αρκετά θέματα ανοιχτά: α) το ζήτημα των νησιών του Αιγαίου, πλην Κρήτης, β) το ζήτημα των ορίων του νεοπαγούς κράτους της Αλβανίας με την Ελλάδα. Η απόφαση για την ίδρυση του αυτόνομου αλβανικού κράτους ήταν ελλιπής, καθώς δεν διευκρινίζονταν με κανέναν τρόπο τα εδαφικά όρια της νέας αυτής χώρας. Όσο παρέμενε εκκρεμές το θέμα αυτό από τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου, τόσο ελλόχευε ο κίνδυνος να μην αποδοθούν στην Ελλάδα τα νησιά του Αιγαίου που ήδη κατείχε από το 1912. Ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, προκειμένου να μην διακινδυνεύσει την τύχη των νησιών του Αιγαίου για τα οποία θα αποφάσιζαν οι Μεγάλες Δυνάμεις, υποχώρησε στο ζήτημα της Β. Ηπείρου και διέταξε την εκκένωση των βορειοηπειρωτικών εδαφών από τα ελληνικά στρατεύματα.²⁸⁰

Η συνομολόγηση της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου (ν.η.) 1913) παρά τις ατέλειές της, αποτέλεσε για την Ελλάδα το σηματοδότη για το δρόμο προς τη «Μεγάλη Ιδέα». Εδαφικά εκτεταμένα, οικονομικά αναβαθμισμένα και στρατιωτικά ισχυρή, η χώρα μπορούσε πλέον να στρέψει το βλέμμα της προς τους ελληνικούς πληθυσμούς της Θράκης και της Μικράς Ασίας. Η έκρηξη, ωστόσο, του Μεγάλου Πολέμου, περιέπλεξε για άλλη μία φορά τις εθνικές προσδοκίες και, δια του

²⁷⁸ Ο.π., σελ.91, Ν. Κόλλια, *Οι Διαβαλκανικές σχέσεις και ιδιαίτερα οι Ελληνοσερβικές: από το 1830-1896*, Αθήνα: Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, 1980.

²⁷⁹ D. Douglas, *Η ευποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, (μτφρ. Α. Ξανθόπουλος), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009, σελ.303.

²⁸⁰ Πιο συγκεκριμένα για τις σχέσεις Αλβανίας Ελλάδας στην αυγή του 20^{ου} αιώνα βλ. Κ. Σκενδέρη, *Βορειοηπειρωτικός αγών 1914: Ιστορία περιλαμβάνουσα εν πάση δυνατή λεπτομερεία τα συμβάντα της Βορείου Ηπείρου, από της ιδρύσεως του Αλβανικού Κράτους μέχρι της ανακαταλήψεως αυτής υπό της Ελλάδος* (Οκτώβριος 1914), Βασ.Κόννη «Greece and Albania 1908-1914», έκδοση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1976. Αντ. Κοραντής «Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης 1919-1955, Αθήνα, 1968-1981, τόμος 1^{ος}, σελ.205 επόμενα.

εσωτερικού εθνικού σχίσματος, τις υπονόμωσε στο πιο σημαντικό στάδιο, εκείνο της εφαρμογής τους.²⁸¹

1.7.3 1914 - 1918

Αξίζει να επισημανθούν ορισμένα στοιχεία, αναφορικά προς την πολιτική κατάσταση στην οποία βρίσκεται την Ελλάδα ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος. Από το 1910 ο Κρητικός επαναστάτης Ελευθέριος Βενιζέλος γίνεται κυβερνήτης της Ελλάδας. Μετά τη δολοφονία του Βασιλιά Γεωργίου Α' το Μάρτιο του 1913 στη Θεσσαλονίκη, ο γιος του Κωνσταντίνος τον διαδέχεται στο θρόνο. Στην αρχή, οι δύο αυτοί ηγέτες συνυπήρξαν με αξιόπαινο τρόπο στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, καθώς αποτέλεσαν μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις πολιτικής συναίνεσης ανάμεσα σε πολιτικούς άνδρες. Τα προβλήματα άρχισαν όταν κλονίστηκαν οι σχέσεις της Τουρκίας με την Ελλάδα για άλλη μία φορά. Από τη σύναψη της Συνθήκης του Βουκουρεστίου έως και την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο (1917), οι σχέσεις με την Τουρκία ήσαν τεταμένες.²⁸² Το λεγόμενο «ζήτημα των νησιών» και ο τρόπος που μεταχειρίζονταν οι Τούρκοι τους Έλληνες που βρίσκονταν στην επικράτεια τους όξυνε σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις αυτές.²⁸³

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το μεγαλύτερο μέρος των νησιών του Αιγαίου Πελάγους είχε περιέλθει στην κυριαρχία της Ελλάδας μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Η Συνθήκη του Λονδίνου όριζε ότι θα αποφασίσουν για τα νησιά αυτά οι Μεγάλες Δυνάμεις. Την πρώτη Αυγούστου του 1913, στη διάσκεψη του Λονδίνου αποφασίστηκε η παραχώρηση της Χίου, των Ψαρών, της Λέσβου, της Σάμου και Ικαρίας, και της Λήμνου στην Ελλάδα από την Τουρκία. Η Τουρκία, ωστόσο, αρνήθηκε τις αποφάσεις αυτές και επιχείρησε νέες διαπραγματεύσεις. Η Συνθήκη των Αθηνών το Νοέμβριο 1913 δεν κατάφερε να δώσει λύση στο ζήτημα και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, -- ενώ μυστικά το Γενικό Επιτελείο εκπονούσε σχέδια για ελληνο-τουρκική σύρραξη -- αναγκάστηκε να συναντήσει το Μεγάλο Βεζύρη στις Βρυξέλλες. Η πρώτη κίνηση του «Μεγάλου Πολέμου», δηλαδή το αυστριακό τελεσίγραφο προς τη Σερβία, βρίσκει τον Ελευθέριο Βενιζέλο στο Μόναχο καθ'οδόν προς τις Βρυξέλλες, όπου επρόκειτο να διαπραγματευθεί με την ηγεσία της Τουρκίας το ζήτημα των ελληνικών νησιών. Οι διαπραγματεύσεις του Βενιζέλου με το Μεγάλο Βεζύρη αντιμετωπίστηκαν αρνητικά από την αντιπολίτευση. Ο Κωνσταντίνος, που είχε δεσμούς συγγένειας με το Γερμανό Αυτοκράτορα, τον ενημέρωνε για τυχόν κινήσεις της Ελλάδας και έντονη ήταν η ανησυχία για πιθανή σύγκρουση ανάμεσα στην Τουρκία και την Ελλάδα.

Τον Μάιο-Ιούλιο του 1914 οι Νεότουρκοι δεν δίστασαν να προχωρήσουν σε διωγμό του ελληνικού πληθυσμού της δυτικής Μ. Ασίας (γεγονότα Φώκαιας). Στην πραγματικότητα, οι εξελίξεις αυτές σχετίστηκαν με το γεγονός ότι οι Τούρκοι

²⁸¹ Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.* σελ. 105 επ.

²⁸² «...Οι ευκαιρίες για τελικές εκθροπραξίες...(σ.σ. μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας) δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να παραβλεφθούν». F.O. 371, τ. 1998, Mallet προς Grey, Κωνσταντινούπολη, 2 Ιουνίου 1914, Αρ.404, εμπιστευτικό τηλεγράφημα.

²⁸³ Για την ιστορία των νησιών του Αιγαίου και τις πρακτικές των Τούρκων βλ. Ν. Ψυρούκη, *Η διαμάχη στο Αιγαίο*, Αθήνα : Επικαιρότητα 1977.

βρίσκονταν πλέον υπό την αιγίδα της γερμανικής στρατιωτικής υποστήριξης. Ο φυσικός πλούτος της περιοχής ήταν σημαντικός για τους Γερμανούς που, όμως, δε μπορούσε να αξιοποιηθεί με τον επιθυμητό τρόπο, αν συνέχιζαν οι Έλληνες και οι Αρμένιοι υπήκοοι να δεσπόζουν στη ζωή της χώρας. Έτσι, με γερμανική καθοδήγηση, οι Έλληνες που κατοικούσαν στα οθωμανικά εδάφη υφίσταντο την κακομεταχείριση των Τούρκων. Κάποιοι εκδιωγμένοι βρήκαν καταφύγιο στη Χίο, τη Μυτιλήνη και άλλα μέρη. Ο Βενιζέλος, προκειμένου να βελτιώσει την κατάσταση, συζητούσε με την τουρκική κυβέρνηση ακόμη και το ενδεχόμενο ανταλλαγής πληθυσμών. Το γεγονός αυτό, πέρα από την κοινωνική ζωή, διατάραξε και την ελληνική οικονομία, καθώς οι μουσουλμάνοι που θα εκαλούντο να επιστρέψουν στην Τουρκία είχαν ήδη προσαρμοσθεί υπό την ελληνική διοίκηση κι εργάζονταν ειρηνικά ως αγρότες ή έμποροι.²⁸⁴ Από την άλλη πλευρά, η κατάσταση στη Μ. Ασία ξυπνούσε συνεχώς το όραμα του αλυτρωτισμού για τους Έλληνες, που είχε μερικώς μόνο ικανοποιηθεί από τα αποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων.

Όσον αφορά στις σχέσεις της Ελλάδας με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, έχει σημασία να επανεξεταστεί η συνθήκη συμμαχίας που έδενε τη χώρα με τη Σερβία πριν τη συμμετοχή της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Την 1^η Ιουνίου του 1913, με την γνωστή πλέον μυστική συμφωνία, η Ελλάδα συνομολογούσε ότι θα προσέφερε τη βοήθειά της στην Σερβία, σε περίπτωση που εκείνη το χρειαζόταν και αντιστρόφως. Ωστόσο, η Σερβία είχε μόλις (την άνοιξη 1914) αποθαρρύνει την Ελλάδα να προβεί σε επιθετικές ενέργειες εναντίον των Τούρκων, καθώς δεν ένιωθε η ίδια έτοιμη για πόλεμο. Σε ερώτηση του Βενιζέλου για το ποια στάση θα τηρούσε αν τελικά ο πόλεμος ξεσπούσε, η σερβική κυβέρνηση απάντησε ότι θα ασκούσε διπλωματική πίεση στους Τούρκους και θα μεσολαβούσε στις Μεγάλες Δυνάμεις. Όταν, αργότερα, χρειάστηκε τη βοήθεια της Ελλάδος στο «Μεγάλο Πόλεμο», θεώρησε ότι δικαιούνταν να τη λάβει.²⁸⁵

Στο μεταξύ η Γερμανία ασκούσε πίεση στον Κωνσταντίνο για την συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο υπέρ των Κεντρικών Δυνάμεων και εναντίον της Σερβίας.

Γεωπολιτικά κριτήρια της επιλογής υπέρ της Entente

Ήδη από το καλοκαίρι 1914, είχε γίνει σαφές ότι το ελληνικό σύστημα, δηλ. Βασιλεία, Πρωθυπουργός Βενιζέλος, πολιτικοί αρχηγοί, Γενικό Επιτελείο, ήταν υπέρ της πολιτικής της ουδετερότητας έναντι των εμπολέμων. Ήταν όμως σαφές, ότι ο Βενιζέλος έβλεπε την ουδετερότητα ως προσωρινή κατάσταση μέχρι την ωρίμανση των συνθηκών για είσοδο στον πόλεμο παρά το πλευρό των Δυνάμεων της Entente, - ωρίμανση που προσπαθούσε να εκβιάσει-, ενώ ο βασιλέας και οι περί αυτόν, ως σταθερή τοποθέτηση. Έτσι, όπως παρατηρεί ο μελετητής, ο μεν Βενιζέλος έτεινε συστηματικά να υποβαθμίζει τις αρνητικές συνέπειες μιας πρόωρης, μη επαρκώς μελετημένης εγκατάλειψης της ουδετερότητας υπέρ της Entente, ενώ αντίθετα η περί τον Κωνσταντίνο παράταξη, διόγκωνε τις (υπαρκτές) δυσκολίες και τα *imponderabilia*. Ο μελετητής, οδηγείται επίσης να θεωρήσει ότι οι μετά την παραίτηση Βενιζέλου στις 22 Φεβρουαρίου 1915 (π.η.), παλαιοκομματικές κυβερνήσεις, στην

²⁸⁴ Douglas, D., *Η εννοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, (μτφρ. Α. Ξανθόπουλος), Αθήνα 2009, σελ.304-305.

²⁸⁵ Οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας διατυπώνονται αναλυτικά στο Σ. Σωτηρίου, *Έλληνες και Σέρβοι*, Αθήνα: Αρμός, 1996, καθώς και στο Α. Φεργάδη, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας*, Σιδέρης, Αθήνα, 1986.

πραγματικότητα, μέσα από προτάσεις η αντιπροτάσεις εξόδου στο πλευρό της Entente, ουσιαστικά επεδίωκαν την παράταση, μέχρι νεωτέρας, του καθεστώτος της ουδετερότητας. Για μια μικρή δύναμη όπως η Ελλάδα, πρωτίστως μεσογειακή και κατά δεύτερο λόγο βαλκανική, η πολιτική της ουδετερότητας, grosso modo ήταν εξυπηρετική των θέσεων των Κεντρικών Δυνάμεων. Ο Κωνσταντίνος, πολύ καλά αντιλαμβανόταν πως ήταν αδύνατον να ταχθεί με την Γερμανία, παρά τις περί τούτου πιέσεις τόσο από τον Γερμανό πρέσβυ στην Αθήνα²⁸⁶, όσο και από τον ίδιο τον Κάιζερ, στον οποίο σε επιστολή του από 07 Αυγούστου 1914 απαντούσε: «... Η Μεσόγειος ευρίσκεται στην διάθεση των στόλων της Αγγλίας και της Γαλλίας. Οι δυο αυτοί στόλοι θα ήσαν σε θέση να εξολοθρεύσουν τον πολεμικό και εμπορικό στόλο μας... Χωρίς να δύναμαι να προσφέρω ουδεμίαν συνδρομήν, θα εξηλειφόμεθα εκ του χάρτου. Είμαι υποχρεωμένος να σκέπτομαι, ότι η ουδετερότης, μας είναι επιβεβλημένη. Η τήρησις ουδετερότητος εκ μέρους μάς θα ηδύνατο να αποβεί επωφελής προς τον Αυτοκράτορα...»²⁸⁷

Ωστε, ακόμη και ο φιλικά διακείμενος προς το Βερολίνο βασιλέας αντιλαμβανόταν πλήρως και προέτασε προς τον Γερμανό ηγεμόνα το ατράνταχτο επιχείρημα του θαλάσσιου/ναυτικού γεωγραφικού χαρακτήρα της Ελλάδος, που την υποχρέωνε να λάβει σοβαρά υπόψη τις δυνάμεις της Entente. Ωστε η Ελλάς ήταν προορισμένη να μην συμμαχήσει με τις Κεντρικές Δυνάμεις, αλλά, για να μην αφήσει κενό υπέρ άλλων, όπως ο Βενιζέλος ανησυχούσε, όφειλε να συστρατευθεί, χάριν του ιδίου συμφέροντος, με την Entente.

Στην τελική επιλογή, που έγινε με τον δραματικό, επώδυνο και μοιραίο για το Έθνος τρόπο κατά τα έτη 1916-17, επεκράτησαν, πέραν του ως άνω γεωγραφικού/γεωστρατηγικού κριτηρίου, που τότε πολύ ορθά επικαλέστηκε ο Κωνσταντίνος, το γεγονός, ότι β) ακριβώς οι 3 προστάτιδες Δυνάμεις της Ανεξαρτησίας ήσαν οι ίδιες 3 που συγκροτούσαν την Entente, και γ) η βαθειά σύνδεση της ελληνικής μεταπρατικής αστικής τάξεως εν Ελλάδι και στην Διασπορά με το αγγλικό (Βασίλειος Ζαχάρωφ, Ralli Brothers, Ανδρέας Συγγρός, Εμπειρικοί, Μπενάκηδες κ.α.) και γαλλικό κεφάλαιο.

Στο σημείο αυτό ήταν εμφανής η διαφωνία του Βασιλέα με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Κρητικός πολιτικός φοβόταν όσο τίποτε άλλο την απομόνωση της Ελλάδας από τους Συμμάχους της Entente καθώς θεωρούσε ότι σε μία τέτοια περίπτωση, οι εθνικές επιδιώξεις θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθούν και δεινά απειλούνταν σε βάρος μας. Επιπλέον, πίστευε από την αρχή στη νίκη των Δυνάμεων της Αντάντ, ιδίως της Βρετανίας, κυρίως λόγω του ελέγχου των θαλάσσιων δρόμων και των τεράστιων αποικιακών εφεδρειών σε ανθρώπινους και υλικούς πόρους που διέθετε. Ο τότε Πρωθυπουργός: από τη μία πλευρά θεωρούσε ότι η Ελλάδα έπρεπε να είναι ευγνώμων για τη σωτήρια βοήθεια που είχε λάβει από τις χώρες αυτές σε περασμένους κινδύνους. Από την άλλη, η Ελλάδα είναι μία χώρα που βρέχεται από θάλασσα στα τρία από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Αυτό σημαίνει ότι τα νησιά

²⁸⁶ Είναι γνωστή η φράση του Βενιζέλου προς τον Πρέσβυ Quandt, όταν επρότεινε αυτός στις 5 Αυγούστου 1914 έξοδο στον πόλεμο υπέρ του Βερολίνου, με ανταλλάγματα σε βάρος της συμμάχου Σερβίας: «Η Ελλάς, κύριε Πρέσβυ, είναι πολύ μικρόν κράτος δια να διαπράξει μίαν τόσον μεγάλον ατιμίαν», Αλέξη Κύρου «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική» Αθήνα, 1955, σελ. 165.

²⁸⁷ Δημοσιεύθηκε στην «*Histoire diplomatique de la Grèce*» των Edouard Driault – Michel Lheritier, Paris 1926, τ. V., σελ. 164.

της ήταν ανά πάσα στιγμή εκτεθειμένα στη δύναμη του αγγλογαλλικού στόλου (όπως παραδεχόταν και ο Κωνσταντίνος), με αποτέλεσμα το μέλλον της να ταυτίζεται μοιραία με εκείνο της θαλασσοκράτειρας Αγγλίας. Επιπλέον, δεν ήταν μικρής σημασίας το γεγονός ότι ο βρετανός πρωθυπουργός και φιλέλληνας, Λόϊντ Τζωρτζ υποστήριζε την μεγέθυνση της Ελλάδος και φαίνεται ότι ενθάρρυνε τον Βενιζέλο στην πραγμάτωσή του. Άλλωστε, η έκταση και η γεωγραφική αξία των εδαφών της Μ. Ασίας που επαγγέλθηκαν οι Μεγάλες Δυνάμεις (: πλην Ρωσίας) να παραχωρήσουν στην Ελλάδα με την νικηφόρα έκβαση του πολέμου, καλλιεργούσε φιλοδοξίες για δημιουργία της «Μεγάλης Ελλάδας».²⁸⁸

Η απόκλιση των απόψεων των δύο ηγετών οδήγησε μοιραία στη ρήξη. Στις 6 Αυγούστου του 1914 συγκλήθηκε το Συμβούλιο των Υπουργών υπό την προεδρία του Βασιλιά, με σκοπό να αποφασιστεί η ελληνική στάση στον πόλεμο. Εκεί ο Βενιζέλος, επισημαίνοντας την αδυναμία της Ελλάδας να παράσχει στρατιωτική βοήθεια στη Σερβία, εφόσον δεν είχε την αντίστοιχη κάλυψη για πιθανή σύγκρουσή της με τη Βουλγαρία, διαβεβαίωσε τις Δυνάμεις ότι δεν ήταν αντίπαλος τους. Επιπλέον, τόνισε ότι ήταν έτοιμος να ταχθεί στο πλευρό της Γαλλίας και της Αγγλίας. Παρόλα αυτά, οι Δυνάμεις την προσχώρηση της Βουλγαρίας ή της Τουρκίας στο αντίπαλο στρατόπεδο, εξέλιξη που δεν ήταν έτοιμες να διακινδυνεύσουν. Αντίθετα, οι Δυνάμεις προσπάθησαν να προσελκύσουν τη Βουλγαρία παρέχοντας εδαφικές υποσχέσεις σε βάρος της ελληνικής και της σερβικής Μακεδονίας.²⁸⁹

Θα ήταν υπερβολή να πιστέψει κανείς ότι ο διχασμός ήταν συνέπεια αποκλειστικά και μόνον της διαφωνίας των ηγετών για τη στάση της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην πραγματικότητα, ο διχασμός ήταν απόρροια κοινωνικοοικονομικής διάστασης που εμφανίστηκε για πρώτη φορά με την ίδρυση του κράτους. Η ελληνική κοινωνία ήταν από την αρχή αδρομερώς διαιρεμένη σε δύο ρεύματα, αφ' ενός τους αγρότες και κτηματίες, αφ' ετέρου τους νησιώτες και τους ανερχόμενους αστούς. Η ουσιαστική αφετηρία του διχασμού έγινε με την Επανάσταση στο Γουδί το 1909 από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, οπότε και εισήλθε στην πολιτική ζωή της Αθήνας ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Οι αντιθέσεις ανάμεσα στα δύο ρεύματα, αυτό του Βενιζέλου κι αυτό του Κωνσταντίνου, ήταν υπαρκτές. Ακόμη κι αν κατάφεραν οι δυο τους να συνεργαστούν προς έκπληξη όλων, μετά το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου αρχίζουν οι πρώτες δυσκολίες.²⁹⁰ Επιπλέον, δεν πρέπει να λησμονηθεί το γεγονός ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος, υπήρξε από την αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας υπέρμαχος γενικά της Μεγάλης Ιδέας και του αλυτρωτισμού. Η περίοδος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν περίοδος μεγάλων ευκαιριών τις οποίες ο οξύνους και τολμηρός πολιτικός δεν θα άφηνε ανεκμετάλλευτες. Ήταν φανερό από την έναρξη του πολέμου ότι τα ευρωπαϊκά σύνορα θα επαναπροσδιοριστούν και ο παγκόσμιος χάρτης θα αλλάξει ριζικά. Αυτός, άλλωστε, ήταν και ο στόχος των περισσότερων από τις ευρωπαϊκές χώρες που ενεπλάκησαν στον πόλεμο τον πρώτο κιόλας χρόνο. Η Ελλάδα, λόγω των πολιτικοκοινωνικών της συνθηκών, άργησε να πάρει την απόφαση, χωρίς αυτό να σημαίνει πως και ο Βενιζέλος δεν ήταν αρχικά σύμφωνος με την

²⁸⁸ Π. Σιούσιουρας, 2012, *ό.π.*, σελ. 24.

²⁸⁹ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ. 115.

²⁹⁰ Βλ. Α. Κοτζιά, *Ο εθνικός διχασμός: Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2011, Γιώργου Θ. Μαυροκορδάτου, «1915-Ο Εθνικός Διχασμός» Αθήνα, 2015, Πατάκης.

ουδετερότητα. Η Ελλάδα δεν είχε την ισχύ να σταθεί μόνη της, επιμένοντας στην συντήρηση της κυριαρχίας εντός των συνόρων της. Έπρεπε, αντιθέτως, να προσχωρήσει σε ευρύτερους συνασπισμούς δυνάμεων.²⁹¹

Οι συμμαχικές χώρες Μ. Βρετανία και Γαλλία αντιμετώπισαν με θετικό τρόπο τις ελληνικές επιδιώξεις όσο προχωρούσαν οι εχθροπραξίες, ο πόλεμος παρατεινόταν και η ανάγκη για νέους συμμάχους, γινόταν πιο έντονη. Άλλωστε, δεν ήταν αμελητέας σημασίας το γεγονός ότι το ελληνικό στοιχείο ήταν ισχυρό στις περιοχές που επιθυμούσαν οι Έλληνες να ανακτήσουν. Επιπλέον, βοηθητικά στάθηκε το γεγονός ότι οι πρωθυπουργοί δύο χωρών στην πορεία του πολέμου, ο Βρετανός Λ. Τζωρτζ (από Δεκέμβριο 1916) και ο Γάλλος Κλεμανσώ (από Νοέμβριο 1917) ήσαν φιλέλληνες, η φιλικώς διακείμενοι.

Τα γεγονότα που σηματοδότησαν την αρχή των επιλοκών ήταν παράλληλα με τη λήξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου. Η Βουλγαρία στις διαπραγματεύσεις της με την Entente ζητούσε από την Ελλάδα την περιοχή Καβάλας-Δράμας-Σερρών αλλά τόσο ο Ελευθέριος Βενιζέλος, όσο και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, κυρίως ο δεύτερος, αρνήθηκαν κατηγορηματικά τις συναφείς προτροπές της Αντάντ. Παρά την επιδεικτική στάση ουδετερότητας, ωστόσο, το ελληνικό κράτος, υπό την ηγεσία του Βενιζέλου, παρείχε αρωγή στην Αντάντ και τη Σερβία, προκαλώντας με τον τρόπο αυτό την οργή του αυτοκράτορα της Γερμανίας. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα διευκόλυνε τον εφοδιασμό της Σερβίας και υποσχέθηκε την συμμετοχή της στην άμυνα της, σε περίπτωση σύγκρουσης με την Βουλγαρία.²⁹²

Η είσοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο (25 Οκτωβρίου 1914) πυροδότησε τις πιεστικές ενέργειες της Αντάντ που είχαν ως στόχο να εφελκύσουν τις ουδέτερες μέχρι τότε Βουλγαρία, Ρουμανία και Ελλάδα. Παρά τις διαρκείς πιέσεις, η Βουλγαρία παρέμενε ουδέτερη. Ήδη από τον Οκτώβριο του 1914 οι Δυνάμεις της Αντάντ ασκούσαν πιέσεις και στην Ελλάδα να προσφέρει τη βοήθεια που είχε υποσχεθεί στην Σερβία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος απάντησε πως τα ελληνικά στρατεύματα ήταν διαθέσιμα για οποιαδήποτε κίνηση στην Αίγυπτο (μέτωπο Σινά), αλλά θα επιθυμούσε να εξασφαλιστεί ως προς τα συμφέροντα που θίγονται από τη Βουλγαρία. Στην φάση αυτή, σε γενικές γραμμές, ο Βενιζέλος επεδίωξε να διατηρήσει την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, θεωρώντας πως δεν υπάρχει λόγος να παραχωρήσει κάποια περιοχή στη Βουλγαρία.²⁹³ Οι Μεγάλες Δυνάμεις, ωστόσο, που προσπαθούσαν να κερδίσουν τη Βουλγαρία με το μέρος τους αρνήθηκαν την παροχή εγγυήσεων και ασκούσαν κριτική στην Ελλάδα, γιατί υποτίθεται με τον τρόπο της έσπρωχνε την Βουλγαρία προς τις Κεντρικές Δυνάμεις.²⁹⁴

Το ζήτημα της Βουλγαρίας είναι ιδιαίτερης σημασίας. Τον Μάρτιο 1878 που υπογράφηκε εν θερμώ η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, προκειμένου να τεθεί τέρμα στον ρωσοτουρκικό πόλεμο, η Βουλγαρία δημιουργήθηκε εκ του μηδενός. Ανακηρύχθηκε μεγάλη ηγεμονία περιλαμβάνοντας την έκταση από το Δούναβη μέχρι

²⁹¹ Για την συνεισφορά των Μ. Δυνάμεων βλ. Δ. Ακριβούλη, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, οι Μεγάλες Δυνάμεις και τα Βαλκάνια, 1928-1932*, Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο 2009.

²⁹² Βλ. Σ. Σωτηρίου, *ό.π.*

²⁹³ Χ. Θεοδούλου, Χ, *Η Ελλάδα και η Αντάντ, 1^η Αυγούστου 1914 – 25^η Σεπτεμβρίου 1916*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών "Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος", Χανιά, (επανεκδοση: Πατάκη) 2011: σελ. 124-125.

²⁹⁴ D. Douglas, *ό.π.*, σελ.304-311.

το Αιγαίο και από τη Μαύρη Θάλασσα μέχρι το (νότιο) Δρίνο ποταμό. Τα εδάφη της, πιο συγκεκριμένα ήσαν, εκτός από τη σημερινή Βουλγαρία, τμήμα της Ανατολικής Θράκης, η περιοχή της Ξάνθης, μέγα μέρος της μετέπειτα ελληνικής Μακεδονίας (πλην Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής, Πιερίας, Ημαθίας, Γρεβενών και Κοζάνης). Επιπλέον, η Βουλγαρία κατείχε, μετά την υπογραφή της συνθήκης, ολόκληρη τη σημερινή πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, τις λίμνες Πρέσπες και Αχρίδα, μέχρι και εδάφη της σημερινής Αλβανίας. Το βόρειο Αιγαίο βρισκόταν στην διάθεση της Βουλγαρίας και μέσω αυτής της Ρωσίας.²⁹⁵ Η «διορθωτική» Συνθήκη του Βερολίνου (Ιούλιος 1878) περιόρισε την Ηγεμονία της Βουλγαρίας, μακριά από το Αιγαίο, βόρεια της Ροδόπης, και δημιούργησε την Ανατολική δημιούργησε την Ανατολική Ρωμυλία για τους Βούλγαρους εθνικιστές, νότια Βουλγαρία.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, ο Βενιζέλος πλησίασε ανεπιτυχώς την Ρουμανία με σκοπό να επιτύχει την από κοινού συμμετοχή τους στον «Μεγάλο Πόλεμο»: Η Βουλγαρία παρέμενε η βασική πηγή ελληνικής ανησυχίας, ενώ οι Δυνάμεις της Αντάντ επιμένουν στην παραχώρηση ελληνικού και σερβικού εδάφους στη χώρα αυτή. Οι της Αντάντ πιστεύουν ακράδαντα πως αν η Βουλγαρία δελεασθεί επαρκώς, τότε θα συνεργαστεί εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Βενιζέλος θεωρεί αντιθέτως πως η Βουλγαρία, και μάλιστα μια διευρυμένη Βουλγαρία, θα σημάνει στο μέλλον κίνδυνο τόσο για την Ελλάδα όσο και για οποιαδήποτε άλλη χώρα της συμμαχίας.

Οι συνθήκες, λοιπόν, λήψης της απόφασης αυτής ήταν δύσκολες. Η Ελλάδα ζητούσε εγγυήσεις για την προστασία της από πιθανές βουλγαρικές επιθέσεις. Η Ρουμανία, που δέχτηκε επίσης πρόταση για έξοδο στον πόλεμο υπέρ της Αντάντ, παρέμεινε ανένδοτη στην ουδετερότητά της και το βενιζελικό σχέδιο κοινής εισόδου στον πόλεμο και αμοιβαίας ανταλλαγής υποσχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες, απορρίφθηκε. Λίγες μέρες αργότερα, με πρεσβεία της Αντάντ ενημερώθηκε η Ελλάδα πως οι Δυνάμεις την διασφάλιζαν από βουλγαρική επίθεση, υποσχόμενες παράλληλα να της παραχωρήσουν την βόρεια Ήπειρο. Λοιπές συνεννοήσεις με την Βουλγαρία έδειχναν πως οι Δυνάμεις της Αντάντ ήταν διατεθειμένες να παραχωρήσουν μεγάλες εδαφικές εκτάσεις προκειμένου να εξασφαλίσουν έστω την ουδετερότητά της, γεγονός που εξόργισε τον Βενιζέλο. Η Αντάντ υποχώρησε ως προς τις πιέσεις της έναντι των Αθηνών, μόνο όταν η Σερβία επέδειξε εξαιρετικό δυναμισμό στις επιχειρήσεις κατά της Αυστροουγγαρίας. Στο μεταξύ η Ελλάδα βρισκόταν ήδη σε δύσκολη κατάσταση, καθώς οι Έλληνες της Τουρκίας υφίσταντο την τουρκική κατοχή και δίωξη.²⁹⁶

Μετά από μία ακόμη αποτυχημένη προσπάθεια της Ελλάδας να πείσει τη Ρουμανία για κοινή συμμετοχή στον πόλεμο (Ιανουάριος 1915), ο Βενιζέλος δέχτηκε να παραχωρήσει ένα μικρό τμήμα της ανατολικής Μακεδονίας στην Βουλγαρία, δηλαδή τη Δράμα και την Καβάλα, όχι όμως τη Θάσο. Αυτό συνέβη γιατί ο πολιτικός πίστευε πως τυχόν συμμετοχή της Βουλγαρίας στο συμμαχικό συνασπισμό πριν την

²⁹⁵ Για την έκταση της Βουλγαρίας και των υπόλοιπων βαλκανικών κρατών βλ. Δ. Κωστόπουλος, Βαλκάνια: η οικογεωγραφία της οργής, Αθήνα: Στοχαστής, 1993, καθώς και Π. Σιούσιουρας (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση - Βαλκάνια. Από την Γεωπολιτική της Μετάβασης στην Προοπτική της Ευρωπαϊκής Ένταξης*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2010.

²⁹⁶ Βλ. Τ. Κωστόπουλου, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση : η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922)*, Αθήνα : Βιβλιόραμα, 2007.

είσοδο της Ελλάδος στον πόλεμο, θα απέβαινε ακόμη περισσότερο σε βάρος των ελληνικών συμφερόντων. Το σχέδιο του τελικά απέτυχε, καθώς η Βουλγαρία βρήκε τις παραχωρήσεις αυτές ανεπαρκείς και απαίτησε περισσότερα εδάφη. Ο Βενιζέλος, λίγους μήνες αργότερα, μαθαίνοντας ότι η Βουλγαρία έχει λάβει δάνειο από τη Γερμανία, πρόκριμα υπέρ συμμαχίας με αυτήν, αρνήθηκε την οποιαδήποτε συνεργασία μαζί της.²⁹⁷

1.8 Θράκη - Στενά

Την Ελλάδα, πριν τους Βαλκανικούς πολέμους διέτρεχαν δυο άξονες διαφορετικών ιδεολογικών και γεωπολιτικών προσεγγίσεων, σε σχέση με το μέλλον του κράτους.

Ο πρώτος, αφορούσε το κατά πόσον θα επεδιώκετο η ενίσχυση του εναπομένου ελληνικού στοιχείου εντός της παραπαίουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ή αντιθέτως, εις πείσμα της ήττας του 1897, θα προωθείτο η πολιτική της απελευθέρωσης αυτρώτων και εδαφικής - πέραν της Κρήτης - επέκτασης. Οπαδοί, φιλοσοφικοί της πρώτης προσέλασης αναδείχτηκαν, κυρίως ο Ιών Δραγούμης²⁹⁸ και ο Αθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης. Της δεύτερης ενσάρκωτης υπήρξε ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι μεγαλοϊδεάτες της εποχής (Κωστής Παλαμάς, Μανόλης Καλομοίρης κλπ.).

Η δεύτερη διχάζουσα γραμμή, εκδηλώνονταν μεταξύ των οπαδών της διεύρυνσης των ορίων του ελληνικού εθνικού κράτους, σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και αποτρεπτικά προς τις διεκδικήσεις νεωτέρων ημών βαλκανικών βασιλείων, πρωτίστως της Βουλγαρίας. Αντικειμενικός στόχος δηλαδή θα ήταν η νότια Μακεδονία και το βόρειο Αιγαίο ή εναλλακτικώς η κατάληψη της πάλαι ποτέ Ιωνίας, στην ανατολική ακτή του Αιγαίου, με την Σμύρνη, τη σημαντικότερη τότε πόλη της Μικράς Ασίας με μεγάλο όγκο ελληνικού πληθυσμού;

Σε αμφότερες τις διαφοριζουσες γραμμές σκέψης την λύση, τελικά, δεν την έδωσε ο θεωρητικός στοχασμός και η στρατηγική σχεδίαση, αλλά η φορά των πραγμάτων.

Η κατεύθυνση των πραγμάτων, εκτός επιρροής μας, κατέστησε άνευ αντικειμένου την συνεργασία του μικρού ελληνικού βασιλείου, με την κλονιζόμενη αυτοκρατορία των Οθωμανών, όπου μια αστική τάξη με δεσπόζουσα συμμετοχή Ρωμιών/Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων, θα ενέμοντο τα αγαθά του εξ Ευρώπης κοσμοπολιτισμού της *Jahrhundertwende*, κάτω από την ωχρή λάμψη της ημισελήνου.

Η επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908²⁹⁹, η οποία γέννησε σε πολλούς τόσες ελπίδες συναδέλφωσης των λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γρήγορα έδειξε το πραγματικό εθνικιστικό πρόσωπό της, γεγονός που κόστισε στη Τουρκία της εποχής: η Αυστροουγγαρία, προσάρτησε την Βοσνία - Ερζεγοβίνη, η Βουλγαρία ανακηρύχθηκε πλήρως ανεξάρτητο βασίλειο, ενώ στην Ελλάδα ο αναβρασμός μερίδας αξιωματικών θα οδηγούσε την επόμενη χρονιά - 1909 - στο στρατιωτικό κίνημα στο

²⁹⁷ Βλ. Χ. Θεοδούλου, *ό.π.*, σελ. 155.

²⁹⁸ Βλ. Ιωνος Δραγούμη «Ελληνικός Πολιτισμός», Αθήνα, 1993, εκδόσεις Φιλόμυθος (α' έκδοση, Αλεξάνδρεια, 1914), Δημήτρη Κιτσίκη «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα», Αθήνα, Εστία (μεταφρ. από γαλλικά), 1978, σελ.88-99.

²⁹⁹ Κώστα Ιορδανίδη, «Στη σκιά των σουλτάνων», Αθήνα, Καστανιώτης, 2013.

Γουδή. Παράλληλα, στην Σερβία διογκώθηκε το αντι-αψβουργικό πνεύμα, ενώ η Ρουμανία ετοιμαζόταν να συμφιλιωθεί με την Ελλάδα παραμερίζοντας το σκόπελο του κουτσοβλαχικού.

Η γεωπολιτική θέαση των πραγμάτων συνηγορούσε υπέρ διεκδίκησης της Θράκης, ως της άμεσης ενδοχώρας της Κωνσταντινούπολης. Η Θράκη, χώρα πλούσια, με ισχυρό ελληνισμό από αρχαιοτάτων χρόνων, στις κοιλάδες των ποταμών Έβρου και Εργίνη, με τις στις ακτές της στο Αιγαίο, την Προποντίδα και τον Εύξεινο, αποτελούσε ιστορικό, οικονομικό, πολιτιστικό, εμπορικό και γεωπολιτικό δέλεαρ και έπαθλο. Όποιος κατέχει την Θράκη, ασκεί πίεση στην Κωνσταντινούπολη και την Προποντίδα με τα Στενά, έστω και αν δεν διαθέτει επί αυτών κυριαρχία, έχει δε πλεονεκτική θέση, ουσιαστικά λαιμοκοπεί την Ανατολή (Μικρά Ασία και το κράτος που πατεί σε αυτήν).

Φράγμα ανυπέρβλητο τότε επρόβαλλε η Βουλγαρία, προς το παρόν περιορισμένη βόρεια της οροσειράς της Ροδόπης, που όμως αναζητούσε την έξοδο στο Αιγαίο, την οποία είχε αποστερηθεί το 1878, με την αναθεώρηση των ευνοϊκών προβλέψεων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (Μάρτιος 1878) κατά το Συνέδριο του Βερολίνου και την ομώνυμη κατόπιν Συνθήκη (Ιούλιος 1878). Με τις συμφωνίες των βαλκανικών πολέμων, είχε διατηρήσει έξοδο στο Αιγαίο, ανάμεσα στις εκβολές των ποταμών Νέστου και Έβρου.

Εμπόδιο, επίσης αποτελούσε η ρωσική αυτοκρατορική πολιτική, η οποία σταθερό στόχο είχε τον έλεγχο των Στενών Βοσπόρου και Δαρδανελλίων και την κηδεμονία επί της Κωνσταντινουπόλεως. Οι ρωσικές αυτές βλέψεις, μετά την ήττα στο πόλεμο της Κριμαίας, είχαν αναθερμανθεί με τη προέλαση των ρωσικών στρατιών μέχρι τα προάστια της οθωμανικής πρωτεύουσας το 1877, αναγνωρίστηκαν δε για πρώτη φορά, στην ρώσο-γερμανική συνθήκη αμοιβαίας διασφάλισης (Rückversicherungsvertrag, 1887) η οποία εμπεριείχε μυστικό πρόσθετο πρωτόκολλο βάσει του οποίου ο Bismarck ανελάμβανε να στηρίζει την ρωσική πολιτική αναφορικά με τα Στενά³⁰⁰. Η μυστικότητα επιβαλλόταν απέναντι στην Υψηλή Πύλη, το Λονδίνο, και την Βιέννη.

Κλειδί της Θράκης, για τους μελετητές του χάρτη με αφετηρία την Αθήνα, ήταν η Θρακική Χερσόνησος, η άλλως καλούμενη Χερσόνησος της Καλλιπόλεως, που εκτείνεται από τον χθαμαλό ισθμό του Πλαγιαρίου (Μπουλαγίρ στην τουρκική παραφθορά), μέχρι το Ακρωτήριο της Έλλης και σχηματίζει με την έναντι ακτή της Τρωάδας, τα Στενά των Δαρδανελλίων (Τσανάκ Καλέ) - Ελλήσποντο.

Το ελληνικό Γενικό Επιτελείο (κυρίως υπό την προσωπική μέριμνα του Ιωάννη Μεταξά), ενώπιον της δυσκαμψίας των Τούρκων να αποδεχθούν την απώλεια των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου το 1912-1913, εξεπόνησε στις αρχές 1914³⁰¹, σχέδιο αφηνδιαστικής καταλήψεως της Χερσονήσου. Στην Αθήνα υπήρχε τότε ανησυχία για τυχοδιωκτικές ρεβανιστικές τάσεις των Νεοτούρκων, οι οποίοι ανέμεναν την παραλαβή δυο σύγχρονων θωρηκτών κλάσεως dreadnought από τα βρετανικά ναυπηγεία, με τα οποία θα αποκτούσαν υπεροπλία στον ναυτικό αγώνα στο Αιγαίο.

³⁰⁰ Dtv-Atlas für Weltgeschichte, band 2, Μόναχο, 2006, σελ.361.

³⁰¹ Το ελληνικό επιτελείο είχε μελετήσει την περίπτωση αποβάσεως και καταλήψεως της Καλλιπόλεως σε συνδυασμό με θαλάσσιες επιχειρήσεις ήδη τον Νοέμβριο 1912, προς ανακούφιση των τότε συμμάχων μας Βουλγάρων που πολιορκούσαν την Τσατάλντζα. Βλ. Ζαβιτσιάνου, ο.π., σελ.28.

Αντικειμενικός σκοπός μιας αφηνιδιαστικής επιχείρησης θα ήταν ο εξαναγκασμός της Τουρκίας να αποδεχθεί την οριστική κυριαρχία της Ελλάδος στα νησιά και να διαπραγματευτεί για την τύχη των ελληνικών πληθυσμών της δυτικής Μ. Ασίας.

Η νεοελληνική στρατηγική σκέψη, σχεδόν αταβιστικά γαλβανιζόταν από την σημασία της ναυτικής διόδου η οποία οδηγούσε στην Βασιλεύουσα και την Μαύρη Θάλασσα / Εύξεινο Πόντο. Εκινείτο στην γραμμή Αργοναυτική εκστρατεία – Τρωϊκός πόλεμος – αποικισμοί – σημασία της πόλεως του Βυζαντίου, ήδη κατά την αρχαία περίοδο – Φίλιππος και Αλέξανδρος – Ρώμη και Ανατολική Αυτοκρατορία, Κωνσταντινούπολη – Θέμα Χερσώνος – Παρίστριες Ηγεμονίες – εμπορικοί δρόμοι/ χιακά δίκτυα – Φιλική Εταιρεία.

Τα σχέδια του Γενικού Επιτελείου του 1914, απετέλεσαν αντικείμενο ενδιαφέροντος της υπό την υποναύαρχο Mark Kerr βρετανικής ναυτικής αποστολής, όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και οι Churchill – Kitchener – Fisher άρχισαν να μελετούν, κατόπιν ρωσικού ενδιαφέροντος, την διεξαγωγή επιχειρήσεων στην Χερσόνησο προς εκβίαση της θαλάσσιας λεωφόρου, κατάληψη της οθωμανικής πρωτεύουσας, ανακούφιση της Ρωσίας και συντόμευση της πορείας του πολέμου, υπέρ της Entente.

Ο Winston Churchill, πρώτος Λόρδος του ναυαρχείου τότε, μετά από έγκριση του Υπουργού Εξωτερικών Grey, εξουσιοδότησε στις 4 Σεπτεμβρίου 1914, τον ναύαρχο Kerr, προσωπικό φίλο του βασιλέα Κωνσταντίνου, να συζητήσει με το Γενικό Επιτελείο τη δυνατότητα κοινής ελληνο-βρετανικής επιχειρήσεως, ναυτικής και αποβατικής, στην χερσόνησο της Καλλιπόλεως³⁰².

Ο ναύαρχος Kerr απευθύνθηκε στον βασιλέα, με τον οποίο συνδεόταν με φιλική σχέση και είχε ευχερή πρόσβαση. Ο Κωνσταντίνος αντέταξε ότι παρόμοια επιχείρηση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο αν επιτίθετο η Τουρκία, ενώ οι Δούσμανης – Μεταξάς διερωτώντο πως θα διασφαλιζόταν η Ελλάς από αφηνιδιαστική επίθεση από την πλευρά της Βουλγαρίας. Ο Βενιζέλος με επιστολή του προς τον Βασιλέα, στις 07.09.1914 (π.η.), απείλησε με παραίτηση (εξεζητημένη κίνηση) γιατί δεν είχε ενημερωθεί προηγουμένως από τον Κωνσταντίνο (στην πραγματικότητα διεκδικούσε το μονοπώλιο της αγγλοφιλίας).

Ο Βασιλέας, πάντως, σε μια από τις συχνές τότε συναντήσεις του με τον ναύαρχο Kerr, παρέδωσε σε αυτόν ιδιοχείρως νέο σχέδιο του Επιτελείου, μιας πλήρως μελετηθείσης εκστρατείας κατάληψης της Χερσονήσου της Καλλιπόλεως και της Κωνσταντινούπολεως. Το σχέδιο αυτό ήταν διαφορετικό, αποτελούσε προσαρμογή του αρχικού εκείνου του Ι. Μεταξά, περί αφηνιδιαστικής αποβάσεως στην Καλλιπολη, όταν η Τουρκία απειλούσε για ανακατάληψη των νησιών του Αρχιπελάγους. Μάλιστα, ο Βρετανός επικεφαλής στρατηγός Sir Ian Hamilton μεταβαίνοντας στα

³⁰² Εμμανουήλ Ρούκουνα «Εξωτερική Πολιτική, 1914-1923», Αθήνα 1978, εκδόσεις Γρηγόρης, ιδίως σελ. 195-197. Για την ευρύτερη πτυχή της εκστρατείας των Δαρδανελλίων, βλέπε επίσης Michael Howard, Α΄ Π.Π., 2002, ελλην.εκδ., Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 69-71. Την υπόθεση των Δαρδανελλίων, πραγματεύεται λεπτομερώς ο W. Churchill στο έργο του (όπου εμφιλοχωρεί η διάθεση δικαίωσης των επιλογών του) «The World Crisis 1911-1918», 1931, Penguin Classics, 2007, σελ. 317-414. Για την προοπτική ελληνικής σύμπραξης βλ. Σέργιου Γυαλιόστρα «Εθνικοί Αγώνες 1909-1959», Αθήνα 1963,, σελ. 83-95, Κωνσταντίνου Ζαβιτζιάνου «Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)», Αθήνα 1946, 1^{ος} τ. σελ.42-50.

Δαρδανέλλια τον Μάρτιο 1915, τηρούσε στους φακέλους του και το σχέδιο αυτό του ελληνικού Γενικού Επιτελείου.³⁰³

Τα παραπάνω, δεν σκοπούν σε περιγραφή των επιχειρήσεων των Δαρδανελλίων, που απέτυχαν οικτρά, με βαρύ φόρο αίματος για την Entente, αλλά στην υπογράμμιση του, με διάφορες αιτίες και αφορμές, ειδικού ενδιαφέροντος των στρατιωτικών αρμοδίων του ελληνικού κράτους, για την Θράκη και το κλειδί αυτής, την Χερσόνησο Καλλιπόλεως – Πορθμό Δαρδανελλίων.

Την στροφή, προς την κατεύθυνση διεκδικήσεων εδαφικών στην Μικρά Ασία, προκάλεσε η προηγηθείσα δέσμευση των Συμμάχων της Entente περί κατακυρώσεως της Κωνσταντινουπόλεως και των πέριξ εδαφών, ασιατικών και ευρωπαϊκών, στην Ρωσία. Οι ελληνικές διεκδικήσεις στην Ιωνία, εύλογες ιστορικά, πολιτιστικά, οικονομικά και δημογραφικά, τουλάχιστον όσον αφορά στην πόλη της Σμύρνης και την ενδοχώρα της, έπασχαν ωστόσο γεωπολιτικά:

α) δεν υπήρχε εδαφική συνέχεια με το ελληνικό κράτος στη δυτική ακτή του Αιγαίου, πέραν της άμεσης εδαφικής γειτνίασης με τις νήσους Λέσβο, Χίο, Σάμο.

β) θα επρόκειτο για μικρή σφήνα σε ένα μεγάλο εχθρικό κορμό που θα έτεινε να αποβάλει την σφήνα αυτή, ακόμα και αν, όπως ορθά επιχειρηματολογούσε ο Ελ. Βενιζέλος, η νίκη στον Μεγάλο αυτό Πόλεμο έκλινε υπέρ της Entente.

Η επιλογή υπέρ της Ιωνίας, δεν ήταν πρωτογενής επιλογή, αλλά υπεβλήθη, διότι ακριβώς οι Σύμμαχοι είχαν υποσχεθεί την Κωνσταντινούπολη στους Ρώσους.

1.8.1 Οι Ρωσικές βλέψεις

Οι βλέψεις των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη, χάνονται στο βάθος της πρωτοιστορίας τους, ήδη πριν τον εκχριστιανισμό τους το 988, όταν ακόμη η Πόλη ήταν στα χέρια της (Ανατολικής) Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αναρριπίζονται, με την θεωρία της Τρίτης Ρώμης, κατόπιν του γάμου της Σοφίας Παλαιολογίνας με τον Τσάρο Ιβάν Γ' το 1470, θερμαίνονται επί των ημερών του κατά τα άλλα δυτικότροπου Μεγάλου Πέτρου, και λαμβάνουν συγκεκριμένο σχήμα επί της Αυτοκρατορίας Αικατερίνης της Μεγάλης, όταν ρωσικές στρατιές διαγράφουν τα υπολείμματα οθωμανικής κυριαρχίας στη βόρεια ακτή του Ευξείνου, και για πρώτη φορά ρωσικός στόλος υπό τον Αλέξιο Ορλόφ, κάνει την εμφάνισή του στο Αιγαίο και ωθεί τους Έλληνες σε εξέγερση, 1770-1774. Η περίφημη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), αφού οι επαναστατημένοι Ρωμηοί υπέστησαν στα χέρια αλβανικών κυρίως σιφών τα επίχειρα της ρωσικής εγκατάλειψης, διατράνωσε τα συμφέροντα της τσαρικής Ρωσίας απέναντι στους Οθωμανούς, μάλιστα ακριβώς ως προς τα Στενά. Το ρωσικό εμπόριο κινήθηκε ελεύθερα, και οι επιχειρηματικοί Έλληνες, υπό την ρωσική σημαία στα πλοία τους, άρχισαν να σωρεύουν πλούτη και να σχηματίζουν περιουσίες.

Το λεγόμενο «ελληνικό σχέδιο» της Αικατερίνης (1782), προέβλεπε ακριβώς την εγκατάσταση στον Κεράτιο, ελληνικού κατά τύπον, ρωσικού στην ουσία κράτους, κατευθυνόμενου από την Αγία Πετρούπολη.

³⁰³ Στ. Γιαλιότρα, οπ.π. σελ.90.

Όλος ο 19^{ος} αιώνας με τις εκστρατείες του Σουβάροφ (1790) και τους στόλους διαδοχικά υπό τους Ουσακόφ και Σινιάβιν (αρχές 19^{ου} αιώνα), εκεί κατατείνουν. Σημαντική εξαίρεση, αποτελεί η περίπτωση του Τσάρου Αλεξάνδρου Α΄ (1801-1825)³⁰⁴. Ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος (1828-1829) και η συνακόλουθη Συνθήκη της Αδριανουπόλεως (Σεπτ. 1829) συνεχίζουν την ίδια πορεία. Η υπέρ του Σουλτάνου Μαχμούτ Β΄, εξάλλου, παρέμβαση το 1832-1833 στην αιγυπιο-οθωμανική διαμάχη, που κατέληξε στην Συνθήκη του Χουνκιάρ Ισκελεσί (Ιούλιος 1833), κίνητρο είχε την διαφύλαξη της Κωνσταντινούπολης «άχρι καιρού» υπέρ των Ρώσων.

Αναλόγως, η πανσλαβιστική κίνηση (α΄ Πανσλαβιστικό Συνέδριο, Μόσχα 1867), δεν συνιστούσε μόνο ισχυρή δύναμη πίεσως απέναντι στην πολυεθνική Αυστρία / Αυστροουγγαρία, αλλά και εργαλείο διευκόλυνσης, δια της αφυπνίσεως του βουλγαρικού εθνικού αισθήματος, της βασανιστικής, πολυαίωνης πορείας προς την Τσαργκράντ - «πόλη των καισάρων» - Κωνσταντινούπολη.

Η Βερολίνειος Συνθήκη (1878) ματαίωσε τις ρωσικές βλέψεις να αποκτήσουν έξοδο στο Αιγαίο / Μεσόγειο δι αντιπροσώπου, δηλ. της δια των ρωσικών όπλων εκ του μηδενός συσταθείσης ηγεμονίας της Βουλγαρίας. Αλλά και ο Bismarck, στο πλαίσιο της γερμανο-ρωσικής Rückversicherungsvertrag («συνθήκη κάλυψης των νώτων» 1887), είχε αναγνωρίσει μυστικά τις ρωσικές αξιώσεις στην Κωνσταντινούπολη.

Οι βλέψεις όμως δεν αναστέλλονταν. Μετά την ήττα στον ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο (1905), αφ΄ενός, αλλά και την γερμανική πρόκληση στους ναυτικούς εξοπλισμούς (δόγμα Tirpitz), Αγγλία και Ρωσία, παραμερίζουν την από αιώνος και πλέον γεωπολιτική αντίθεσή τους και συνδιαλλάσσονται, απέναντι στην Γερμανία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Συνθέτουν τα συμφέροντά τους, συνομολογώντας ζώνες επιρροής στην Περσία (1907) και συμφωνώντας για τις αμφοβητούμενες παραμεθόριες περιοχές στο Αφγανιστάν. Έτσι προέκυψε, μέσα από ένα δίκτυο διμερών συμφωνιών, η triple Entente. Αλλά οι προσπάθειες της Ρωσίας να εγγράφει υποθήκες στα Στενά και την Κωνσταντινούπολη, συνεχίστηκαν. Τον Σεπτέμβριο 1908, μερικές εβδομάδες μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, στο Buchlau της Μοραβίας συναντήθηκαν οι Υπουργοί των Εξωτερικών της δυαδικής μοναρχίας Alois Aehrenthal και Αλεξάντρ Ιζβόλσκυ της Ρωσίας. Η Αυστρία ανέλαβε να υποστηρίξει την Ρωσία στην τροποποίηση του καθεστώτος των Στενών, με αντάλλαγμα την ρωσική συναίνεση στην προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Βιέννη³⁰⁵. Όταν, όμως η προστατευόμενη (και) της Ρωσίας Βουλγαρία κατά την διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.

1.8.2 Παραμονές Α΄ Π.Π.

Στις 21 Φεβρουαρίου 1914, Μεγάλο Συμβούλιο πολιτικών, διπλωματών και στρατιωτικών συνέρχεται στην Αγία Πετρούπολη, με σκοπό την μελέτη και τον προγραμματισμό των ρωσικών επιδιώξεων για την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά,

³⁰⁴ Βλ. Γ. Πουκαμισά «Καποδίστριας – Μέττερνικ», εκδ. Κασταλία, Αθήνα, 2011

³⁰⁵ Εμμανουήλ Ρούκουνα, ο.π. σελ. 30, Η έκθεση του Aehrenthal για την συνάντηση, στο "Österreich-Ungarn Außenpolitik. Von der bosnischen Krise 1908 zum Kriegsausbruch 1914", I, 87 επ.

λαμβάνοντας υπόψη τις προηγηθείσες δυσκολίες για την ρωσική πολιτική. Συγκεκριμένα, λόγω των ισχυρικών τότε διεθνών συμβάσεων για τα Στενά, ο ρωσικός στόλος της Μαύρης Θάλασσας, είχε αναγκασθεί να μείνει δεμένος στις βάσεις του, αμέτοχος της ατυχούς ναυμαχίας της Τσουσίμα (1905). Επίσης, το ρωσικό εμπόριο εξαγωγής δημητριακών, αλλά και ο εμπορικός στόλος της χώρας είχαν πληγεί καιρίως εκ του ιταλό-τουρκικού πολέμου του 1911, συνεπεία του κλεισίματος των Δαρδανελλίων. Η μεγάλη σύσκεψη (στο πλαίσιο της οποίας υποβλήθηκε το γνωστό Memorandum Durново) κατέληξε στην απόφαση, όπως στην πρώτη διεθνή εμπλοκή που θα παρουσιαζόταν συναφώς, η Ρωσία προχωρήσει στην δια της βίας επίλυση του προβλήματος της Κωνσταντινούπολης και των Στενών, εφόσον –κατά την ρωσική αντίληψη– οι δυο Σύμμαχοι στο πλαίσιο της Entente, Γαλλία και Αγγλία εκώφευαν στις επίμονες ρωσικές εκκλήσεις³⁰⁶.

Εκραγέντος του Μεγάλου Πολέμου, Βρετανία και Γαλλία βρέθηκαν στην ανάγκη, εκούσαι-άκουσαι, να αναγνωρίσουν και να αποδεχθούν τις ρωσικές αξιώσεις για την Κωνσταντινούπολη.

Ο Α΄ Π.Π., λοιπόν, ήταν για την Ρωσία μια ευκαιρία να πραγματοποιήσει τον σταθερό αυτό στόχο της τσαρικής διπλωματίας, αλλά και να δείξει πως η ήττα της από την Ιαπωνία το 1905 ήταν ένα επεισόδιο που δεν την εμπόδιζε να διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο στις διεθνείς υποθέσεις³⁰⁷.

Ήταν τόσο δυνατό αυτό το κίνητρο, ώστε, κατά την διάρκεια της αστικής επανάστασης του Μαρτίου 1917, ο τότε Ρώσος ΥΠΕΞ Μιλιούκοφ, πίστευε πως το όραμα μιας ρωσικής Κωνσταντινούπολης θα μπορούσε να αναχαιτίσει την πορεία των Μπολσεβίκων προς την εξουσία³⁰⁸. Υπό το κράτος της πολεμικής ανάγκης, και σε αντάλλαγμα των μεγάλων θυσιών των Ρώσων στο ανατολικό μέτωπο, η αγγλική κυβέρνηση αποφάσισε να εξουσιοδοτήσει (Νοεμ.1914) τον πρέσβυ στην Πετρούπολη Sir George Buchanan να επιδώσει στον ΥΠΕΞ Σαζόνωφ, διακοίνωση με την δέσμευση της Αγγλίας για παραχώρηση στη Ρωσία της Κωνσταντινούπολης και των Στενών³⁰⁹. Μετά από κάποια ταλάντευση και η Γαλλία στις 23 Φεβρουαρίου/8 Μαρτίου 1915 (πρέσβυς Maurice Paleologue προς Σαζόνωφ) συναίνεσε στην εκχώρηση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών, στην Ρωσία. Δεν ήταν μικρές οι απαιτήσεις της Ρωσίας: ζητούσε την πλήρη ενσωμάτωση νοτίως της γραμμής Αίνου-Μηδείας στην Θράκη, την νότια ακτή της Προποντίδας μέχρι τις εκβολές του Σαγγαρίου και τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο.

Οι ρωσικές απαιτήσεις και η αναγνώρισή τους από τους Συμμάχους, προκάλεσαν περιπλοκές στην υπόθεση προσελκύσεως και εξόδου της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Entente, και μάλιστα συμμετοχής της στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων. Γιατί να λάβουμε μέρος, αν μας αρνούνται συμμετοχή στο τρόπαιο της Πόλης;

Πράγματι, ενώ ο Βενιζέλος ήταν έτοιμος καθ' όσον τον αφορούσε, να οδηγήσει τη χώρα σε έξοδο από την ουδετερότητα και συμμετοχή σε συνδυασμένη επιχείρηση στην

³⁰⁶ «Constantinople et les Détroits», Παρίσι, Documentation Internationale, δυο τόμοι 1930 και 1932. Αναφέρεται στο Σ.Γιαλίστρα, ο.π., σελ.92.

³⁰⁷ A. J.P. Taylor, “The Struggle for Mastery in Europe, 1870-1918”, σελ. 537 επ.

³⁰⁸ Εμμανουήλ Ρούκουνα, ο.π. σελ.230.

³⁰⁹ Churchill, ο.π. σελ. 377. 14.11.1914: Η Αγγλική κυβέρνηση αναγνώριζε ότι «the question of the straits and of Constantinople should be settled in conformity with Russian desires”

Καλλιπολη, ναυτικών και χερσαίων δυνάμεων, έστω χωρίς συμμετοχή στην λεία της Πόλης³¹⁰ (2 Μαρτίου ν.ή.), η ρωσική αντίδραση ήταν απογοητευτική.

Πάντοτε κατά τον Winston Churchill και δεν υπάρχει οιαδήποτε αμφιβολία σχετικά, στις 3 Μαρτίου (21.02. π. ημερολογίου) 1915, ο Ρώσος ΥΠΕΞ Σαζόνωφ πληροφόρησε τον Πρέσβυ Buchanan ότι «The Russian Government could not consent to Greece participating in the Dardanelles, as it would be sure to lead to complications...» (σελ. 380). Παράλληλα, ο Σαζόνωφ εξέδωσε μνημόνιο με το οποίο παρέθετε αναλυτικά τις διεκδικήσεις επί της «πόλης των καισάρων» (Τσάριγκραντ). Η Βρετανία και η Γαλλία δημοσίως πλέον αποδέχθηκαν, εστω και απρόθυμα, τις διεκδικήσεις αυτές στις 12 Μαρτίου και 10 Απριλίου 1915 αντιστοίχως.³¹¹

Η ρωσική στάση επομένως βρισκόταν, κατά κάποιο τρόπο, πίσω από την άρνηση του Κωνσταντίνου να συνταχθεί στο Συμβούλιο του Στέμματος της 20^{ης} Φεβρουαρίου/5 Μαρτίου 1915 με την άποψη του Βενιζέλου για άμεση συμμετοχή στις επιχειρήσεις³¹². Η οποιαδήποτε παρουσία στην Κωνσταντινούπολη εφράσσετο και η εναλλακτική προσφορά στην αιγαιακή ακτή της Μικρασίας με την Σμύρνη, κρινόταν τότε ανεπαρκής.

1.9 Περί προσφοράς εδαφικών κερδών στην Μικρά Ασία

Τα όραμα επέκτασης του κράτους στην δυτική Μικρά Ασία δεν αποτελούσε, όπως ήδη ελέχθη, πρωτογενή ελληνική διεκδίκηση, ακόμη και για τον Ελ. Βενιζέλο. Το ενδιαφέρον του τότε Πρωθυπουργό εστράφη προς την Σμύρνη και λοιπή μικρασιατική ακτή στο Αιγαίο, όταν είχε γίνει σαφές ότι οι Ρώσοι επεδίωκαν να μονοπωλήσουν την εγκατάστασή τους στην Κωνσταντινούπολη και οι Αγγλογάλλοι έστεργαν στην διεκδίκηση αυτή. Ήταν γεωπολιτικό τόλμημα, ακόμη και στην περίπτωση, την πολύ πιθανή, νίκης των Συμμάχων στον πόλεμο. Τι θα γινόταν στην συνέχεια; Και τι έγινε.

Χάριν συμμετοχής στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων ο Βρετανός ΥΠΕΞ Edward Grey εξουσιοδότησε στις 24 Ιανουαρίου 1915 (ν.ή.) τον Πρέσβυ Elliot να γνωστοποιήσει στον Βενιζέλο ότι η Αγγλία είναι διατεθειμένη να δεχθεί «πολύ σημαντικά ανταλλάγματα εδαφικά στην ακτή της Μικράς Ασίας» (most important territorial compensations for Greece on the coast of Asia Minor), αν η Ελλάδα και η Σερβία δέχονταν να κάνουν ικανοποιητικές εδαφικές παραχωρήσεις στην Μακεδονία (satisfactory concessions) υπέρ της Βουλγαρίας³¹³.

³¹⁰ Churchill, ο.π. σελ.379.

³¹¹ Λ.Σ. Σταυριανός «Τα Βαλκάνια μετά το 1453» (ελληνική μετάφρ.), Θεσσαλονίκη, 2007 εκδ. Βάνιας, σελ.1040-1041.

³¹² Churchill, ο.π. σελ.381-382. Το εύρος των ρωσικών διεκδικήσεων, και η επιμονή του Τσάρου να έχει αποκλειστικότητα στο τρόποιο, η αντίθεση με την Ελλάδα, ευθύνεται κατά Churchill, για την αποτυχία ελληνικής συμμετοχής στην εκστρατεία. Ο Churchill, ήταν υπέρμαχος ισχυρός της συμμετοχής ελληνικών δυνάμεων στην Καλλιπολη.

³¹³ Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η μελέτη του Κ. Σβολόπουλου «Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στην Μ. Ασία», Αθήνα, Ικαρος, 2009, σελ.17 ε.π. Πρόκειται για συνηγορία υπέρ της μικρασιατικής πολιτικής Βενιζέλου, ενόψει υστερόχρονης αμφισβήτησης του υγιούς στρατηγικού χαρακτήρα της πολιτικής αυτής.

Ο Βενιζέλος, πεπεισμένος αγγλόφιλος, που εκτιμούσε ορθά ότι η Μεγάλη Βρετανία θα νικούσε στον πόλεμο, με σπουδή ασπάσθηκε την πρόταση και υποστήριξε μέχρι τέλους την έξοδο στον πόλεμο και τη συμμετοχή στις επιχειρήσεις Καλλιπόλεως. Η επιμονή αυτή οδήγησε στην παραίτηση του, τις τελευταίες ημέρες του Φεβρουαρίου 1915, μετά από την δραματική συνάντηση που είχε με τον βασιλέα μια ημέρα ύστερα από το β' Συμβούλιο του Στέμματος.

Ο Ι. Μεταξάς αναφέρει πως είπε στον Βενιζέλο ότι η Μικρά Ασία έχει «μεγάλη πλειονότητα τουρκικού πληθυσμού απέναντι πολύ μειονεκτούντος ελληνικού πληθυσμού» (ημερολόγιο Ι.Μ., εγγραφή 15/28 Ιανουαρίου 1915).

Στο γνωστό υπόμνημά του με ημερομηνία 18/01/1915 (π.η.), ο ίδιος τονίζει τις αρνητικές πτυχές παραχωρήσεων στην ακτή της Μ. Ασίας, κυρίως δε την εξάντληση /αφαίμαξη υλικών και ανθρωπίνων πόρων για την οργάνωση, διοίκηση και άμυνα των μικρασιατικών κτήσεων, που θα έχει ως αποτέλεσμα «την εξασθένηση της εν Ευρώπη θέσεως ημών ήτις δύναται να αποβεί ολεθρία».

Τα αυτά, στο πλαίσιο γεωγραφικής-στρατιωτικής αναλύσεως είχε καταθέσει ο Ι. Μεταξάς στο υπόμνημά του «περί δυνατοτήτων διανομής της Μ. Ασίας» (Ιανουάριος 1915). Εκεί κατέληγε να διακρίνει μια και μόνο γεωγραφική διαίρεση στο μέσο της μικρασιατικής υποηπείρου, με αφετηρία σημείο μεταξύ Ποντοηράκλειας και Σινώπης στον Εύξεινο Πόντο, και απόληξη στην Μεσόγειο, στην ακτή της Καραμανίας (Δυτική Κιλικία), αφού διερχόταν από την περιοχή της Άγκυρας. Διεκδικώντας την διαχωριστική αυτή γραμμή, την μόνη από αμυντική πλευρά δόκιμη, η Ελλάδα θα συμπεριελάμβανε στους κόλπους της μια ισχυρή μουσουλμανική πλειοψηφία, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν, προειδοποιούσε ο Ιωάννης Μεταξάς κατά τις δραματικές ζυμώσεις του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 1915, υπέρ η κατά της συμμετοχής μας στις επιχειρήσεις των Δαρδανελλίων³¹⁴.

1.9.1 Περί ελληνικών βλέψεων στην Μ. Ασία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Το ελληνικό βασίλειο, ακόμα και μετά τους νικηφόρους βαλκανικούς πολέμους 1912-1913 δεν διέθετε πρόγραμμα εδαφικών βλέψεων, πέραν του επιπέδου του μεγαλοιδεατικού οράματος, επί της Ιωνίας ή άλλης μικρασιατικής περιοχής υπό την εξουσία του Σουλτάνου. Βασικός στόχος ήταν η επιβεβαίωση και θωράκιση της κυριαρχίας μας επί των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, που είχαν απελευθερωθεί κατά το διάστημα Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1912, ήτοι Λέσβου-Λήμνου-Αγ. Ευστρατίου-Χίου-Ψαρών-Οινουσσών-Σάμου-Ικαρίας-Φούρνων (Κορσεών), αλλά επίσης των προ των Δαρδανελλίων κειμένων Ίμβρου και Τενέδου, και των

³¹⁴ Βλέπε Κωνσταντίνου Δ. Σβολόπουλου, ο.π., σελ. 48. Επίσης Σέργιου Γιαλίστρα, όπου παρατίθεται το ως άνω υπόμνημα του Ι. Μεταξά, από 14 Ιανουαρίου 1915, μόλις δηλ. αυτός έλαβε γνώση της από 11/24 Ιανουαρίου 1915 προσφοράς Sir Edward Grey προς τον Βενιζέλο, σελ.342-347. Πάντως, πρέπει να αναγνωρισθεί η συνέπεια με την οποία ο Ι.Μεταξάς επέμεινε στις απόψεις του: αρνήθηκε την αρχηγία της Στρατιάς Μ. Ασίας την οποία του πρότεινε την άνοιξη 1921 ο Ν. Στράτος, και έμεινε σταθερός στην άποψη ότι δεν υφίσταται προοπτική νίκης στο μικρασιατικό θέατρο πολέμου. Η μικρασιατική πρόταση του Sir Edward Grey, επικρίθηκε και από αυτόν τον Θεοδ. Πάγκαλο, εκ των υστέρων. «Αυτό ήτο μεγάλο αλλά ατυχές κατά την γνώμη μου όνειρον που συνέλαβε ο Βενιζέλος την εποχήν εκείνη» (απομνημονεύματα Θεοδ. Πάγκαλου, Τόμος Β',σελ.29).

εξαρτημάτων αυτών. Κύρια μέρη του κράτους, υπό την διακυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου, ήταν η αποσόβηση οθωμανικής revanche στο Αιγαίο. Δια της συνθήκης του Λονδίνου της 17/30 Μαΐου 1913, παραχωρήθηκαν στις δυνάμεις της Βαλκανικής συμμαχίας τα εδάφη δυτικά της γραμμής Αίνου-Μήδειας (ανατολική Θράκη), ο διακανονισμός ωστόσο της τύχης των αλβανικών εδαφών και των νησιών του Αιγαίου (άρθρο 5) ανετίθετο στις Μεγάλες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία).

1.9.2 Το ζήτημα των νησιών

Η συνθήκη ειρήνης των Αθηνών (1/14.11.2013) αποκατέστησε τις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Αθηνών και Κωνσταντινούπολης, όμως, ως προς την τύχη των νησιών ρητώς (άρθρο 15) παρέπεμπε στις πρόνοιες της συνθήκης του Λονδίνου, και μάλιστα του ως άνω άρθρου 5 της συνθήκης αυτής. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ηρνείτο επιμόνως να αναγνωρίσει το υπέρ της Ελλάδος διαμορφωθέν *uti possidetis*. Το ζήτημα των νησιών λύθηκε οριστικά, υπέρ της χώρας μας στις 31.03 (ν.η.) 1914, όταν συμφώνως προς την από 31.01/13.02.1914 συλλογική ρηματική διακοίνωση των Πρέσβων των (6) Μεγάλων Δυνάμεων στην Αθήνα προς την Ελληνική Κυβέρνηση, η Κυβέρνηση Βενιζέλου, ενώπιον του τεθέντος εκβιαστικού διλήμματος, απέσυρε τις στρατιωτικές μονάδες της από τη Βόρειο Ήπειρο, και τη νήσο Σάσωνα³¹⁵. Κατά την ίδια διακοίνωση, η Ελλάς, ανέλαβε την υποχρέωση να επιστρέψει στην Τουρκία, την Τένεδο, την Ίμβρο και το Καστελόριζο³¹⁶.

Κατά τους χρόνους που είχαν προηγηθεί, το ελληνικό κράτος, αρκείτο γενικώς – και δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς– στην προξενική προστασία του ελληνορθόδοξου στοιχείου της Ανατολής, λαμβάνοντας υπόψη την αποτελεσματική εκ του σύνεγγυς διαποιμάνσή του εκ μέρους του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Παρά το γεγονός, από της εποχής του Ιωάννη Κωλέττη, πως η σκέψη των εντός του μικρού ανεξάρτητου κράτους οιστρηλατείτο από το νεοβυζαντινό όραμα της Μεγάλης Ιδέας, διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις δεν θέρμαιναν βλέψεις υπερπόντιου εγχειρήματος στην ανατολική ακτή του Αιγαίου, εν πλήρει συνειδήσει τελούσες των περιορισμών του ελλαδικού κράτους, της γεωγραφικής και πληθυσμιακής πραγματικότητας, αλλά, τέλος, της διεθνούς και περιφερειακής ισορροπίας.

Η Ελλάς της εποχής ήταν ικανοποιημένη από το γεγονός της ευχερούς επικοινωνίας και διαδράσεως των ομογενών της Ιωνίας, κυρίως της Σμύρνης, με το ελεύθερο κράτος, της σταθερής οικονομικής και πολιτιστικής ανελίξεώς των. Μάλιστα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες το 19^ο αιώνα, στη δυτική Μ. Ασία είχαν εγκατασταθεί χιλιάδες Ελλήνων πολιτών από την Πελοπόννησο κυρίως και τα νησιά, που μετείχαν

³¹⁵ ΥΠΕΞ / Υπηρεσία Ιστορικού Αρχείου «The Foundation of the Modern Greek State- Major Treaties and Conventions (1930-1947)», Αθήνα, 1999, σελ.100.

³¹⁶ Το οποίο δεν είχαν καταλάβει 1911-1912 οι Ιταλοί, όταν προχώρησαν εξ αφορμή του Λιβυκού πολέμου στην κατοχή τις Δωδεκανήσου. Αντιθέτως, την 01.03.1913 είχε εκεί υψωθεί η ελληνική σημαία, από ομάδα Κρητών εθελοντών, υπό την εκ του μακρόθεν ηγεσία του Ίωνα Δραγούμη, τότε τμηματάρχη στο ΥΠΕΞ.

στη σημαντική ανάπτυξη της περιοχής, χάρις στην διείσδυση δυτικού, κυρίως γαλλικού και αγγλικού κεφαλαίου³¹⁷.

1.9.3 Η μικρασιατική εμπλοκή της Ελλάδος δεν ήταν πρωτογενής επιλογή της χώρας

Η περίπου ειδυλλιακή εικόνα για τον ελληνόφωνο και τουρκόφωνο ελληνισμό της Μικράς Ασίας, μάλιστα της Ιωνίας, άρχισε ουσιαστικά να διαλύεται την επαύριο του κινήματος των Νεοτούρκων που εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη, τον Ιούλιο 1908. Μετά τους πρώτους πανηγυρισμούς και τις εξαγγελίες περί συναδελφώσεως, ήδη από τον Οκτώβριο 1908 οι Νεότουρκοι φανέρωσαν απροσχημάτιστα τις προθέσεις τους για βίαιο εκτουρκισμό όλων των υπηκόων του Σουλτάνου, χριστιανών και μη. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, υπό την φωτισμένη ηγεσία του Ιωακείμ Γ΄ κατήγγειλε δημόσια τα σχέδια των Νεοτούρκων ήδη στις 30.10.1908, ενώ ο ίδιος Πατριάρχης στις 10.09.1911, υποχρεώθηκε να εξαγγείλει την συνεργασία Ελλήνων, Βουλγάρων και Σέρβων εναντίον των προθέσεων του κομιτάτου Ένωσης και Προόδου³¹⁸.

Η εγκαινιασθείσα από τους Νεότουρκους προσπάθεια εκτουρκισμού του υπόδουλου Ελληνισμού ως και η κρητική εκκρεμότητα αποτελούν τα βαθύτερα αίτια, τα οποία οδήγησαν το ελληνικό κράτος στην κήρυξη πολέμου στις 4 Οκτωβρίου 1912. Είχαν προηγηθεί άκαρπες προσπάθειες της κυβερνήσεως Βενιζέλου να έλθει σε συμβιβασμό με την τουρκική πλευρά.

Η ήττα της Τουρκίας στους βαλκανικούς πολέμους, διήγειρε τις πιέσεις κατά των ελληνικών πληθυσμών, ενώ παράλληλα οι Τούρκοι ετοιμάζονταν πυρετωδώς για την ανακατάληψη των νήσων του Αιγαίου, εγχείρημα στο οποίο θα μπορούσαν πλέον να ρίξουν το σύνολο των δυνάμεών τους, καθώς οι Βαλκάνιοι σύμμαχοι είχαν αποστρατευθεί³¹⁹.

Παρά την συμμόρφωση της Ελλάδος στο επί της ουσίας τελεσίγραφο των Μεγάλων Δυνάμεων, τέλος του χειμώνα 1914, η Τουρκία δεν είχε αποδεχθεί την κατακύρωση των νησιών του Αιγαίου στην Ελλάδα, ο δε Βενιζέλος, παράλληλα με τις μυστικές προετοιμασίες του Επιτελείου, επιχειρούσε διπλωματική διευθέτηση του ζητήματος. Έτσι, η δολοφονία του Αυστριακού διαδόχου, τον βρήκε καθ' οδόν προς τις Βρυξέλλες, όπου θα συναντούσε τον Μεγάλο Βεζύρη, ακριβώς για το ζήτημα των νησιών. Αλλά και στη συνέχεια, με παρέμβαση της Αγγλίας, το τελευταίο 10ήμερο του Αυγούστου 1914 συγκροτήθηκε στο Βουκουρέστι, διάσκεψη Ελλήνων και Οθωμανών απεσταλμένων για τον καθορισμό του καθεστώτος των νησιών. Εκεί, η ελληνική διαλλακτικότητα έφθασε ως το σημείο να προτείνει ώστε Χίος, Σάμος και Λέσβος να αποτελέσουν «ιδιαιτέρο εδαφικό καθεστώς» υπό τις δυο μοναρχίες. Ερρίφθη επίσης η πρόταση να εκχωρηθούν από την Τουρκία προς την Ελλάδα, με σύμβαση 50ετούς

³¹⁷ Εμμ. Ρούκουνα «Εξωτερική Πολιτική, 1914-1923», Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, σελ.95-96. Το γερμανικό κεφάλαιο εμφανίστηκε αργότερα, αλλά οι γερμανικές επενδύσεις αυξήθηκαν αλματωδώς, ώστε το 1914 αφορούσαν το 45% συνόλου.

³¹⁸ Σέργιου Γιαλιστρα «Εθνικοί Αγώνες, 1909-1959», «Εστία», Αθήνα, 1963, σελ.32 επόμενα.

³¹⁹ Η ελληνο-σερβική μυστική συνθήκη της 19.05.1913 (π.η.), εδέσμευε την Σερβία, προς ένοπλο υποστήριξη, πλην το Βελιγράδι είχε περιοριστεί σε παραστάσεις στην Υψηλή Πύλη κατά των δώξεων του ελληνικού στοιχείου της δυτικής Μικράς Ασίας.

ισχύος. Η τουρκική πλευρά επέμενε στην θέση όπως τα νησιά του Αιγαίου, ιδίως Λήμνος, Λέσβος, Χίος και Σάμος επιστραφούν στην τουρκική κυριαρχία³²⁰. Ενώπιον της τουρκικής ακαμψίας οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν, αλλά ο Βενιζέλος, ανήσυχος, αιτηθύνε ερώτημα στην Entente, ποια θα ήταν η στάση τους στην περίπτωση επιθέσεως (του ενισχυμένου) τουρκικού στόλου κατά της Ελλάδος. Η απάντηση του βρετανικού τουλάχιστον ναυαρχείου ήταν ικανοποιητική.³²¹

Στους διωγμούς της άνοιξης 1914, που οδήγησαν στον εκπατρισμό 200.000 Ρωμιών των παραλίων και της ανατολικής Θράκης, οφείλεται η γέννηση της ιδέας για ένοπλη παρουσία της κρατικής Ελλάδας στην ανατολική ακτή του Αιγαίου, αλλά ταυτοχρόνως, τότε για πρώτη φορά απασχόλησε το μυαλό του Βενιζέλου, η σκέψη για περιορισμένη ανταλλαγή πληθυσμών Ελλάδος - Τουρκίας.³²² Παρά την εγγύτητα των νήσων, των οποίων οι πρωτεύουσες πόλεις είναι στραμμένες προς την Ασία, ουδέποτε μέχρι τότε διατυπώθηκε το γεωγραφικό επιχείρημα καταλήψεως Σμύρνης και Ενδοχώρας χάριν επανενώσεως του οικείου οικονομικού χώρου. Η ενασχόληση του κράτους με την Ιωνία, στη πολιτική ημερήσια διάταξη εισήλθε τον Σεπτέμβριο 1914, όταν οι σύμμαχοι της Entente (πρώτοι οι Άγγλοι) στόχευαν δια των Δαρδανελλίων την Κωνσταντινούπολη, στην ελπίδα ότι θα μπορούσαν, οδηγώντας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σε ανακωχή και έξοδο από τον Μεγάλο Πόλεμο, να ανακουφίσουν την τσαρική Ρωσία και συντομεύσουν κατά πολύ την εκστρατεία κατά των Κεντρικών Δυνάμεων. Ενώπιον της αδυναμίας τους να υποσχεθούν ακόμα και συμβολική παρουσία ελληνικού στρατού στην Κωνσταντινούπολη -την οποία το Παρίσι και το Λονδίνο είχαν δεσμευθεί να αφήσουν στους Ρώσους- αναζητούσαν εναλλακτικό δέλεαρ γεωγραφικής επεκτάσεως του ελληνικού κράτους, μετά τη νίκη των δυνάμεων της Entente. Έτσι, εισχώρησε στις δέλτους μας, η Ιωνία. Αντί Θράκης και Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνη και Αϊβαλί.

Η Ελλάδα δεν διέθετε αλυτρωτικό πρόγραμμα ως προς την δυτική Μικρά Ασία, παρά μόνον οράματα. Άλλωστε, πέραν των σφαγών της Σμύρνης και των Κυδωνιών -τις οποίες πάντως είχε αναδείξει ο Ι. Καποδιστριας -, οι Μικρασιάτες δεν είχαν λάβει ενεργό μέρος στο επαναστατικό εγχείρημα του 1821, ούτε η Φιλική Εταιρεία τους είχε εντάξει στα σχέδιά της. Οι νίκες στους βαλκανικούς πολέμους, οι νεοτουρκικές αντεκδικήσεις και οι διωγμοί που κορυφώθηκαν με την καταστροφή της Φώκαιας (Ιούνιος 1914), επέτρεψαν, αλλά και υποχρέωσαν την Αθήνα να μεριμνήσει για την τύχη των Μικρασιατών Ελλήνων, εκούσα-ακούσα. Το πρόβλημα έθεσαν στο τραπέζι συσκέψεων του υπουργικού συμβουλίου της κυβέρνησης Βενιζέλου, οι ίδιοι οι Τούρκοι: α) οι διωγμοί των χριστιανών και β) οι ετοιμασίες ανακατάληψης των νησιών.

Το δεύτερο ζήτημα λύθηκε με την έκρηξη του Α'Π.Π. και την πλήμμουρα πλοίων Αγγλίας και Γαλλίας στο Αιγαίο, η οποία σε συνδυασμό με την άρνηση εκχώρησης των δυο πολεμικών που είχε ναυπηγήσει η Τουρκία στα βρετανικά ναυπηγεία, κατέστησαν κάθε διάθεση οθωμανικής revanche ανεδαφική.

³²⁰ Η αλληλογραφία Αθηνών-Βουκουρεστίου, ευρίσκεται στο Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο ΥΠΕΕ, φακ.Α/5, 1914.

³²¹ Εμμ. Ρούκουνα, ο.π., σελ.185.

³²² Τουρκική πρόταση για προαιρετική ανταλλαγή, ελληνοφώνων Θράκης / βιλαετίου Αϊδινίου, με μουσουλμανικούς πληθυσμούς Ηπείρου, Μακεδονίας.

Αντιθέτως, οι διωγμοί των ελληνικών γηγενών πληθυσμών, εντάθηκαν. Η πίεση επί της κυβερνήσεως των Αθηνών προσέλαβε διαστάσεις μεγάλες. Άγριο κύμα αντιποίνων εκδηλώθηκε. Δεν κατορθώθηκε να καταμετρηθούν τα ανθρώπινα θύματα η να εκτιμηθούν οι υλικές ζημιές από την εκδήλωση αυτή τυφλής αλλά και κατευθυνόμενης μισαλλοδοξίας³²³.

1.10 Προτάσεις για εδαφικές εκχωρήσεις στην Μ. Ασία σε συσχέτιση με συμμετοχή στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων

Το μικρασιατικό δέλεαρ, προσεφέρθη, αμέσως με την έκρηξη του Α'Π.Π. ως το τίμημα της συμμετοχής της Ελλάδος παρά το πλευρό της Entente στην περιπέτεια του πολέμου αυτού, ειδικότερα δε, στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων. Δεν ήταν αυτοφύης, αυτόβουλη, εξ ιδίων ελληνική ιδέα. Επρόκειτο για βρετανική προσφορά την οποία ο Βενιζέλος –καθώς η ελληνική συμμετοχή στην φαινόμενη λεία της Κων/πόλεως είχε αποκλεισθεί από την Ρωσία- με τον συνήθη ενθουσιασμό, ζήλο και ενεργητικότητα που τον διέκριναν, ανέλαβε να αποδεχθεί και να επιχειρηματολογήσει στον βασιλέα και τους πολιτικούς αρχηγούς τις απόψεις του.

Η νοτίως της Τρωάδος, παράλληλα προς την αιγαιακή ακτή ζώνη της Μακράς Ασίας, που έσπευδε χωρίς μεγάλη βάσανο να προσφέρει ο Άγγλος ΥΠΕΞ Sir Eduard Grey στον Βενιζέλο, συνδεόταν, εναλλακτικά ή σωρευτικά, με την ένοπλη υποστήριξη προς την πιεζόμενη από την Αυστρία Σερβία και με την συμμετοχή μας στις επιχειρήσεις Καλλιπόλεως και την αίσια έκβαση αυτών, με η χωρίς την παραχώρηση Καβάλας-Δράμας στην Βουλγαρία.

Στις 11/24 Ιανουαρίου 1915 ο Βρετανός πρεσβευτής Elliot επέδωσε στον Έλληνα Πρωθυπουργό τηλεγράφημα του ΥΠΕΞ Grey, με την πρόσκληση του Λονδίνου, όπως η Ελλάς προσχωρήσει στην Entente. Το έγγραφο περιείχε της εξής δήλωση: «Εάν η Ελλάς ταχθεί στο πλευρό της Σερβίας ως σύμμαχος αυτής και μετάσχει του πολέμου, γνωρίζω ότι η Γαλλία και η Ρωσία θα αναγνωρίσουν αμφοτέρως προς την Ελλάδα εδαφικές παραχωρήσεις πολύ σπουδαίες στην ακτή της Μακράς Ασίας (most important territorial concessions for Greece on the coast of Asia Minor) ³²⁴.

Μια μικρασιατική εκστρατεία υπό το βάρος των διωγμών του ελληνικού στοιχείου από τους Τούρκους είχε φωλιάσει στην σκέψη του Βενιζέλου, το αργότερο από τον Σεπτέμβριο 1914, όταν αρκετά πρώιμα και προβλεπτικά, ο αρχηγός της βρετανικής ναυτικής αποστολής υποναύαρχος Mark Kerr κατ' εντολήν του W. Churchill, πρώτου λόρδου του Ναυαρχείου, βολιδοσκοπούσε περί αιφνιδιαστικής προσβολής των Δαρδανελλίων, σε συνδυασμένη αγγλο-ελληνική επιχείρηση. Ο Βενιζέλος, στο πλαίσιο της γνωστής έκτοτε παρεξηγήσεως με τον βασιλέα, έστειλε την μακρά περί παραιτησεώς του επιστολή στον Κωνσταντίνο, που δεν έγινε δεκτή (7 Σεπτεμβρίου

³²³ Βλέπε, Κ. Σβολόπουλου, ο.π. «Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στην Μικρά Ασία». Ιδιαίτερα ενδιαφέρον: Ρ.Μ. Κιτρομιλίδης – Α. Αλεξανδρίδης «Ethnic survival, nationalism and forced migration; the historical demography of the Greek Community of Asia Minor at the close of the Ottoman era», ο.π.σελ.11

³²⁴ Κωνσταντίνου Ζαβιτζιάνου «Αναμνήσεις εκ τις διαφωνίας Β. Κωνσταντίνου-Ελ.Βενιζέλου», Αθήνα 1946, τ.Α', σελ. 36-37 και Εμμ. Ρούκουνα, ο.π. σελ.189-190.

(ν.ημ.) 1914). Σταχυολογούνται αποσπάσματα της διαφωτιστικής επιστολής³²⁵. «Η Τουρκία διεξάγει προ πολλού καθ'ημών πολέμον ακήρυκτον. Αφού ηρνήθη να αναγνωρίσει την περί των νήσων απόφασιν των Δυνάμεων, ήρχισε και συνεχίζει, διωγμόν κατά του ελληνικού στοιχείου εν Τουρκία ούτινος αγριώτερον ουδένα άλλον υπέστη ο Ελληνισμός. 250.000 ομογενών εξεδιώχθησαν ήδη, ενώ αι περιουσίαι των ουσιαστικώς εδημεύθησαν ... θα συνεχίσει η Τουρκία τον κατά του ελληνικού στοιχείου διωγμόν, εκδιώκουσα τον εις εκατομμύρια όλα ανερχόμενον ομογενή πληθυσμόν της Αυτοκρατορίας και δημεύουσα την εις δισεκατομμύρια ανερχομένην περιουσίαν του. Η εκλογή ημών είναι εντελώς περιορισμένη: αν θα προτιμήσωμεν να διεξάγωμεν τον πόλεμον μόνοι κατά της Τουρκίας, ότε και νικώντες, μόνον τας νήσους δυνάμεθα να ασφαλίσωμεν, αλλ' ουδαμώς και την τύχην του εκεί Ελληνισμού, όστις μάλιστα και αγριώτερον θα εξοντωθεί μετά την τυχόν νίκη μας, ή αν θα διεξάγωμεν τον πόλεμον τούτον εν συμμαχία των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, ότε ου μόνον την παλιννόστησιν των εκδιωχθέντων δυνάμεθα να επιτύχωμεν, αλλά και την αποτελεσματικήν προστασίαν των ομογενών, με την μελλοντική στήριξιν των Δυνάμεων...».

Η επιστολή αυτή φανερώνει ανάγλυφα την σκέψη του Βενιζέλου, τέσσερεις μήνες πριν την υποβολή της πρότασης-πρόσκλησης Grey.

Καρπός της διαβουλεύσεως Βενιζέλου – Elliot, κομιστή της προσφοράς Grey, ήταν η υποβολή αυθημερόν (11.01.1915) υπόμνηματος (1^{ου}) του Πρωθυπουργού προς τον βασιλέα Κωνσταντίνο, όπου αυτός συνηγορεί θερμά υπέρ αποδοχής των αγγλικών προτάσεων, έστω με θυσία της Καβάλας, ... «όπως διασωθεί ο ελληνισμός της Τουρκίας και ασφαλισθεί η δημιουργία αληθούς Μεγάλης Ελλάδος περιλαμβανούσης πάσας σχεδόν τας χώρας εις τας οποίας ο Ελληνισμός έδρασε κατά την μακραίωνα αυτού ιστορίαν». Το μικρασιατικό δέλεαρ εκραδαίνεται τότε, ως αντάλλαγμα εξόδου στον πόλεμο και στήριξης της Σερβίας.

Λίγες ημέρες αργότερα (17 Ιανουαρίου) ο Βενιζέλος επανερχόταν στον βασιλέα υποβάλλοντας το 2^ο υπόμνημά του, πάλιν χάριν στήριξης προς τους Σέρβους (αφού οι Ρουμάνοι είχαν αρνηθεί σύμπραξη). Ο Βενιζέλος, υψιπετεί και έχει ήδη γίνει διαπρύσιος κήρυκας της μικρασιατικής εμπλοκής της χώρας. Γράφει: «... αι παραχωρήσεις εν Μικρά Ασία, δύνανται, αν μάλιστα υποβληθώμεν εις θυσίας προς την Βουλγαρίαν να λάβουν έκτασιν τοιαύτην, ώστε εις την εκ των νικηφόρων πολέμων προελθούσαν διπλήν Ελλάδα να προστεθεί, άλλη μια εξ ίσου μεγάλη και όχι βέβαια ολιγώτερον πλουσία Ελλάς... εφόσον δεν θα επιτρέπετο έξοδος ημών εις την Προποντίδα. Η επιφάνεια της χώρας ταύτης, υπερβαίνει τα 125.000 τ.χλμ ... ο ελληνικός πληθυσμός του διεκδικούμενου παρ' ημών τμήματος της Μ. Ασίας ανέρχεται εις 800 και πλέον χιλιάδας ψυχών ... Ομογενείς Δράμας-Καβάλας θα σπεύσουν να μεταναστεύσουν προς την εν Μικρά Ασία Νέαν Ελλάδα...».³²⁶

Ο Βενιζέλος, στην μεγαληγορία του, προεξοφλεί ότι «εκλείποντος παντελώς του Οθωμανικού κράτους, οι Μουσουλμάνοι υπήκοοι ημών έσονται άριστοι και νομιμοφρονέστατοι πολίται...».

Το 2^ο αυτό υπόμνημα αποτελούσε απάντηση στο 1^ο Υπόμνημα Ιωάννη Μεταξά, προσωρινώς επικεφαλής του Επιτελείου τότε, προς τον Βασιλέα και τους πολιτικούς

³²⁵ Σεργίου Γιαλίστρα «Εθνικοί Αγώνες», Αθήνα, 1963, «Εστία», σελ.301-304.

³²⁶ Ι. Γιαλίστρα, ο.π. το δεύτερο υπόμνημα Βενιζέλου, σελ.334-338.

αρχηγούς, τιτλοφορούμενο «Περί Μικράς Ασίας - Δυνατότητες διανομής»³²⁷. Πρόκειται για το περίφημο κείμενο, όπου ο Μεταξάς αναδεικνύει τις μεγάλες δυσκολίες, αυθαιρέτης αποκοπής και οριοθέτησης της αιγαιακής ζώνης της Μ. Ασίας, υπαιτισσόμενος το αδόκιμον και επισφαλές εγκαταστάσεως επ' αυτής.

Ο Μεταξάς, ανεξαρτήτως των υποκειμένων λόγων της επιφυλακτικής έναντι εκστρατείας Δαρδανελίων - εδαφικών ανταλλαγμάτων στην ακτή της Μ. Ασίας (γερμανόφιλος), είχε προβλέψει, βάσει επιτελικών αναλύσεων, την αποτυχία της εκστρατείας των Δαρδανελίων και το ανέφικτο ασφαλούς εγκαταστάσεως του ελληνικού κράτους στην Μ. Ασία. Από την ημερολογιακή εγγραφή Ι. Μεταξά της 19^{ης} Ιανουαρίου 1915, για την μακρά συνομιλία που είχε με τον Ελ. Βενιζέλο, την εσπέρα της 15^{ης} Ιανουαρίου, σταχυολογούνται τα ακόλουθα, για την Μ. Ασία:

«... Η Μ. Ασία έχει μεγάλη πλειονότητα τουρκικού πληθυσμού απέναντι πολύ μειονεκτούντος ελληνικού πληθυσμού. ... Το ελληνικόν κράτος δεν είναι σήμερον προετοιμασμένο δια την διοίκησιν και εκμετάλλευσιν τοιαύτης εκτεταμένης χώρας, ως αποικίας. Προσέτι, η ασφάλεια αυτής και η εξασφάλισις από εσωτερικών αντιδράσεων θα απορροφήσει ολόκληρον σχεδόν τον ελληνικόν Στρατόν επί μακρά έτη... Εκ τούτου θα επέλθη επί μακρόν διάστημα εξασθένησις της εν Ευρώπη θέσεως ημών, ήτις δύναται να αποβεί ολεθρία.

... «Έπειτα του ανέπτυξα (:στον Βενιζέλο) ότι είναι λίαν απίθανος τοιαύτη υπερίσχυσις της Συνεννοήσεως, ώστε να συνεπιφέρει και διάλυσιν του Τουρκικού κράτους, ήτις θα αφήτει ασφαλώς νέαν εκστρατείαν των Συμμάχων της Συνεννοήσεως και ημών, μετά την εν Σερβία εκστρατείαν...».³²⁸

Αυτή ήταν η διαφωνία για την γεωπολιτική και γεωστρατηγική σκοπιμότητα και το βιώσιμο εγκαταστάσεως, αγκιστρώσεως θύλακα-σφήνας του ελληνικού κράτους επί του μικρασιατικού κορμού.

Όταν ο Βενιζέλος παρεκάθητο στην Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, από τον Δεκέμβριο 1918 ως τον Ιούλιο 1920, ο Ι. Μεταξάς, με αμαυρωμένη φήμη λόγω της ιστορίας των επιστράτων του 1916, ηττημένος και εξόριστος, δεν ήταν σε θέση να επηρεάσει με τις γεωπολιτικά ορθές εισηγήσεις του. Η τσαρική Ρωσία είχε απέλθει, οι Μπολσεβίκοι ήσαν εχθροί της Entente, η Θράκη μας προσφέρθηκε σε αργυρούν πινάκιον, πλην όμως η Ελλάς δαπανούσε το μεγάλο μέρος της τιτάνιας απελευθερωτικής προσπάθειας, βαθειά πέραν της γραμμής της Συνθήκης των Σεβρών (τρίγωνο Αδραμυτίου-Μαιάνδρου-Φιλαδελφείας), της οποίας η Θράκη είχε δυστυχώς

³²⁷ Ο.π. σελ.342-347. Κ. Σβολόπουλου «Η επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας», ως άνω, σελ.48. Ο συγγραφέας εμμέσως υποβαθμίζει την σημασία του επιχειρήματος του Ι. Μεταξά.

³²⁸ Ι. Γιαλιστρα, ο.π., σελ.348. Στις παράπλευρες διασκέψεις των νικητών Συμμάχων, το 1919-1920, Boulogne και Spa, ο Carlo Sforza, υπουργός εξωτερικών της Ιταλίας επεσήμαινε τους μεγάλους κινδύνους μιας περιπέτειας στην Μ. Ασία για την Ελλάδα, καθώς η παρουσία ελληνικού στρατού θα αναζωπύρωνε το πατριωτικό πνεύμα των Τούρκων. Βλ. Carlo Sforza, «Illusions et réalités de l' Europe», Neuchatel, «Ides et calendes», 1944, σελ.19. Βλέπε, επίσης, του βρετανού συντηρητικού πολιτικού, συγχρόνου και φίλου του Churchill, Leo Amery «My political life», 2^{ος} τόμος «War and Peace 1914-1920», Λονδίνο 1953, Hutchinson, σελ. 50: «επρόκειτο πράγματι να επαληθευθεί κατά τρόπο τραγικό και η πρόβλεψη ότι, η Ελλάς ήταν ανίσχυρη να εξασφαλίσει την διακατοχή εδαφών στην Μ. Ασία», γράφει ο Amery σχολιάζοντας συνομιλία με Βασ. Κωνσταντίνο, το θέρους 1915.

γίνει παρακολούθημα. Η υποστήριξη του ελληνισμού της Σμύρνης³²⁹ και του όλου βιλαετίου Αϊδινίου, κατέληξε στην καταστροφή του όλου ελληνισμού της Τουρκίας.

1.10.1 Οι Επιχειρήσεις των Δαρδανελλίων (1915) και η διαφωνία Βενιζέλου-Κωνσταντίνου

Στις 19/20 Φεβρουαρίου 1915, στο τέλος της συνεδριάσεως του Συμβουλίου του Στέμματος, της 2^{ης} μέσα σε δύο ημέρες, η Ελλάς αποδεχόταν τις εισηγήσεις του Πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου και εφέρετο έτοιμη, εγκαταλείποντας την ουδετερότητα της έναντι των εμπολέμων, να συνεκοτραπεύσει με την τριπλή Συνεννόηση (Entente), κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³³⁰.

Όμως, αυτό τότε δεν έγινε. Η εκστρατεία των Δαρδανελλίων, με εφιαλτήριο την Λήμνο και την Ίμβρο, διεξήχθη αδέξια από τους Αγγλογάλλους, από τον Φεβρουάριο 1915-Ιανουάριο 1916, αιματηρή, και απέβη άκαριχη για τους Συμμάχους, χωρίς ελληνική συμμετοχή. Η Ελλάδα, θα επέμενε στην ουδετερότητα, υπό συνθήκες άγονες και ασφυκτικές, ενώ το ρήγμα που κατεγράφη την επαύριον του Συμβουλίου του Στέμματος, απετέλεσε τη ληξιαρχική πράξη γεννήσεως του Εθνικού Διχασμού.

Η έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την Ελλάδα με θέση εξέχουσα μεταξύ των κρατών της Βαλκανικής, την χώρα διπλάσια σε έκταση, συγκροτημένη και γεμάτη αυτοπεποίθηση, τον δε Ελληνισμό ακμαίο και ισχυρό οικονομικό και πολιτιστικό παράγοντα, στην Εγγύς Ανατολή και την Μαύρη Θάλασσα. Την διπλωματία του κράτους, απασχολούσε η απειλή των Νεότουρκων να ανακαταλάβουν τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, που μόλις είχαν απελευθερωθεί. Το Γενικό Επιτελείο, υπό τις περιστάσεις, είχε εκπονήσει πλήρες, μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια, σχέδιο προληπτικού πολέμου, δηλαδή πριν η Τουρκία ανακτήσει την κατά θάλασσα υπεροπλία, ενώ ο ίδιος ο πρωθυπουργός βρισκόταν στο Μόναχο, καθ' οδόν προς Βρυξέλλες, όπου θα συναντούσε τον Μεγάλο Βεζύρη, για να συζητήσουν το νησιωτικό ζήτημα.

Ο Βενιζέλος, από την πρώτη στιγμή, αντελήφθη τον Μεγάλο Πόλεμο ως ιστορική ευκαιρία για την ολοκλήρωση της εθνικής αποκατάστασης, προσάρτησης δηλαδή εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκεί όπου το ελληνικό στοιχείο διέθετε τίτλους ιστορικούς και δημογραφικούς, συχνά περισσότερο ιστορικούς και λιγότερο δημογραφικούς.

Ο Βενιζέλος διαπνεόταν από την ακλόνητη πεποίθηση ότι οι δυνάμεις της Entente θα επικρατούσαν τελικά, κατά των Κεντρικών Δυνάμεων. Εξέφραζε, έτσι, τα βαθύτερα ρεύματα που διαπερνούσαν τον αστικό κόσμο του μεγεθυμένου ελλαδικού κράτους που τότε ανέτελλε, αλλά και την διαμορφωμένη βούληση των παροικιών της Διασποράς (κυρίως της Αιγύπτου) και των αλύτρωτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

³²⁹ Ο Γιώργος Μαυρογορδάτος κάνει λόγο για «Τύφλωση με την Σμύρνη του Ελ. Βενιζέλου», διατυπώνει όμως ελαφρυντικά. Βλέπε «1915-Ο Εθνικός Διχασμός», Αθήνα 2015, σελ. 122-125.

³³⁰ Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίστη, εκδήλωση αφιερωμένη στην εξωτερική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 2006, εκδ. Σάκκουλα, σελ.69 επ.

Για τον πρωθυπουργό, η «ευμενής» ουδετερότητα ήταν μία προσωρινή κατάσταση, μέχρις ωριμάνσεως των συνθηκών για την προσχώρηση στην Entente. Και θα δείξει επανειλημμένως ότι ήταν διατεθειμένος να εκβιάζει την ωρίμανση αυτή.

Απέναντι του στάθηκε η Αυλή, το Γενικό Επιτελείο, με τους οποίους στοιχήθηκε σταδιακά το σύνολο του παλαιού -προ Γουδή -πολιτικού κόσμου. Τελικά, το εσωτερικό πολιτικό κριτήριο κυριάρχησε πάλι στις αντιλήψεις για τον εξωτερικό προσανατολισμό και τις συμμαχίες της χώρας.

Ουδείς είχε αντιδράσει όταν ο πρωθυπουργός πήρε το ρίσκο και συνήψε συμφωνία συμμαχίας με την Βουλγαρία τον Μάιο του 1912, χωρίς καν να προσδιορίσει τα διεκδικούμενα και μέλλοντα να προσαρτηθούν μακεδονικά εδάφη. Όμως, η πολιτική του στην εκστρατεία των Συμμάχων, με στόχο το άνοιγμα των Δαρδανελλίων και την αποκοπή της σουλτανικής πρωτεύουσας, εθεωρήθη, με παράθεση επιχειρημάτων, ματαιόδοξη και επικίνδυνη.

Οι φιλοπόλεμοι του 1914, πριν την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου, Μεταξάς και Δούσμανης, ήσαν έτοιμοι να τολμήσουν και να αναδεχθούν κινδύνους, επιχειρώντας προληπτικό πλήγμα κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καταλαμβάνοντας τα Στενά των Δαρδανελλίων και φράσσοντας τον τουρκικό στόλο στην Προποντίδα. Τώρα όμως έγιναν προσεκτικοί και μελλήτιες.

Ο Βενιζέλος δίσταζε να αποδυθεί σε μία νέα σύγκρουση με την αναθεωρητική Υψηλή Πύλη στις αρχές άνοιξης του 1914, παρά μόνον εάν αυτή επεβάλλετο από την άλλη πλευρά. Ανησυχούσε ότι θα ανεκόπτετο η δυναμική του ανακαινιστικού προγράμματός του αλλά και διότι αντιλήφθηκε ότι δεν μπορούσε να στηριχθεί στην υποστήριξη Αγγλίας και Γαλλίας, μετεβλήθη όμως σε φιλοπόλεμο, ευθύς ως Παρίσι και Λονδίνο βρέθηκαν σε σύγκρουση με την Τουρκία.

1.10.2 Το Ζήτημα των Δαρδανελλίων

Για όποιον επιχειρεί από την Μεσόγειο και το Αιγαίο, ο θαλάσσιος διάυλος των Δαρδανελλίων αποτελεί την προκεχωρημένη γραμμή αμόνης της Κωνσταντινουπόλεως, αναλόγως δε του ποιος τον ελέγχει, ο διάυλος αυτός ορίζει την έξοδο των παρακτίων χωρών του Ευξείνου στην Μεσόγειο και αντιστρόφως παρεμποδίζει την είσοδο από την Άσπρη στην Μαύρη Θάλασσα.

Το θαλάσσιο αυτό πέρασμα γαλβάνισε την στρατηγική σκέψη του νεώτερου κράτους μας. Ο Μεταξάς, που είχε επιβλέψει την κατάρτιση των σχεδίων του Επιτελείου, θα πει στον Γερμανό στρατιωτικό ακόλουθο στην Αθήνα, όχι χωρίς επίδειξη ανώφελης amour propre, τον Ιούλιο του 1914: *«Βάλτε τάξιν εις τους Τούρκους, αλλέως τους κτυπούμε, ανοίγουμε τα Δαρδανέλλια και αφίωμεν να ενωθεί ο στόλος της Ρωσίας, του Ευξείνου, με τον γαλλικόν (sic) της Μεσογείου, και τότε η μεν Τουρκία θνήσκει, εσείς δε (οι Γερμανοί) εννοείτε τι θα πάθετε...»*.

Ο αστάθμητος παράγων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, δηλαδή εν προκειμένω ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, εξερράγη την 28.7.1914 και πριν περάσει δίμηνο, οι μόλις προηγούμενως αδιάφορες για το πρόβλημα των νησιών Αγγλία και Γαλλία, βρέθηκαν εμπόλεμες με την Τουρκία.

Τώρα πλέον, ήταν το Λονδίνο που στάθμιζε το εύκαιρο μιας επιθετικής ενέργειας κατά της Κωνσταντινουπόλεως. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε πάψει να αποτελεί frontline state για τους Δυτικούς; όπως θα λέγαμε σήμερα. Τέλη Αυγούστου 1914 (π.η.), ο Winston Churchill, Α' Λόρδος του Ναυαρχείου τότε, έδωσε εντολή στον Ναύαρχο Kerr, αρχηγό της αγγλικής ναυτικής αποστολής στην Ελλάδα, να συνεργασθεί με το ελληνικό Γενικό Επιτελείο, προς τον σκοπό καταρτίσεως κοινού σχεδίου επιχειρήσεων κατά των φρουρίων στα Δαρδανέλλια. Τα σχέδια επικαιροποιήθηκαν, αλλά οι συναφείς συνεννοήσεις προκάλεσαν την πρώτη σοβαρή ψύχρανση Βενιζέλου και Βασιλέως, που οδήγησε στην απειλή παραιτήσεως του πρώτου και την παροχή γραπτών εξηγήσεων του Μονάρχη στον πρωθυπουργό.

Όμως, η ώρα της αλήθειας δεν είχε σημάνει ακόμη. Την ελληνική διπλωματική και στρατιωτική σκέψη απασχολούσε η εξέλιξη της σύγκρουσης Σερβίας-Αυστρίας και η στάση της Βουλγαρίας, υπό το φως του δικού μας συμμαχικού δεσμού (από τον Μάιο του 1913) με την πρώτη. Η τουρκική απειλή σε βάρος των νησιών είχε ατονήσει, βοηθούσε και η παρουσία του αγγλικού ναυτικού στην περιοχή, βρισκόνταν όμως σε εξέλιξη οι διωγμοί του ελληνικού στοιχείου σε όλη την ακτή της Μικρασίας στο Αιγαίο. Παράλληλα, στο πλαίσιο πάντοτε της ευμενούς ουδετερότητας, ο Βενιζέλος είχε επιτύχει την επιστροφή ελληνικών στρατιωτικών τμημάτων στη Βόρειο Ήπειρο.

Τον χειμώνα 1914-15, σε ό,τι αφορά την περιοχή μας, τους Αγγλο-Γάλλους απασχολούσε ταυτόχρονα η άμυνα και η υποστήριξη της Σερβίας και η ανάληψη επιθετικής ενέργειας στην καρδιά της άμυνας της Τουρκίας, με στόχο την ανακούφιση των Ρώσων στον Καύκασο. Μία επιτυχής εκστρατεία στα Δαρδανέλλια θα μπορούσε να συμπαρασύρει την Ελλάδα, πρωτίστως, αλλά ακόμα τη Ρουμανία, ίσως-ίσως δε την ρεβανιστική Βουλγαρία, προς την Entente.

Την ίδια στιγμή, ως προελέχθη, ο Βενιζέλος, πεπεισμένος για την τελική υπεροχή των δυνάμεων της Entente έναντι των Κεντρικών, αναζητούσε όλα τα δυνατά επιχειρήματα προκειμένου να υπερφαλαγγίσει τους πολιτικούς αντιπάλους του, να βγάλει την Ελλάδα από την ουδετερότητα και να την οδηγήσει στον πόλεμο παρά το πλευρό της Συνεννοήσεως.

Τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο 1915, έγιναν οι μεγάλες εσωτερικές συζητήσεις για την έξοδο ή μη στον πόλεμο, τους όρους, τις εγγυήσεις, αναλύθηκαν οι υποχρεώσεις έναντι της Σερβίας, οι απειλές από την Βουλγαρία και οι προσδοκίες εδαφικής επεκτάσεως σε βάρος της Τουρκίας.

Η Entente, στις 11.1.1915 (π.η.) εκάλεσε με διακοίνωση της την Αθήνα, να έλθει προς υποστήριξη της Σερβίας, προβάλλοντας εδαφικά ανταλλάγματα υπέρ της Ελλάδος, στην μικρασιατική ακτή του Αιγαίου. Μετά την σύνταξη υπομνημάτων, αυθημερόν, τόσο από τον πρωθυπουργό όσο και από τον Μεταξά, διευθυντή επιχειρήσεων τότε στο ΓΕΣ, δεν έγινε δεκτή η αγγλική διακοίνωση, σε πρώτο επίπεδο διότι, όπως προέκυψε, η Ρουμανία (κυβέρνηση Μπρατιάνου) δεν ήταν έτοιμη τότε να μπει και αυτή στον πόλεμο υπέρ της Entente. Το Επιτελείο, ωστόσο, ήταν ακόμη περισσότερο επιφυλακτικό: δεν έπρεπε διόλου να υποτιμηθεί ο βουλγαρικός κίνδυνος, ακόμη και σε περίπτωση σύμπραξης της Ρουμανίας, ο δε Μεταξάς προειδοποιούσε στο υπόμνημα του για τον κίνδυνο υπερέκτασης και στρατιωτικής εξασθένησης από την ανάληψη επιχειρήσεων στην ενδοχώρα της Σμύρνης -βιλαέτι Αϊδινίου- όπου η Entente υποσχόταν «σπουδαίες» εδαφικές παραχωρήσεις.

Ο Βενιζέλος συνέταξε και 2^ο υπόμνημα με αφορμή το σερβικό ζήτημα, λίγες μέρες αργότερα, στις 17/1 (π.η.), διατυπώνοντας το όραμα δημιουργίας μιας μικρασιατικής Ελλάδος, επιφανείας 125.000 τ.χλμ. με περισσή αισιοδοξία, και κάποια υπερβολή περί τα πράγματα, ανεχόταν δε, υπό όρους, την θυσία Καβάλας-Δράμας, στην Βουλγαρία, ως δέλεαρ για την έξοδο της υπέρ της Entente. Η ρουμανική επιμονή στην ουδετερότητα, αλλά και η φωταγώγηση του βουλγαρικού κινδύνου από τους Δούσμανη-Μεταξά, δεν βοήθησαν τα διαβήματα των Αγγλο-Γάλλων.

Αντιθέτως, όταν η Entente επανήλθε (24/1) με βελτιωμένες ελαφρά προτάσεις, ήτοι αποστολή Σ.Σ./2 μεραρχιών στην Ανατολική Μακεδονία, ως εγγύηση έναντι του βουλγαρικού κινδύνου, ο πρωθυπουργός δεν έδωσε συνέχεια.

Τα πράγματα όμως, πολύ άλλαξαν δύο εβδομάδες αργότερα, στις 6/19 Φεβρουαρίου 1915, στην είδηση του βομβαρδισμού των εξωτερικών φρουριών των Δαρδανελλίων από τον αγγλογαλλικό στόλο, με στόχο την Κωνσταντινούπολη. Η συγκίνηση ήταν βαθειά. Οι ιστορικοί και πολιτικοί συνειρμοί, αυτόματοι και πανίσχυροι.

Ο Βενιζέλος ανεθάρρησε και έκρουσε αυτός την, μάλλον ορθάνοιχτη, θύρα των Συμμάχων. Εγνώριζε, ωστόσο, το βάρος των απαιτήσεων της Ρωσίας για την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά.

Προτείνει την αποστολή σώματος στρατού (Ε' Σ.Σ.) δυνάμεως 40.000 ανδρών προς ενίσχυση των χερσαίων μονάδων της Entente, που βραδέως προωθούνταν προς την Χερσόνησο της Καλλιπόλεως. Δεν ετίθετο τώρα ζήτημα στρατιωτικής συνδρομής στην Σερβία, βάραινε όμως πάντοτε η βουλγαρική απειλή. Ο πρωθυπουργός πίστευε ότι η διάθεση 40.000 ανδρών δεν θα εξασθενίσει την άμυνα της Μακεδονίας.

Στις 15/28 Φεβρουαρίου, ο πρωθυπουργός αναπτύσσει προφορικά τις θέσεις του στον Κωνσταντίνο και αποσπά εξουσιοδότηση να βολιδοσκοπήσει τον Άγγλο πρέσβη, όπερ εγένετο την επομένη. Αυθημερόν, ο πρέσβης Elliot μεταφέρει την απάντηση του υπουργού Εξωτερικών Sir Edward Grey, με την οποία η συνδρομή της Ελλάδος γινόταν δεκτή σύμφωνα με την οπτική του Βενιζέλου.

Η Ελλάδα φαινόταν έτοιμη να διαβεί τον Ρουβίκωνα.

Στις 17.2.1915 ο Βενιζέλος υποβάλλει στον Κωνσταντίνο -του το διαβάσει ο ίδιος- το περίφημο 3^ο Υπόμνημα του.

Άριστα ενήμερος για την δυσκολία του εγχειρήματος, επιμένει ότι το σπουδαίο είναι πως η Ελλάς θα έχει την ευκαιρία να συμπράξει στρατιωτικά με τις Δυνάμεις εκείνες, υπέρ των οποίων, για λόγους γεωγραφικούς, ανθρώπινου δυναμικού και υλικών πόρων, στο τέλος θα γείρει η πλάστιγγα.

Προσεκτική εξέταση του υπομνήματος Βενιζέλου, αφήνει κάποιες απορίες. Η σκέψη του εκάλπαζε. Τολμούσε. Από την άλλη, είναι φανερό ότι ο τότε πρωθυπουργός πίστευε ότι, ούτως ή άλλως, και χωρίς η Ελλάς να προστρέξει να συνδράμει τους Ορθόδοξους Ρωμιούς της Μικράς Ασίας, το μέλλον τους υπό τουρκικό καθεστώς διαγραφόταν θολό και αβέβαιο. Η δε παράταση μιας ουδετερότητας, που θα γινόταν όλο και περισσότερο ανεπιτήδεια, θα εξημίωνε πολλαπλώς, στα καίρια και ζωτικά συμφέροντα του, το νεαρό ελληνικό κράτος.

Το επίσης περιοπούδαστο αντι-υπόμνημα Μεταξά, για τα Δαρδανέλλια, με την ίδια ημερομηνία (17.2.1915), αποτελεί δείγμα γραφής επιτελικού, βαθέος γνώστη της ιστορίας και της γεωγραφίας. Η δεσποζουσα αντίληψη του, δηλαδή η πεποίθηση στη νίκη της Γερμανίας, δεν προβάλλει στο κείμενο, αλλά κατευθύνει πιο πολύ το σύνολο της σκέψης του. Εκτίθενται, πάντως, με σοβαρότητα κάποιες θέσεις, όπως ότι είχε υποτιμηθεί η δυσκολία των επιχειρήσεων και η ικανότητα του αντιπάλου και επιπλέον, ότι εκπόρθηση των Δαρδανελίων και της Κωνσταντινουπόλεως δεν συνεπάγεται εξουδετέρωση της μαχητικής βούλησης των Τούρκων. Οι απόψεις αυτές θα ήσαν οδυνηρά επίκαιρες 6-7 χρόνια αργότερα.

Ο Μεταξάς είχε τάμει από επιτελικής πλευράς το ζήτημα: μη συγχρονισμός ναυτικών και χερσαίων επιχειρήσεων, οι καθυστερήσεις, η απώλεια του στοιχείου του αιφνιδιασμού, θα οδηγούσαν σε ναυάγιο την εκστρατεία, με ή χωρίς ελληνική συμμετοχή, είτε η Ελλάς συνεισέφερε μία μεραρχία και τον στόλο της (αναθεωρημένη πρόταση Βενιζέλου στο Συμβούλιο του Στέμματος), είτε ολόκληρο Σώμα Στρατού.

Ο Κωνσταντίνος, άρρηκτα δεμένος με συγγενικούς, συναισθηματικούς και ιδεολογικούς δεσμούς με την πρωσοική μοναρχία, δεν μπορούσε να κάνει την υπέρβαση και να ταχθεί με την Entente. Ήταν άλλωστε εφοδιασμένος με τις εισηγήσεις του Επιτελείου.

Όπως ανάγλυφα προκόπει από τα πρακτικά της δεύτερης συνεδρίας του Συμβουλίου του Στέμματος της 19^{ης}-20^{ης} Φεβρουαρίου 1915 (π.η.), ο Βενιζέλος, παρόντος του ανακληθέντος Δούση και υπό την βαρειά σκιά των τεκμηριωμένων απόψεων του Γενικού Επιτελείου, υποβάθμισε τις δυσκολίες των επιχειρήσεων στα Δαρδανέλλια, απολύτως συνειδητά, διαβλέποντας το μεσομακροπρόθεσμο πολιτικό κέρδος. Μάλιστα, στην προσπάθεια του αυτή έπεισε τους πολιτικούς αντιπάλους του, Δημ. Ράλλη, Στ. Δραγούμη, αλλά και τον Γεώργιο Θεοτόκη. Η παρέμβαση του Δημητρίου Ράλλη, όπως σώζεται στο Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, είναι αποκαλυπτική: «Δεν υπάρχει πλέον ζήτημα. Η Κυβέρνησις ανέλαβε το θάρρος και την ευθύνη της πολιτικής της. Ούτε καθήκον ούτε δικαίωμα έχει να γνωμοδοτήσει το Επιτελείον επ' αυτής. Ας κάμωμεν τον σταυρόν μας και εμπρός... Η Αγγλία μάχεται υπέρ της ηγεμονίας και θα νικήσει. Η γερμανική οργάνωσις προκαλεί τον θαυμασμόν, αλλά ο γερμανικός στρατός δεν ηδυνήθη να ασφαλίσει την νίκην. Η νίκη απέπτη. Η Ελλάς δεν δύναται να ταχθεί με το μέρος της Γερμανίας, ουδέ να αντιμετωπίσει την εχθρότητα της Αγγλίας».

Ο Κωνσταντίνος εξήτησε χρόνο να σκεφθεί και να λάβει τις δικές του αποφάσεις. Το 24ωρο που μεσολάβησε ήταν μοιραίο, παρά τις όχι ιδιαίτερα ενθαρρυντικές απαντήσεις που είχε λάβει από τον Κάιζερ Γουλιέλμο σε μηνύματα του. Η πολιτική του πρωθυπουργού απορρίπτεται.

Η 21^η Φεβρουαρίου (π.η.) είναι η αφετηρία του εθνικού σχίσματος. Η χώρα διασπάται εσωτερικά και το διεθνές κύρος της τραυματίζεται σοβαρά. Οι αγώνες που αναλήφθηκαν το 1918-20, έγιναν με το Έθνος βαθύτατα διχασμένο, υπό χειρότερες συνθήκες. Εθνικές προτεραιότητες παραμερίστηκαν: ότι δηλαδή το γεωπολιτικό συμφέρον και η γεωγραφική λογική συνηγορούσαν υπέρ της αναλήψεως της μεγάλης προσπάθειας στην Θράκη, χώρας με εδαφική συνέχεια προς την Ελλάδα, μετά μάλιστα την ήττα της Βουλγαρίας, στην ευρωπαϊκή πλευρά της Προποντίδας και ευχερώς υπερασπίσιμης.

Τα τραγικά γεγονότα του Φεβρουαρίου του 1915 και η καταβαράθρωση της εθνικής ενότητας, συμπαρέσυραν και την νεαρή εθνική στρατηγική αντίληψη, με εξαιρετικά δυσμενείς συνέπειες για τη συνέχεια των πραγμάτων.

Μετά την (πρώτη) παραίτηση Βενιζέλου, ο Κωνσταντίνος ανέθεσε το σχηματισμό κυβέρνησης στον Δημήτριο Γούναρη ο οποίος διόρισε υπουργό Εξωτερικών τον Γεώργιο Χρηστάκη-Ζωγράφο, διατελέσαντα πρόεδρο της προσωρινής κυβέρνησης της Βόρειας Ηπείρου. Ο Ζωγράφος έβλεπε θετικά την συμμαχία με τις δυνάμεις της Αντάντ. Στις 13 Ιουνίου (ν.η.) 1915 έγιναν εκλογές στην Ελλάδα και νικητής αναδείχθηκε ο Ελ. Βενιζέλος. Ο Κωνσταντίνος για δύο μήνες διατηρούσε τον Γούναρη στην πρωθυπουργία και μόλις τον Αύγουστο του 1915 ο Βενιζέλος εσχημάτισε στην κυβέρνηση.

Στις 9 Σεπτεμβρίου (π.η.) η Βουλγαρία κήρυξε επιστράτευση, έτοιμη να επιτεθεί κατά της Σερβίας, πράγμα που έπραξε ένα μήνα αργότερα. Εκδηλώθηκε και πάλι η υφέρπουσα αντίθεση Κωνσταντίνου - Βενιζέλου. Ο πρώτος πιστεύοντας στην τελική νίκη της Γερμανίας, επέμενε, πέραν των συνταγματικών προνομίων του, η κατ' ακολουθία ελληνική επιστράτευση, να έχει ως στόχο την υπεράσπιση του εθνικού εδάφους, έναντι επιθέσεως και μόνο της Βουλγαρίας. Ο Βενιζέλος αντιθέτως, υποστήριζε ότι η χώρα όφειλε να έλθει πλέον, σε υποστήριξη της Σερβίας. Μάλιστα, έτρεφε την ελπίδα, ότι έγκαιρη ελληνική επιστράτευση, ίσως απεθάρρυνε την Βουλγαρία να επιτεθεί στην Σερβία. Ο Βενιζέλος, χαιρέτισε την άφιξη συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσ/νίκη (: το απαιτούσε ο ίδιος ως προϋπόθεση ένοπλης υποστήριξης της Σερβίας), έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής, αλλά την επομένη (22/23 Σεπτεμβρίου 1915, π.η.) υποχρεώθηκε σε παραίτηση λόγω της παρατεινόμενης επιμονής του Κωνσταντίνου στην πολιτική της ουδετερότητας.³³¹

Ένα χρόνο αργότερα, το Μάιο του 1916 οι βενιζελικοί αξιωματικοί σχημάτισαν μια οργάνωση γνωστή ως «Εθνική Άμυνα». Αυτό στάθηκε η αφορμή να εξεταστεί από το Βενιζέλο το ενδεχόμενο δημιουργίας προσωρινής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη. Οι συμμαχικές κυβερνήσεις, ωστόσο, απέρριψαν την ιδέα αυτή, καθώς θα απαιτούσε στρατιωτική υποστήριξη που δεν υπήρχε την περίοδο εκείνη. Παρόλα αυτά, οι καταστάσεις οδήγησαν τον Βενιζέλο να προβεί στο σχηματισμό της κυβέρνησης τον Οκτώβριο του 1916, μετά την κήρυξη κινήματος στην Κρήτη. Η Ελλάδα πλέον διασπάστηκε σε δύο κράτη με δύο διαφορετικές κυβερνήσεις. Η Αντάντ δεν αναγνώρισε τη διαίρεση αυτή, διότι φοβόταν το ενδεχόμενο ενός εμφυλίου πολέμου. Άλλωστε ο γερμανόφιλος Κωνσταντίνος θα μπορούσε ανά πάσα στιγμή να στραφεί προς τις Κεντρικές Δυνάμεις και τότε οι συνέπειες θα ήταν επώδυνες για τον ελληνικό κόσμο αλλά και την συμμαχική υπόθεση³³².

Το πρώτο βήμα της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης ήταν η άμεση κήρυξη πολέμου εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Οι φιλοβασιλικοί υπάλληλοι απομακρύνθηκαν από τη δημόσια διοίκηση, ενώ οι επισκέψεις των Άγγλων και Γάλλων πολιτικών στη χώρα αυξάνονταν δραματικά. Η αντιβενιζελική προπαγάνδα συνέχισε να δρα στην Αθήνα που ήταν υπό τον έλεγχο των βασιλικών κυβερνήσεων

³³¹ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ. 122 επ.

³³² Βλ. Δ. Βακά, *Η Μεγάλη Ελλάς : ο Ελ.Κ.Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης*, Αθήνα, 1965. Σπουδαίο ιστορικό ντοκουμέντο αποτελεί το έργο του Κωνσταντίνου Ζαβιτσιάνου, *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθ. Βενιζέλου*, όπως την έζησε, Αθήνα 1946.

μέχρι που ο Κωνσταντίνος υποχρεώθηκε σε παραίτηση, τον Ιούλιο 1917, με αποτέλεσμα ο Βενιζέλος να έχει να αντιμετωπίσει εκτός από εξωτερικούς και τους εσωτερικούς εχθρούς. Η παρουσία του ελληνικού στρατού στο συμμαχικό μέτωπο στη Μακεδονία, υπήρξε αρκετά σημαντική, καθώς οι προοδευτικά ενισχυμένες ελληνικές μονάδες επέδειξαν γενναιότητα και ήταν αποτελεσματικές στις μάχες που ακολούθησαν. Κορυφαίο παράδειγμα η μάχη του Σκρα Ντι Λέγκεν στις 30 Μαΐου του 1918.³³³

1.11 Η περίπτωση της Κύπρου

Η Κύπρος δεν ήταν γεωπολιτικός στόχος του ελληνικού κράτους, απέβη όμως στην πορεία μεγεθύνσεως του κράτους των συνθηκών του Λονδίνου (1831, 1832) βασικό ζήτημα της ελληνικής πολιτικής, παρά το γεγονός ότι κατά την υπό εξέταση περίοδο δεν έλαβε τον χαρακτήρα εθνικού αλυτρωτικού πόθου.

Ήδη, στο έγγραφο του προς τον Χόρτονα του αγγλικού Υπουργείου Εξωτερικών (3 Οκτωβρίου 1827), ο Ι. Καποδίστριας ομιλεί για τα ιστορικά δίκαια του Ελληνισμού επί της Κρήτης, περιοχών της ελάσσονος Ασίας και της Κύπρου. Σε ερώτημα του ίδιου Χόρτονος (Horton) ποιά τα όρια μέλλοντας κράτους, ο Ι. Καποδίστριας απάντησε ότι τα όρια αυτά χαράσσονται υπό του αίματος των σφαγών των Κυδωνιών, Κύπρου, Ψαρών, Μεσολογγίου³³⁴.

Κατά τις πολλές επόμενες δεκαετίες, η Κύπρος ήταν εκτός των ενδιαφερόντων του ελληνικού κράτους το οποίο διατηρούσε προξενική εκπροσώπηση στην Μεγαλόνησο. Ενεργώς απασχόλησε την ελληνική διπλωματία, από την εποχή του Συνεδρίου και της Συνθήκης του Βερολίνου (1878), όταν σε αντάλλαγμα της έναντι της Ρωσίας συνδρομής της Αγγλίας προς τον Σουλτάνο, η Κύπρος ετέθη υπό την διοίκηση της πρώτης, ως προτεκτοράτο, παραμένοντας τύποις οθωμανική κτήση.

Κατά τις γνωστές άτυπες διαβουλεύσεις που είχε ο Ελ. Βενιζέλος στο Λονδίνο τον Ιανουάριο 1913 - ευρισκόμενος εκεί στο πλαίσιο διαπραγματεύσεων μετά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο - με τους Lloyd George, Υπουργό τότε των Οικονομικών και Winston Churchill, πρώτο Λόρδο του Ναυαρχείου, είχε ριφθεί η ιδέα από τους Αγγλους συνομιλητές μιας μελλοντικής αποδόσεως της Κύπρου στην Ελλάδα, στο πλαίσιο ακόμη μεγαλύτερης σύσφιξης στις σχέσεις των δυο κρατών, πρωταγωνιστής των οποίων στην Ελλάδα ήταν ο Κρης πολιτικός.

Η Αγγλία ανήγγειλε την προσάρτηση της Κύπρου, χωρίς προσδιορισμό ειδικότερου status στις 5 Νοεμβρίου 1914, ταυτοχρόνως με την κήρυξη πολέμου κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ελάχιστες ημέρες μετά την κήρυξη πολέμου από την Ρωσική Αυτοκρατορία στην Υψηλή Πύλη. Αποικία του βρετανικού στέμματος (crown colony), κηρύχθηκε η Κύπρος μόλις το 1925.

Στο Γ΄ υπόμνημα του Βενιζέλου προς τον Κωνσταντίνο (17 Φεβρουαρίου 1915, π.η.), ο πρώτος, προς ενίσχυση των επιχειρημάτων του υπέρ εξόδου στον Πόλεμο παρά

³³³ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ. 136. Για τη μάχη του Σκρα Ντι Λέγκεν βλ. σε βάθος Ι.Σ. Κολιόπουλος, *Αφανείς Γηγενείς Μακεδονομάχοι*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών (ΕΜΣ); University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2008.

³³⁴ Ανακοίνωση Πέτρου Παπαπολυβίου, Λευκωσία 2015

το πλευρό της Entente, επικαλέστηκε τις άτυπες, πλην σε κάποιο βάθος συναντήσεις με τους Lloyd George και Winston Churchill και την μνεία σε αυτές της Κύπρου, για τις οποίες είχε ενημερώσει τον Κωνσταντίνο³³⁵.

Παρατίθεται η περί Κύπρου περικοπή των πρακτικών του Συμβουλίου του Στέμματος της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1915 (π.η.)³³⁶. «Ο κ. Πρωθυπουργός παρενθέτως, και ίνα αποδείξει ότι η Αγγλία αναζητεί εν τω προσώπω της Ελλάδος φίλον και σύμμαχον εν τη Μεσογείω, αναφέρει ότι εις έν των εν Λονδίνω ταξιδίων του, δύο των μελών της Αγγλικής κυβερνήσεως επρότειναν προς αυτόν την παραχώρησιν της Κύπρου, αντί εκμισθώσεως του λιμένος του Αργοστολίου ίνα χρησιμεύσει ούτος ως βάσις ναυτική εις τον Αγγλικόν στόλον».

Κατά την διάρκεια του Α΄ Π.Π. ζήτημα παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα, έθεσε ο εγκατεστημένος στο Παρίσι πρίγκηψ Γεώργιος, αδελφός του βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος είχε αναπτύξει *motu proprio*, μια διπλωματική/διαμεσολαβητική πρωτοβουλία, κατατείνουσα στην έξοδο της Ελλάδος τότε στον πόλεμο, στο πλευρό της Entente.

Την άνοιξη, λοιπόν, του 1915, ανακίνησε ο Γεώργιος στο Λονδίνο θέμα παραχώρησης της Κύπρου, στην οποία αντέδρασε ο τότε ΥΠΕΞ sir Eduard Grey. Το ενδιαφέρον είναι, ότι υπήρξε και ρωσική αντίδραση στο θέμα αυτό, γιατί ενδεχόμενη παραχώρηση της Κύπρου θα δημιουργούσε ελληνική υπεροχή στην ανατολική Μεσόγειο³³⁷.

Η πρώτη προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα έγινε από τον ίδιο Eduard Grey, λίγους μήνες αργότερα, στις 3/16 Οκτωβρίου 1915, στον τότε ΠΘ και Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Ζαΐμη. Σκοπό είχε η πρόταση να προσελκυσθεί επί τέλους η Ελλάδα στο στρατόπεδο της Entente, συμφώνως προς την συμμαχική υποχρέωση της (01.06.1913), ερχόμενη σε βοήθεια της ήδη πιεζόμενης από την Αυστροουγγαρία και πλέον και από την Βουλγαρία Σερβίας. Ο πρεσβευτής Elliot, ανέγνωσε στον Ζαΐμη το κείμενο της οδηγίας και προσφοράς που είχε από το Λονδίνο : «...εάν η Ελλάς ενωθεί μετά των συμμάχων χωρίς περιορισμούς, θα συμμετάσχη φυσικώς μαζί των εις τα πλεονεκτήματα άτινα θα πραγματοποιηθούν κατά το τέλος του πολέμου. Η παραχώρησις όμως της Κύπρου γίνεται υπό της αγγλικής Κυβερνήσεως ανεξαρτήτως της εκβάσεως του πολέμου και υπό μόνον τον όρον ότι η Ελλάς θα δώσει διά του στρατού της πλήρη και άμεσον την υποστήριξίν της εις την Σερβίαν».

Ο Ζαΐμης, προτίμησε η απάντηση να δοθεί μέσω του Πρέσβυ Γ. Γενναδίου, στο Λονδίνο, στις 8 Οκτωβρίου 1915 (π.η.). Η προσφορά της Κύπρου απερρίπτετο με την δικαιολογία ότι, «η προς την Σερβία βοήθεια της Ελλάδος θα ήτο εντελώς ματαία υπό τας παρούσας συνθήκας». Την επομένη 9 Οκτωβρίου ο Γεννάδιος ανήγγελε τηλεγραφικώς στον Ζαΐμη ότι «ο λόρδος Crow Υφυπουργός των Εξωτερικών του εδήλωσεν ότι η προσφορά της Κύπρου ήτο άκυρος».³³⁸

³³⁵ Βλέπε Αλέξανδρου Μαζαράκη-Αινιάν, "Memoires", γαλλ., έκδοση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, σελ.134-139.

³³⁶ Όπως αυτά τηρούνται στο Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο του ΥΠΕΞ. Έρευνα του συγγραφέα, φθινόπωρο 2006.

³³⁷ Εμμ. Ρούκουνα, ο.π. σελίς 201 και επόμενα.

³³⁸ Κ. Ζαβιτζιάνου, ο.π. σελ. 96-97.

Στο α΄ Υπόμνημα που κατέθεσε ο Ελ. Βενιζέλος με το τέλος του Α΄Π.Π. στην Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων (30 Δεκεμβρίου 1918), όπως και στην συνέχεια, δεν ήγειρε θέμα Κύπρου. Μνημονεύει όμως την Κύπρο, ανάμεσα σε άλλα κατά την παρουσίαση των ελληνικών διεκδικήσεων ενώπιον του Συμβουλίου των Συμμάχων στις 3 Φεβρουαρίου 1919. Συγκεκριμένα ο ΠΘ δήλωσε ρητά ότι δεν εγείρει ειδική αξίωση, αλλά εξέφρασε την πεποίθηση ότι η Βρετανία, που είχε προσφέρει την Κύπρο κατά την διάρκεια του πολέμου στον Κωνσταντίνο, θα ήταν «sufficiently magnanimous» να παραχωρήσει την μεγαλόνησο στην Ελλάδα. Συνοψίζοντας δε δήλωσε πως αξίωνε την προσάρτηση όλων των νήσων της Ανατολικού Μεσογείου, της Κύπρου περιλαμβανομένης³³⁹.

Εν τούτοις, μνεία της Κύπρου, με ιταλική πρωτοβουλία, έγινε στην μυστική συμφωνία Βενιζέλου - Tittoni (29 Ιουλίου 1919), όπου οι Ιταλοί συνέδεαν την παραχώρηση της Ρόδου στην Ελλάδα, με την τύχη της Κύπρου. Αν δηλ. οι Βρετανοί παραχωρούσαν την Κύπρο, τότε, 5 χρόνια μετά την σχετική συμφωνία θα διεξαγόταν στην Ρόδο δημοψήφισμα, με το ερώτημα εντάξεως στο ελληνικό κράτος. Επρόκειτο, για όρο μη εκτελέσεως / παραπομπής στις ελληνικές καλένδες. Ούτως η άλλως, τον Ιούλιο 1920, ο κόμης Carlo Sforza, υπουργός εξωτερικών της διάδοχης ιταλικής κυβέρνησης, κατήγγειλε την συμφωνία Βενιζέλου - Tittoni.

Με την Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920), η Τουρκία παραιτείτο κάθε κτήσεώς της, νοτιώς της γραμμής Εδέσσης (Ούρφα) - Ντιαρμπεκίρ, ενώ το κείμενο της Συνθήκης της Λωζάννης (23 Ιουλίου 1923), ορίζει (άρθρο 20) ότι η Τουρκία αναγνωρίζει την από τον Νοέμβριο 1914 προσάρτηση της Κύπρου από την Βρετανία.

Ωστε, η Κύπρος δεν απετέλεσε θεμελιώδη βλέψη ενός επεκτεινόμενου ελληνικού κράτους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, κατά συνέπεια δεν γέννησε δίλημμα για τους τότε λαμβάνοντες αποφάσεις. Στην δεδομένη πολιτική και χρονική συγκυρία αποτελούσε περισπασμό από άλλα πλέον φλέγοντα εδαφικά ζητήματα που, άλλωστε, δεν είχαν αίσια κατάληξη (Β. Ήπειρος, Θράκη ανατολική, Σμύρνη). Θα ήταν σφάλμα να θεωρήσουμε, σε εποχή μάλιστα φλέγοντος εθνικισμού, ότι αδιαφορία ήταν το κίνητρο μη συμπερίληψης της Κύπρου στις εθνικές διεκδικήσεις. Για τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, διορισμένο πρωθυπουργό, άλλα προείχαν, ο δε Ελ. Βενιζέλος προφανώς θεωρούσε μέγα τακτικό σφάλμα την διεκδίκηση της υπό τον αγγλικό έλεγχο Μεγαλονήσου, όταν για την πραγμάτωση των εθνικών διεκδικήσεων σε περιοχές μάλιστα συνεχόμενες η εγγύς προς τον κρατικό κορμό, στηριζόταν ακριβώς στην Βρετανία³⁴⁰.

1.11.1 Η έκβαση του Πολέμου

³³⁹ «The Paris Peace Conference, 1919», US Government Printing Office, 1943, vol. III, σελ.861.

³⁴⁰ Αλέξη Κύρου, «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική», Αθήνα 1955, σελ.180: Ο Βενιζέλος δήλωνε στον Αλ.Κύρου ότι ουδέποτε θα επέτρεπε η Κύπρος να αποτελέσει εμπόδιο στην φιλία μεταξύ Αγγλίας και Ελλάδος, φιλία η οποία πάντοτε ήταν γι' αυτόν η κατευθυντήρια γραμμή της πολιτικής του. Ο ίδιος ήταν γενικώς αντίθετος στην ιδέα άκαιρης ανακίνησης του Κυπριακού ζητήματος.

Το 1917 αποτέλεσε την πιο κρίσιμη χρονιά για την Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και την αιματηρή του έκβαση. Παρόλο που είχε γίνει η είσοδος των ΗΠΑ (Απρίλιος 1917) στο πεδίο της μάχης, τίποτε δεν μπορούσε να εγγυηθεί τη νίκη των Συμμάχων, καθώς σύντομα η Ρωσία θα αποχωρούσε από τον πολεμικό αγώνα. Αντιθέτως, οι εξελίξεις έδειχναν πως οι Γερμανοί είχαν ακόμη τη δυνατότητα να αναστρέψουν την κατάσταση. Είχαν προηγηθεί τα γεγονότα της καταστροφικής μάχης του Σομ, αλλά και η ρωσική επίθεση του Μπρουσίλοφ (καλοκαίρι 1916), που άνοιξε ρήγμα είκοσι μιλίων στα αυστριακά στρατεύματα και προκάλεσε την απώλεια μισού εκατομμυρίου μαχητών.

Απώλειες δεν είχαν μόνο η Γερμανία και οι σύμμαχοί της, αλλά και η ίδια η Αντάντ. Καμία χώρα δε μπορούσε να συγκαλύψει τις πληγές που είχαν προκαλέσει οι μάχες με αποτέλεσμα το αίτημα για ειρήνη να ανθίζει στις ψυχές των στρατιωτών. Μοιραία, ωστόσο, τα γεγονότα και πάλι θα ανατραπούν. Οι Γερμανοί ξοδεύουν όλη τους την ενέργεια στην άμυνα στη Δύση, ενώ παράλληλα επιδιώκουν με ναυτικές επιχειρήσεις να αποκομίσουν καρπούς. Ο υποβρυχιακός πόλεμος (1916) γίνεται γι' αυτούς πλέον η σανίδα σωτηρίας αλλά και το καλά ακονισμένο τους όπλο. Πράγματι, η Ρωσία και η Γαλλία θορυβήθηκαν από τις ενέργειες αυτές και επιζήτησαν τη βοήθεια των ΗΠΑ που, όμως, θα αργούσε άλλο ένα χρόνο.

Μικρές αβλεπίες των Γερμανών κατά την τακτική εναντίον των νηοπομπών, καθώς και ο επιτυχής χειρισμός της κατάστασης από τη πλευρά της Βρετανίας, επρόκειτο να ανατρέψουν τα δεδομένα. Χαρακτηριστικά, μέχρι το τέλος του 1917 τα αποθέματα σιτηρών της Βρετανίας είχαν διπλασιαστεί ως αποτέλεσμα της αυστηρής λιτότητας που ακολούθησε η χώρα. Η Γερμανία τότε επιστράτευσε νέα μέσα και πιο συγκεκριμένα τη χρήση του αεροπορικού όπλου στο πεδίο της μάχης. Μολονότι οι ζημιές ήταν ελάχιστες, η πτώση του ηθικού των συμμαχικών δυνάμεων, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη συνέχεια των γεγονότων. Σε συνδυασμό με τις εξελίξεις αυτές, επήλθε και η χαλάρωση του Ανατολικού Μετώπου με την εγκατάσταση της προσωρινής κυβέρνησης Κερένσκυ-Μιλιούκωφ στην Πετρούπολη και την παραίτηση του Τσάρου (Μάρτιος 1917). Η ισχύς της Ρωσίας συμπιεζόταν, καθώς το ηθικό των στρατιωτών είχε πληγεί, η πειθαρχία διασαλεύθηκε και οι λιποταξίες αυξήθηκαν δραματικά. Η επανάσταση σιγόκαιε και η εσωτερική ενότητα κλονίστηκε σοβαρά. Ως εκ τούτου, η πολεμική προσπάθεια κατέρρευσε και η Ρωσία έγινε εύκολος στόχος για επιθέσεις των Γερμανών στο Βορρά.³⁴¹

Μέχρι το 1917 έχει διασπασθεί και η ιταλική άμυνα στο Καπορέτο. Στους Γερμανούς, πλέον, απέμενε να αναζητήσουν άλλες αδύναμες χώρες της Αντάντ ώστε να απομειώσουν τον κύκλο της απειλής απέναντί τους. Έτσι, στο κλίμα αυτό διεξήχθη η μάχη της Φλάνδρας τον Ιούλιο του 1917 που κόστισε στην Γερμανία και τη Βρετανία μεγάλες απώλειες πάρα πολλούς άνδρες. Στις 20 Νοεμβρίου του ίδιου έτους οι Άγγλοι εξαπέλυσαν δεύτερη επίθεση στο Καμπραί. Σκόπευαν, μεταξύ άλλων, να δοκιμάσουν σε μεγάλη κλίμακα τις νέες τεχνικές που είχε αναπτύξει ο βρετανικός στρατός με την στενή συνεργασία των τριών όπλων: πεζικού, αρμάτων μάχης και πυροβολικού. Ο αιφνιδιασμός ήταν απόλυτος: η γερμανική άμυνα διατρήθηκε σε βάθος τεσσάρων μιλίων και στην Αγγλία χτύπησαν χαρμόσυνες καμπάνες για να γιορτάσουν την νίκη.

³⁴¹ Περισσότερα για τη ρωσική κατάσταση στο A. Berkman, *The Russian Tragedy*, London: Phoenix Press, 1986.

Ωστόσο, η έκβαση δεν ήταν θετική για την αγγλική δύναμη. Δέκα μέρες αργότερα, οι Γερμανοί αντεπιτέθηκαν και ανακατέλαβαν όλο το έδαφος που είχαν χάσει.³⁴²

Η αμερικανική στρατιά επιτέλους είχε φτάσει στο δυτικό μέτωπο το 1917. Έως το καλοκαίρι του 1918 οι δυνάμεις της Αντάντ σχεδίασαν την ενίσχυση των μονάδων τους στο μέτωπο και φιλοδοξούσαν να κερδίσουν στην τελική μάχη. Πράγματι, ο στρατός τους ενισχύθηκε αισθητά. Παρόλα αυτά, η ρωσική εγκατάλειψη του πολέμου στάθηκε το αντίβαρο στην ελπίδα για νίκη. Η εργατική επανάσταση στο εσωτερικό της Ρωσίας άρχισε κατά το τέλος του Φεβρουαρίου του 1917 στην Αγία Πετρούπολη με σημαντικές απεργίες και δυναμικές διαδηλώσεις, που αργότερα εξελίχτηκαν σε οργανωμένο επαναστατικό κίνημα. Ο πρόεδρος της Δούμας Ροντζιάνκο μαζί με την εκτελεστική επιτροπή του σοβιέτ ζήτησαν την παραίτηση του τσάρου Νικόλαου Β', ο οποίος εγκατέλειψε την εξουσία στις 15 Μαρτίου 1917, χωρίς ο διάδοχος του δούκας Μιχαήλ Αλεξάντροβιτς, να αναδεχτεί τις ευθύνες του θρόνου. Έτσι ανατράπηκε οριστικά η μοναρχία στη Ρωσία και μαζί της η φεουδαρχική απολυταρχία. Προσωρινά ανέλαβε πρωθυπουργός ο πρίγκιπας Λβοφ, ο οποίος αντιπροσωπεύοντας τα συμφέροντα της αστικής τάξης διακήρυξε ότι θα συνέχιζε τον πόλεμο ως σύμμαχος της Αντάντ μέχρι την τελική νίκη της Ρωσίας και ότι θα εφάρμοζε φιλελεύθερο πολιτικό πρόγραμμα μεταπολεμικά. Οι υποσχέσεις αυτές δεν ικανοποίησαν το λαό, που ανέμενε ριζικές αλλαγές μέσα στις κακουχίες του πολέμου, της πείνας και της εξασθλίωσης. Η προλεταριακή επανάσταση είχε κερδίσει έδαφος και μια αστική φιλελεύθερη δημοκρατία φαινόταν τόσο ξεπερασμένη το 1917, όσο επί τσαρισμού η συνταγματική μοναρχία. Η αποχώρηση της Ρωσίας από τον πόλεμο, πέρα από τη μείωση του συμμαχικού στρατού είχε και άλλες συνέπειες. Οι Τούρκοι δεν χρειάζονταν πια να ελέγχουν τα σύνορα στον Καύκασο κι έτσι μπορούσαν να αξιοποιήσουν τις δυνάμεις τους με όποιο άλλο τρόπο ήθελαν. Η απειλή για μία παντουρκική/πανισλαμική ηγεμονία στα ανατολικά, που είχε ταφεί κάτω από τα γεγονότα του πολέμου, ανασταίνεται και δημιουργεί στη Βρετανία και πάλι αβεβαιότητα.³⁴³

Η Γερμανία δεν βρισκόταν σε καλύτερη κατάσταση, ούτε, ως απεδείχθη, είχε την πολυτέλεια να απολαμβάνει τα οφέλη της πτώσης της ρωσικής αυτοκρατορίας. Προς το παρόν ανενόχλητη προέλαυνε στη Φινλανδία, τη δυτική Ρωσία, την Ουκρανία ως τον Καύκασο και την Κριμαία. Τα εδάφη που απέσπασε το 1918 με τη Συνθήκη στο Μπρέστ Λιτόφσκ (Μάρτιος 1918) δεν είχαν μόνο εκτατική αξία αλλά και οικονομική. Συγκεκριμένα, της δόθηκε το 90% των αποθεμάτων σε άνθρακα, το 50% της βιομηχανικής δύναμης και το 30% του πληθυσμού της Ρωσίας. Επίσης, η Ρωσία χρεώθηκε για έξι δις μάρκα που θα κάλυπταν τις ζημιές που προκάλεσε στα γερμανικά στρατεύματα. Ακόμη, η Ρουμανία παραχώρησε (συνθήκη Βουκουρεστίου, Μάρτιος 1918) στην γερμανική αυτοκρατορία τον έλεγχο της πετρελαιοπαραγωγής και των αποθεμάτων της σε σιτηρά.³⁴⁴

Η έκβαση του πολέμου τελικά καθορίστηκε από τον κατά θάλασσα αγώνα. Η Γερμανία είχε εντείνει τον υποβρύχιο πόλεμο, όμως η Αντάντ ήταν πλέον ενισχυμένη

³⁴² Βλ. Μ. Howard, *ό.π.*, σελ. 125-128.

³⁴³ Βλ. εκτενέστερα Η. Karal, *Turkish relations with Soviet Russia during the national liberation war of Turkey, 1918-1922: a study in the diplomacy of the Kemalist revolution*, Michigan: University Microfilms, 1967.

³⁴⁴ Βλ. Μ. Howard, *ό.π.*, σελ. 125-126 επ.

από την παρουσία της Αμερικής στο πλευρό της. Σε μικρό χρονικό διάστημα, οι Άγγλοι κατάφεραν να βυθίσουν γερμανικά καταδρομικά και να αποκόψουν τα γερμανικά υποβρύχια από τις βάσεις τους.

Οι επιθέσεις του Λούντεντορφ στη Φλάνδρα την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1918 απέτυχαν.

Ο πόλεμος κατά των Οθωμανών έληξε με την ανακωχή της 30^{ης} Οκτωβρίου στον Μούδρο της Λήμνου. Με βάση αυτή ορίστηκε η παύση των εχθροπραξιών ανάμεσα στην Αντάντ και την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 11 Νοεμβρίου 1918, καθώς η κοινωνική έκρηξη οδήγησε την Γερμανία σε αδιέξοδο, συνομολογήθηκε η «Συνθήκη ανακωχής της Κομπιένης» που ήταν και η βασικότερη συμφωνία ανακωχής ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη.³⁴⁵

1.12 Συνθήκες Ειρήνης

Αναμφίβολα, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος σήμανε το τέλος μιας εποχής και την αυγή μίας καινούριας. Τον Δεκέμβριο του 1918 το μεγαλύτερο πλοίο της Αμερικής απέπλευσε από τη Νέα Υόρκη μεταφέροντας Αμερικανούς αντιπροσώπους στη Διάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι. Μέσα σε πανηγυρικούς κανονιοβολισμούς πραγματοποιήθηκε η επιβίβαση των πιο μορφωμένων και επιλεγμένων από τα πανεπιστήμια και την κυβέρνηση ανθρώπων που εκαλούντο να δώσουν τη λύση για το μοίρασμα της Ευρώπης και την επούλωση όλων των πληγών που άνοιξε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος.³⁴⁶

Μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουνίου του 1919 διεξήχθησαν οι πιο κρίσιμες συνεδριάσεις και λήφθηκαν οι σοβαρότερες αποφάσεις. Ο Αμερικανός Πρόεδρος Γούντροου Ουίλσον συχνά επισήμαινε την ανάγκη για «αυτοδιάθεση» και «αυτόνομη ανάπτυξη των λαών», όμως ποτέ δεν διευκρίνισε αυτούς τους όρους στο πλαίσιο των ειρηνευτικών συναντήσεων ή, ακόμα πιο βασικά, ποτέ δεν κατάφερε να εξηγήσει πώς η αυτοδιάθεση θα ήταν εφικτή σε ένα τόσο μεγάλο γεωγραφικό πλαίσιο με συμφέροντα που πήγαζαν από όλες της μεριές του πλανήτη και κατέληγαν στον πυρήνα της Ευρώπης. Στην καρδιά του οράματος του Ουίλσον υπήρχε η Κοινωνία των Εθνών, επαγγελία για συλλογική ασφάλεια που σε μια ευνομούμενη κοινωνία θα εξασφαλίζεται από την κυβέρνηση, τους νόμους, την αστυνομία και τα δικαστήρια.³⁴⁷ Πρέπει να επισημανθεί ότι η ίδρυση της ΚτΕ δεν συνεπαγόταν την απαραίτητη εγκατάλειψη των εθνικών οραμάτων και επιδιώξεων των χωρών που συμμετείχαν σε αυτήν. Το μόνο που μπορούσε να εγγραφεί ο οργανισμός αυτός ήταν η κοινωνική ευημερία, βασισμένη σε δημοκρατικές θεωρίες και πρακτικές. Αξίζει, επίσης, να τονιστεί ότι υπό το βλέμμα της ΚτΕ αποκρυσταλλώθηκαν νέα πολιτειακά και κοινωνικά καθεστώτα όπως ήταν η φιλελεύθερη δημοκρατία, ο κομμουνισμός και ο

³⁴⁵ Βλ. Μ. Howard, *ό.π.*, σελ. 142 επ.

³⁴⁶ Βλ. Μ. Macmillan, *Εφηνοποιόι. Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, Θεμέλιο, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.29-31. Για τις συνέπειες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου βλ. Ν. Stone, *Συνοπτική Ιστορία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου*, Ψυχογιός, Αθήνα, 2010.

³⁴⁷ Ν. Stone, *ο.π.*, σελ. 43.

φασισμός, που με τη σειρά τους θα χάραζαν νέες πορείες στην ιστορία του κάθε κράτους ξεχωριστά.

Η ειρήνευση ανάμεσα στις νικήτριες χώρες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Όπως ακριβώς η έναρξη ενός πολέμου, για τις εξελίξεις του οποίου δεν μπορεί να είναι ποτέ κανείς σίγουρος, εκτός από το γεγονός ότι θα χυθεί αίμα και θα τρωθούν πολιτισμοί, έτσι και η έναρξη της περιόδου της ειρήνης επιφυλάσσει απρόβλεπτες συνέπειες.³⁴⁸ Το βασικό πρόβλημα της ειρήνης του 1919 ήταν η ασυμφωνία των υλικών προτάσεων και των πνευματικών επιδιώξεων του ειρηνευτή Ουίλσον, μπροστά στις χاینουσες πληγές του Μεγάλου Πολέμου. Η «νέα τάξη των πραγμάτων» που επαγγελλόταν ο οραματιστής πρόεδρος έπρεπε να θεμελιωθεί στις αρχές της δικαιοσύνης. Πώς, όμως, θα συνέβαινε αυτό αν δεν εγκατέλειπε το κάθε κράτος τις ιμπεριαλιστικές του επιδιώξεις; Το ερώτημα αυτό δεν απαντήθηκε ποτέ ούτε από τον Ουίλσον ούτε από τους εκπροσώπους των υπόλοιπων εθνών. Η αδυναμία να βρεθεί μία μέση λύση σε αυτό το ζήτημα ανάγκασε τον πολιτικό κατά τη διάρκεια του συνεδρίου να απαρνηθεί κάποιες από τις αρχικές του πεποιθήσεις. Ο αντικειμενικός παράγοντας έπρεπε να αντιστοιχηθεί με τις θεωρητικές επιδιώξεις για ειρήνη στο σημείο που κανένα από τα συμμετέχοντα κράτη δεν θα ένιωθε ότι παραβιάζεται και ετεροκατευθύνεται.³⁴⁹

Πολλά ήταν τα θέματα που έπρεπε να διευθετηθούν τον κρίσιμο εκείνο καιρό μετά τον Μεγάλο Πόλεμο. Αρχικά, το ζήτημα της Ρωσίας και η επανάσταση που την τάρασσε την ίδια εποχή έπρεπε να εξεταστούν, καθώς η Ρωσία πάντοτε αποτελούσε, λόγω της γεωγραφικής της θέσης και της ενδογενούς δυναμικής της, πεδίο ύψιστης σημασίας για τα παγκόσμια θέματα. Φυσικά, οι ειρηνοποιοί ανησυχούσαν για τη διάδοση των ρωσικών επαναστατικών ιδεών. Μετά τον Πόλεμο όλοι αναζητούσαν τρόπους για να αποκατασταθούν οι χαμένες ισορροπίες. Ωστόσο, καθόλη τη διάρκεια της ειρηνευτικής διαδικασίας, η συμμαχική πολιτική απέναντι στη Ρωσία παρέμεινε συγκεχυμένη με αποτέλεσμα ούτε να απορρίπτει τον Μπολσεβικισμό, ούτε όμως να δείχνει απόλυτα αδιάφορη γι' αυτόν. Στο πλαίσιο του οράματος της αυτοδιάθεσης των λαών, ο Ουίλσον υποστήριζε ότι η Ρωσία έπρεπε να βρει μόνη το δρόμο της, ακόμη κι αν αυτό απαιτούσε να ζήσει για κάποιο χρονικό διάστημα στην αναρχία.³⁵⁰

Στις 25 Ιανουαρίου 1919 η Διάσκεψη Ειρήνης ενέκρινε επίσημα την ίδρυση μιας επιτροπής για την Κοινωνία των Εθνών. Οι επιπτώσεις του πολέμου γέννησαν στα κράτη κοινές ανησυχίες, με αποτέλεσμα να αποσιωπούνται, προσωρινά έστω, οι τυχόν ανισότητες και ανισορροπίες ανάμεσα στις δυνάμεις των κρατών που συμμετείχαν στις συνδιάσκεψη της ειρήνης. Αν και λίγοι λαοί πίστεψαν εξαρχής στο όραμα της ΚτΕ και στην πραγματοποίηση των επιδιώξεων της, όλοι, αριστεροί και φιλελεύθεροι επιθυμούσαν να της δώσουν μία ευκαιρία.³⁵¹ Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι ο άνθρωπος που δημιούργησε και πίστεψε πιο πολύ στην ιδέα της ενωμένης κοινότητας των εθνών, ο Ουίλσον, πρώην καθηγητής στο Πανεπιστήμιο

³⁴⁸ G. Schulz, *Revolutions and Peace Treaties 1917-1920*, trans. M. Jackson, Methuen & Co Ltd, London, 1972, σελ. 133-134.

³⁴⁹ Μία μελέτη για το αμερικανικό σχέδιο ειρήνης στο T. Knock, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York : Oxford University Press, 1995.

³⁵⁰ M. Macmillan, *ό.π.*, σελ. 110.

³⁵¹ G. Noble, *Policies and Opinions at Paris, 1919: Wilsonian Diplomacy, the Versailles Peace, and French Public Opinion*, Νέα Υόρκη, 1935, σελ. 99-104.

Princeton, τηρούσε ανιγματική σιωπή σχετικά με τις λεπτομέρειες της λειτουργίας της, όσο ο πόλεμος ακόμη κατέκαιε την Ευρώπη. Αυτό συνέβαινε γιατί δεν ήθελε να δημιουργήσει περισσότερες συγκρούσεις ανάμεσα στα συμμαχικά και τα αντίπαλα κράτη.

Η ειρήνη εδράσθηκε εφ' ενός πλέγματος Συνθηκών Ειρήνης, με τις οποίες τα σύνορα των χωρών επαναπροσδιορίστηκαν.³⁵² Οι νικήτριες δυνάμεις, στο τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, επιδιώκουν να χαράξουν εκ νέου το χάρτη της Ευρώπης και της Εγγύς Ανατολής και προς αυτό το σκοπό προσανατολίζονται όλες οι προσπάθειές τους. Αρχικά, στις 28 Ιουνίου 1919 υπογράφεται η Συνθήκη των Βερσαλλιών βάσει της οποίας θα αποφαιζόταν το μέλλον των πρώην αποικιών της Γερμανίας. Πράγματι, καμία από τις νικήτριες χώρες δεν θεωρούσε ότι η σημασία των κτήσεων αυτών ήταν μικρή, ώστε να τις διατηρήσει η ηττημένη Γερμανία. Πιο συγκεκριμένα, οι πρώην γερμανικές αποικίες περιλάμβαναν μερικές λωρίδες νησιών στον Ειρηνικό Ωκεανό και μεγάλα κομμάτια της Αφρικής. Η γεωγραφική αξία τους ήταν αρκετά μεγάλη και έφερε στην επιφάνεια για άλλη μία φορά τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών χωρών. Ειδικότερα, η Γαλλία απέβλεπε στην απαλλαγή του Μαρόκου από την γερμανική διοίκηση, ούτως ώστε να έχει εκείνη την αποκλειστικότητα του προσάτη της χώρας. Επιπλέον, επεδίωκε να προσαρτήσει το Καμερούν και την Τυγκολάνδη. Από την άλλη μεριά, οι Βρετανοί επιζητούσαν αντισταθμιστικά προς την Γαλλία να προσαρτήσουν τις αποικίες της βορειοανατολικής Αφρικής. Οι δυο νικήτριες χώρες, είχαν επίσης από μακρού χρόνου μυστικά, συνομολογήσει την διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (συμφωνία Sykes-Picot, Μάιος 1916). Η Ιαπωνία, τέλος, ενδιαφερόταν για τα δικαιώματα της Γερμανίας στην ίδια τη χώρα, ενώ παράλληλα ερχόταν σε διαπραγματεύσεις με τη φιλική της Βρετανία σχετικά με τις γερμανικές αποικίες βόρεια του ισημερινού.³⁵³

Αξιζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό, ότι η στρατηγική της κηδεμονίας (Trusteeship) των «πολιτικά ανεκπαιδευτών» λαών αποτέλεσε για πάρα πολλά χρόνια την πρόφαση των δυτικών λαών για να ασκούν επιρροή σε τεράστιες επιφάνειες του πλανήτη που είχαν σπουδαία γεωπολιτική και γεωοικονομική σημασία. Ο κήρυκας της αυτοδιάθεσης και αυτοδυναμίας των λαών, Ουίλσον, δεν αντιτάχθηκε σε αυτή την πρακτική, καθώς ο ίδιος θεωρούσε ότι οι χώρες της Αφρικής ήταν ανίκανες να αυτοκυβερνηθούν και να επιτύχουν τις προϋποθέσεις μετασχηματισμού σε αυτόνομα κράτη, αντίστοιχα με τα ευρωπαϊκά.

Με το άρθρο 22 της σύμβασης της Κοινωνίας των Εθνών θεσπίστηκαν οι «εντολές» (mandates). Επρόκειτο για τα νομικά καθεστώτα βάσει των οποίων οι χώρες θα αναλάμβαναν τη διακυβέρνηση πρώην γερμανικών και οθωμανικών εδαφών. Το ακριβές επίπεδο ελέγχου της διοικούσας δύναμης σε κάθε επιτροπή αποφασίστηκε σε ad hoc βάση από την Κοινωνία των Εθνών. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση η διοικούσα δύναμη απαγορευόταν να κατασκευάσει οχυρώσεις ή να δημιουργήσει στρατιωτική δύναμη εντός των εδαφών της εντολής της και ήταν υποχρεωμένη να υποβάλει ετήσια έκθεση για τα εδάφη αυτά στην Κοινωνία των Εθνών. Οι επιτροπές που σχηματίστηκαν βάσει των εντολών διακρίθηκαν σε τρεις κατηγορίες: στην πρώτη

³⁵² Κ. Ιωάννου, *Η Οργάνωση της Διεθνούς Κοινωνίας*, τ.1, Σάκκουλας Αντ. Ν., Αθήνα, 1985, σελ. 94.

³⁵³ Βλ. εκτενέστερα W. Medlicott, *British foreign policy since Versailles 1919-1963*, London: Methuen & Co Ltd 1968.

κατηγορία ανήκαν οι περιοχές που ελέγχονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, στη δεύτερη οι πρώην γερμανικές αποικίες της Δυτικοκεντρικής Αφρικής και στην τρίτη, εκείνες που ανήκαν στην Ανατολική Αφρική. Όσον αφορά τη σύσταση των Διοικουσών Επιτροπών, τρία βήματα ήταν απαραίτητα. Αρχικά, οι συμμαχικές δυνάμεις παρείχαν την εντολή σε μία από αυτές ή σε κάποια άλλη χώρα. Σε δεύτερο στάδιο, το Συμβούλιο της ΚτΕ ενημερωνόταν για τις εξελίξεις και, τελικά, το Συμβούλιο εξουσιοδοτούσε και νομιμοποιούσε την διοικητική ενέργεια.³⁵⁴

Στο συνέδριο όπου διατυπώθηκαν οι προϋποθέσεις ειρήνης του 1919 ήταν παρόντες οι Γερμανοί αντιπρόσωποι, που καθόλη τη διάρκεια των εξελίξεων προετοίμαζαν τις παρατηρήσεις και τα αντεπιχειρήματά τους.³⁵⁵ Οι όροι της συνθήκης των Βερσαλλιών (28.06.1919) ήταν οι εξής: οι περιοχές Αλσατία και Λωρραίνη επιστρέφουν στην κυριαρχία της Γαλλίας. Επιπλέον, με τη συνθήκη αυτή η Πολωνία, μετά από έκλειψη διάρκειας 130 ετών, ανακηρύσσεται ανεξάρτητη χώρα και προσαρτάται σε αυτήν ένα τμήμα της δυτικής Πρωσίας, προκειμένου να εξασφαλιστεί μία διέξοδος προς τη θάλασσα. Είναι φανερό ότι η γαλλική «ρεβάνς» παίρνει σάρκα και οστά, ενώ η Γερμανία χάνει όλες τις αποικίες της, αποπλιζεται και υπόκειται σε τεράστιες χρηματικές αποζημιώσεις. Ακόμη, η Ρηνανία και το Σάαρ αναγνωρίζονται ως αποστρατικοποιημένες περιοχές, με στόχο να προληφθεί κάποια επίθεση από τη μεριά της Γερμανίας. Γερμανικές πόλεις, όπως το Όπεν και το Μαλμεντό παραχωρούνται στο Βέλγιο και η Γερμανία, μεταξύ άλλων, αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της υπολειπόμενης Αυστρίας (Rest-österreich). Γράφει ο Α. Κοραντής:

«Τα οικεία άρθρα της Συνθήκης καθόριζον τον αριθμό των όπλων, άτινα θα ηδύνατο να διατηρήσει ο γερμανικός στρατός, μειούμενος εις το ελάχιστον δυνατόν δια την ασφάλειαν της χώρας όριον (άρθρα 159 και επ.). Παν πολεμικόν υλικόν, υπερβαίνον τα όρια ταύτα, έδει να παραδοθεί εις τους Συμμάχους, δια να καταστραφεί. Διελύετο το Μέγα Γερμανικόν Επιτελείον, περιωρίζοντο αυστηρώς αι στρατιωτικάί σχολαί, ο στρατός μετετρέπετο εις εθελοντικόν, μη δυνάμενος να υπερβή εν τω συνόλω τας 100.000 ανδρών, συμπεριλαμβανομένων των αξιωματικών απηγορεύθησαν η πολεμική αεροπορία, με υποχρέωσιν παραδόσεως εις Συμμάχους των ήδη διαθεσίμων αεροσκαφών, το βαρύ πυροβολικόν, τα άρματα μάχης, ως και η παραγωγή πολεμικού υλικού, εξαιρέσει των υπό των Συμμάχων εγκεκριμένων εργοστασίων. Αι οχυρώσεις εις την δεξιάν όχθην του Ρήνου και εις γραμμήν χαραχθείσαν 50 χιλιόμετρα ανατολικώς του ποταμού έδει να καταστραφούν, με απαγόρευσιν υπερβάσεως αυτής υπό των γερμανικών στρατευμάτων. Ανάλογοι περιορισμοί επεβλήθησαν εις τους λοιπούς ηττημένους, εις τας μετ'αυτών συναφθείσας Συνθήκας».³⁵⁶

Πολλές ήταν οι αντιδράσεις που προκάλεσε η συνθήκη αυτή. Σε μεγάλο βαθμό θεωρήθηκε ότι ο Γουίλσον θυσίασε τα ειρηνικά του ιδεώδη στο βωμό των συμφερόντων

³⁵⁴ Βλ. Α. Anghie, *Γέννηση της αποικιοκρατίας και των διεθνών οργανισμών: Κυριαρχία, Οικονομία και το Σύστημα Εντολή της Κοινωνίας των Εθνών*, *New York University Journal of International Law and Politics* 2002, σελ. 513. Για τη δημιουργία των Διεθνών Οργανισμών βλ. επίσης Κ. Κεντρωτή και Σ. Κάτσιο, *Διεθνείς Οργανισμοί: Ανάμεσα στον πόλεμο και στην ειρήνη*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2002.

³⁵⁵ Βλ. Μ. McMillan, *ό.π.*, σελ. 597-598.

³⁵⁶ Βλ. Α. Κοραντή, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919-1945)*, τ. Α' (Η Χωλαίνουσα Ειρήνη 1919-1933), Ελευθέρη Σκέψις, Αθήνα, 1996, σελ. 17.

των νικητών ευρωπαϊκών κρατών. Η Βρετανία, επίσης, δεν έμεινε ικανοποιημένη, εν μέρει διότι δεν μπόρεσε να μετριάσει τον ρεβανσιστικό ζήλο της Γαλλίας. Στην ίδια τη Γερμανία, η απογοήτευση πυροδοτούσε εθνικιστικούς κύκλους, κάτω από την ξένη κυριαρχία.

Δεύτερη στη σειρά συνομολογήθηκε η **Συνθήκη του Αγίου Γερμανού στις 10 Σεπτεμβρίου του 1919**, μέσω της οποίας επιχειρήθηκε να τακτοποιηθούν εδαφικά θέματα σχετικά με την Αυστρία. Η αυτοκρατορία της Αυστροουγγαρίας διασπάστηκε στην Αυστρία και την Ουγγαρία, ενώ το Νότιο Τυρόλο και η Τεργέστη πέρασαν στην κυριαρχία της Ιταλίας, μαζί με τον εμπορικό αυστριακό στόλο. Στη Σερβία, πυρήνα πλέον της Νοτιοσλαβίας, προσαρτήθηκαν οι περιοχές της Σλοβενίας και της Κροατίας, ενώ τμήματα της Αυστρίας και της Ουγγαρίας συνέθεσαν το νέο κράτος της Τσεχοσλοβακίας.

Σημαντική για τα ελληνικά ενδιαφέροντα ήταν η **Συνθήκη του Νείγυ (27 Νοεμβρίου του 1919)** που υπογράφηκε με τη Βουλγαρία, αποσκοπώντας στην επιβεβαίωση της ελληνικής κυριαρχίας επί των εδαφών μεταξύ των ποταμών Έβρου και Νέστου έως τα τουρκοβουλγαρικά σύνορα. Η Ελλάδα, με την υπογραφή αυτής, ανέλαβε την κυριαρχία της δυτικής Θράκης. Η Βουλγαρία, αν και έχασε μεγάλο μέρος έκτασης και πληθυσμού, διατηρούσε οικονομική διέξοδο προς το Αιγαίο παραλλήλως προς τον Έβρο ποταμό, πρόνοια του Νείγυ, την οποία όμως ουδέποτε αξιοποίησε. Πολλές κατηγορίες προσήψε ο ξένος Τύπος στην Ελλάδα για την μη εφαρμογή του άρθρου 48 που όριζε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να επιτρέψει στη Βουλγαρία την διέξοδο προς τη θάλασσα. Ο Βενιζέλος, ωστόσο, απάντησε σε αυτές της μομφές ότι η βουλγαρική κυβέρνηση αρνήθηκε οποιαδήποτε προσφορά του ελληνικού κράτους που θα ευνοούσε την οικονομία της, καθώς τα κίνητρα της ήταν αποκλειστικά και μόνον σχετιζόμενα με εδαφική κτήση.³⁵⁷

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η Βουλγαρία ήταν απογοητευμένη με τις ρυθμίσεις της Συνθήκης του Λονδίνου (Μάιος 1913) που υπογράφηκε μετά τη λήξη του Α' Βαλκανικού Πολέμου, καθώς έφερε το μεγαλύτερο βάρος αντιμετώπισης του τουρκικού στρατού στη Θράκη και είχε κατά συνέπεια τις μεγαλύτερες απώλειες. Είχε όμως η ίδια η Βουλγαρία από το 1912 δεχθεί να ισχύσει η αρχή του *uti possidetis* μεταξύ των συμμάχων βαλκανικών κρατών στον πόλεμο κατά της Τουρκίας. Η απώλεια της βόρειας Μακεδονίας υπέρ των Σέρβων, της νότιας και ανατολικής Μακεδονίας υπέρ των Ελλήνων, προκάλεσε τη σύγκρουση του Β' Βαλκανικού Πολέμου ανάμεσα στην Βουλγαρία αφ' ενός και στην Ελλάδα και Σερβία αφ' ετέρου, στις οποίες προστέθηκε η Ρουμανία, σύγκρουση η οποία οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (10.08.1913), κατόπιν της βουλγαρικής ήττας. Η αναστολή του βουλγαρικού μεγαλοϊδεατισμού δεν σήμανε απαραίτητα την οριστική εγκατάλειψή του.

Η ικανοποίηση των ελληνικών αιτημάτων ως προς την Βόρεια Ήπειρο, όπως ήταν επόμενο, προκάλεσε την αφύπνιση του αλβανικού εθνικισμού, αλλά κυρίως την ιταλική αντίδραση. Η Ιταλία απέβλεπε στην επέκταση της Αλβανίας και το μέσο της ήταν, φυσικά, η πρόσκτηση του εδάφους της Β. Ηπείρου. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες που προέκυπταν από τις βουλγαρικές

³⁵⁷ Βλ. Π. Σιούσιουρα, *ο.π.*, 2014, σελ.117-128. Για μια ακόμη φορά η μεγαλομανία των ηγετών της Σοφίας τους οδήγησε σε λάθος αποφάσεις.

επιδιώξεις πάνω στο έδαφος της Θράκης. Τα αιτήματα της Βουλγαρίας έμελλε να εισακουστούν μόνο από την Ιταλία, καθώς προκειμένου να διασφαλίσει τα δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα, τηρούσε ανθελληνική στάση την εποχή εκείνη.³⁵⁸

Ταυτόχρονα με τη Συνθήκη του Νεϊγύ υπογραφόταν και η ελληνοβουλγαρική συμφωνία εθελοντικής ανταλλαγής πληθυσμών από τη μία επικράτεια στην άλλη. Οι ενδιαφερόμενοι είχαν το δικαίωμα να επιλέξουν ελεύθερα και σύμφωνα με τις εθνικές πεποιθήσεις τους την επικράτεια στην οποία επιθυμούσαν να εγκατασταθούν. Συστήθηκε Μικτή Επιτροπή, που θα αναλάμβανε την εποπτεία της διαδικασίας της μετανάστευσης και της αξιοποίησης των ακίνητων περιουσιακών στοιχείων των πολιτών. Οι κτήσεις των Εκκλησιών, των Μονών, των νοσοκομείων και άλλων ιδρυμάτων θα πωλούνταν ή θα εκκαθαριζόνταν με το δικαίωμα των δικαιούχων επί της αξίας τους. Βάσει της παραπάνω Σύμβασης περί τους 50.000 Έλληνες μετανάστευσαν από Βουλγαρία στην Ελλάδα και 90.000 Βούλγαροι από Ελλάδα στη Βουλγαρία. Κατά τις επίσημες στατιστικές, παρέμειναν στην Ελλάδα 41.017 ολαβόφωνοι που δεν επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν.³⁵⁹

Το παρισινό συνέδριο συνεχίστηκε με την υπογραφή **της Συνθήκης του Τριανόν στις 4 Ιουνίου του 1920**, με την οποία διευθετήθηκαν θέματα νέων χωρών που επιδίωκαν την κτήση νέων εδαφών. Πιο συγκεκριμένα, εδάφη της Ουγγαρίας προσαρτήθηκαν στη Τσεχοσλοβακία, την Ρουμανία (Τρανσυλβανία) και τη Σερβία, ενώ τα σύνορα του νέου νοτιοσλαβικού σερβο-κροατικού κατά βάσιν κράτους καθορίστηκαν στη βάση των συνθηκών του Αγίου Γερμανού (Σεπτέμβριος 1919), του Τριανόν αλλά και του Ραπάλο (1920). Νότια, η Ουγγαρία έχασε την Κροατία και τη Βοϊβοδίνα, που πέρασαν στην κυριαρχία του νεοπαγούς Βασιλείου Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων (Νοτιοσλαβία). Ο εδαφικός ακρωτηριασμός που υπέστη η Ουγγαρία ήταν οδυνηρός.

1.12.1 Συνθήκη των Σεβρών - Συνθήκη της Λωζάννης

Στο κλίμα αυτό γίνονται οι διαπραγματεύσεις για τη Συνθήκη των Σεβρών που θα ανατρέψει τα δεδομένα για την Ελλάδα της εποχής. Η Ελλάδα, ήδη από την πυροδότηση του Μακεδονικού Αγώνα, των Βαλκανικών Πολέμων και του «Μεγάλου Πολέμου» γενικώς επιθυμούσε τη λύτρωση, ήτοι την δραστική βελτίωση της κατάστασης, των Ελλήνων που βρίσκονταν στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας και αναγκάζονταν να υπομένουν την οπισθοδρομική πολιτική της. Πίσω από τις ιδεολογικές διαφωνίες που σχετιζόνταν με την θρησκευτική πίστη, φώλιαζε ένα βαθιά ριζωμένο αίσθημα ανησυχίας αφελληνισμού και αλλοίωσης της ελληνικής ρίζας. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, έδωσαν την αφορμή να γίνουν πιο οργανωμένα οι διωγμοί του ελληνικού στοιχείου. Από την Ανατολική Θράκη και τα μικρασιατικά παράλια, κυρίως το 1914, εκδιώχθηκαν περί τους 250 χιλιάδες Έλληνες.

³⁵⁸ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ. 147-148.

³⁵⁹ Βλ. αναλυτικά Ι. Μιχαηλίδη, *Μετακινήσεις ολαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930) : ο πόλεμος των σλαβικών*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική, 2003. Επίσης, Γ. Μαυροκορδάτου, *ό.π.* σελ.195-209, ιδίως 206 επ.

Η αρχαία Φώκαια, η μητρόπολη της Μασσαλίας, καταστράφηκε τον Μάιο/Ιούνιο 1914.

Το Μικρασιατικό ζήτημα θα επανέλθει στο προσκήνιο των εξελίξεων κατά την διάρκεια του παρισινού συνεδρίου. Η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδωσε την προσωρινή ελπίδα στην Ελλάδα ότι θα κατάφερνε να επιτύχει τους εθνικούς στόχους της, ζωογονώντας τον μικρασιατικό ελληνισμό και επεκτείνοντας έως εκεί την πολιτισμική της επικράτεια. Παρόλα αυτά, τα σχέδια της δεν βρήκαν τα υπόλοιπα μέλη της ΚτΕ σύμφωνα. Οι Ιταλοί, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τηρούσαν αυστηρή ανθελληνική στάση, καθώς οποιαδήποτε αύξηση της δυναμικής της Ελλάδας στον Αιγαϊκό χώρο θα τους δημιουργούσε πρόβλημα. Ο Ουίλσον, από την άλλη πλευρά, αντιτάχθηκε κατηγορηματικά στον πλήρη διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ ήδη τον Ιούλιο 1920, είχε εγκαταλείψει το Παρίσι για να επιστρέψει στις ΗΠΑ όπου αντιμετώπιζε ισχυρή εσωτερική αμφισβήτηση. Μέσα σε αυτό το κλίμα, η Ελλάδα είχε δυσκολία στην αναχαίτιση των εθνικιστικών κινήματων των Τούρκων που πάντα ταλάνιζαν τους ελληνογενείς πληθυσμούς που κατοικούσαν στα τουρκικά εδάφη. Το Μάιο του 1919, ενώ τα ελληνικά στρατεύματα πραγματοποιούσαν αποβίβαση στη Σμύρνη, κατ' εντολήν του Συμβουλίου των Συμμάχων προς αποκατάσταση της τάξης, ο Μουσταφά Κεμάλ έφτανε στην Σαμψούντα (Samsun, Αμισός) και εμπύχωνε το τουρκικό στοιχείο, υποδαυλίζοντας με κάθε τρόπο το εθνικιστικό τους φρόνημα.³⁶⁰ Ο Βενιζέλος, ωστόσο, δεν ήταν άνθρωπος που θα λύγιζε στην πρώτη δυσκολία και, ως εκ τούτου, δεν αποθαρρύνθηκε. Είχε στο πλευρό του τη στήριξη του Λ. Τζωρτζο οποίος θεωρούσε πως η κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό θα επέφερε την αποκατάσταση της τάξης και την προστασία των χριστιανών της περιοχής. Παρά ορισμένες επιτυχημένες επιθέσεις, το εθνικιστικό κίνημα των Τούρκων δεν είχε φουντώσει ακόμη.

Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, τον Αύγουστο του 1920, αναγνωρίζεται σε πρώτη φάση η ανεξαρτησία της Αρμενίας σε διευρυμένα σύνορα με έξοδο στην Μαύρη Θάλασσα, και η αυτονομία του Κουρδιστάν. Στη Γαλλία παραχωρείται ο έλεγχος της περιοχής των Αδάνων (Κιλικία) και η επικυριαρχία της Συρίας. Η Ιταλία επιτυγχάνει να λάβει στην κυριαρχία της τα Δωδεκάνησα που είχε καταλάβει από τον ιταλοτουρκικό πόλεμο του 1911-1912, ως επίσης τη Λιβύη και έλεγχο στην περιοχή έναντι των Δωδεκανήσων μεταξύ των εκβολών του Μαιάνδρου και της Αττάλειας. Η περιοχή της Μοσούλης, η Παλαιστίνη και η Κύπρος κατοχυρώθηκαν στον έλεγχο της Μ. Βρετανίας. Η Ελλάδα, με τη Συνθήκη των Σεβρών αποκτά κατά πλήρη κυριαρχία την Ανατολική Θράκη και επιτυγχάνει να επικυρωθεί η κυριαρχία της στα νησιά του Αιγαίου (εκτός από τα Δωδεκάνησα). Αναλαμβάνει, επίσης, την προσωρινή διοίκηση της Σμύρνης και ενός σημαντικού τμήματος της ενδοχώρας της, στο βίλαετι του Αϊδινίου.³⁶¹ Η εντολή επί της Σμύρνης θα είχε 5ετή διάρκεια μετά το τέλος της οποίας θα ετίθετο σε δημοψήφισμα, το ερώτημα για προσάρτηση στην Ελλάδα³⁶².

³⁶⁰ Βλ. Σολταρίδης Σιμεών, *Ομιλίες, Κεμάλ Ατατούρκ.*, Αθήνα : Νέα Σύνορα, 1995. Βλ. επίσης Μ. Σϋκρϋ Hanioglu, *Ataturk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, 2011.

³⁶¹ Βλ. εκτενέστερα Αναγνωστόπουλου Σ., *Μικρά Ασία, 19^{ος} αιώνας - 1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοιότητες, από το Μιλλέτ των Ρωμών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1997.

³⁶² Εμμ. Ρούκουνα, ο.π. σελ.324 επ.

Ενώ όλα δείχνουν πως ο Βενιζέλος προχωρεί σταθερά προς την επίτευξη των πολιτικών του στόχων, τα γεγονότα τον προλαβαίνουν. Το Νοέμβριο του 1920 ο πολιτικός καταψηφίζεται στις εκλογές. Στην πραγματικότητα, ο Βενιζέλος ήδη από τον Πρώτο και το Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο, αλλά και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο είχε ακολουθήσει την ίδια πολιτική: επιζητούσε μεγάλα οφέλη καταφέροντας να τηρεί παράλληλα διεθνώς μια μετριοπαθή και προσγειωμένη στάση, χωρίς προβολή της φιλοδοξίας που θα μπορούσε να απορρέει από ένα τέτοιο όραμα, όπως ήταν η «Μεγάλη Ιδέα». Και ενώ όλες του οι εισηγήσεις αντιμετώπιζονταν αρνητικά από τους πολιτικούς του αντιπάλους, παρόλα αυτά, στο τέλος, οι επιδιώξεις του στέφονταν από επιτυχία. Η απροσδόκητη ωστόσο ήττα του, στις εκλογές της 1^{ης} (π.η.) Νοεμβρίου 1920 και η επακολουθήσασα ένα μήνα αργότερα με δημοψήφισμα επιστροφή του Κωνσταντίνου, μετέβαλαν ριζικά την εικόνα. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Λ. Τζωρτζ μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1920: «Ο Βενιζέλος είχε κατακτήσει την εμπιστοσύνην όλης της Ευρώπης και έκαμεν ό,τι ήθελεν, όλοι ευρισκόμεθα εις το πλευρόν του υπέρ της Ελλάδος. Τώρα όμως που έφυγεν ο Βενιζέλος...όλοι είναι δυσμενείς, δεν ημπορώ εγώ προσωπικώς να κάμω τίποτε. Η παρουσία του Κωνσταντίνου κατέστρεψε το παν».³⁶³

Η νέα κυβέρνηση που σχηματίστηκε επρόκειτο να επωμιστεί την ευθύνη της λήψης των πιο κρίσιμων αποφάσεων. Η στρατιωτική δύναμη της χώρας θα έπρεπε να αρκεστεί στην προστασία και άμυνα της περιοχής Σμύρνης ή θα προετοιμαζόταν καταλλήλως ούτως ώστε να επιτύχει κάποιο χτύπημα στους εθνικιστικούς περί τον Κεμάλ Ατατούρκ τουρκικούς κύκλους; Το σίγουρο είναι πως θα αγνοούσε τα αιτήματα (ανεδαφικά κατά την κρίση μας) Ελλήνων της Ανατολής απορρίπτοντας την ιδέα της οργάνωσης «Μικρασιατική Άμυνα» που απέβλεπε στην δημιουργία μικρασιατικού στρατού με απώτερο, εναλλακτικό στόχο την αυτονόμηση της Ιωνίας. Επιπλέον, η Αθήνα ήταν ανήμπορη να υποστηρίξει τον ποντιακό ελληνισμό, όπου οι αντάρτες αφέθηκαν μόνοι τους να αντιμετωπίσουν τους Τούρκους.³⁶⁴

Μετά από κρίσιμες διαβουλεύσεις και πολεμικές συσκέψεις, η κυβερνητική πολιτική κλίνει προς την υιοθέτηση επιθετικής ενέργειας απέναντι στο κεμαλικό μέτωπο.³⁶⁵ Στον αγώνα αυτό η Ελλάδα ανελάμβανε υψηλό ρίσκο. Ο Κεμάλ ήταν αποφασισμένος να προστατεύσει τα συμφέροντά του και το επαναστατικό τουρκικό κράτος της Άγκυρας δεν έδειχνε διατεθειμένο να προχωρήσει σε οποιαδήποτε συμφωνία με τους Έλληνες, αν δεν αναθεωρούνταν οι οικονομικοί και οι εδαφικοί όροι της Συνθήκης των Σεβρών και δεν απομακρύνονταν τα ελληνικά στρατεύματα και οι συμμαχικές δυνάμεις από τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη αντίστοιχα. Την ίδια στιγμή, στην αποτυχημένη διάσκεψη του Λονδίνου (αρχές 1921) ο Τούρκος εκπρόσωπος Μπεκίρ Σαμή ετοίμασε το έδαφος για την υπογραφή με την Ιταλία και τη Γαλλία μυστικών συμφωνιών (Μάρτιος 1921) που έπλητταν τα ελληνικά συμφέροντα και δυσχέραιναν την δράση της ελληνικής κυβέρνησης.³⁶⁶ Η ενίσχυση που λάμβανε η Τουρκία από αυτές τις συμφωνίες δεν περιλάμβανε μόνον εδαφικές

³⁶³ Βλ. Τζανακάρη, *Εις Θάνατον! Η Δίκη και η Εκτέλεση των Εξι μέσα από τα Πρακτικά, Παραλειπόμενα και τα «Ψιλά» των Εφημερίδων*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2010, σελ. 195-199. Επίσης πρακτικά της δίκης στο « Η δίκη των «Εξ», Αθήνα, έκδοση «Χρήσιμα Βιβλία», 1963.

³⁶⁴ Για τις δυσκολίες του πολέμου βλ. εκτενέστερα Χ. Καρασίου, *Ο Μικρασιατικός Πόλεμος : Αι Επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921. Κριτική Μελέτη*, Αθήνα 1968.

³⁶⁵ Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.*, σελ. 159-161.

³⁶⁶ *Ο.π.*, σελ. 162 επ., Ρούκουνα, *ο.π.* σελ.350.

παραχωρήσεις (οι δυο Δυνάμεις συνομολογούσαν την αποδέσμευσή τους από την Αττάλεια και την Κιλικία αντιστοίχως), αλλά παράλληλα ευνοούσαν και την πώληση όπλων στο στρατό του Κεμάλ, ενώ οι Σύμμαχοι απαγόρευαν στον ελληνικό στόλο να πραγματοποιήσει νηοψίες.

Στην συνέχεια του πολέμου η Ελλάδα επέδειξε αξιόπαινη ικανότητα. Παρά την πολύ καλή οργάνωση του τουρκικού στρατεύματος, η Αθήνα στραμμένη προς τους στόχους της κατάφερε να πετύχει αρκετά πλήγματα στον εχθρό. Οι εξελίξεις της δίνουν την απαιτούμενη ενθάρρυνση, -ερήμην ωστόσο των μέχρι τότε συμμάχων της- να προχωρήσει μέχρι την Άγκυρα και να ελπίζει σε μία νικηφόρα κατάληψή της. Η μάχη του Σαγγαρίου (Αύγουστος 1921) διάρκεσε είκοσι δύο μερόνυχτα και εξάντλησε κυριολεκτικά τον ελληνικό στρατό μακράν των βάσεων ανεφοδιασμού του. Οι υλικές ελλείψεις που σημειώθηκαν στην ελληνική στρατιά, η κόπωση και οι βαριές απώλειες δεν επέτρεψαν νικηφόρο έκβαση. Οι κρίσιμες αυτές εξελίξεις έμελλε να καθορίσουν την έκβαση της μάχης και να επιβάλουν την σύμπτυξη δυτικά του ποταμού, αρχές Σεπτεμβρίου 1921, στη γραμμή Εσκή Σεχίρ - Αφυόν Καραχισάρ.

Ο τροχός είχε γυρίσει: τον Ιούλιο 1921 το ανώτατο συμμαχικό συμβούλιο κήρυξε «αυστηρή ουδετερότητα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο». Συνεπώς, η θεωρία ότι βρισκόμαστε στη Μικρά Ασία ως εντολοδόχοι των νικητριών δυνάμεων είχε πιά παραμερισθεί³⁶⁷. Η ελληνική κυβέρνηση θα καταλήξει, τελικά, σε βεβιασμένες λύσεις που θα κινηθούν προς δύο κατευθύνσεις στις αρχές του 1922. Από τη μία, θα προσπαθήσει να συμβιβάσει τους ανυπότακτους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς, προτείνοντας τη σύσταση αυτόνομου μικρασιατικού κράτους με επίκεντρο τη Σμύρνη και φυσικά κάτω από την επικυριαρχία των Τούρκων. Από την άλλη, θα εισηγηθεί (ανεδαφικά, καθώς ο Κεμάλ είχε διακόψει κάθε δεσμό με την πρωτεύουσα του Σουλτάνου) την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης ως το κορυφαίο μέσο για να ασκήσει πίεση στην τουρκική κυβέρνηση. Οι Δυνάμεις δεν θα συμμεριστούν καμία από αυτές τις κινήσεις και μόνο από πλευράς Αγγλίας υπό τον ΠΘ Λόϊντ Τζώρτζ η Ελλάδα θα βρει σχετική υποστήριξη.

Τελικά, τον Αύγουστο του 1922 θα δοθεί το τελειωτικό χτύπημα στο ελληνικό μέτωπο της Μ. Ασίας. Ο Κεμάλ, αφού οργανώθηκε, ενισχυμένος υλικά και με υψηλό το ηθικό των στρατευμάτων του, άρχισε την 1^η Αυγούστου (π.η.) γενική επίθεση κατά των Ελλήνων. Στο Αφυόν η ελληνική γραμμή δεν κράτησε και κατέρρευσε. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1922 η πόλη και οι κάτοικοι της Σμύρνης θα παραδοθούν στην βία των Τούρκων.

Συνολικά η μικρασιατική εκστρατεία είχε ως αποτέλεσμα 25.000 νεκρούς και αγνοούμενους στρατιώτες εκ του ελληνικού στρατεύματος. Περί τους 1.500.000 Έλληνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες των προγόνων τους και να έρθουν πρόσφυγες στην Ελλάδα, αφήνοντας πίσω τους μισό εκατομμύριο νεκρούς και αγνοούμενους. Σύμφωνα με τα στοιχεία που είχε δώσει ο Ελ. Βενιζέλος με το υπόμνημά του στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης του Παρισιού, στη Μικρά Ασία ζούσαν 1.694.000 Έλληνες. Στη Θράκη και την περιοχή της Κωνσταντινούπολης 731.000. Στην ενδοχώρα της Τραπεζούντας 350.000 και στα Άδανα 70.000. Συνολικά 2.845.000 Έλληνες που αποτελούσαν το 20% του πληθυσμού της περιοχής, στοιχείο που κυριαρχούσε

³⁶⁷ Ο.π. σελ.353.

οικονομικά, είχε δε καταφέρει να διατηρήσει την πολιτιστική του κληρονομιά, παρ' οτι αποτελούσε μειονότητα σε ένα δυσμενές περιβάλλον.

Η ελληνοβουλγαρική ανταλλαγή πληθυσμών και το επακόλουθο προσφυγικό ζήτημα, ελάχιστα απασχόλησε την ελληνική πολιτική, καθώς επισκιάστηκε γρήγορα από την φρίκη της Μικρασιατικής Καταστροφής. Όπως έχει αναφερθεί παραπάνω, οι Τούρκοι ήδη από το 1914 είχαν μεθοδεύσει να εξαφανίσουν κάθε ελληνικό (και αρμενικό) στοιχείο από την Μικρά Ασία, προβαίνοντας σε εγκλήματα, όπως ήταν οι μαζικές πυρπολήσεις κτηρίων και ανθρώπων, οι βιασμοί, οι σφαγές, οι εκτελέσεις, τα βασανιστήρια και η πρόκληση κάθε είδους σωματικής και ψυχολογικής βίας. Αμερικανοί μάρτυρες διηγούνται ιστορίες για πυρπολήσεις αρρώστων μέσα σε νοσοκομεία και παιδιών μέσα σε σχολεία (κολλέγιο Μερζιφούντας στον δυτικό Πόντο). Πολλοί Χριστιανοί κήκκαν μέσα στις εκκλησίες τους, όταν αφού κατέφευγαν σε αυτές, οι Τούρκοι τούς έβαζαν επί τούτου φωτιά. Το αποκορύφωμα, φυσικά, των εξελίξεων ήταν η πυρπόληση της αρμενικής και της ελληνικής συνοικίας της Σμύρνης. Ο εμπρησμός των κατοικιών ανάγκασε τους πολίτες να βγουν στους δρόμους με αποτέλεσμα και οι τελευταίοι επιζώντες που είχαν καταφέρει να αποφύγουν προηγούμενες σφαγές, να πέφτουν στα χέρια των Τούρκων και να υπόκεινται σε βασανισμό ή/και θάνατο.³⁶⁸

Λωζάννη.

Στο κλίμα αυτό πραγματοποιήθηκε η συνδιάσκεψη της Λωζάννης, από τα τέλη του 1922 που κατέληξε στην ομώνυμη συνθήκη στις 23 Ιουλίου του 1923. Στη συνδιάσκεψη αυτή έπρεπε να συναρμοσθούν τα συμφέροντα της Ιταλίας, της Γαλλίας, της Μ. Βρετανίας, της Ελλάδας, της Ρουμανίας, της Γιουγκοσλαβίας από τη μία μεριά και της Τουρκίας από την άλλη. Η νικηφόρα για την τελευταία έκβαση του Μικρασιατικού πολέμου την έκανε να αντιμετωπίζει τα υπόλοιπα κράτη από θέση ισχύος, τη στιγμή που ο κατακερματισμός της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο είχε δώσει την εικόνα της διάλυσής της. Στο τέλος των διαπραγματεύσεων η Τουρκία είχε καταφέρει αφενός να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της κι αφετέρου να ικανοποιήσει κατά μέγα μέρα τις εδαφικές της επιδιώξεις³⁶⁹, όπως είχαν καθοριστεί στο «Εθνικό Συμβόλαιο» (Misak-i Milli) της 28 Ιαν. 1920 (ν.η.).

Δεδομένων, όμως, των ελληνικών συμφερόντων τα πράγματα περιπλέκονταν. Η Ελλάδα δεν θα επέτρεπε την επέκταση της Τουρκίας προς τη δυτική Θράκη και προς αυτή την κατεύθυνση στρέφονταν και οι συμμαχικές δυνάμεις. Όσον αφορά την τύχη των νησιών του Αιγαίου, οι Τούρκοι αντιπρόσωποι επικαλέστηκαν γεωγραφικά επιχειρήματα προκειμένου να επιτύχουν τη διοίκηση στις περιοχές αυτές. Συγκεκριμένα, ισχυρίστηκαν πως οι περιοχές ήταν σημαντικές «για την ειρήνη και την ασφάλεια της Ανατολίας».³⁷⁰ Ο Βενιζέλος, επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στην Λωζάννη, ανυποχώρητος βασίστηκε στην επισήμανση του εθνικού χαρακτήρα των κατοίκων των νησιών. Τελικά, η απόφαση αφέθηκε στην κρίση της Επιτροπής της

³⁶⁸ Βλ. αναλυτικά R. Ρουαυκ, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, μτφρ. Ν. Νίκα, σκόλ. Ν. Βικέτος, Αθήνα : Ιστορητής, 1993.

³⁶⁹ Περισσότερα για την Τουρκία μετά τον Α' ΠΠ και την Μικρασιατική Καταστροφή βλ. Ν. Ψυρούκη, *Η Μικρασιατική καταστροφή 1918-1923 : Η Εγγύς Ανατολή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα: Επικαιρότητα, 1982, όπως επίσης στο Γ. Μαυρογορδάτος, *Μεταξύ δύο πολέμων, πολιτική ιστορία 1922-1940, Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

³⁷⁰ Κ. Σβολόπουλου, *ό.π.* σελ. 173.

Συνδιάσκεψης. Ως εκ τούτου, αναγνωρίστηκε η ελληνική κυριαρχία στα νησιά της Λέσβου, της Χίου, της Σάμου, και της Ικαρίας, όμως συμφωνήθηκε η μερική αποστρατικοποίησή τους. Τα νησιά της Ίμβρου και της Τενέδου, επεστράφησαν στην Τουρκία (άρθρο 14 Συνθήκης Λωζάνης), με υπέρ αυτών πρόνοιες αυτοδιοίκησης. Τέλος, ορίστηκε η αποστρατικοποίηση των παραπάνω δυο νησιών, ως επίσης της Σαμοθράκης και της Λήμνου, που περιέρχονταν στην Ελλάδα. Πέρα από τις εδαφικές πρόνοιες της Συνθήκης και την ανταλλαγή των πληθυσμών, η Ελλάδα αναγκάστηκε να καταβάλει πολεμική αποζημίωση στην αντίπαλη χώρα. Καθώς η Ελλάδα δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να ικανοποιήσει το αίτημα αυτό της Τουρκίας, οι δυο τους συμφώνησαν στη λύση της εδαφικής αποζημίωσης. Το Καραγάτς, με μικρή εδαφική έκταση ανάμεσα στον Έβρο και τον Άρδα, δυτικά της Αδριανούπολης, παραχωρήθηκαν στην τουρκική κυβέρνηση, ως αντάλλαγμα για την παραίτησή της από το αίτημα της πολεμικής αποζημίωσης.³⁷¹

Με τα γεγονότα αυτά λήγει η ταραχώδης πολεμική περίοδος που συγκλόνισε τον ελληνικό και γενικότερα τον ευρωπαϊκό κόσμο. Η Συνθήκη της Λωζάννης (24.07.1923) ήταν η τελευταία συμβατική πράξη εκ του Α΄Π.Π. Το ελληνικό κράτος αναγκάστηκε να παραιτηθεί από οποιαδήποτε εδαφική βλέψη στις περιοχές της Μ. Ασίας και της Ανατολικής Θράκης και να συμβιβαστεί με την εδαφική του έκταση, όπως αυτή περιοριζόταν στα όρια της κυρίως Ελλάδας. Κανένας λόγος πια για αλυτρωτικές επιδιώξεις δεν μπορούσε να αρθρωθεί, καθώς αποσβέσθηκε η πληθυσμιακή βάση, ενώ η οικονομική και στρατιωτική αδυναμία ώθησε το κράτος να επικεντρωθεί στην ανόρθωση των εσωτερικών ζητημάτων. Θα μπορούσε, εύλογα, να ειπωθεί πως η Συνθήκη της Λωζάννης αν και αντικατέστησε τη σημαντικότερη για τον ελληνισμό συνθήκη, εκείνη των Σεβρών, βάσει της οποίας δημιουργήθηκε (προς ώρας) η Ελλάδα των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων, ήταν, ωστόσο, η Συνθήκη που ίδρυσε το πρώτο αμιγώς ελληνικό κράτος. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Σπύρος Μαρκεζίνης, «το 1922 και όχι το 1832 εδημιουργήθη η νέα Ελλάς».³⁷²

1.12.2 Συμπέρασμα

Η Συνθήκη της Λωζάννης ήταν η τελευταία των συνθηκών εκ του Α΄ Π.Π. Για την Ελλάδα, ο Μέγας Πόλεμος τελείωσε μόνο τότε, το 1922/23.

Κατά την δεκαετία 1912-1922, η Ελλάδα ενίσχυσε την ηπειρωτική ραχοκοκκαλιά της, και απέκτησε την Θεσσαλονίκη και την εύφορη μακεδονική ενδοχώρα της, φυσική είσοδο και έξοδο του εμπορίου της χερσονήσου του Αΐμου, μάλιστα και πέραν των κοιλάδων Μοράβα - Αξιού. Εγκαταστάθηκε στο σύνολο της ακτής του βορείου Αιγαίου, χάρις στην συγκυρία σοβαρών σφαλμάτων της ηγεσίας της Βουλγαρίας η οποία περιορίστηκε στα φυσικά σύνορά της, βορείως της Ροδόπης. Δεν επέτυχε όμως ο ελληνισμός να αγκιστρωθεί στην ανατολική ακτή του Αιγαίου, όπως ιστορικά

³⁷¹ Βλ. Douglas Dakin, *ο.π.*, σελ. 390 επ.

³⁷² Για τις σχέσεις της Ελλάδος με τους βαλκανικούς γείτονες υπό το φως της Συνθήκης της Λωζάννης βλ. P. Siouziouras (2003) «Geopolitical Experiences and Foreign Policy Implications in Greece, Serbia and Bulgaria following the signing of the Lausanne Treaty», *Balkan Studies*, εκδ. ΙΜΧΑ, vol. 44 (1) pp. 81-93. Επίσης, Αλέξη Κίρου «Η Ελλάς και οι Βαλκανικοί Γείτονες», Αθήνα, Εστία 1958.

εδικαιούτο. Οι γεωγραφικές, δημογραφικές και διεθνούς πολιτικής συνθήκες δεν ευνοούσαν το μεγαλεπήβολο εγχείρημα. Ο Ι. Μεταξάς εγκαίρως είχε προειδοποιήσει. Η ελληνική ηγεσία τότε, απέτυχε να ρίξει το βάρος της στην ανατολική Θράκη, ως θα όφειλε.

Στο Ιόνιο, την ίδια περίοδο, η Ελλάς απελευθέρωσε το νότιο και μεγαλύτερο τμήμα της Ηπείρου αλλά όχι μόνο υποχρεώθηκε να αποποιηθεί των τίτλων που διέθετε από την ένωση των Επτανήσων επί της στρατηγικής νήσου Σάσωνα, αλλά επίσης να αποδεχθεί χάραξη του συνόρου με την νεοπαγή Αλβανία, αρκετά νότια, μέχρι το ακρωτήριο Φτελιάς, ώστε να μην ασκεί ούτε καν επί του βόρειου διαύλου της Κέρκυρας, πλήρη κυριαρχία.

Τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, με συντριπτική πλειονότητα ελληνικού πληθυσμού, παρέμειναν τμήμα του ελληνικού κράτους, ώστε η Ελλάδα να έχει κατεξοχήν θαλασσινό, νησιωτικό χαρακτήρα, και η νέα Τουρκία να κρατήσει πέραν της ανατολικής Θράκης, τις μεγάλες εκτάσεις της Ανατολής, περιλαμβανομένων των πολύκαρπων κοιλάδων της δυτικής Μικράς Ασίας. Ο στόχος του έθνους το 1912-1913 στο Αιγαίο ήταν η απελευθέρωση ελληνικών νησιών. Το αποτέλεσμα όμως υπήρξε γεωπολιτικό. Η αλυσίδα των νησιών του Αιγαίου (μετά μάλιστα την αποχώρηση της Ιταλίας από τα Δωδεκάνησα) δημιουργεί αλληπαλλήλους διαύλους ναυσιπλοΐας και περάσματα, που αποτελούν συνέχεια -ή προθάλαμο- των Στενών και choke points μεταξύ Εύξεινου και ανοικτής Μεσογείου.

Έκτοτε, η Τουρκία με υπομονή και συνέπεια επιχειρεί να αποτινάξει την ταυτότητά της, ως κράτους αποκλειστικά ηπειρωτικού, περιβαλλόμενου από περιδέραιο ελληνικών νησιών στο Αιγαίο και την Κύπρο. Στην προσπάθειά της αυτή, η οποία θα συνεχιστεί, έχει σημειώσει προόδους, σημαντικότερη των οποίων είναι η κατοχή της βόρειας Κύπρου.

Η Ελλάδα της Λωζάννης, παρά την κοσμο-ιστορική για τον ελληνισμό συμφορά, είχε τουλάχιστον ένα θετικό αντίκτυπο: ομογενοποιήθηκε ο πληθυσμός του κράτους, που περιέλαβε νέα στοιχεία φιλοπρόοδα και δημιουργικά, ώστε με τα έργα υποδομής των δεκαετιών 20 και 30, συνέβαλαν σε μια πρωτόγνωρη εσωτερική ακμή. Οι στίχοι του Κωστή Παλαμά, υμνωδού της Μεγάλης Ιδέας τα χρόνια που είχαν προηγηθεί, επαληθεύτηκαν « ... Πολίτες, ας τη χτίσουμε και οπλίτες εδώ και όλοι του ονείρου μας την Πόλη, με την Αγιά Σοφιά» (1925).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Καθεστώς των Στενών

Θεμελιώδη για την αποκρυπτογράφηση και αξιολόγηση της ελληνικής γεωπολιτικής και γεωοικονομικής σκέψης αρχομένου του 20^{ου} αιώνα είναι τα υπομνήματα του Ελευθερίου Βενιζέλου προς τον Βασιλέα Κωνσταντίνο του Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου 1915, τα υπομνήματα του Ιωάννη Μεταξά της ίδιας περιόδου, καθώς επίσης τα πρακτικά των Συμβουλίων του Στέμματος, της 17^{ης} και 19^{ης} Φεβρουαρίου (π.η.) 1915, που φυλάσσονται στο Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο του ΥΠΕΞ. Η πληρέστερη δημοσίευση των κειμένων αυτών και της συναφούς διπλωματικής αλληλογραφίας της εποχής ευρίσκεται στο βιβλίο του Σέργιου Γ. Γυαλίστρα³⁷³.

Την εποχή εκείνη, εκτός των ορίων ακόμη του μεγαλυθέντος ελλαδικού κράτους της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (Αυγ.1913), πέραν του αυτόχθονος πληθυσμού δύο και πλέον εκατ. ομογενών εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Ελλάδα διέθετε δύο παροικιακούς πνεύμονες στην καθ' ημάς Ανατολή: στην Αίγυπτο, στο Νότο, στη Ρουμανία και την ακτή της τσαρικής Ρωσίας, στον Εύξεινο. Το εμπόριο στη Μαύρη Θάλασσα, ήταν θαλερό. Οι γραμμές Οδησσού - Κωστανζας - Βάρνας - Πόλης - Πειραιά/ Ερμούπολης, ή Ταϊγανίου (Ταγανρόγη) - Πόλης - Πειραιά, λειτουργούσαν ακμαίες, παρά το γεγονός ότι ο ελληνισμός δεν είχε πλέον την δεσποζουσα οικονομική/εμπορική θέση που διέθετε μέχρι τον πόλεμο της Κριμαίας (1853-1856). Η Κωνσταντινούπολη με τα προάστειά της φιλοξενούσε όγκο ελληνικού στοιχείου, ομογενειακού και εκ του ελευθέρου κράτους, μεγαλύτερο των 300.000 ψυχών, πέραν δε της ψυχοκινητικής σημασίας της Πόλεως για τους απανταχού Έλληνες/Ρωμαίους, αυτή ήταν πνεύμων-ομφαλός για τους πολυπράγμονες Έλληνες ναυτίλους και εμπόρους. Οι ταγοί του ελευθέρου κράτους κατά συνέπεια, είχαν κάθε λόγο να χαιρετίζουν μια χαλάρωση του ελέγχου και της κυριαρχίας των Οθωμανών επί των προσβάσεων προς την Κωνσταντινούπολη - Χερσόνησο Καλλιπόλεως / Δαρδανέλλια - Προποντίδα - Βόσπορος. Το ίδιο ίσχυε προφανώς για την Ρωσία: η τσαρική κυβέρνηση ανήσυχη ενώπιον της προοπτικής κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τον βουλγαρικό στρατό τον Νοέμβριο 1912, πρότεινε ουδετεροποίηση της Πόλης και των Στενών.³⁷⁴

Η ως άνω αντίληψη, με λιτό και επιγραμματικό τρόπο, στοιχειοθετείται στο γ' υπόμνημα (17 Φεβρ.1915) του Ελ. Βενιζέλου προς τον Βασιλέα Κωνσταντίνο, στο οποίο ο τότε πρωθυπουργός αναπτύσσει την θέση υπέρ εξόδου της χώρας στον πόλεμο παρά το πλευρό της Entente, και συμμετοχής στις πολεμικές επιχειρήσεις των Δαρδανελίων. Γράφει ο Ελ. Βενιζέλος: «...Τίνα κέρδη θα συνεκομίζομεν δια της μετοχής ημών εις την κατά των Δαρδανελίων και Κωνσταντινουπόλεως επίθεσιν των Συμμάχων δεν είναι ανάγκη να εξάρω. Αφενός μεν θα συνεπράττομεν και εμείς εις την ρύθμισιν του ζητήματος της Κων/πόλεως και των Στενών - και γνωρίζει υμετέρα μεγαλειότης ότι

³⁷³ Σέργιου Α. Γυαλίστρα, «Εθνικοί αγώνες, 1909-1959», έκδοση Εστίας, Αθήνα, 1963.

³⁷⁴ Δημητρίου Κιτσιόκη, ο.π., σελ.175

αρίστην του ζητήματος τούτου λύσιν δια τα εθνικά συμφέροντα εν τω παρόντι χρόνω νομίζω την διεθνοποίησιν της Κωνσταντινουπόλεως και των Στενών...»³⁷⁵.

Η Σύμβαση της Λωζάννης για τα Στενά της 24^{ης} Ιουλίου 1923, ταυτόχρονη της ομώνυμης Συνθήκης, συναφθείσα μετά την ατυχή έκβαση της μικρασιατικής εκστρατείας, διαφύλαξε, κυρίως με επιμονή των Βρετανών αλλά και υποστήριξη του βασιλείου της Ρουμανίας και της Ελλάδος, τουλάχιστον την ελευθεροπλοΐα (και ελευθεροαεροπλοΐα) στην αρτηρία των Στενών.

Στο προοίμιο της Συμβάσεως (Convention), ορίζεται ως κίνητρο των συμβαλλομένων δυνάμεων (Βρετανική Αυτοκρατορία, Γαλλία, Ιταλία, Ιαπωνία, Βουλγαρία, Ελλάς, Ρουμανία, Ρωσία, Νοτιοσλαβία και Τουρκία) η διασφάλιση της δια των Στενών ελευθερίας διελεύσεως και πλού μεταξύ Μεσογείου και Ευξείνου, χάριν όλων των εθνών, συμφώνως προς το άρθρο 23 της με την ίδια ημερομηνία Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης³⁷⁶. Η σύμβαση αποτελείται από 20 άρθρα. Κατά το άρθρο 1 της Συμβάσεως τα συμβαλλόμενα μέρη διακηρύσσουν την εφαρμογή της αρχής ελευθεροπλοΐας, κατά θάλασσα και αέρα, στο Στενό των Δαρδανελλίων, την Θάλασσα του Μαρμαρά και τον Βόσπορο, που εφεξής θα καλούνται «Τα Στενά».

Η Σύμβαση προσδιόρισε την άσκηση των ως άνω δικαιωμάτων, για εμπορικά και πολεμικά πλοία, σε καιρό ειρήνης και καιρό πολέμου, θέτοντας όρια αριθμού πλοίων και τοννάζ, για διάπλου προς και από τον Ευξείνο (παραρτήματα 1-4, άρθρου 2), προβλέψεις που επανελήφθησαν με ελαφρά τροποποίηση στη Συνθήκη του Montreux για τα Στενά, του Ιουλίου 1936. Προσαρτημένος χάρτης, όριζε με ακρίβεια τα όρια της «Ζώνης των Στενών» (άρθρο 4).

Βασική πρόβλεψη της Συμβάσεως ήταν Α) η αποστρατιωτικοποίηση της Ζώνης των Στενών, περιλαμβανομένων των νήσων του Αιγαίου, Σαμοθράκης, Λήμνου, Ίμβρου, Τενέδου και Λαγουσών (άρθρο 4, εδάφιο (3)). Β) η σύσταση Διεθνούς Επιτροπής με έδρα την Κωνσταντινούπολη, ονόματι «Επιτροπή των Στενών» (άρθρο 10), της οποίας καθήκον ορίζεται (άρθρο 14) η εποπτεία τήρησης των προνοιών της συμβάσεως σχετικά με τον διάπλου πολεμικών σκαφών και την υπέρπιση στρατιωτικών αεροσκαφών, όπως προβλέπεται στα παραρτήματα 2-4, άρθρο 2 της Συμβάσεως.

Από ειδικότερη ελληνική γωνία συμφερόντων παρατηρείται ότι η τελευταία (7^η) παράγραφος, β' περίοδος, άρθρου 6 Συμβάσεως, ορίζει πως «Η Ελλάς θα έχει εξουσία (shall be entitled) να στέλλει τον στόλο της στα χωρικά ύδατα των αποστρατιωτικοποιημένων Ελληνικών νησιών, αλλά δεν δύναται (may not) κάμει χρήση υδάτων αυτών ως βάση επιχειρήσεων εναντίον της Τουρκίας, ούτε για οποιαδήποτε στρατιωτική ή ναυτική συγκέντρωση προς τον σκοπό αυτό».

1.1 Τα Στενά και η Σύμβαση του Montreux

³⁷⁵ Σ. Γυαλίστρα, ο.π. σελ.340.

³⁷⁶ British government. Treaty Series, No 16 (1923), Cmd.1929, επίσης «The Treaties of Peace 1919-1923», Vol. II, Carnegie Endowment for international Peace, NY 1924.

Είναι αλήθεια ότι ιστορικά ο χώρος των Στενών (Ελλάσποντος/Δαρδανέλλια - Προποντίδα/θάλασσα Μαρμαρά -Βόσπορος), εκεί που εφάπτεται η Ευρώπη με την ελάσσονα Ασία, ήταν γη που και από τις δυο ακτές, βόρεια και νότια, κατοικείτο κατά μέγιστη πλειονότητα από Έλληνες η ελληνίζοντες, μέχρι και αιώνες μετά την Άλωση. Ο έλεγχος των Στενών είναι ο πυρήνας του Ανατολικού Ζητήματος των νεωτέρων χρόνων, από τότε δηλ. που η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε να παρακμάζει (18^{ος} αι), η τσαρική Ρωσία ενδυναμώνονταν με τάσεις εξόδου στην Μεσόγειο, και η δραστήρια Αγγλία, αναζητούσε τρόπους διασφάλισης της κυριαρχίας της στην Μεσόγειο, εμφιαλώνοντας, κατά το δυνατόν, την Ρωσία στον Εύξεινο και διατηρώντας υπό τον έλεγχό της τους θαλάσσιους διαδρόμους, ειδικά από το 1800 και έπειτα, προς την υπό την κηδεμονία της τελούσα Ινδία.

Τα συμφέροντα της θαλασσοκράτειρας Αγγλίας, σε μεγάλο βαθμό, αναλόγως της ευρύτερης συγκυρίας, διαμόρφωναν το νομικό πλαίσιο της θαλασσοπλοίας στον ομφάλιο αυτό διάυλο του Παλαιού Κόσμου, όπως τα συμφέροντα της Αυστρίας επηρέαζαν, αντιστοίχως, το καθεστώς ποταμοπλοίας στον Δούναβη. Η Αγγλία, είχε απορροφήσει το σοκ της ναυμαχίας του Τσεσμέ και της συνακόλουθης Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), που καθιστούσε προς ώρας τη Ρωσία ναυτική δύναμη στην Μεσόγειο, και είχε με τις δυο κατά Ναπολέοντος νικηφόρες ναυμαχίες, του Αμπουκίρ (1798) και του Τραφάλγκαρ (1805), αποκτήσει αναμφισβήτητη υπεροχή στα μεσογειακά πράγματα.

Η Βρετανία, είχε επιτύχει ήδη μια διπλωματική νίκη με την υπογραφή της Συνθήκης του Τσανάκ (5.01.1809) με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η βρετανική διπλωματία αξιοποίησε την φάση κατά την οποία η Υψηλή Πύλη ευρισκόταν σε πόλεμο με την Ρωσία στον Δούναβη, - πριν η τελευταία εισέλθει στον αντιναπολεόντειο συνασπισμό - για να επιβάλει τον κανόνα ότι ο διάπλους πολεμικών σκαφών από τα Δαρδανέλλια και τον Βόσπορο αποκλειόταν (: πλην εννοείται, τουρκικών). Η Συνθήκη διασφάλιζε, λοιπόν, την Αγγλία από την είσοδο του ρωσικού στόλου της Μαύρης θάλασσας στην Μεσόγειο. Διεύρυνση της Συνθήκης του Τσανάκ, ακολούθησε με την Συνθήκη του Λονδίνου για τα Στενά του 1841, καθώς πέραν της Αγγλίας, αποδέχθηκαν τον κανόνα όλες οι δυνάμεις, περιλαμβανομένης και της ίδιας της Ρωσίας (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστρία, Πρωσσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία). Με την Συνθήκη του Λονδίνου η Βρετανία καταργούσε την Συνθήκη του Χουνκιάρ Ισκελεσή (1833), που εξασφάλιζε ελεύθερη χρήση των Στενών στο ρωσικό στόλο.

Ο Πόλεμος της Κριμαίας (1853-1856), νικηφόρος για τον αντι-ρωσικό άξονα Αγγλίας-Γαλλίας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας-Πεδεμοντίου, οδήγησε στην Συνθήκη των Παρισίων (30.03.1856). Η Συνθήκη αυτή, υπό γενική έποψη, αποτέλεσε απλώς μια ανάπαυλα, μια ανακωχή, ένα νέο σημείο ισορροπίας στην διελκυστίνδα του Ανατολικού Ζητήματος. Η Ρωσία περιορίστηκε βορείως του βορείου βραχίονα των εκβολών του Δούναβη και ο Εύξεινος στο σύνολό του αποστρατιωτικοποιήθηκε, ενώ η Τουρκία έγινε δεκτή στην Ευρωπαϊκή συναυλία των δυνάμεων (concert of powers), οι οποίες εγγυήθηκαν την εδαφική ακεραιότητά της. Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων (tanzimat) εντάθηκε, ενώ ο Δούναβης άνοιξε χάριν της ναυτιλίας όλων των χωρών, υπό την διεύθυνση της Διεθνούς Επιτροπής Δουνάβεως που τότε συστάθηκε.

Το 1870, η Ρωσία κατήγγειλε τις περί αποστρατιωτικοποίησης ρήτρες της Συνθήκης και άρχισε πάλι την δημιουργία στόλου Μαύρης Θάλασσας.

Η Συνθήκη του Βερολίνου (1878), δεν επηρέασε ουσιωδώς το καθεστώς των Στενών. Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον Α'Π.Π. και η εγκατάσταση δυτικών Ύπατων Αρμοστών στην Κωνσταντινούπολη, η παρουσία αγγλικών στρατευμάτων στην ζώνη των Στενών (για τα οποία - Δαρδανέλλια - τεράστιες υπήρξαν οι θυσίες τους κατά το έτος 1915), έκανε σαφείς τις αντιλήψεις των Βρετανών: στρατιωτικός έλεγχος του Λονδίνου στις δυο ακτές του διαύλου των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου, με πλευρική κάλυψη από τις στρατιωτικές δυνάμεις, του νέου ελληνικού κράτους, τόσο από την πλευρά της Θράκης (ευρωπαϊκή ακτή), όσο και από την μικρασιατική πλευρά.

Κατά τα άλλα, πέραν του αγγλικού επάκτιου ελέγχου, η Ζώνη των Στενών (: κατά προσέγγιση ισομεγέθης και ταυτιζόμενη με την ζώνη την οποία Αγγλία και Γαλλία είχαν στερήσει να αναγνωρίσουν στην Τσαρική Ρωσία το 1914/15), είχε εν τω μεταξύ πράγμασι διεθνοποιηθεί : η Συνθήκη των Σεβρών όριζε ότι η ναυσιπλοΐα δια των Στενών, τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και σε καιρό πολέμου, ήταν ελεύθερη τόσο για εμπορικά, όσο και για πολεμικά πλοία, ανεξαρτήτως σημαίας που έφεραν (βλ. άρθρα 84, 334). Οι εκεί θαλάσσιες ζώνες δεν θα αποτελούσαν αντικείμενο αποκλεισμού (sea blockade), ούτε δε πράξεις πολέμου επιτρέπονταν να διεξαχθούν, εκτός από χρήση βίας κατ'εφαρμογή αποφάσεως της Κοινωνίας των Εθνών³⁷⁷.

1.1.1 Montreux

Η Σύμβαση του Montreux (20.07.1936) -εν ισχύι σήμερα- αποτελεί μέρος του διεθνούς νομικού πλαισίου, ιδιαίτερης σημασίας για την γεωπολιτική/γεωοικονομική ενόραση της Ελλάδος. Μάλιστα, είναι το ανθεκτικότερο στον χρόνο μεταξύ των συμβατικών κειμένων που ρυθμίζουν την ναυσιπλοΐα στα Στενά και τον Εύξεινο.

Η Σύμβαση του Montreux, αντανάκλασε τις διεθνείς πολιτικές συνθήκες της δεκαετίας του '30, και εκείνες της ίδιας της Τουρκίας : το καθεστώς του Κεμάλ είχε εμπεδωθεί, οι μεγάλες κουρδικές εξεγέρσεις είχαν κατασταλεί, ενώ η υπογραφή των κειμένων του Βαλκανικού Συμφώνου (1934) είχε καθησυχάσει την Άγκυρα από δυτικά και βορειοδυτικά. Οι σχέσεις με την Σοβιετική Ρωσία εμφανίζονταν ψυχρές πλην σταθερές. Η κυβέρνηση της Άγκυρας διέθετε στόχους : με το όχι ιδιαίτερος πειστικό επιχείρημα (μη προς όλους) της ανάγκης προστασίας από μια διεκδικητική Ιταλία, η οποία κατελάμβανε την Αιθιοπία, κατείχε ήδη την Λιβύη και τα έναντι της μικρασιατικής ακτής Δωδεκάνησα, η Τουρκία διεκδίκησε από τα τέλη του 1935, την αναθεώρηση της Συμβάσεως της Λωζάννης για τα Στενά. Στο Montreux της Ελβετίας, πολύ κοντά στη Λωζάννη, συνέρρευσε από τον Ιούνιο 1936, η ελίτ της ευρωπαϊκής διπλωματίας, ενώ, σε σχέση με τη Λωζάννη, προστέθηκε ακόμη ένα κράτος - υπογραφέας : την «Βρετανική Αυτοκρατορία» του 1923, διεδέχθη τώρα το Ηνωμένο Βασίλειο και η Αυστραλία³⁷⁸. Παρόντες μεταξύ άλλων, ο τότε Σοβιετικός ΥΠΕΞ

³⁷⁷ Εμμ. Ρούκουνα, ο.π. σελ.324-325.

³⁷⁸ μόνη αλλά σημαντική σχέση της τελευταίας με τα Στενά, οι δεκάδες χιλιάδες νεκρών του ANZAC (1915) στα στρατιωτικά κοιμητήρια της Καλλιπόλης.

Μάξιμος Λιτβίνωφ, οι Ρουμάνοι Nicolae Titulescu και Vespasian Pella, από τουρκικής πλευράς Rüstü Aras, ΥΠΕΞ και Μενεμετζιόγλου, Γεν.Γραμμ. του τουρκικού ΥΠΕΞ. Την Ελλάδα, εκπροσώπησε ο Νικόλαος Πολίτης, ο κατά καθ. Κωνσταντίνο Ευσταθιάδη «όπατος των διεθνολόγων», τότε Πρέσβυς στο Παρίσι.

Η Τουρκία, επέτυχε τους βασικούς στόχους της: την κατάργηση της Διεθνούς Επιτροπής των Στενών που προέβλεπε η Σύμβαση της Λωζάννης, και τον επανεξοπλισμό της Ζώνης και των νησιών που συνδέονται με αυτήν. Επακόλουθο του επανεξοπλισμού, η άρση των αντίστοιχων περιορισμών των ελληνικών νησιών Σαμοθράκης και Λήμνου³⁷⁹.

Οι όροι και περιορισμοί για την είσοδο πολεμικών πλοίων στον Εύξεινο μη επάκτιων δυνάμεων, έγιναν αυστηροί, από πλευράς συνολικού εκτοπίσματος, αριθμού σκαφών και χρόνου παραμονής στον Εύξεινο (ανεξαρτήτως εκτοπίσματος), ήτοι 21 ημερών. Η Τουρκία ανέλαβε τηρητής και εφαρμοστής των όρων αυτών.

Η Σοβιετική Ρωσία αποδέχθηκε την Σύμβαση, καθώς αυτή έθετε περιορισμό στην ελεύθερη κίνηση του βρετανικού ναυτικού στην Μαύρη Θάλασσα, ενώ η Βρετανία φοβούμενη μήπως η Άγκυρα κλίνει προς το στρατόπεδο των δυνάμεων του Άξονα έστερξε να συμπράξει στην νέα κατάσταση πραγμάτων. Με την διπλωματική επιτυχία του Montreux η κεμαλική Τουρκία βρέθηκε με καλύτερη διεθνή θέση, ώστε το 1937 να συνοπογράψει την Συνθήκη του Σαανταμπάντ, από κοινού με το Αφγανιστάν και το Ιράκ αφ' ενός και το σιϊτικό Ιράν αφετέρου, και ετοιμάζε το έδαφος να ενσωματώσει το σαντζάκι της Αλεξανδρέτας (1939).

Η ουδετερότητα την οποία τήρησε η Τουρκία κατά την διάρκεια του Β. Π.Π. δεν ήταν χωρίς κόστος για αυτήν, ενώπιον μίας ισχυροποιούμενης με ανείπωτες ανθρώπινες θυσίες Σοβιετικής Ρωσίας. Έτσι, η ΕΣΣΔ καταγγέλλει στις 20.03.1945 την συνθήκη φιλίας και ουδετερότητας που είχε υπογράψει με την Τουρκία στις 17.12.1935. Οι Σοβιετικοί ζητούσαν (τότε) πλήρες άνοιγμα των Στενών. Στην Διάσκεψη της Γιάλτας (Φεβρ. 1945) είχε γίνει δεκτό ότι οι πρόνοιες του Montreux, έπρεπε να αναθεωρηθούν, αλλά χωρίς να ορισθούν οι βάσεις μιας αναθεώρησης.

Στις 2.11.1945 ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Truman, πρότεινε στην Τουρκία το άνοιγμα των Στενών χωρίς χρονικούς περιορισμούς στα εμπορικά πλοία όλων των χωρών, ως επίσης πάλι στα πολεμικά πλοία των επάκτιων του Ευξείνου χωρών. Η Τουρκία αντιτάχθηκε στην πρόταση των ΗΠΑ, ως βάση συζητήσεως. Ενώπιον της σοβιετικής πίεσης οι ΗΠΑ, Βρετανία και Τουρκία, πρότειναν στις 09.10.1946 την σύγκληση διάσκεψης για αναθεώρηση της Συνθήκης του Montreux. Ο αρχόμενος ψυχρός πόλεμος, δεν επέτρεψε να τελεσφορήσει η πρόταση³⁸⁰.

³⁷⁹ και τούτο, ανεξαρτήτως της όποιας γενναιόδωρης προς Ελλάδα, συναφούς δηλώσεως του Rüstü Aras.

³⁸⁰ Jean-Baptiste Duroselle, "Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours", 14 édition, tome 2, Paris, Armand Colin, 2004, σελ. 47-48.

1.1.2 Το Montreux σήμερα

Η εκάστοτε ανανέωση της Συνθήκης του Montreux και η ισχύς της σήμερα έχουν εγκαθιδρύσει την Τουρκία και την Ρωσική Ομοσπονδία ως οιονεί συγκηδεμόνες των πραγμάτων στην ζώνη του Εύξεινου. Ο Εύξεινος αποτελεί κατά κάποιο τρόπο condominium των δυο αυτών χωρών. Το condominium αυτό δεν έχει διαρραγεί, ούτε μετά την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας και επαναφορά της Χερσονήσου αυτής υπό ρωσικό έλεγχο. Οι εντός των δυο συγκηδεμόνων ισορροπίες μετεβλήθησαν υπέρ της Ρ.Ο., αλλά η συνοχή του ζεύγους εν προκειμένω, έγινε ισχυρότερη.

Εις ό,τι αφορά στις γεωπολιτικές ενατενίσεις του ελληνικού κράτους της σύγχρονης εποχής, δεν πρέπει να παραθεωρείται ότι τα συμφέροντα των δυο αυτών ευρασιατικών δυνάμεων στο πεδίο του Εύξεινου, ανεξαρτήτως των θεμελιωδών ιστορικών διαφορών τους, συγκλίνουν.

Η ελληνική γραμμή, παρά το γεγονός ότι παλαιότερα, υπό άλλες ιστορικές και πολιτικές συνθήκες, ήταν υπέρ της ουδετεροποιήσεως/διεθνοποιήσεως των Στενών (: και της Κωνσταντινούπολης), τις πολλές τελευταίες δεκαετίες, πριν και μετά το έτος λήξεως του ψυχρού πολέμου (1989) και την υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων του 1990, είναι υπέρ της τηρήσεως των όρων του Montreux : εφόσον η ναυτιλία μας και το θαλάσσιο δια των Στενών εμπόριό μας δεν αντιμετωπίζουν δυσκολίες, η Ελλάς τασόμενη υπέρ της σταθερότητας στην λεκάνη του Εύξεινου, δεν επιθυμεί επιβάρυνση των εκεί συνθηκών με αύξηση της ναυτικής παρουσίας στον Εύξεινο δυνάμεων εκτός της θάλασσας αυτής.

Στο ίδιο πνεύμα, οι κατευθυντήριες γραμμές της (γεω-) πολιτικής προσέγγισης της Ελλάδος ως προς τον Εύξεινο, είναι αφ' ενός μεν να μην μετάσχει ποτέ πλέον σε δράση τύπου εκστρατείας Ουκρανίας (1919), αλλά ούτε να συμπράξει με τους πολεμούμενους στην Κριμαία, όπως συνέβη το 1853 (Κριμαϊκός πόλεμος).

Σκέψεις για την σημερινή κατάσταση

α. Η Συνθήκη της Λωζάννης, καθιέρωσε ισορροπία μεταξύ των δυο κρατών, με την έννοια ότι η Ελλάδα παραμένει κυρίαρχα θαλάσσια / ναυτική δύναμη, ενώ η Τουρκία απλώνεται στο σύνολο της μικρασιατικής χερσονήσου, ως δύναμη ηπειρωτική.

Η αλληλοπεριχώρηση Ελλάδος και Τουρκίας όπως διαμορφώθηκε με τις συνθήκες Λωζάννης και Παρισίων (1947) ενθυμίζει, τηρουμένων των αναλογιών', την σχέση Βρετανίας - Γερμανίας προ του Α' Παγκοσμίου Πολέμου: τότε η Γερμανία, ακολουθώντας από το 1899 το δόγμα Tirpitz, αποδύθηκε σε ισχυρούς ναυτικούς εξοπλισμούς για να ανταγωνισθεί την θαλασσοκράτειρα Βρετανία κατά θάλασσα, αν και δύναμη από την φύση της ηπειρωτική. Ο ναυτικός αυτός ανταγωνισμός, υπήρξε από τα βασικά υποκείμενα αίτια του Α'Π.Π.

Στην σύγχρονη εποχή, η Τουρκία δοκιμάζει να γίνει ναυτική δύναμη. Ο Tirpitz της σύγχρονης Τουρκίας, είναι ο πρώην Γενικός Επιτελάρχης στρατηγός Hilmi Özkök, του οποίου η γνωστή ομιλία στην Ακαδημία Πολέμου το 2005, προανήγγειλε

την στροφή στην θάλασσα και την έναρξη κολοσσιαίων ναυτικών εξοπλισμών. Μπροστά στην κατάσταση αυτή, η Ελλάδα οφείλει να μην λησμονήσει την επιταγή του Θουκυδίδη³⁸¹ για τον μεγάλο συντελεστή ισχύος που παρέχει η αξιοποίηση του θαλάσσιου στοιχείου. Με ισχυρό ναυτικό, θα επιτύχει η χώρα να ισορροπήσει την Τουρκία και να πορευθεί σε αναζήτηση βιώσιμων λύσεων στις εκκρεμότητες.

β. Είμαστε έθνος ναυτικό και οφείλουμε να εργασθούμε για την πλήρη απόλαυση των πλεονεκτημάτων του θαλάσσιου χαρακτήρα της χώρας και της ναυτικής παραδόσεώς μας, χάριν της ευημερίας και της ασφάλειας των πολιτών.

Τούτο σημαίνει ότι πρέπει με κάθε τρόπο, νομοθετικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό – να υποστηρίζουμε την εμπορική ναυτιλία μας και την έφεση των νέων προς το ναυτικό επάγγελμα.

- να διατηρούμε ικανό και τεχνολογικά προηγμένο πολεμικό ναυτικό, κατάλληλο για επιχειρήσεις εντός και εκτός του Αρχιπελάγους,
- να υποστηρίζουμε τον αλιευτικό στόλο μας με διοικητικά και άλλα μέσα (: ανακήρυξη και οριοθέτηση Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης),
- να μεριμνούμε για την αποτελεσματική λειτουργία των λιμανιών και του συνόλου των υποδομών μας,
- να διασφαλίζουμε την ικανότητα να διεξάγουμε απόλυτα έλεγχο (surveillance) του συνόλου των θαλασσών που περιβάλλουν το κράτος, αλλά και εποπτεία των θαλασσών εγγύς (λ.χ. Λιβυκό Πέλαγος, Είσοδο Αδριατικής, ανατολικά της νήσου Μεγίστης Μεσόγειος),
- συνειδητά να προμαχούμε για την εφαρμογή από όλους της Συμβάσεως των Η.Ε. για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS) και γενικώς για την ελεύθερη και ανοικτή ναυσιπλοΐα στα πελάγη και τους ωκεανούς,
- και τέλος, να αξιοποιούμε το πλαίσιο των συμβατικών συμμαχιών στις οποίες μετέχουμε (NATO), των στενών εταιρικών σχέσεων (ΕΕ), αλλά και τις εκτός συμβατικών δεσμών αναδυόμενες οιονεί συμμαχικές συνδέσεις με κράτη της Ανατολικής Μεσογείου.

Η μεγάλη διαφορά, σε σχέση με το προηγούμενο Βρετανία-Αυτοκρατορική Γερμανία, είναι ότι η χώρα μας υστερεί δομικά σε πληθυσμιακό όγκο και διατελεί σε προοδευτικό δημογραφικό μαρασμό, χωρίς να διαφαίνεται τάση αναστροφής και επανόδου σε θετικό κύκλο. Η δημογραφική καχεξία, παρεμποδίζει, μεταξύ άλλων παραγόντων, την επιστροφή μας σε δυναμικούς αναπτυξιακούς ρυθμούς και την δημιουργία ευνοϊκού κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος.

Η Ελλάς στις αρχές του 20^{ου} αι. διέθετε εξαιρετικό δημογραφικό δυναμισμό, λαό λιτοδίαιτο και αφοσιωμένο στα παραδοσιακά ιδεώδη της πατρίδας και της ελευθερίας, ο οποίος μάλιστα μετά την «λευκή» επανάσταση του Γουδή, απέκτησε όχι μόνο πεπαιδευμένα, αλλά επίσης και ενεργητική και άξια ηγεσία. Διέθετε ακόμη ισχυρούς συμμάχους – «παιδαγωγούς», δηλ. τις τρεις «προστάτιδες» δυνάμεις της ανεξαρτησίας. Εγκαίρως είχε στραφεί στην θάλασσα, την ίδια ώρα που δημιουργούσε πειθαρχημένο

³⁸¹ Ο Α.Τ. Mahan, διατυπώνει ως ακολούθως την υπεροχή της ναυτικής έναντι της ηπειρωτικής δυνάμεως “If a nation be so situated that is neither forced to defend itself by land nor induced to seek extension of its territory by way of the land, it has, by the very unity of its aim directed upon the sea, an advantage as compared with a people one of whose boundaries is continental”. The influence of Sea Power upon History 1660-1783, London, 1965 ed., p.29.

και αποτελεσματικό στρατό. Η λύση, όμως, του θεμελιώδους διλήμματος, δηλ. με τους «κεντρικούς» ή με τους «θαλάσσιους» (συν Ρωσία), υπήρξε επώδυνη, αιματηρή και καταστροφική για τον ελληνικό πολιτισμό (λήξη Ελλήνων Ιωνίας) και την υπόστασή του στην ιστορική διαχρονία.

γ. Οι προκλήσεις, όχι κατ'ανάγκην διλημματικού χαρακτήρα, επαναλαμβάνονται σήμερα:

Η γεωγραφική θέση της Ελλάδος είναι περίοπτη και επίζηλη. Η πρόσκτηση ωστόσο γεωπολιτικού πλεονεκτήματος εξαρτάται από τις κινήσεις μας στο πεδίο. Η χώρα μας όπως έχει επανασυνδεθεί με την Αίγυπτο, το αυτό πρέπει να πράξει σε ό,τι αφορά την χειμαζόμενη Λιβύη. Οι θαλάσσιες ζώνες μας ομορεύουν με εκείνες της Λιβύης, το ανατολικό δε τμήμα της, η πλούσια σε φυσικούς πόρους Κυρηναϊκή, πλήθουσα ελληνικών μνημείων, βρίσκεται ακριβώς νότια της Κρήτης και της Πελοποννήσου.

δ. Οι κινήσεις μας, όποιες και αν είναι, δεν μπορούν να οδηγήσουν σε πλήρη απόλαυση, εάν δεν θεραπευθεί η οικονομική αδυναμία μας και ανακτηθεί η γεωπολιτιστική δυναμική μας³⁸². Η χώρα πρέπει να επανασυνδεθεί με τον διαιώνιο πολιτισμό της ο οποίος είναι οικουμενικής υφής και φύσεως και τοποθετεί στο κέντρο τον άνθρωπο, και να αποκαταστήσει την πρωταρχία της αξιοκρατίας, ως επίσης της αριστείας στην παιδεία και την εκπαίδευση. Τα ελληνικά ΑΕΙ δύνανται και οφείλουν να κερδίσουν θέσεις στην παγκόσμια κατάταξη, όπως ήδη συμβαίνει με εκείνα της Κύπρου.

Η Ελλάδα του σήμερα διαθέτει εγγύς πρότυπα, όχι λησμονημένα στον χρόνο, πολιτιστικής ανάταξης και σύγκρισης, όπως είναι η δεκαετία 1957-1967. Ο πολιτισμός είναι βασικός συντελεστής ήπιας ισχύος, αλλά η ισχύς, επιγιγνώμενη, κατά το συνήθως συμβαίνουν, προδιαθέτει στην παραγωγή έργων πολιτισμού. Η Ελλάς το 1912 διέθετε δημογραφικό σφρίγος, αλλά τελούσε, συνεπεία της πτώχευσης του 1893, υπό τον Διεθνή Οικονομικό έλεγχο (Δ.Ο.Ε.), είχε όμως κατορθώσει να έλθει σε θετική δημοσιονομική θέση.

ε. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το βάθρο της ασφάλειάς μας είναι η Ατλαντική Συμμαχία και ο διμερής δεσμός με τις ΗΠΑ, τα διλήμματά

μας σήμερα προβάλλουν ως ακολούθως:

- Πως πορευόμαστε εφεξής εντός μιας ταλαντευόμενης Ε.Ε., μάλιστα όσον αφορά την προωθούμενη αυξημένη πλειοψηφία (και όχι ομοφωνία) στην λήψη αποφάσεων, και στην υπόθεση του ευρωπαϊκού στρατού;
- Πως προχωρούν οι επάλληλες συνέργειες Ελλάδας - Κύπρου - Ισραήλ, Ελλάδας - Αίγυπτου - Κύπρου;

³⁸² Γεωργίου Πουκαμισά, "Geo-Kultur" στο DIGNATIO RERUM-PROFESSOR ELIAS KRISPIS, εκδοτικός οίκος ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2018, σελ.599-604. Βλ. επίσης, σελίδα 43, διατριβής αυτής.

- Πως αντιμετωπίζεται, τόσο στο προσεχές διάστημα όσο και μακροπρόθεσμα, ο τουρκικός παράγων; Πως ισορροπούμε την Τουρκία; Υπάρχει δυνατότητα να την ισορροπήσουμε;

- Η διάκριση θαλάσσιες - ηπειρωτικές δυνάμεις ισχύει σήμερα για εμάς απαραίλακτη, σε σχέση με 1914-1918; Πως συνεχίζουμε την ανάπτυξη της συμμαχικής σχέσης με τις ΗΠΑ, χωρίς να θεωρηθούμε αντίπαλος της Ρωσίας;

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

ΕΓΓΡΑΦΟ ΥΠ' ΑΡ. 1

(Από τον τόμο V της ιστορίας Driault - Lheritier σελις 164)

'Απάντησις του Βασιλέως Κωνσταντίνου προς τον Γερμανόν Αυτοκράτορα κατά την
7^{ην} Αυγούστου 1914

«Ο Αυτοκράτωρ γνωρίζει, ότι αι προσωπικαί μου συμπάθειαι και αί πολιτικαί μου πεποιθήσεις με φέρουν παρά το πλευρόν του. Δεν θα λησμονήσω ποτέ, ότι εις αυτόν οφειλομεν την Καβάλλαν. Έν τούτοις μετά ώριμον σκέψιν, μού είναι αδύνατον να συμπεράνω κατά τίνα τρόπον θα ήδυνάμην νά φανώ εις αυτόν έπωφελής, κατόπιν μιάς αμέσου κινητοποιήσεως του Στρατού μου. Η Μεσόγειος ευρίσκεται εις την διάθεσιν των Στόλων της Αγγλίας και της Γαλλίας. Ούτοι θα ήσαν εις θέσιν νά εξολοθρεύσουν τους Στόλους μας, τον πολεμικόν και τόν έμπορικόν. Θα κατελάμβανον τās νήσους μας, και προ παντός θα παρεκώλυνον τήν στρατηγικήν συγκέντρωσιν του Στρατού μου, ήτις μόνον διά θαλάσσης θα ήδύνατο να διενεργηθή, εφόσον δεν υπάρχει εισέτι σιδηρόδρομος. Χωρίς να δύναμαι νά προσφέρω ούδεμίαν συνδρομήν, θα έξηλιφόμεθα εκ του χάρτου. Είμαι υποχρεωμένος να σκέπτωμαι, ότι ή ουδετερότης μας είναι έπιβεβλημένη. Η τήρησις ουδετερότητος εκ μέρους μας, θα ήδύνατο να άποβή έπωφελής εις τον Αύτοκράτορα, με την πρόσθετον ύπόσχεσιν, νά μη προσβάλω τους φίλους του εκ των Γειτόνων μας, εφ' όσον ούτοι δεν θα έθιγον τα τοπικά Βαλκανικά συμφέροντα μας. Κωνσταντίνος Β'».

ΕΓΓΡΑΦΟ ΥΠ' ΑΡ. 2

(Από το σύγγραμμα Γ. Βεντήρη «Η Ελλάδα του 1910-1920», Τόμος πρώτος, σελ. 364-396)

Επιστολή Βενιζέλου προς Κωνσταντίνο.

«Ο κ. Βενιζέλος προς την Α.Μ. τον Βασιλέα
Εις Τατόιον
Εν Αθήναις τη 7^η Σεπτεμβρίου (ν. ήμ.) 1914

Μεγαλειότατε,

Εντολή της Υμ. Μεγαλειότητος, ό Ναύαρχος Κάρρ μοί επέδειξε το κείμενο τηλεγραφήματος, όπερ συνέταξεν επί τη βάσει της συνδιαλέξεως ήν εσχε μετά της Υμ. Μεγαλειότητος, εις άπάντησιν του σχετικού τηλεγραφήματος του 'Αγγλικού Ναυαρχείου.

Το τηλεγράφημα τούτο, ούτινος αντίγραφον λαμβάνω τήν τιμήν νά έσωκλείσω, παρεκάλεσα τόν Ναύαρχον νά μή διαβιβάση, πριν λάβη νεωτέραν εντολήν της Υμ. Μεγαλειότητος, σπεύδω δέ διά της παρούσης νά παρακαλέσω εύλαβώς την Υμ. Μεγαλειότητα ίνα άποδεχή τήν παραίτησιν μου, όπως άποκατασταθή ή άπαραίτητος πλήρης αρμονία μεταξύ του Στέμματος και υπευθύνου Κυβερνήσεως, εις στιγμάς τόσον κρισίμους διά τό Έθνος.

Μετά τας κατ' έξουσιοδότησιν της Υμ. Μεγαλειότητος γενομένης εκ μέρους μου δηλώσεις προς τούς αντιπροσώπους της Τριπλής Συνεννοήσεως, και τὰ ανταλλαγέντα τηλεγραφήματα, δέν νομίζω ότι ή σημερινή απάντησις Υμών εις το νέον διάβημα της 'Αγγλικής Κυβερνήσεως (Ναυαρχείου) ήδύνατο να είναι ότι, η Ελλάς αρνείται να πολεμήση κατά της Τουρκίας, εφ' όσον ή Τουρκία δεν επιτεθή κατ' αυτής.

"Όπως είχα τήν τιμήν να είπω εις τήν Υμ. Μεγαλειότητα δέν είναι δυνατόν βεβαίως να άχθώμεν εις έπιθετικόν πόλεμον κατά της Τουρκίας, εφ' όσον δέν έχομεν έξησφαλισμένην τήν σύμπραξιν της Βουλγαρίας ή την απόλυτον τουλάχιστον ουδέτερότητα αυτής. 'Αλλά, το να δηλώμεν ότι, εν ουδεμία περιπτώσει, ούδέ και της προϋποθέσεως ταύτης υπαρχούσης, είμεθα διατεθειμένοι να πολεμήσωμεν την Τουρκία, πριν ή αύτη μας έπιτεθή, τούτο αντίκειται προφανώς εις τα καλώς εννοούμενα συμφέροντα του Έθνους.

Διότι δεν πρέπει να πλανώμεθα. 'Η Τουρκία διεξάγει προ πολλού καθ' ημών πόλεμον ακήρυκτον. 'Αφού ήρνήθη να άναγνωρίση την περί των νήσων απόφασιν των Δυνάμεων, άρχισε, και συνεχίζει ετι, διωγμόν κατά του Ελληνικού στοιχείου εν Τουρκία, ούτινος άγριώτερον ούδένα άλλον υπέστη ό Ελληνισμός. Διακόσσαι πενήκοντα χιλιάδες ομογενών έξεδιώχθησαν ήδη εκ της Τουρκίας, ενώ αι περιουσίαι των, ών ή συνολική άξια δεν ημπορεί να ύπολογισθή έλάσσων των 500 εκατομμυρίων δραχμών, ουσιαστικώς έδημεύθησαν. Ούδέ δύναται να υπάρχη ή έλαχίστη άμφιβολία ότι, με την θρασύτητα την οποίαν φυσικώς έμπνέει εις την Τουρκίαν ή ολόψυχος αυτής ύποστήριξις υπό της Γερμανίας, αύριον θα συνεχίση τον κατά του Ελληνικού στοιχείου διωγμόν εις εύρυτέραν κλίμακα, έκδιώκουσα τον εις εκατομμύρια όλα άνερχόμενον ομογενή πληθυσμόν της Αυτοκρατορίας, και δημεύουσα την εις δισεκατομμύρια άνερχομένην περιουσίαν του. Και εφ' όσον παρουσιάζεται ή άποψις διεξαγωγής πολέμου κατά της Τουρκίας μετά πολλών και ισχυρών Συμμάχων, θα άπορρίψωμεν την εύκαιρίαν ταύτην διά να εύρεθώμεν εις την ανάγκην να διεξαγάγωμεν τον πόλεμον τούτον μόνοι άνευ συμμάχων και άνευ φίλων.

Λαμβάνοντες μέρος εις τον πόλεμον κατά της Τουρκίας, εν συμμαχία μετά της 'Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας, υπό τόν τεθέντα ήδη όρον ένεργού συμπράξεως της Βουλγαρίας ή της πλήρους έξασφαλίσεως της ουδέτερότητός της, ούδένα έχομεν βεβαίως λόγον, ούτε συμφέρον κανέν, να κηρύξωμεν πόλεμον κατά των μεσευρωπαϊκών Δυνάμεων. Άλλα και αν αύται μας θεωρήσουν έμπολέμους, όλαί αι κατ' άνθρώπινον ύπολογισμόν πιθανότητες είναι ότι, οιαδήποτε και αν είναι ή έκβασις του Εύρωπαϊκού πολέμου εν τη μέση Ευρώπη, τοπικώς εν τη 'Ανατολή ή επικράτεισι του συνδουασμού, ού μετέχει ή 'Αγγλία, έσται πλήρης.

Αρνούμενοι κατ' αρχήν, και ύφ' οιασδήποτε προϋποθέσεις, τήν σύμπραξιν μας εις τον πόλεμον κατά της Τουρκίας, δεν άποφεύγομεν τον πόλεμον, αλλ' αναβάλλομεν απλώς αυτόν. Και δέν τον αναβάλλομεν καν επί πολύ. 'Η Τουρκία, είναι προφανές ότι, δεν θα θελήση ν' άποστρατευθή, πριν λύση και τούς καθ' ημών λογαριασμούς της. Ούτω δε ή εκλογή ημών είναι εντελώς περιωρισμένη εις τούτο : "Αν θα προτιμήσωμεν να διεξαγάγωμεν τον πόλεμον μόνοι κατά της Τουρκίας, ότε και νικώντες, μόνον τās νήσους δυνάμεθα ν' άσφαλίσωμεν, άλλ' ουδαμώς και την τύχην του εν Τουρκία Ελληνισμού, όστις μάλιστα και αγριώτερον θα έξοντωθή μετά την τυχόν νίκην μας, ή αν θα προσπαθήσωμεν τον πόλεμον τούτο να διεξαγάγωμεν εν συμμαχία τριών

Μεγάλων Δυνάμεων, ότε, ού μόνον την παλιννόστησιν των έκδιωχθέντων δυνάμεθα να έπιτύχωμεν, αλλά και την άποτελεσματικήν προστασίαν του ομογενούς έν Τουρκία στοιχείου διά της εν τω μέλλοντι ύποστηρίξεως αυτού υπό των τριών Μεγάλων Δυνάμεων.

Ποία ή προτιμητέα οδός είναι απολύτως προφανές. 'Αλλ' εκείνο όπερ νομίζω συγχίζει τα πράγματα, και γεννά εν τω πνεύματι της Υμ. Μεγαλειότητος και του κ. Στρέϊτ, τάσεις άντιθέτους προς τάς ύπ' εμού ύποστηριζόμενας, είναι ή έπιθυμία να μη δусаαρεστήσωμεν την Γερμανίαν, άναλαμβάνοντες πόλεμον κατά της Τουρκίας, εν συμπράξει μετά εχθρικών προς αυτήν Δυνάμεων. 'Αλλ' ή Υμ. Μεγαλειότης δεν αγνοεί ότι, όταν ή 'Αγγλία κατά τό περυσινόν εις Εύρώπην ταξιδιόν μου έδήλου ότι είναι έτοιμη, και δι' άποστολής διεθνούς στόλου, νά έπιβάλη εις την Τουρκίαν την περί των νήσων άπόφασιν της Εύρώπης, η Γερμανία εματαιώσε το μέτρον τούτο, άρνηθείσα να προσχωρήση εις αυτό.

Η Υμ. Μεγαλειότης γνωρίζει επίσης οτι, και όταν βραδύτερον έπροτάθη υπο των Δυνάμεων της Τριπλής Συνεννοήσεως νά γίνη χρήσις άύστηράς γλώσσης εν τη Διακοινώσει προς την Τουρκία περί των νήσων, η Γερμανία ήρνήθη, και είναι ήδη αύτη εξοπλίζουσα τον τουρκικόν βραχίονα δια της παραχωρήσεως πλοίων, δια της παροχής χρημάτων και οπλών και εφοδίων, άκόμη δέ και αξιωματικών. Είναι άληθές ότι, ό έξοπλισμός στρέφεται κατά πρώτον λόγον κατά της Ρωσίας. Άλλά στρέφεται συγχρόνως και καθ' ημών, αφού ή Γερμανία διά να άναγκάση ήμάς ν' άθετήσωμεν τάς προς την Σερβίαν συμμαχικάς υποχρεώσεις μας, ρητώς μας απειλεί ότι, εάν προστρέξωμεν εις βοήθειαν των Σέρβων, προσβαλλομένων υπό των Βουλγάρων, ή Τουρκία θα προσβάλη ήμάς έκ των νώτων. Άλλά και αν άκόμη, διαρκούντος τού Ευρωπαϊκού πολέμου, ή Τουρκία χρησιμοποιηθή προς έπίθεσιν κατά της Ρωσίας μόνον, και ουχί καθ' ημών, δύναται τις ν' άμφιβάλη ότι, μετά τό πέρας τού πολέμου, ή Τουρκία - αν εύρίσκεται προς το μέρος των νικητών - θα έμπνέεται άπό τοιαύτην υπερφροσύνην ώστε, όχι μόνον το εν τη Αυτοκρατορία έλληνικόν στοιχείον να εξοντώση, αλλά και τάς νήσους να μας αφαιρέση, ένισχυομένη ναυτικώς υπό της Γερμανίας, ενώ ήμεις τότε θα είμεθα άφιλοι και άβοήθητοι ; Η μήπως δέν γνωρίζομεν, έκ στόματος αυτού τούτου του κόμητος Quadt ότι, ή Γερμανία εν άρμονία σήμερον προς τας σκέψεις της Αυστρίας, προτίθεται, αν ή έπικράτησις αύτης έν τω πολέμω είναι πλήρης, να δημιουργήση μεγάλην Βουλγαρίαν έκτεινομένην μέχρι της Αδριατικής, ίνα χρησιμοποιήση αυτήν κατά του Σλαυισμού, μετά την πρόσφατον Γερμανικήν άνακάλυψιν οτι οι Βούλγαροι δεν είναι Σλαύοι, αλλά Τάταροι ;

Διατί λοιπόν θα δειχθώμεν τόσον εύλαβείς προς την Δύναμιν ήτις αποβλέπει εις την έκ παντός τρόπου ένίσχυσιν των δύο κυριωτέρων έχθρών του Έλληνισμού — Βουλγάρων και Τούρκων — και διατί ν' άδιαφορήσωμεν προς τάς Δυνάμεις εκείνας, αίτινες άφού έδημιούργησαν και εις πάσαν περίστασιν έπροστάτευσαν την Ελλάδα, είναι και σήμερον διατεθειμένα, εάν προσβληθώσιν υπό της Τουρκίας, νά εύρεθούν εις τό πλευρόν μας ;

Δέν παραγνωρίζω, Μεγαλειότατε, ότι ή προϋπόθεσις ήν θέτω εις την ένεργόν κατά ξηράν συμμετοχήν μας μετά της Τριπλής Συνεννοήσεως εις τόν πόλεμον κατά της Τουρκίας, ή σύμπραξις δηλαδή ή ή άσφαλής ουδέτερότης της Βουλγαρίας είναι δύσκολον νά πραγματοποιηθή. Άλλά τούτο δέν αίρει, ούδέ άμβλύνει καν, την άντίθεσιν των τάσεων και ροπών, ήτις άρχήθεν έξεδηλώθη μεταξύ του Υπουργού των

Ἐξωτερικῶν και της λουπῆς Κυβερνήσεως, και ἡτις ἀντίθεσις, και μετὰ τὴν παραίτησιν του κ. Στρεῖτ και τὴν προσωρινὴν παραμονὴν αὐτοῦ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ, φαίνεται μετατρεπομένη εἰς ἀντίθεσιν κατευθύνσεων μεταξύ Στέμματος και Κυβερνήσεως.

Ὅπως διευκολύνῳ τὴν ἀποκατάστασιν, τὴν τόσον ἀναγκαίαν, πλήρους ἀρμονίας μεταξύ Στέμματος και Ὑπευθύνων αὐτοῦ Συμβούλων, λαμβάνῳ τὴν τιμὴν νὰ υποβάλῳ τὴν παραίτησιν μου και ἐπωφελοῦμαι της ευκαιρίας νὰ διαβεβαιώσω τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα περὶ τῶν αισθημάτων ἀναλλοιώτου πίστεως μου πρὸς τὸν Θρόνον.

(Ὑπογραφή) ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ΕΓΓΡΑΦΟ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3

Τὸ πρῶτο υπόμνημα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνο

Ἀθήνα τὴ 11η Ἰανουαρίου 1915

Μεγαλειότατε,

Ἐλαβα ἤδη τὴν τιμὴν νὰ υποβάλῳ τὴ Ὑμ. Μεγαλειότητι τὸ περιεχόμενον ἀνακοινώσεως, ἣν κατ' ἐντολὴν του σερ Ἐδουαρδ Γκρέϋ μοὶ ἔκαμε ὁ ἐνταῦθα πρεσβευτής.

Διὰ της ἀνακοινώσεως ταύτης ἡ Ἑλλάς τίθεται και πάλιν ἐνώπιον μιας τῶν κρισιμωτάτων περιστάσεων της Ἐθνικῆς αὐτῆς Ἱστορίας. Μέχρι σήμερον ἡ πολιτικὴ ἡμῶν συνίστατο εἰς διατήρησιν της οὐδετερότητος, ἐφ' ὅσον τουλάχιστον τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξοδον δὲν ἐπέβαλλεν ἡμῖν ἡ συμμαχικὴ ὑποχρέωσις πρὸς τὴν Σερβία. Ἄλλ' ἤδη καλούμεθα νὰ μετάρχωμεν του πολέμου ὄχι πλέον πρὸς ἐκτέλεσιν ἠθικῶν ἀπλῶς υποχρεώσεων ἀλλ' ἐπὶ ἀνταλλάγμασι, τὰ ὅποια πραγματοποιούμενα θα δημιουργήσουν μίαν Ἑλλάδα μεγάλην και ἰσχυράν, τοιαύτην ὁποῖαν οὐδ' οἱ μάλλον αισιόδοξοι ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσι καν προ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν μεγάλων τούτων ἀνταλλαγμάτων πρόκειται βεβαίως ν' ἀντιμετωπισθῶσι και μεγάλοι κίνδυνοι.

Ἀλλὰ μετὰ μακράν και βαθεῖαν μελέτην τοῦ ζητήματος καταλήγω εἰς τὴν γνώμην ὅτι τοὺς κινδύνους τούτους ὀφείλομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν.

Ὅφειλομεν κυρίως ν' ἀντιμετωπίσωμεν αὐτούς, διότι και μὴ λαμβάνοντες ἤδη μέρος εἰς τὸν πόλεμον, και προσπαθοῦντες μέχρι τέλους αὐτοῦ νὰ τηρήσωμεν τὴν οὐδετερότητα ἡμῶν, θα εὐρεθῶμεν ἐκτεθειμένοι εἰς κινδύνους ἐπίσης μεγάλους.

Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν νὰ συντριβῆ σήμερον ἡ Σερβία ὑπὸ της νέας Αὐστρο-Γερμανικῆς εἰσβολῆς, καμμία δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια, ὅτι τὰ Αὐστρογερμανικὰ Στρατεύματα θα σταματήσουν προ τῶν Μακεδονικῶν συνόρων μας και δὲν θα ἐλκυσθῶν φυσικῶς ὅπως κατέλθουν μέχρι Θεσσαλονίκης.

Ἀλλὰ και αν ὁ κίνδυνος οὗτος ἀποτραπῆ, δεχθῶμεν δε ὅτι ἡ Αὐστρία, ἀρκουμένη εἰς στρατιωτικὴν κατασύντριψιν της Σερβίας, δὲν θα θελήσῃ νὰ ἐγκατασταθῆ ἐν Μακεδονία, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ Βουλγαρία προσκαλουμένη ὑπὸ της Αὐστρίας, δὲν θα προελάσῃ ὅπως καταλάβῃ τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν; Ἐὰν δὲ τὸ τοιοῦτον συμβῆ ποῖα θα εἶναι ἡ θέσις ἡμῶν; Θα ὀφείλαμεν και τότε, ἐπὶ τῆ βάσει της

συμμαχικής συνθήκης, νά προστρέξωμεν εις βοήθειαν της Σερβίας, εάν δέν θέλωμεν νά άτιμασθώμεν, άθετούντες τάς προς αύτήν συμμαχικάς ήμών ύποχρεώσεις.

Άλλά και αν, άδιαφορούντες διά τήν τοιαύτην ήθικήν ήμών έκπτώσιν, έμένομεν άπαθείς, θα ήνειχόμεθα ούτω τήν διάρρηξιν της βαλκανικής ισορροπίας, έπ' ωφελεία της Βουλγαρίας, ήτις, ούτως ένισχυμένη, θα ήδύνατο είτε άμέσως είτε μετά τινα χρόνον, νά έπιτεθή καθ' ήμών, στερουμένων παντός πλέον συμμαχου και φίλου.

Έάν αντιθέτως, προσετρέχομεν τότε προς εκπλήρωσιν επιτακτικού ήμών καθήκοντος εις βοήθειαν της Σερβίας, θα έπράττομεν τούτο υπό περιστάσεις πολύ δυσμενεστέρας, παρά εάν από τούδε προστρέξωμεν εις βοήθειαν αυτής. Διότι ή Σερβία θα ήτο ήδη συντετριμμένη και συνεπώς ή προς αύτήν αρωγή ήμών ήκιστα ή τουλάχιστον ολίγον τελεσφόρος, ενώ έξ άλλου ήμεΐς αποκρούοντες την σημερινήν είσήγησιν των Δυνάμεων της Τριπλής Συνεννοήσεως ουδέν θα είχομεν και εν περιπτώσει έτι νίκης ήσφαλισμένον θετικόν άντάλλαγμα της προς τον αγώνα αυτόν επικουρίας ήμών.

Εξεταστέον όμως είναι υπό ποίους όρους δέον νά γίνη ή συμμετοχή ήμών εις τον αγώνα.

Προ παντός πρέπει νά έπιζητηθή ή σύμπραξις όχι μόνον της Ρουμανίας αλλ' ει δυνατόν και αυτής της Βουλγαρίας. Έάν τοιαύτη σύμπραξις έπετυγχάνετο και πάντα τά χριστιανικά κράτη του Αΐμου συνεμάχουν, όχι μόνον θα άπειρέπετο πάς σοβαρός κίνδυνος τοπικής αυτών ήττης, αλλά και ή μετοχή αυτών θα άπειτέλει ούσιωδεστάτην εύκαιρίαν του αγώνος των Δυνάμεων της Τριπλής Συνεννοήσεως, και δεν θα ήτο ύπερβολή νά είπη τις οτι, ή μετοχή αυτών θα ήσκει ούσιώδη ροπήν ύπέρ της έπικρατήσεως τούτων.

Όπως έπιτευχθή τούτο, νομίζω ότι, πρέπει νά γίνωσιν εις τήν Βουλγαρίαν άξιαι λόγου παραχωρήσεις. Μέχρι σήμερα ήρνήθημεν νά συζητήσωμεν οϊανδήποτε παραχώρησιν έκ μέρους ήμών προς τήν Βουλγαρίαν, ού μόνον δέ τούτο αλλά και έδηλώσαμεν ότι θα άντετασσόμεθα κατά μεγάλων προς αύτήν έκ μέρους της Σερβίας παραχωρήσεων, αίτινες θα ήδύναντο να διαταράξουν την διά της συνθήκης του Βουκουρεστίου κατασταθείσαν ισορροπίαν έν τω Αΐμω.

Και ή έν τούτω, πολιτική ήμών μέχρι σήμερα ήτο άπολύτως ενδεδειγμένη.

Άλλ' ήδη τά πράγματα προφανώς μεταβάλλονται. Καθ' ήν στιγμήν ανοίγονται προ ήμών αί άπόψεις πραγματοποιήσεως των έν Μικρά Ασία εθνικών βλέψεων, θυσίαι τινες εν τω Αΐμω δύνανται να γίνωσιν όπως ασφαλισθή ή επιτυχία τοιαύτης μεγαλοπράγμονος εθνικής πολιτικής.

Προ παντός οφειλομεν νά αποσύρωμεν τάς αντιρρήσεις ήμών περι παραχωρήσεων έκ μέρους της Σερβίας προς τήν Βουλγαρίαν, έστω και αν αύται έκταθώσιν επί της δεξιάς όχθης του Αξιού.

Άλλ' άν αί παραχωρήσεις αύται δεν ηρκούν όπως προσελκυσθή η Βουλγαρία προς σύμπραξιν μετά των παλαιών αυτής συμμαχων, η τουλάχιστον προς τήρησιν ευμενοϋς άπέναντι αυτών οϋδετερότητος, δεν θα έδισταζα, όσον οδυνηρά και αν είναι ή έγχείρησις, νά συμβουλευσω την θυσίαν της Καβάλλας, όπως διασωθή ο έν Τουρκία Έλληνισμός και ασφαλισθή η δημιουργία άληθούς Μεγάλης Ελλάδος,

περιλαμβανούσης πάσας σχεδόν τὰς χώρας, εἰς τὰς οποίας ὁ Ἑλληνισμὸς ἐδρασε κατὰ τὴν μακραιῶνα αὐτοῦ ἱστορίαν.

Ἡ θυσία ὁμῶς αὕτη θα ἐγίνετο οὐχὶ ἀπλῶς ὡς τμήμα τῆς εξασφαλίσεως τῆς οὐδετερότητος τῆς Βουλγαρίας, ἀλλ' ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἐνεργοῦ μετοχῆς αὐτῆς εἰς τὸν πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν συμμάχων.

Ἐάν ἡ γνώμη μου αὕτη ἐγίνετο δεκτὴ, θα ἐπρεπε δια τῆς παρεμβάσεως τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως νὰ ἀσφαλισθῆ ὅτι ἡ Βουλγαρία θα ἀνελάμβανε νὰ ἐξαγοράσῃ τὰς περιουσίας πάντων ἐκείνων τῶν κατοίκων τοῦ παραχωρηθησομένου αὐτῆ τμήματος ὅσοι θα ἠθέλουν νὰ μεταναστεύσωσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. Συγχρόνως θα συνεφωνεῖτο ὅτι θα ἀντηλλάσσοντο οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, οἱ κατοικούντες ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Βουλγαρίας, πρὸς τοὺς βουλγαρικοὺς πληθυσμοὺς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος ἐξαγοραζομένων τῶν περιουσιῶν τῶν δύο κρατῶν ἀμοιβαίως.

Ἐννοεῖται ὅτι, ἡ τε ἀνταλλαγὴ αὕτη τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ ἐξαγορὰ τῶν κτημάτων θα ἐγίνετο ὑπὸ ἐπιτροπῶν πενταμελῶν, ὧν μελῶν ἀνά ἓν θα διώριζον, ἡ Ἀγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Ἑλλάς καὶ Βουλγαρία, ἡ ἐκτέλεσις δὲ πάντων τούτων θα προηγεῖτο τῆς ἐκ μέρους ἡμῶν πραγματικῆς παραχωρήσεως τῆς Καβάλλας. Οὕτω θα ἐπετυγχάνετο ὀριστικῶς ἐθνολογικὴ διάρρυθμισις ἐν τῷ Αἰμῷ καὶ θα ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἰδέα τῆς Ὁμοσπονδίας, πάντως δὲ νὰ συνομολογηθῆ συμμαχία ἀμοιβαίας ἐγγυήσεως τῶν Κρατῶν τούτων, ἡτις θα ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὰ νὰ ἀφοσιωθῶσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς οικονομικῆς καὶ παντοδαπῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως, χωρὶς νὰ ἀπορροφηθῶσιν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἀπὸ τὸ ἔργον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν ἐνισχύσεως.

Συγχρόνως ὡς μερικὸν ἀντάλλαγμα διὰ τὴν παραχώρησιν ταύτην, θα ἐζητεῖτο ὅπως, ἀν ἡ Βουλγαρία ἐπεκταθῆ πέραν τοῦ Ἄξιου, παραχωρηθῆ εἰς ἡμᾶς παρὰ τῆς Σερβίας, τὸ τμήμα τῆς Δοϊράνης - Γευγελῆς ὥστε ἀποκτήσωμεν ἄξιον λόγου σύνορον πρὸς βορρᾶν, ἀφοῦ στερούμεθα τοῦ ἀριστοῦ νῦν τοιοῦτου πρὸς ἀνατολᾶς.

Αὐτῶς, ἐνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἀπληστίας δὲν εἶναι καθόλου βέβαιον ὅτι οἰαιδήποτε παραχωρήσεις δύνανται νὰ ικανοποιήσωσιν τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀγάγουν αὐτὴν εἰς σύμπραξιν μετὰ τῶν παλαιῶν τῆς Συμμάχων. Ἐάν δὲ δὲν ἐπιτευχθῆ ἡ σύμπραξις τῆς Βουλγαρίας, τότε ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ἀσφαλισθῆ τουλάχιστον, ἡ σύμπραξις τῆς Ρουμανίας, διότι ἀνευ τῆς συμπράξεως ταύτης ἡ κάθοδος ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα θα ἦτο παρακεκινδυνευμένη.

Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι, παρὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως πρέπει νὰ ζητηθῆ ἡ ὑπόσχεσις τῆς παροχῆς τοῦ ἀναγκαίου διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου δανείου καὶ τῆς διευκολύνσεως διὰ τὴν ἐκ τῶν ἀγορῶν τῶν προμήθειαν τῶν ἀναγκασιούτων πολεμικῶν ἐφοδίων.

Ἡ γνώμη μου ὅπως ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὴν γενομένην πρὸς ἡμᾶς εἰσήγησιν περὶ μετοχῆς μας εἰς τὸν πόλεμον, ἐνισχύεται καὶ ἐξ ἄλλων σκέψεων. Τῶ ὄντι παραμένοντες ἀπαθεῖς θεαταὶ τῆς διεξαγομένης μεγάλης πάλης, δὲν τρέχομεν μόνον τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας κινδύνους, οὐς θα δημιουργήσῃ καθ' ἡμῶν ἐνδεχομένη κατασὺντριψις τῆς Σερβίας. Καὶ ἀν ἡ ἀπόφασις περὶ νέας κατὰ τῆς Σερβίας ἐπιδρομῆς ἐγκατελείπετο, ἡ Αὐστρία δὲ μετὰ τῆς Γερμανίας ἐστρεφον πάσας τὰς προσπάθειας τῶν ὅπως ἐξέλθουν

νικηταί εις τὰ δύο ταῦτα κύρια θέατρα τοῦ πολέμου, τὸ ἐν Πολωνία καὶ τὸ ἐν Φλάνδρα, πάλιν οἱ καθ' ἡμῶν κίνδυνοι θα ἦσαν μεγάλοι.

Πρώτον μὲν, διότι, νικῶσαι αὐταί, θα ἠδύναντο νὰ ἐπιβάλουν τὰς αὐτάς ἐν Αἰμῶ μεταβολάς, ας ἀνωτέρω ἐξέθηκα, ὡς ἐνδεχομένας συνεπειάς της κατασυντριψεως της Σερβίας, πλὴν τοῦ ὅτι διὰ της νίκης αὐτῶν ὁ ἀνεξάρτητος βίος πάντων των μικρῶν κρατῶν θα ὑποστή πληγμα ἀνεπανόρθωτον καὶ πλὴν της ἀμέσου ζημίας, ἣν θα υφιστάμεθα ἡμεῖς διὰ της ἀπώλειας των νήσων. Ἐπειτα δὲ διότι καὶ ἂν ἀκόμη ὁ πόλεμος δὲν ἔληγε δι' ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως των μὲν ἢ των δέ, ἀλλὰ διὰ της ἐπανόδου εἰς τὸ προ τοῦ πολέμου καθεστῶς, πάλιν μετὰ τοιαύτην λήξιν του πολέμου, θα ἐπιήρχετο ἀσφαλῆς καὶ ταχύς ὁ ὀλεθρος ολοκλήρου του ἐν Τουρκία Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Τουρκία ἐξερχομένη ἀπρωτος ἐκ του πολέμου, ὄν ἀπετόλμησε κατὰ τριῶν Μεγάλων δυνάμεων, καὶ ἀποθραυσνομένη ἐκ τοῦ αἰσθήματος της ἀσφαλείας, ὅπερ θα της παρέχη ἢ μετὰ της Γερμανίας συμμαχία, ἣτις προφανῶς θα διατηρηθῆ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ὡς ἐξυπηρετοῦσα τὰς Γερμανικὰς βλέψεις, θα συμπληρώσῃ ἀνευ ἀναβολῆς, καὶ συστηματικῶς, τὸ ἔργον της καταστροφῆς του ἐν Τουρκία Ἑλληνισμοῦ, ἀποδιώκουσα ἀνευ προσχημάτων πλέον καὶ ἀγεληδόν τοὺς πληθυσμοὺς τούτους καὶ δημεύουσα τὰς περιουσίας των.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο οὐ μόνον δὲν θα εὖρη ἀντίστασιν τινα ἐκ μέρους της Γερμανίας, ἀλλὰ καὶ θα ἐνισχυθῆ ὑπὸ ταύτης, ὅπως ἀπαλλαχθῆ ἀπὸ ἑνα ἀνταπαιτητὴν ἢ ἐποφθαλμιουμένην ὑπ' αὐτῆς διὰ τὸ μέλλον Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀθρόα δὲ δίωξις των ἐν Τουρκία βιούντων εκατομμυρίων Ἑλλήνων, δὲν θα καταστρέψῃ μόνον τούτους, ἀλλὰ κινδυνεῖ νὰ παρασύρῃ εἰς οἰκονομικόν ναυάγιον καὶ ὅλην τὴν Ελλάδα.

Ἐνεκα των λόγων τούτων, συμπεραίνων, κρίνω ἀπολύτως ἐπιβεβλημένην τὴν ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους μετοχὴν ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα. Αὕτη, ὡς καὶ ἀρχικῶς εἶπον, ἐγκλείει βεβαίως καὶ σοβαροὺς κινδύνους. Ἀπέναντι δὲ των κινδύνων, εἰς οὓς θα ἐκτεθῶμεν, μετέχοντες του πολέμου, ὑπάρχει ἢ προσδοκία, προσδοκία βásiμος, ὡς ἐλπίζω, τοῦ νὰ σώσωμεν τὸ μέγα μέρος του ἐν Τουρκία Ἑλληνισμοῦ, καὶ νὰ δημιουργήσωμεν μίαν μεγάλην καὶ ἰσχυράν Ελλάδα.

Καὶ ἂν ἀκόμη ἀπετυγχάνομεν, θα εἶχομεν ἡσυχον τὴν συνείδησιν, ὅτι ἠγωνίσθημεν καὶ ὑπὲρ της διασώσεως των ἐν δουλείᾳ εἰσέτι ὁμογενῶν μας, οἵτινες τὸν ἔσχατον διατρέχουσι κίνδυνον, καὶ ὑπὲρ των γενικωτέρων συμφερόντων της ἀνθρωπότητος καὶ της ἀνεξαρτησίας των μικρῶν Λαῶν, τὴν θα διακινδυνεύσῃ ἀνεπανορθῶτως ἢ Γερμανοτουρκικῆ ἐπικράτησις. Ἐπὶ τέλους δὲ καὶ ἐν τῇ ἀποτυχίᾳ, θα διετηροῦμεν τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν φιλίαν, των ἰσχυρῶν Ἐθνῶν, αὐτῶν ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐδημιούργησαν τὴν Ελλάδα, καὶ τοσάκις ἐκτοτε ἐβοήθησαν καὶ ὑπεστήριξαν αὐτήν. Ἐνῶ ἢ ἀρνήσις ἡμῶν ὅπως ἐκπληρώσωμεν τὰς συμμαχικὰς ἡμῶν υποχρεώσεις πρὸς τὴν Σερβίαν δὲν θα κατέστρεφε μόνον τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ὑπόστασιν ὡς Κράτους καὶ δὲν θα ἐξέθετεν ἀπλῶς εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἐνδειχθέντας κινδύνους, ἀλλὰ καὶ θα ἀφηνεῖ ἡμᾶς ἀνευ φίλων καὶ ἀνευ πίστεως ἐν τῷ μέλλοντι, ὑπὸ τοιούτους δὲ ὅρους ἢ ἐθνικὴ ἡμῶν σταδιοδρομία θα ἀπέβαινε κατ' ἐξοχὴν παρακεκινδυνευμένη.

Της Ἑμετέρας Μεγαλειότητος εὐπειθέστατος θεράπων

ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ΕΓΓΡΑΦΟ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4
ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Αθήναι τη 17η Ιανουαρίου 1915

Μεγαλειότητα,

Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἔλαβε ἤδη γνώσιν τῆς ἀπαντήσεως τῆς Ρουμανικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν πρότασιν ἡμῶν πρὸς δράσιν ἀπὸ κοινού εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη σημαίνει, νομίζω, διὴ ἡ Ρουμανία θὰ ἀρνηθῆ πολεμικὴν μεθ' ἡμῶν σύμπραξιν, ἐφ' ὅσον ταύτης δεν θὰ μετείχε καὶ ἡ Βουλγαρία.

Καὶ ἂν δὲ δεχθῶμεν ὅτι θὰ ἤρκειτο εἰς ἐπίσημον δήλωσιν οὐδετερότητος τῆς Βουλγαρίας ἀπέναντι κοινῆς Ἑλληνορουμανικῆς συμπράξεως μετὰ τῶν Σέρβων, εἶναι ἀπίθανον ὅλως, ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπίσημος δήλωσις τῆς Βουλγαρίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ.

Ἄλλως τε, καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον δεν φαίνεται εὐρίσκον ἀπολύτως ἐπαρκῆ ἀσφάλειαν εἰς τὴν ἑλληνορουμανοσερβικὴν σύμπραξιν, ἐφ' ὅσον ἡ Βουλγαρία θὰ ἴστατο κατὰ μέρος, ἐστὼ καὶ μετὰ δήλωσιν οὐδετερότητος, ἢν, προδήλως, θὰ παραβιάσῃ εὐθὺς ὡς εὐρὴ συμφέρον ἐν τούτῳ.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, νομίζω ὅτι ἐπέστη ὁ χρόνος νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἀποφασιστικῶς τὸ πρόβλημα τῶν ἀναγκαίων θυσῶν, ὅπως ἐπιτύχωμεν, εἰ δυνατόν, σύμπραξιν παμβαλκανικὴν, πρὸς ἀπὸ κοινού μετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα.

Τοιαύτη ἀπὸ κοινού ἐνέργεια τῶν Βαλκανικῶν Λαῶν, οὐ μόνον θὰ ἠσφάλιζεν ὑπὲρ αὐτῶν, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τοπικὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ νοτιῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀπετέλει σοβαρὰν ἐνίσχυσιν τῶν δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἰκανὴν πιθανῶς ὅπως τρέψῃ ὀριστικῶς τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ διεξαγομένῳ δεινῷ ἀγῶνι.

Ἡ παραχώρησις τῆς Καβάλλας εἶναι βεβαίως θυσία οδυνηροτάτη, αἰσθάνομαι δὲ αἰσθημα βαθυτάτου ψυχικοῦ ἀλγους εἰσηγούμενος αὐτήν. Ἀλλὰ δὲν διστάζω νὰ τὴν προτείνω εὐθὺς ὡς λάβω ὑπ' ὄψιν τίνα ἔθνικὰ ἀνταλλάγματα πρόκειται νὰ ἐξασφαλισθῶσι διὰ τῆς θυσίας ταύτης. Ἐχῶ τὸ αἰσθημα ὅτι, αἱ παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὧν εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Σέρ Ἐδουαρδ Γκρέϋ, δύνανται, ἂν μάλιστα ὑποβληθῶμεν εἰς θυσίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, νὰ λάβουν ἑκτασιν τοιαύτην, ὥστε εἰς τὴν ἐκ τῶν νικηφόρων πολέμων προελθούσαν διπλὴν Ἑλλάδα νὰ προστεθῆ, ἄλλη μία ἐξ ἴσου μεγάλη καὶ ὄχι βέβαια ὀλιγώτερον πλούσια Ἑλλάς. Πιστεύω ὅτι, ἂν ἐζητούμεν τὸ μέρος τὸ κείμενον δυτικῶς γραμμῆς, ἠτις ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Φινέκα πρὸς Νότον, φθάνει διὰ τῶν ὁρέων Ἄκ-Δάγ, Κιτσέλ-Δάγ, Καρλή-Δάγ, Ἀναμάς-Δάγ, εἰς τὸ Σουλτάν-Δάγ καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Κεσίρ-Δάγ, Τουρμάν-Δάγ, Γκεσίλ- Δάγ, Δουμανίτσα-Δάγ, Μυσικοῦ Ὀλύμπου, θὰ κατέληγεν εἰς Κάζ-Δάγ ἐν τῷ Ἀδραμυτικῷ κόλπῳ ἐφόσον δεν θὰ ἐπετρέπετο ἐξοδος ἡμῶν εἰς τὴν Προποντίδα - θὰ υπήρχε πολλὴ πιθανότης, ὅπως ἡ αἴτησις ἡμῶν αὕτη γίνῃ δεκτὴ. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς χώρας ταύτης υπερβαίνει, κατὰ πρόχειρον ὑπολογισμόν, τὰ 125.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ἤτοι εἶναι ἰση πρὸς τὴν ἐκ τῶν πολέμων διπλασιασθεῖσαν Ἑλλάδα.

Τό παραχωρηθησόμενον παρ' ἡμῶν τμήμα (Καζάδες Σαρή-Σαμπάν, Καβάλλας και Δράμας) δέν ἔχει ἐπιφάνειαν μεγαλυτέραν τῶν 2.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Κατ' ἑκτασιν ἐπομένως ἀντιπροσωπεύει μόλις τό ἐξηκοστόν τῶν ἐνδεχομένων ἀνταλλαγμάτων ἐν Μικρά Ἀσία και χωρίς νά λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τό ἀντάλλαγμα Δοϊράνης – Γευγελή, ὅπερ ἐπίσης θα ζητήσωμεν. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ὑπό ἐποψιν πλοῦτου ἢ ἀξία τοῦ τμήματος εἶναι μεγίστη και ὅλως δυσανάλογος πρὸς τήν ἑκτασιν αὐτοῦ. Ἀλλ' εἶναι φανερόν ὅτι δέν δύνатаι νά παραβληθῆ πρὸς τόν πλοῦτον τοῦ τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὔτινος τήν παραχώρησιν πρόκειται νά ἐπιδιώξωμεν. Μείζονα βεβαίως, σημασίαν ἔχει ἡ παραχώρησις τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τοῦ παραχωρηθησομένου τμήματος.

Ἄλλ' εἰάν ὁ Ἑλληνικός οὔτος πληθυσμός δύνатаι νά ὑπολογισθῆ εἰς τριάκοντα χιλιάδας ψυχῶν, ὁ Ἑλληνικός πληθυσμός τοῦ διεκδικουμένου παρ' ἡμῶν τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀνέρχεται εἰς οκτακοσίας και πλέον χιλιάδας ψυχῶν, εἶναι δηλαδή ἀσφαλῶς εἰκοσιπενταπλάσιος τοῦ παραχωρηθησομένου. Ἐπί πλέον, ὡς ἤδη ἀνέπτυξα ἐν τῷ προηγουμένῳ ὑπομνήματί μου, ἡ παραχώρησις τοῦ τμήματος τῆς Δράμας - Καβάλλας θα γίνῃ ὑπό τόν ρητόν ὅρον ὅτι ἡ Βουλγαρική Κυβέρνησις θα ἐξαγοράσῃ τὰς περιουσίας πάντων ἐκείνων, ὅσοι θα θελήσουν νά μεταναστεύσουν ἐκ τοῦ παραχωρηθησομένου μέρους. Οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι, πάντες, μέχρις ἐνός, οἱ ὁμογενεῖς τοῦ μέρους τούτου, ἐκποιοῦντες τὰς περιουσίας αὐτῶν, θα σπεύσουν νά μεταναστεύσουν πρὸς τήν ἀναδημιουργηθησομένην ἐν Μικρά Ἀσία Νέαν Ἑλλάδα, αὐξάνοντες και ἐνισχύοντες τόν Ἑλληνικόν αὐτῆς πληθυσμόν.

Ἐπὶ τοιούτους ὅρους, Μεγαλειότατε, πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι πρέπει νά τεθῆ κατὰ μέρος πᾶς δισταγμός.

Τοιαύτη ευκαιρία, οἷα ἡ σήμερον ἐμφανιζομένη, εἶναι δύσκολον και ὅλως ἀπίθανον νά παρουσιασθῆ και πάλιν εἰς τόν Ἑλληνισμόν ὅπως καταρτίσῃ ἀρτίαν τήν ἔθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Ἐάν δέν μετάσχωμεν τοῦ πολέμου, οἰαδήποτε και ἀν εἶναι ἡ ἐκβασίς αὐτοῦ, χάνεται δι' ἡμᾶς ὀριστικῶς κατὰ ἀνθρώπινον ὑπολογισμόν, ὁ Ἑλληνισμός τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐάν μὲν νικήσῃ ἡ Τριπλή Συνεννόησις, θα διανεμηθῶν αἱ Δυνάμεις αὐτῆς, εἴτε μόναι, εἴτε μετὰ τῆς Ἰταλίας και τήν Μικρὰν Ἀσίαν μετὰ τῆς λοιπῆς Τουρκίας.

Ἐάν δε νικήσῃ ἡ Γερμανία μετὰ τῆς Τουρκίας, οὐ μόνον αἱ ἐκδιωχθεῖσαι ἤδη ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας 200.000 Ἑλλήνων δέν θα ἔχουν ἐλπίδα τινὰ ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἐστίας τῶν, ἀλλὰ και ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδιωχθησομένων εἰσέτι δύνатаι νά λάβῃ τρομακτικὰς διαστάσεις.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἐπικράτησις τοῦ Γερμανισμοῦ θα ἀσφαλίσῃ εἰς αὐτόν τήν ἀπορρόφησιν ὁλοκλήρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Πῶς εἶναι δυνατόν, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, νά ἀφήσωμεν νά παρέλθῃ ἡ ὑπὸ τῆς θείας προνοίας παρεχομένη ἡμῖν ευκαιρία ὅπως πραγματοποιήσωμεν τὰ τολμηρότερα ἡμῶν ἔθνικὰ ιδεώδη; Ὅπως δημιουργήσωμεν Ἑλλάδα περιλαμβάνουσαν πάσας σχεδόν τὰς χώρας, ἐν αἷς ἐπεκράτησεν ὁ Ἑλληνισμός κατὰ τὸν μακρότατον αὐτοῦ ἱστορικόν βίον ; Ἑλλάδα περιλαμβάνουσαν εὐφορωτάτας ἐκτάσεις, ἀσφαλιζούσας δε εἰς ἡμᾶς τήν ἐπικράτησιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει.

Οἱ ἐν τῷ Ἐπιτελεῖῳ φαίνονται παραδόξως μὴ ἔλκυόμενοι ἰσχυρῶς ἐκ τῶν ἀπόψεων τούτων. Φοβούνται, ὡς λέγουσιν, ἀφ' ἐνός τήν δυσχέρειαν τῆς διοικήσεως τοσαύτης

εκτάσεως Νέων Χωρών, ἀφ' ἑτέρου δέ μήπως διὰ τῆς μετοχῆς μας ἐν τῷ πολέμῳ, καταπονηθῶμεν περισσότερο, ἀφ' ὅσον θα καταπονηθοῦν οἱ Βούλγαροι καὶ μήπως οὗτοι ἐπωφεληθῶσι μετὰ τὸν πόλεμον τῆς καταστάσεως ταύτης ὅπως ἐπιτεθῶσι καθ' ἡμῶν.

Τὴν πρώτην δυσχέρειαν οὐδεὶς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ δυσχέρεια αὕτη δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀγάγῃ ὅπως παραιτηθῶμεν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν μας ἰδανικῶν κατὰ τὴν μοναδικὴν εὐκαιρίαν ἣτις παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς σήμερον. Τὰ ἐν συνόλῳ ἄλλως τε ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ἐν Μακεδονίᾳ ἀποδεικνύουσιν ὅτι, παρὰ τὰς πολλὰς δυσχερείας, τὸ ἔργον τοῦτο δὲν υπερβαίνει τὰς δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ δεῦτερος φόβος εἶναι ὀλιγώτερον δεδικαιολογημένος. Οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι ἀπέδειξαν ὅτι δὲν καταβαλλόμεθα ὑπὸ κοπώσεως ταχύτερον τῶν Βουλγάρων. Εἶναι ἐν τούτοις ἀληθές ὅτι, ἐπὶ σειράν ἐτῶν, ἕως οὗ ὀργανώσωμεν ὅλην τὴν στρατιωτικὴν ἡμῶν δύναμιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς ἄνδρας πόρων, οὓς θα δώσῃ ἡ στρατολογία τῆς μεγαλειτέρας Ἑλλάδος, θα εὐρεθῶμεν ἐν περιπτώσει πολέμου ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπασχολήσωμεν μέρος τῶν δυνάμεων μας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρὸς πρόληψιν τυχόν τοπικῆς ἐκεῖ ἐξεγέρσεως, ἄλλως τε ὅλως ἀπιθάνου, ἀφού, ἐκλείποντας μάλιστα παντελῶς τοῦ Οθωμανικοῦ Κράτους, οἱ Μουσουλμάνοι υπῆκοοι ἡμῶν εἰσὶν ἀριστοὶ καὶ νομιμοφρονέστατοι πολῖται. Ἀλλ' ἢ πρὸς τοῦτο διατεθησομένη δύναμις θα παρασχεθῇ ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ ἀστήματος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μικρασιατικῆς Ἑλλάδος. Ἐπειτα δέ, δύσκολον δὲν εἶναι ν' ἀσφαλισθῶμεν ἀπὸ παντός κινδύνου συνομολογούντες διὰ τὸ διάστημα τοῦτο ρητὴν συμμαχίαν μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας αὐταὶ θα ἐβοήθουν ἡμᾶς εἰάν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο προσεβαλλόμεθα ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας.

Το ἐπ' ἐμοὶ νομίζω ὅτι, καὶ ἄνευ τῆς αὐτῆς συμφωνίας οὐδὲν θα εἶχομεν νὰ φοβηθῶμεν ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας, τὴν ἐπιούσαν εὐτυχὸς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, εἰς ὃν ἀπὸ κοινού θα μετείχομεν. Ἡ Βουλγαρία θα ἦτο καὶ αὕτη ἀπασχολημένη ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν νέων ἐπαρχιῶν, ἃς θα ἀπέκτα. Ἐάν δε ἐμῶραινεν αὐτὴν ὁ Κύριος, ὥστε νὰ θελήσῃ νὰ μᾶς ἐπιτεθῇ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ Σερβία, ἡ ὁποία καὶ συμμαχικὴν υποχρέωσιν ἔχει πρὸς ἡμᾶς καὶ λογὸς ευγνωμοσύνης διὰ τὴν πρὸς αὐτὴν συμπεριφορὰν μας βαρύτερα θα φέρῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς Μακεδονίας ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, θα συμπράξῃ μεθ' ἡμῶν ὅπως καὶ πάλιν καταβιάσωμεν τὴν ἐπιρμένην Βουλγαρικὴν οφρὺν καὶ περιορίσωμεν αὐτὴν εἰς ὅρια, καθιστώντα αὐτὴν τοῦ λοιποῦ ὅλως ἀκίνδυνον.

Σημειωτέον ἄλλως τε ὅτι, καὶ διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Καβάλας οὐδεμία ὑπάρχει βεβαιότης ὅτι ἡ Βουλγαρία θα δεχθῇ νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος ὅπως συμπράξῃ μεθ' ἡμῶν καὶ τῶν Σέρβων.

Εἶναι πιθανόν ὅτι θα προβάλλῃ εἴτε νὰ λάβῃ τὰς παραχωρήσεις ταύτας ὡς ἀντάλλαγμα ἀπλῶς τῆς οὐδετερότητός της, εἴτε νὰ γίνῃ ἡ παραχώρησις εἰς αὐτὴν ἀπο τοῦδε, καὶ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου, καὶ ἀνεξαρτήτως ἐπομένως τῆς ἐκβάσεως αὐτοῦ.

Οὐδέτερον δε τῶν ὀρων τούτων ἡδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν. Ἀλλ' εἰάν ἐπι τέλος ματαιωθῇ ἡ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν Βουλγάρων, θα διατηρήσωμεν τότε ἀκεραίαν τὴν φιλίαν καὶ συμπάθειαν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως.

Και αν δέ δέν δυνάμεθα νά προσδοκώμεν και έν περιπτώσει έτι κατισχύσεως αυτών, παραχωρήσεις τοιαύτας, οία ή παρεχομένη ήμιν ως άντάλλαγμα της μετοχής μας εις τόν πόλεμον, πάλιν όμως άσφαλώς δυνάμεθα νά προσδοκώμεν οτι τά συμφέροντα ήμών θα τύχουν συμπαθούς ύπ' αυτών ύποστηρίξεως και ότι δέν θα έπιλίπη ήμάς μετά τό πέρας του πολέμου ή άναγκαία οικονομική αρωγή.

Πρέπει επί πλέον να προστεθή ότι, ή όλη εξέλιξις των πραγμάτων και η πρότασις όπως αναγνωρισθώσιν ήμιν εύρύταται έδαφικαι παραχωρήσεις εν Μικρά Ασία άποδεικνύει δι' έμέ άνενδοιάστως ότι, ή έπιδειχθείσα ζωτικότης της Νέας Ελλάδος έφείλκυσεν έπ' αυτήν έμπιστοσύνην ώρισμένων Δυνάμεων, αίτινες θεωρούσιν αυτήν ως σπουδαιόν παράγοντα άναπλάσεως έν τη Ανατολή, καθ' ήν στιγμήν τό Τουρκικόν Κράτος καταρρέει.

Η ύποστήριξις των Δυνάμεων τούτων θα παράσχη ήμιν όλα τά οικονομικά και διπλωματικά μέσα, όπως άντιμετωπίσωμεν πάσαν δυσχέρειαν συμφυή προς τήν τοσοούτον άπότομον αύξησιν ήμών. Έρειδομένη επί της ύποστηρίξεως ταύτης ή Ελλάς θα δυνηθή νά βαδίση στερεώς έν τη νέα θαυμαστή σταδιοδρομία, ήτις άνοίγεται προ αυτής.

Είς τήν Ύμετέραν Μεγαλειότητα, τελούσαν εύτυχώς έτι έν όλη τη άκμή της άνδρικής ηλικίας, θα δοθή όχι μόνον νά δημιουργήσετε διά της σπάθης Υμών τήν Μεγαλειτέραν Ελλάδα, αλλά, και νά στερεώσετε τό στρατιωτικόν κατόρθωμα, δι' άρτίας πολιτικής οργανώσεως του νέου Κράτους και νά παραδώσετε αυτό εις τόν Διάδοχον Υμών όταν επιστή τό πλήρωμα του χρόνου, αφού συντελέσητε έργον τόσον ύπερφυώς μέγα, όσον εις όλίγους Βασιλεις έδόθη νά έπιτελέσουν.

Της Ύμετέρας Μεγαλειότητος
εύπειθέστατος θεράπων
Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ΕΓΓΡΑΦΟ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 5

ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

του Βενιζέλου προς τον Βασιλέα Κωνσταντίνον

Αθήναι την 17^{ην} Φεβρουαρίου 1915

Μεγαλειότατε,

Η υμετέρα μεγαλειότης γνωρίζει από πολλού ποίαι είναι αι γνώμαι μου περί της ανάγκης διά τήν ήδη μάλιστα μεγαλονθείσαν Ελλάδα όπως προέλθη εις στενωτέραν όσον το δυνατόν προσέγγισιν προς την Αγγλίαν, ήτις ούσα άναμφισβητήτως ή ισχυροτέρα μεταξύ των μεγάλων Δυνάμεων, είναι συγχρόνως εκείνη, ής τά συμφέροντα άριστα δύνανται να έναρμονισθούν προς τα ημέτερα έν τη άνατολική λεκάνη της Μεσογείου και ήτις συνεπώς, εάν έπειθετο ότι ήδύνατο νά στηριχθή επί της Ελλάδος προς ύπεράσπισιν των έν τη λεκάνη ταύτη συμφερόντων της, θα ήτο ύπέρ πάσαν άλλην Δύναμιν εις θέσιν νά προαγάγη τήν πραγματοποίησα των έθνικών ήμών βλέψεων. Σύμφωνα με τās γνώμας ταύτας, ή υμετέρα μεγαλειότης μέ ειχεν εξουσιοδοτήσει νά όμιλήσω εις τόν σέρ Έδουαρδ Γκρεϋ κατά τό εις Λονδίνον ταξειδιόν μου τόν Ίανουάριον του 1914.

Και άρξαμένου του μεγάλου εύρωπαϊκού πολέμου, ή ύμετέρα μεγαλειότης γνωρίζει ότι, δεν έπαυσα ούδ' επί στιγμήν πιστεύων ότι, τα έλληνικά συμφέροντα ευρίσκονται προς το μέρος του συνασπισμού, ου μετέχει ή Αγγλία. Η δέ ύμετέρα μεγαλειότης, ότε έν τη κατευθύνσει της έξωτερικής ήμών πολιτικής προέκυπεν ή μεταξύ έμού και τού κ. Στρέϊτ διαφωνία, ηύδόκησε νά έγκρίνη καθ' ολοκληρίαν τας εμάς σκέψεις, και έξουσιοδότησέ με τότε να δηλώσω προς τάς Δυνάμεις της Τριπλής Συνεννοήσεως ότι, ή Ελλάς όχι μόνον θα ετήρει εύμενεστάτην έν πάση περιπτώσει προς αύτάς ουδετερότητα, αλλά και έτοιμη ήτο να λάβη μέρος εις τόν πόλεμον παρά τό πλευρόν αύτών, εάν μόνον ήτο δυνατόν νά άσφαλισθή άποτελεσματικώς κατά τού κινδύνου βουλγαρικής επιθέσεως.

Έπί τη βάσει της δηλώσεως ταύτης αι Δυνάμεις της Τριπλής Συνεννοήσεως δις ήδη άπηυθύνθησαν προς ήμάς ζητούσαι όπως σπεύσωμεν εις βοήθειαν των Σέρβων κατά των Αύστρογερμανών, αλλά και τάς δύο φορές έδηλώσαμεν ότι τοιαύτη ήμών στρατιωτική ένέργεια θα ώδήγει εις καταστροφήν και ήμών και των Σέρβων, διότι οι Βούλγαροι-έπωφελούμενοι της άπομακρόνσεως τού Στρατού ήμών εις πολλές εκατοντάδας χιλιομέτρων μακράν της βάσεως των έπιχειρήσεων ήμών της Θεσσαλονίκης - θα ήδύναντο νά εισβάλουν εις Μακεδονίαν, άποκόπτοντες τάς συγκοινωνίας ήμών, και νά έπιτύχουν τήν καταστροφήν τού Στρατού ήμών. Έδηλώσαμεν δε συγχρόνως εις τάς Δυνάμεις της Τριπλής Συνεννοήσεως ότι, τότε μόνον ήδύναμεθα και ώφείλαμεν νά σπεύσωμεν εις βοήθειαν των Σέρβων, εάν έπετίθεντο κατά τούτων οι Βούλγαροι, ότε ημείς θα άντεπετιθέμεθα κατά των Βουλγάρων. Κατ' άμφοτέρας ταύτας τάς περιπτώσεις ή πολιτική αντίληψις της Κυβερνήσεως ευρέθη έν πλήρει άρμονία προς τάς γνώμας του Γενικού ήμών Επιτελείου τού Στρατού.

Αλλ' από της εποχής της άναμίξεως της Τουρκίας εις τον εύρωπαϊκό πόλεμον, ίδια δε από της άποφάσεως των Συμμάχων, όπως, έκβιάζοντες τά Δαρδανέλλια, καταλάβουν την Κωνσταντινούπολιν, παρουσιάζεται ευκαιρία όπως προσφέρωμεν εις τούτους τήν πολεμικήν ήμών συνδρομήν και συντελέσωμεν, εάν αύτη γίνη δεκτή, εις τήν έπιτυχίαν της έπιχειρήσεως ταύτης διά της εις αύτήν συμμετοχής ένός των Σωμάτων τού Στρατού ήμών, όπερ και μόνον θα έπεστρατεύομεν προς τον σκοπόν τούτον.

Τοιαύτη μετοχή ήμών εις τον πόλεμον, πιστεύω ότι δέν θ' άπετέλει, ως φοβείται τό Επιτελείον, έξασθένησιν τού Στρατού ημών, ώστε νά καταστεί έντεύθεν πιθανώτερα και κινδυνωδεστέρα Βουλγαρική καθ' ημών επίθεσις. Όχι μόνον διότι τα τέσσαρα άλλα σώματα στρατού ημών θα έμεναν άνέπαφα, αλλά διότι το πέμπτον τούτο δέν θα ευρίσκετο μακράν του θεάτρου του ενδεχομένου καθ' ημών πολέμου της Βουλγαρίας. Και άν μέν ή κατά των Δαρδανελλίων και Κωνσταντινουπόλεως έπιχειρήσις έπιτύχη, θα εύρίσκετο έν Θράκη άπειλούν μετά των Συμμάχων νά προσβάλη εκείθεν τούς Βουλγάρους έπιτιθεμένους καθ' ημών έν Μακεδονία. Έάν δέ ύποτεθή ότι ή έκβίασις των Δαρδανελλίων άπετύγχανε, τότε τάχιστα θα ήδύνατο έν άνάγκη νά μεταφερθή και τό Σώμα τούτο τού Στρατού ήμών έν Μακεδονία και το όλον ή μέρος τουλάχιστον τού συμμαχικού στρατού, όστις πρόκειται νά διατεθή εις την κατά των Δαρδανελλίων και Κωνσταντινουπόλεως επίθεσιν. Ό συμμαχικός δέ ούτος στρατός, όστις θα ήδύνατο νά μεταβή εις ένίσχυσιν των Σέρβων, θα ήτο πρόσθετος ένίσχυσις δι' ήμάς εις περιπτώσιν καθ' ήν θα έφθάναμεν εις πόλεμον μέ τήν Βουλγαρίαν, είτε διότι αύτη θα

ἐπιτίθετο ἀπ' εὐθείας καθ' ἡμῶν, εἴτε διότι ἐπιτιθεμένης ταύτης κατὰ τῆς Σερβίας θα ἀντεπιτιθέμεθα ἡμεῖς κατ' αὐτῆς εἰς ἐκπλήρωσαν τῶν συμμαχικῶν μας υποχρεώσεων.

Τίνα κέρδη θα συνεκομίζομεν διὰ τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν τῶν Συμμάχων, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξάρω. Ἀφ' ἐνός μὲν θα συνεπράττομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν — καὶ γνωρίζει ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ὅτι ἀρίστην τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν διὰ τὰ ἔθνικα συμφέροντα ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ νομίζω τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν, ἐν περιπτώσει νίκης τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, τὰς ὑπεσχημένας ἤδη ἡμῖν ἔδαφικὰς παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν νίκην ταύτην γνωρίζει ἐπίσης ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου, καὶ κατ' οὐδὲν μετέβαλα ἔκτοτε γνώμην, ὅτι οἰαδήποτε καὶ ἂν ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ὡς πρὸς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ἢ Ἀγγλίαν, καὶ μόνη μένουσα, θα δυνηθῆ νὰ ἐπιβάλη τελειωτικῶς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι αἱ προβλέψεις μου δὲν ἠθέλον ἐπαληθεύσει, καὶ ἂν πιθανότερον κριθῆ ὅτι, ὁ πόλεμος λήγων δι' ἀμοιβαίας ἐκατέρωθεν ἐξαντλήσεως, δὲν πρόκειται νὰ ἐπιφέρῃ οὐσιώδεις ἐδαφικὰς μεταβολὰς, αἱ ὠφέλειαι ἂς ἐκ τῆς μετοχῆς ἡμῶν θα συγκομίσωμεν - ἐν συγκρίσει ἰδίως πρὸς τὰς θυσίας, ὡς ἐκ τῆς μετοχῆς εἰς αὐτὸν τοῦ ἐνός πέμπτου μόνον τῆς μαχητικῆς ἡμῶν δυνάμεως ἔσονταί οὐσιώδεις.

Δὲν θα λύσωμεν ἀπλῶς τὸ ζήτημα τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς παλινοστήσεως τῶν προσφύγων τῆς Μικρᾷ Ἀσίας καὶ τῆς τελεσφόρου προστασίας τῶν πληθυσμῶν τούτων ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῶν μερίμνης ὅχι ἀπλῶς ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν συμμάχων ἡμῶν μεγάλων Δυνάμεων. Δὲν θα ἦτο δὲ υπερβολικὴ αἰσιοδοξία, νὰ δεχθῆ τις ὅτι, καὶ τὴν Κύπρον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θα παρεχώρει ἡ Ἀγγλία, ὅταν γνωρίζῃ, ὡς ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης, τι ἀντηλλάγη περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν Λονδίῳ κατὰ Ἰανουάριον 1913 μεταξύ τῶν Ἀγγλῶν ὑπουργῶν τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῶν Ναυτικῶν καὶ ἐμοῦ, πλὴν τοῦ ὅτι ἡ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον θα ἔλυσεν ἀρνητικῶς κατὰ τρόπον ὀριστικόν καὶ τὸ ζήτημα τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς μέρος τοῦ δημοσίου ὀθωμανικοῦ χρέους διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐν Εὐρώπῃ τουρκικῶν κτήσεων.

Εἴαν ἀφ' ἡμῶν ἀποκλειστικῶς ἐξηρτάτο νὰ ἐμπλακῶμεν εἰς πόλεμον καὶ νὰ μείνωμεν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τέλους, θα ἠδύνατο, νὰ ὑπάρξῃ εὐλογος ἐνδοιασμός περὶ τοῦ πρακτέου. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ὁ πόλεμος, ἢ εἰς τούτον ἐμπλοκῆ ἡμῶν εἶναι ἀνά πάσαν ἡμέραν ἐνδεχομένη - καὶ παρὰ τὴν θέλησιν ἡμῶν. Διότι ἡ Βουλγαρία ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀύστρογερμανικοῦ συνδέσμου καὶ οἰκονομικῶς καὶ δι' ἀφθόνου ὕλικου πολέμου, θα εἶναι εἰς θέσιν, εὐθύς ὡς κατορθώσῃ νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖράς τῆς τὸ ὕλικόν τούτο νὰ ἐπιτεθῆ καθ' ἡμῶν εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε δι' εἰσβολῆς εἰς τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τὰς μεσευρωπαϊκὰς Δυνάμεις. Καὶ ἂν μὲν ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Σερβίας, ἀντεπιτιθέμενοι ἡμεῖς κατ' αὐτῆς θα ἔχομεν πάλιν ὅλην τὴν εἰς χρήματα καὶ πολεμικόν ὕλικόν ἐπικουρίαν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ἐάν ὅμως στραφῆ ἀποκλειστικῶς καθ' ἡμῶν, τότε κινδυνεύομεν νὰ εὐρεθῶμεν ἐν μειονεκτικῇ θέσει ἀπέναντι αὐτῆς ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀναγκαῖα χρηματικὰ μέσα διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου, διότι αἱ δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως οὐδεμίαν θα ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ προσέλθουν εἰς ἐπικουρίαν ἡμῶν χρηματικὴν ἢ ἄλλην.

Αλλά και δι' άλλόν λόγον ἐπιβάλλεται νά ταχθώμεν κατά τήν στιγμὴν ταύτην φανερώς πρὸς τὸ μέρος τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Διότι, ἀν δὲν πράξωμεν τοῦτο, οὐδόλως ἀποκλείεται νά πράξουν τοῦτο οἱ Βούλγαροι τασσόμενοι πρὸς τὸ μέρος αὐτῆς καὶ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τοῦ ἐν Θράκῃ τουρκικοῦ στρατοῦ ὅπως βοηθήσουν τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησιν τῶν Συμμάχων. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὄχι μόνον τὸ λοιπὸν τῆς Θράκης μετ' ἐξόδου εἰς Ραιδεστόν, πλὴν τῶν Δαρδανελλίων καὶ στενῆς λωρίδος περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν θα λάβουν οἱ Βούλγαροι, ἀλλὰ καὶ τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν μέχρι τοῦ Αἰξίου. Καὶ ἀν δὲ ἀποφύγωμεν τὸν κίνδυνον νά ἐπιδικασθῇ τότε αὐτὴ ἡ Καβάλλα, μόνον διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὴν Θράκην καὶ τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν, θα ἀνατραπῇ καὶ πάλιν ἐπὶ βλάβῃ ἡμῶν ἢ σημερινὴ ἰσορροπία. Καὶ ἀν προσθέσῃ τις ὅτι ἡ ἐκ τῶν κολοσσιαίων δαπανῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν σὺναψις μεγάλου ἐσωτερικοῦ δανείου δὲν θα εἶναι δυνατὴ, ἐφ' ὅσον δὲν συνηγοροῦν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ πολιτικοὶ λόγοι, θα ἴδῃ ὅτι μὴ τασσόμενοι οὐδὲ σήμερον φανερώς πρὸς τὸ μέρος τῶν φυσικῶν φίλων μας, θα περιέλθωμεν εἰς ἀδυναμίαν μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου νά προμηθευθώμεν τὰς πολλὰς ἑκατοντάδας ἑκατομμυρίων, αἰτίνες μας εἶναι ἀναγκαῖαι ἵνα καὶ τὴν στρατιωτικὴν μας σύνταξιν καὶ τὸ σιδηροδρομικὸν ἡμῶν δίκτυον συμπληρώσωμεν καὶ τοὺς πλουσίους πόρους τῆς τότε Ἑλλάδος ἀναπτύξωμεν.

Ἐάν ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης δὲν ἐγκρίνῃ τὴν πολιτικὴν ταύτην, ἐπιτραπήτω μοι νά προσθέσω ὅτι ἡ σημερινὴ πολιτικὴ δὲν ἔμπορεῖ νά συνεχισθῇ ἀκινδύνως. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἦτο ἐνδεδειγμένη ἐφ' ὅσον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῆς τοῦ πολέμου γενομένων δηλώσεων μας πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως αὐταὶ ἐθεώρουν ἡμᾶς ὡς οὐσιαστικὸς Συμμάχους τῶν, ἐτοιμοὺς νά σπεύσωμεν εἰς βοήθειάν τῶν, ἀμα ὡς κατάλληλος περίπτωσις παρουσιαζέτο πρὸς τοῦτο. Διὰ τῆς πολιτικῆς ταύτης κατωρθώσαμεν καὶ τὰς Βουλγαρικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας νά θάψωμεν, ἐν τῷ πνεύματι τουλάχιστον τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, καὶ τὴν Βόρειον Ἠπειρον ν' ἀποκτήσωμεν καὶ χρηματικῶς εἰς πάσαν περίπτωσιν νά ἐπικουρηθώμεν καὶ βασιμούς ἐλπίδας νά ἔχωμεν ὅτι ἐν περιπτώσει ὀριστικῆς νίκης αἱ ἔθνικαὶ ἡμῶν βλέψεις οὐσιωδῶς θα προήγοντο.

Καὶ ταῦτα πάντα ἐπετύχαμεν μέχρι τοῦδε χωρὶς ἐξ ἄλλου νά ἐλθῶμεν εἰς φανεράν σύγκρουσιν πρὸς τὰς μεσευρωπαϊκὰς Δυνάμεις. Ἀλλ' ἀφ' ἧς αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως προσεκάλεσαν ἡμᾶς δια δευτέραν φοράν νά σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων, προτείνασαι τὴν εἰς Μακεδονίαν ἀποστολὴν καὶ ἰδίων αὐτῶν στρατευμάτων, ἡμεῖς δὲ, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἐπιτελείου, ἡρνήθημεν ν' ἀποδεχθώμεν τὰς προτάσεις αὐτῶν, ἐάν δὲν σπεύσωμεν νά ἐπωφεληθώμεν τὴν παρούσαν εὐκαιρίαν ὅπως ἀποδείξωμεν ἐμπράκτως εἰς αὐτάς ὅτι εἰλικρινῶς εἴμεθα μετ' αὐτῶν, θα ἀπολεσθῇ πάσα ἐκ μέρους αὐτῶν πρὸς ἡμᾶς ἐμπιστοσύνη καὶ ἐπομένως πάσα ἐλπίς προστασίας ἐκ μέρους αὐτῶν τῶν συμφερόντων ἡμῶν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἐπιβάλλεται τουλάχιστον νά ζητηθῇ προστασία τῶν συμφερόντων τούτων παρά τοῦ ἀντιθέτου συνδυασμοῦ. Διότι ὅσον καὶ ἀν τοιαύτη πολιτικὴ θα ἦτο κατ' ἐμὲ ἡκιστα ἐξυπηρετικὴ τῶν ἔθνικῶν συμφερόντων, θα ἦτο ὅμως πάντως καλυτέρα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἣτις θα μᾶς καθίστα ἐρήμους φίλων καὶ ἀπὸ τὰ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα. Ἀλλὰ τὴν νέαν ταύτην πολιτικὴν προφανῶς νέα κυβέρνησις θα ἔπρεπε νά ἐφαρμόσῃ, κυβέρνησις ἐγκρίνουσα αὐτήν.

Τῆς Υ. Μ.
εὐπειθέστατος θεράπων

ΕΠΤΑΦΟ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 6

(Από το δεύτερο τόμο του 'Ημερολογίου Ι. Μεταξά, σελ. 386)

Αθήναι, 14 'Ιανουαρίου 1915

VII. ΠΕΡΙ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ (ΥΠΟΜΝΗΜΑ)

Μικρά Ασία γεωγραφικώς δύναται νά θεωρηθῆ ἡ χώρα ἡ ὀριζομένη προς βορρὰν μεν ὑπὸ τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ τῆς Προποντίδος, πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς νότον ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀντιταύρου, καὶ πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας τῶν χωριζόντων τὴν ἀνω κοιλάδα τοῦ Εὐφράτου ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀράξου καὶ τοῦ Κούρα. Ἡ χώρα αὕτη ἀποτελεῖ σύνολον μερῶν στενῶς συνδεομένων πρὸς ἀλλήλα γεωγραφικῶς, οικονομικῶς, ἱστορικῶς καὶ ἐθνολογικῶς.

Εἶναι δύσκολον νά ὑποδιαρέσῃ τις τὴν χώραν ταύτην πολιτικῶς, χωρὶς νὰ περιπέσῃ εἰς ἀνωμαλίας, αἰτίνας, ἔχουσαι ἀντίκτυπον ἐπὶ τοῦ οικονομικοῦ καὶ ἐθνολογικοῦ πεδίου, θὰ γεννήσωσι μοιραίως, ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ χρόνου προστριβάς, αἰτίνας θὰ ἀγάγωσιν εἰς ἀγῶνας πρὸς συνένωσιν πάλιν τῶν χωρῶν *τούτων* διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μίας ἐξ αὐτῶν.

Διὰ τοῦτο βλέπομεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα τὴν Λυδίαν ἀποβλέπουσαν νά ἐκταθῆ πρὸς τὸ Αἰγαῖον, τὸ Μηδικὸν Κράτος, κατέχον τὴν σημερινὴν Ἀρμενίαν, ἐρχόμενον μοιραίως εἰς συγκρούσεις πρὸς τὴν Λυδίαν, τοὺς Ἕλληνας, κατέχοντας τὰ παράλια κυρίως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εὐρισκομένους εἰς διαρκεῖς ἀγῶνας πρὸς τοὺς κατόχους τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ μὴ δυνηθέντας νά ἐξασφαλισθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας ἐφ' ὅλης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἐγκατασταθὲν ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὡς τὴν περιεγράψαμεν, ἠδυνήθη, καὶ μετὰ τὴν γένεσιν τῶν Μωαμεθανικῶν ἀραβικῶν κρατῶν, νά κρατηθῆ ἐν ταύτῃ ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας. Ἐπίσης, τὸ Τουρκικὸν κράτος, δύναται τις νά εἴπῃ ὅτι, βασιζεῖ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐπὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ τμήματος, ὡς ἀποτελοῦντος καὶ τὰ ὅρια τῶν τουρκικῶν φυλῶν καὶ ἐπ' αὐτὸ στηριζόμενον ἐξήσεν ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας, παρ' ὅλας τὰς ἀπωλείας ἀς ὑπέστη εἰς τὰς πέραν τοῦ τμήματος τούτου προσκτήσεις του.

Ἐὰν ἐπιβάλλεται, διὰ λόγους πολιτικούς, διαίρεσις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας φυσικογεωγραφικῶς, ἢ διαίρεσις αὕτη δύναται νά γίνῃ διὰ γραμμῆς ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ Ἀλά-Δάγ (3050 μ.), διερχομένης διὰ τοῦ Χασάν-Δάγ (2400 μ.) τῆς λίμνης Τοῦζ-Γκιολοῦ καὶ τῆς περὶ τὴν Αγκυραν ὀρεινῆς χώρας, τῆς διαχωριζούσης τὴν λεκάνην τοῦ Κιζιλ-Ἰρμάκ ἀπὸ τοῦ Σαγγαρίου καὶ καταληγούσης, μεταξύ Ἐρεγλή καὶ Σινώπης, εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν.

Τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς γραμμῆς ταύτης τμήμα παρουσιάζει, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀνατολικῶς ταύτης κείμενον, διαφορὰς τινὰς φυσικὰς, γεωγραφικὰς, ἐφ' ὧν θὰ ἠδύνατο νά στηριχθῆ πολιτικῆ τις διανομὴ ἐὰν ἡ σημερινὴ ἐθνολογικὴ κατάστασις δὲν παρουσίαζε ἀρκετὰ ἐμφανῆ ὁμοιογένειαν πληθυσμῶν. Ὅπως δὲποτε, καὶ οικονομικῆ τις διάκρισις ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο τούτων τμημάτων, κυρίως ἐνεκα τῆς κεντρικῆς ἀλατούχου ἐρήμου, τῆς χωριζούσης τὴν παλαιάν Καππαδοκίαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Φρυγίας καὶ ἐνεκα τοῦ Ταύρου, μολονότι ἢ νοτίως τοῦ Ταύρου παράλια

ζώνη, ή παλαιά Κιλικία, δύσκολον είναι νά διαχωρισθή οικονομικώς. Τό τμήμα όμως τό μεταξύ τού κάτω ρού τού Σαγγαρίου και τού κάτω ρού τού Κιζίλ-Ιρμάκ, δηλαδή ή Παλαιά Βιθυνία και Παφλαγονία, παρουσιάζει έσωτερικώς σύνδεσμον διά πολλών εγκαρσίων κοιλάδων, αίτινες δίδουσιν εις τήν χώραν ταύτην όμοιογένειαν οικονομικήν, και ό διαχωρισμός της θα ήκολούθει γραμμήν άρχομένην άνατολικώς της Άγκύρας και διά τού Άλά - Δάγ (2500 μ.) βαίνουσαν πρός τό Έρεγλή, ήτις γραμμή άπετέλει άλλοτε, περίπου, και τό μεταξύ Βιθυνίας και Παφλαγονίας όριον.

Περαιτέρω διανομή τού δυτικού τμήματος παρουσιάζει άκόμη μεγαλυτέρας δυσχερείας, διότι τό τμήμα τούτο άποτελείται άπό κοιλάδας περίπου παραλλήλους, κατερχομένας έξ ανατολών, δηλαδή έκ τού κεντρικού της Μικράς Άσίας άλατούχου ερήμου οροπεδίου, πρός δυσμάς, πρός τήν θάλασσαν.

Αί κοιλάδες αύται συνδέονται εγκαρσίως μεταξύ των και κυρίως συνδέονται εις τήν άρχήν αυτών διά τού μνησθέντος κεντρικού οροπεδίου και εις τό τέλος αυτών διά της θαλάσσης.

Διά τούτο, βλέπομεν και έθνολογικώς, π.χ. τούς Έλληνας έκτεινομένους καθ' όλον τό μήκος της παραλίας ζώνης επί άρκετού βάθους, άπό άρχαιοτάτων χρόνων, και άποτελούντας, κατά διαφόρους ιστορικές περιόδους, έν πολιτικόν σύμπλεγμα, τό οποίον, διά νά ζήση, έχρειάσθη βαθμηδόν νά επεκταθή πολιτικώς κατ' άρχάς μέχρι τού κεντρικού οροπεδίου.

Τού δυτικού τούτου τμήματος αναπόσπαστον μέρος, ύφ' όλας τās άπόψεις, και γεωλογικώς άκόμη, δέον νά θεωρηθώσιν τό πρός τήν Κωνσταντινούπολιν άκρον της Θρακικής χερσονήσου και ή χερσόνησος της Καλλιπόλεως.

Έάν πολιτικά περιστάσεις επιβάλλωσι και τού τμήματος τούτου τήν διανομήν, τότε τά όρια θα ώσιν αυθαίρετα και πραγματικώς θα παρουσιάζουν άνωμαλίας, ύπό οικονομικήν και γεωγραφικήν έποψιν. Άλλά οπωσδήποτε δύνανται νά ακολουθήσωσιν έδαφικās τινās γραμμάς κατά τό μάλλον ή ήττον χαρακτηριστικās, αίτινες βεβαίως δέν δύνανται νά θεωρηθώσιν ως φυσικά ή οικονομικά όρια, αλλά μόνον ως πολιτικά τοιαύτα.

Μόνον πρός τό νότιον μέρος παρουσιάζεται κάποια σχετική διαχώρισις διά τού όρεινού συμπλέγματος τού περιβάλλοντος τās όρεινάς λίμνας Σιογλά (Τρωγίτις), Κιρλή (Κάραλις), Χοϊράν - Έγκερδέρ (Λίμναι), Κεστέλ Μπουλντορ (Άσκανία) και τού όρεινού συμπλέγματος τού περιβάλλοντος άπό δυσμών, βορρά και άνατολών τήν πεδιάδα και τόν κόλπον της Άτταλείας. Η χώρα αύτη των λιμνών συνδέεται φυσικογεωγραφικώς δι' ευρειών ευφόρων κοιλάδων πρός τήν λεκάνην τού Μαιάνδρου και διά ταύτης πρός τά δυτικά παράλια της Μικράς Άσίας, ένώ, τούναντίον, τά όρη τά χωρίζοντα τήν περιοχήν ταύτην των λιμνών άπό της πεδιάδος της Άτταλείας διασχίζονται διά στενών άποκρήμνων χαραδρών διά των οποίων σπάνια, δυσχερείς οδοί θέτουσιν εις επικοινωνίαν τήν περιοχήν ταύτην των λιμνών μετά της πεδιάδος. Διά τούτο, και ή περιοχή αύτη των λιμνών έξαρτάται οικονομικώς έκ τού κατέχοντος τήν κοιλάδα Μαιάνδρου, και διά της κοιλάδος ταύτης διέρχεται σήμερον ή σιδηροδρομική γραμμή ή ένούσα τήν περιοχήν ταύτην μετά της θαλάσσης ένώ, τουναντίον, σιδηροδρομική γραμμή ένούσα τήν περιοχήν των λιμνών μετά της Άτταλείας δέν κατέστη μέχρι τούδε δυνατόν νά κατασκευασθή ένεκα των μεγάλων έδαφικών δυσχερειών και της μεγάλης διαφοράς ύψους τού όροπεδίου των λιμνών

από της πεδιάδος της Ατταλείας έν σχέσει προς τήν όριζόντιον μεταξύ αυτών απόστασιν.

Έξάρτημα της περιοχής ταύτης των λιμνών δύνανται νά θεωρηθώσιν και αι έσωτερικά κοιλάδες του Ίστανόζ (Κολοβάτου), του Έλμαλή, της άλλοτε λίμνης Καραλίτιδος, και της προς τήν θάλασσαν έκβαλούσης κοιλάδος του Ξάνθου Σέρπης. Τό όρεινόν σύμπλεγμα, τό χωρίζον τās κοιλάδας ταύτας από του κόλπου της Ατταλείας, μέ κόμβον τό Άκ-Δάγ (3200 μ.) είναι πολύ ύψηλότερον και δυσχερέστερον των δυτικώς αυτού όρέων και δύνανται νά θεωρηθή ως έδαφικόν όριον. Ούτω, τό όριον του περί ου ό λόγος νοτίου τμήματος δύνανται νά θεωρηθή αρχίζον από του άκρωτηρίου Φινέκα και διά του όρους Άκ-Δάγ (3200 μ.), Κεστέλ-Δάγ (2.400 μ.), Καρλή-Δάγ, Αναμάς-Δάγ καταλήγον εις τό Σουλτάν-Δάγ, τό όποιον χωρίζει χαρακτηριστικώς τήν περιοχήν των λιμνών από της πεδιάδος του Ίκονίου.

Το πόσον όμως και τό όριον τούτο δέν είναι πραγματικώς όριον οικονομικού διαχωρισμού καταφαιίνεται έκ του ότι, τό Ίκόνιον μένει προς ανατολάς του ορίου, και συνεπώς έξω του δυτικού τμήματος, ένώ πράγματι ή οικονομική αυτού ύπαρξις συνδέεται στενότατα μετά της περιοχής των λιμνών, και διά ταύτης μέ τήν κοιλάδα του Μαιάνδρου και τό Αιγαίον πέλαγος, ως επίσης και διά της κοιλάδος του Έρμου μέ τό προς αυτό πέλαγος, ένώ ουδεμία τό συνδέει συγκοινωνία μέ τον κόλπον της Ατταλείας. Προσέτι δέ και ή γραμμή αυτή αφήνει έξω του δυτικού τμήματος κοιλάδας τινας λιμνώδεις, μικροτέρας οικονομικής σημασίας, εστίας μολονότι συνδέονται μετ' αυτού και τούτο όμως τό όριον παρουσιάζει άνεκτήν πως στρογγυλότητα.

Από τό Σουλτάν-Δάγ και βορειότερον, ό διαχωρισμός του δυτικού από του ανατολικού τμήματος καθίσταται δυσχερέστερος. Οριον παρουσιάζον κάπως χαρακτηριστικήν έδαφικήν γραμμήν είναι τό από Σουλτάν-Δάγ (2000 μ.) Κεσίρ-Δάγ, Τουρμέν-Δάγ (2000 μ.), Γκεσίλ-Δάγ (1420 μ.), Δουμανίτσα-Δάγ (1910 μ.), Ολυμπος Μυσικός (2500 μ.), Γκιολμασού-Ντερβέν, Γεμίτς- Δάγ (1268 μ.), μέχρι του Τουσλά-Βουρουν επί της Προποντιδος δυτικώς του Γκεμλικ.

Τό όριον τούτο αφήνει δυτικώς τās μεγάλας κοιλάδας του Μαιάνδρου, του Έρμου και του Μεακίστου και του Όδρύσου, άπάσας συνδεομένας μεταξύ των στενώτατα, και φυσικογεωγραφικώς και γεωλογικώς και οικονομικώς, συνεπώς δέ αποτελούσας έν άδιάσπαστον σύνολον και πολιτικώς. Ανατολικώς δέ αφήνει τήν μεγάλην κοιλάδα του Σαγγαρίου.

Τό όριον τούτο βεβαίως δέν είναι τέλειον και εις τινα μέρη διασπάται, ως π.χ., μεταξύ Άφιόν-Καραχισάρ και Σιβριτί-Ίσάρ, διά διαφόρων δευτερευουσών κοιλάδων μεταξύ Κοτυαίου και Έσκι-Σεχήρ διά της κοιλάδος του Τέμβρη-Πουρσάκ, ήτις είναι τη άληθεια στενή και δύσβατος, διά της οποίας όμως διέρχονται και καλή άμαξιτή οδός και σιδηροδρομική συγκοινωνία. Έπίσης, μεταξύ Προύσης και Γενή-Σεχήρ, διά του Στενού του Γκιόλ-Μπασού. Ούτω, ο σύνδεσμος μεταξύ του ανατολικώς του ορίου τούτου τμήματος και του δυτικώς είναι άρκετά πυκνός — άλλα ταύτα είναι τά μειονεκτήματα της ύποδιαιρέσεως του δυτικού μέρους της Μικράς Άσίας, περί ης προείπομεν. Οπωσδήποτε, είναι τό σχετικώς καλλίτερον όριον.

Έάν και τό όριον τούτο δέν είναι πολιτικώς δεκτόν, ένεκα πολιτικής ανάγκης όπως ή περιοχή της Προύσης εύρίσκεται εις χείρας του κατέχοντος τήν Κωνσταντινούπολιν, τότε ή γραμμή του ορίου θα ήδύνατο να ακολουθήση τήν γραμμήν από Δουμανίτσα προς δυσμάς, αφήνουσα βορείως τήν περιοχήν των λιμνών της Άπολλωνιάτιδος και

Αφνίτιδος και προς νότον τήν πεδιάδα τοῦ Μπαλή Κεσέρ και τοῦ Καραμπέη και καταλήγουσα εἰς τήν Προποντίδα, μεταξύ Ἀρχαίας Κυζίκου και ἐκβολῶν τοῦ Γρανικοῦ.

Ἡ γραμμὴ αὕτη, ἐννοεῖται, εἶναι ἀθθαίρετος και δέν ἀκολουθεῖ παρά ἐντελῶς δευτερευούσας ἐδαφικὰς γραμμάς, ἀλλ' ὀπωσδήποτε διαιρεῖ τήν χώραν ταύτην, ἥτις οικονομικῶς εἶναι λίαν συνδεδεμένη κατά τόν μόνον δυνατόν τρόπον ἀλλ' ὅτι οὕτω, θα προκύψωσι μύρια ὅσα ἀνωμαλῖαι, ὑπὸ πλείστας ἀπόψεις, εἶναι πρόδηλον.

Ἡ γραμμὴ αὕτη ἀφίνει τήν ἀνατολικῶς τοῦ Ἐλλησπόντου χερσονήσον εἰς τόν κατέχοντα τό δυτικόν τμήμα. Ἀλλά τοῦτο κατ' ἀνάγκην, διότι ἡ χερσονήσος αὕτη δέν δύναται νά ὑποδιαιεθῆ οὔτε ὑπὸ γεωγραφικὴν οὔτε ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν, ὑπὸ ἀμφοτέρας δέ τὰς ἐπόψεις δέν δύναται νά ἀποσπασθῆ τοῦ Ἀδραμυτείου κόλπου, ὅστις εἶναι ἡ φυσικὴ ἐξοδος τοῦ κέντρου τῆς χερσονήσου ταύτης. Ὡς γνωστόν δέ, και ὑπὸ ἐθνολογικὴν ἔποψιν, ὑποδιαίρεισι τῆς χερσονήσου ταύτης θα ἦτο ἐλαττωματικὴ.

Εἴμεθα μάλιστα τῆς γνώμης ὅτι, εἰς τό δυτικόν τοῦτο τμήμα, δέον νά προστεθῆ και ἡ χερσονήσος τῆς Καλλιπόλεως, ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις ἀποτελοῦσα ἐν σύνολον μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ταύτης τοῦ Ἐλλησπόντου ἀσιατικῆς χερσονήσου.

Πολιτικὴ ἀνάγκη ἐπιβάλλει τήν κατοχήν των δύο ὀχθῶν τοῦ Ἐλλησπόντου ὑπὸ τοῦ κατέχοντος τόν Βόσπορον και τήν Προποντίδα, τότε τό ὄριον τοῦ δυτικοῦ τμήματος ἀπὸ Δουμενίτς-Δάγ μεταξύ Κιρμαστή και Μπαλή-Κεσέρ θα διευθυνθῆ διὰ τοῦ ὄρους Γάργαρος προς τήν ἀπέναντι τῆς Τενέδου ἀκτίν. Ἀλλά τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀθθαίρετον ὄριον, μηδέν παρουσιάζον ἐδαφικόν πλεονέκτημα.

Τό νά ἀκολουθῆσῃ τό ὄριον τοῦ δυτικοῦ τμήματος τὰ ὄρια τοῦ νομοῦ τοῦ Αἰδινίου θα ἦτο σφάλμα, διότι τὰ ὄρια ταῦτα εἶναι ἐντελῶς ἀθθαίρετα. Και σήμερον μὲν, ὀπότε ο νομὸς οὗτος ἀποτελεῖ ἐν σύνολον πολιτικόν μετὰ τῆς ἀνατολικῶς αὐτοῦ χώρας, ἡ ἀθθαίρεσία αὕτη των ὀρίων του οὐδέν μειονέκτημα παρουσιάζει. Ἐάν ὅμως ἐπρόκειτο ὁ νομὸς οὗτος ν' ἀποχωρισθῆ πολιτικῶς τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ χώρας, τότε ἡ ἀθθαίρεσία αὕτη των ὀρίων θα ἐπέφερε μεγίστην οἰκονομικὴν ἀναστάτῳσιν εἰς τὰς διαχωριζόμενας ἀπ' ἀλλήλων χώρας. Ἡ περιοχὴ τοῦ Ἀφιόν-Καραχισάρ, μετὰ τῆς περιοχῆς τῆς Κιουτάχιας και τῆς περιοχῆς τοῦ Οὔσακ και τῆς πεδιάδος τοῦ Μπανάς, ἀποτελοῦν ἐν σύνολον συνδεδόμενον στενῶς μετὰ τῆς εὐρείας κοιλάδος τοῦ Ἑρμου, και ἀφ' ἐτέρου μετὰ τῆς περιοχῆς των λιμνῶν. Ἀφ' ἐτέρου, ἡ πεδιάς τοῦ Μπαλή-Κεσέρ εὐρίσκειται ἐν στενῶ συνδέσμῳ μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Περγάμου, ἡ δε παραλία πεδιάς τοῦ Ἀδραμυτείου εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον νά ὑποδιαιεθῆ. Ἐάν ἤθελεν ἐπιβληθῆ ἡ ἀποκοπὴ τῆς περιοχῆς τοῦ Μπαλή-Κεσέρ και τῆς περιοχῆς τῆς Κιουτάχιας, τότε τό ὄριον ἀπὸ τοῦ Σουλτάν-Δάγ και τοῦ Κεσέρ- Δαγ θα διηθύνετο προς τό ὄρος Δίδυμον ἀποκόπτουσα ἀθθαίρετῶς τήν μεταξύ Ἀφιόν - Καραχισάρ και Κοτυαίου χώραν ἀπὸ δέ τοῦ ὄρους Διδύμου διὰ τοῦ ὄρους Ἀκ-Δάγ (2700 μ. ὕψος) και τοῦ ὄρους Ὀλοῦς - Δάγ, ἀφίνουσα προς νότον τήν περιοχὴν τοῦ Σιμαβύ, θα διήρχετο διὰ των Οὔζουντζή - Γιαϊλά και ἐκείθεν προς τό ὄρος Γάργαρος, ὀπως καταλήξῃ εἰς τήν ἀπέναντι τῆς Τενέδου ἀκτίν.

ΕΓΓΡΑΦΟ ὙΠ' ΑΡΙΘ. 7

(Ἀπὸ τον δεύτερο τόμο τοῦ Ἡμερολογίου I. Μεταξά, σελ. 391)

Αθήναι, 15 'Ιανουαρίου 1915, εσπέρας.

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΡΑΜΑΣ ΚΑΙ ΚΑΒΑΛΛΑΣ

Συνομιλία μου μετά τού κ. Πρωθυπουργού, διαρκέσασα από της 5ης μέχρι της 7.30 μ. μ.

'Εν αντιθέσει προς τήν προηγουμένην συνομιλίαν, μοί ανέκοινωσεν, επίδειξας μοι τας ανακοινώσεις τού έδω Άγγλου πρέσβεως, οτι πρόκειται περί εκστρατείας εις Σερβίαν, προς συνδρομήν αύτης κατά των Αύστρογερμανών αντί της οποίας θα ελαμβάνομεν εις αντάλλαγμα ολόκληρον τό δυτικόν μέρος της Μ. 'Ασίας. Εις τήν ανακοίνωσιν όμως τού κ. Έλλιοτ παρετήρησα ότι ανεφέροντο Concessions sur la Côte de l' Asie Mineure και ότι αύτη ήτο Officieuse.

Προσέτι, οτι οί Άγγλοι θα ήδύναντο νά μας συνδράμωσι δι' ενός Σώματος Στρατού αποβιβαζομένου εις Μακεδονίαν και καλύπτοντος ήμάς άπέναντι της Βουλγαρίας. Η δύναμις τού Σώματος τούτου δέν θα ειχε καμμίαν σημασίαν διότι τό κύριον έμπόδιον κατά εισβολής των Βουλγάρων θα ήτο τό άγγλικόν γόητρον.

Μοί προσέθηκεν, ότι, έν ανάγκη, όπως πως έξασφαλίση τούς Βουλγάρους, δέν θα έδίσταζε νά παραχωρήση εις αυτούς τήν Καβάλλαν και τήν Δράμαν.

Εις ταύτα πάντα άντέλεξα διά μακρών. Αί άντιρρήσεις μου και έν γενεί αι σκέψεις μου φαίνονται εις τό υπόμνημα τό φέρον ήμερομηνίαν 18 (20) Ιανουαρίου. Τούτο περιλαμβάνει κυρίως τό στρατιωτικόν μέρος τού ζητήματος, κατά τήν όμιλίαν της εσπέρας της 15ης έπεξετάθη και επί τού πολιτικού μέρους τού ζητήματος. Και πρώτον, άνέπτυξα εις τόν κ. Πρωθυπουργόν τήν γνώμην μου, οτι ούδέν δικαίωμα έχει, ούτε ούδεις άλλος, προς παραχωρήσεις ελληνικής χώρας και ότι, τοιαύται παραχωρήσεις, πραγματοποιούμεναι καταστρέφουσι τελείως τήν έθνικήν αλληλεγγύην και ύποσκάπτουσι τά θεμέλια του Κράτους ήμών.

'Επειτα άνέπτυξα τήν γνώμην μου, οτι ή Μ. Ασία έχει μεγάλην πλειονότητα τουρκικού πληθυσμού άπέναντι πολύ μειονεκτούντος ελληνικού πληθυσμού. Ούτω άλλοιούται έθνολογικώς έπαισθητώς ή ύπόστασις τού Ελληνικού Βασιλείου και ότι τοιαύτη έγκατάστασις θα ήτο επιθυμητή μόνον μετά μακράν προπαρασκευαστικήν έργασίαν προς προσέλκυσιν των πληθυσμών τούτων. Προσέτι, ότι τό Έλληνικόν Κράτος δέν είναι σήμερα προητοιμασμένον διά τήν διοίκησιν και εκμετάλλευσιν τοιαύτης έκτεταμένης χώρας, ως άποικίας. Προσέτι, ότι ή ασφάλεια αυτης και ή έξασφάλισις από έσωτερικών αντιδράσεων θ' άπορροφήση ολόκληρον σχεδόν τόν Έλληνικόν Στρατόν επί μακρά έτη. Η στρατολογία και ό σχηματισμός Στρατού έπαρκούς έξ έντοπίων θ' απαιτήση πολύν χρόνον. Ομοίως, θα άπορροφηθώσιν επί καιρόν τινα και οί λοιποί πόροι και τά μέσα τού Κράτους. Έκ τούτου θα επέλθη επί μακρόν διάστημα έξασθενήσις της έν Εύρώπη θέσεως ήμών ήτις δύναται νά αποβή όλεθρία, εάν κτυπηθώμεν από τούς Βουλγάρους. Μόνον άφού έξασφαλίσωμεν τήν έν Εύρώπη θέσιν ήμών, δι' έξουδετερώσεως Βουλγάρων και Σέρβων, δυνάμεθα νά αποβλέψωμεν εις επέκτασιν έν Μ. 'Ασία άνευ κινδύνου ύπάρξεως τού Κράτους μας. Και τώ άνέπτυξα σχετικώς τήν ανάλογον πολιτικήν τού Φιλίππου της Μακεδονίας.

'Επειτα, τώ άνέπτυξα ότι είναι λίαν άπίθανος τοιαύτη ύπερίσχυσις της Συνεννοήσεως ώστε νά συνεπιφέρη και διάλυσιν τού Τουρκικού Κράτους, ήτις θα άπήτει ασφαλώς νέαν εκστρατείαν των Συμμάχων της Συνεννοήσεως και ήμών, μετά

τήν ἐν Σερβία ἐκστρατείαν. Οὕτω θα τρέξωμεν τὸν κίνδυνον νὰ ἀγωνισθῶμεν ἐν Σερβία, νὰ παραχωρήσωμεν τὴν Δράμαν καὶ τὴν Καβάλλαν καὶ νὰ μὴ λάβωμεν τίποτε.

Ἐπικολούθησε συζήτησις ἐπὶ τῶν ἐνδεχομένων τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου, καθ' ἣν ἐπέμεινα ἐπὶ τοῦ λίαν ἀμφιβόλου τῆς διακοινουμένης νέας Ἐκστρατείας κατὰ τῆς Σερβίας, καὶ ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ Γερμανία ἔχει συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν ἡμῶν.

Ἐσπέρας 19^{ης} Ἰανουαρίου 1915.

ΕΠΤΡΑΦΟ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 8

(Ἀπὸ τὸν δεῦτερο τόμο τοῦ Ἡμερολογίου Ι. Μεταξά, σελ. 407)

ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΗΣ 17^{ης} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1915

ΙΧ. Ἡ συμμαχία τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων

Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ στρατιωτικὴ ἐπιχείρησις, τὴν ὁποίαν μοὶ ἐκάματε τὴν τιμὴν νὰ μοὶ ἀνακοινώσητε σήμερον ὡς ὑμετέραν ἀπόφασιν, συνοψίζεται ὡς ἐξῆς :

Νὰ ἀποστείλωμεν ἐν Σῶμα Στρατοῦ, ὅπως, ἐν συμπράξει μετὰ Γαλλο-αγγλικῶν στρατευμάτων, καταλάβῃ τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἐνδεχομένως ἐπιχειρήσῃ ἐκεῖθεν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Νὰ τηρήσωμεν τὰ τέσσαρα ἕτερα Σώματα Στρατοῦ διαθέσιμα δι' ἐνδεχόμενον πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐὰν αὕτη ἐπέμβῃ καθ' ἡμῶν. Ἐν περιπτώσει τοιοῦτου πολέμου, νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ τὸ Σῶμα τοῦτο κατὰ τῆς Βουλγαρίας, εἴτε ἐκ Θράκης δι' Ἀδριανουπόλεως ἢ διὰ Γκιουμουλτζίνας, ἐὰν ἡ ἐκβίασις τῶν Δαρδανελλίων ἠθελὲν ἐπιτύχει, εἴτε ἐὰν αὕτη ἀπετύγχανε, διὰ μεταφοράς του εἰς Μακεδονίαν, ὅπου τότε θα μετεφέρετο καὶ τὸ ὅλον μέρος τοῦ συμμετέχοντος εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ.

Τὰ στοιχεῖα ἀτίνα ἐπιδρώσιν εἰς τὴν ἰδικὴν μου γνώμην εἶναι δύο : Ἐν πολιτικόν : ἡ στάσις τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ρουμανίας. Καὶ ἐν στρατιωτικόν : ἡ δύναμις τοῦ μέλλοντος νὰ μετάρχη εἰς τὴν ἐπιχείρησιν Ἀγγλο-Γαλλικοῦ Στρατοῦ.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον οὐδεμίαν ἔχομεν, ὄχι ἐγγύησιν ἀλλ' οὔτε καν ἐνδείξιν ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν θα στραφῇ δι' ὅλων τῆς τῶν δυνάμεων καθ' ἡμῶν. Τουναντίον, καὶ αἱ ἔθνικαὶ αὐτῆς βλέψεις καὶ τὸ στρατιωτικόν αὐτῆς συμφέρον τὴν παρορμῶσιν εἰς τοῦτο, πλὴν τούτου, θα ὤθηθῇ παρά τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γερμανίας, μεθ' ὧν πολιτικῶς εὐρίσκειται εἰς μεγάλην συνάφειαν, σχεδόν εἰς σύμπραξιν, ὅπως ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἕτερον τι θα συντείνῃ : τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐπιχείρησις αὕτη Ἀγγλῶν, Γάλλων καὶ Ἑλλήνων πρὸς κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δεν εἶναι βεβαίως ἐνδεδειγμένη εἰς τὴν Ρωσικὴν ψυχὴν. Καὶ ἡ Βουλγαρία, συντείνουσα εἰς τὴν ματαίωσιν αὐτῆς, θ' ἀντεπεκρίνετο εἰς ἐνδόμυχον ρωσικὴν ἐπιθυμίαν, συνεπῶς καὶ τὸ ρωσόφιλον αἰσθημα μεγάλῃς μερίδος τοῦ Βουλγαρικοῦ Λαοῦ θα εὐρίσκετο, διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν ἐπίσημον πολιτικὴν τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως. Οὕτω δὲ ἡ Βουλγαρία, μὴ ἐπιτιθεμένη κατὰ τῆς Σερβίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς κατάληψιν τῆς Ανατολικῆς Μακεδονίας, καὶ στρατιωτικῶς δὲν θα ἐξῆμιου τὰ Ρωσικά συμφέροντα.

Ἄλλως θα εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐάν ἡ Ρωσία ἀνελάμβανε νὰ συγκρατήσῃ ἐν καιρῷ τὴν Βουλγαρίαν δι' ἀποβάσεως ἰσχυροῦ στρατοῦ της εἰς Βάρναν ἢ Πύργον. Ἄλλὰ περὶ τούτου οὔτε σκέψις γίνεται.

Περὶ δε τῆς Ρουμανίας οὐδεμίαν ἔχομεν ἐνδείξιν ὅτι θα ἐπέμβῃ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὑπὲρ ἡμῶν. Ὡς πολλάκις μοὶ ἐπανελάβατε, ἡ στάσις αὐτῆς εἶναι λίαν ἀμφίβολος κοὶ οὐδόλως δυνάμεθα νὰ στηριζώμεθα ἐπ' αὐτῆς.

Συνεπῶς ἡ Βουλγαρία θα δύναται νὰ διαθέσῃ καθ' ἡμῶν τὸ ὅλον τοῦ στρατοῦ αὐτῆς.

Υπὸ τοιούτους ὅρους, εἶναι φανερά ἡ μεγάλη δι' ἡμᾶς σημασία τοῦ ποσοῦ των ἀγγλογαλλικῶν δυνάμεων, αἰτινες θα συμμετάσχωσιν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἕτερον σπουδαιότατον λόγον ἔχει μεγάλην σημασίαν τὸ ποσὸν τοῦτο : δηλαδή διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ των Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως. Διότι ἡ ἐπιχείρησις αὐτῆ, ἀποτυγχάνουσα, καὶ ὡς εἶναι ἐπόμενον, κατόπιν ἀγῶνων καὶ φθορῶν καὶ ἀπωλειῶν, καθιστᾷ ἐκ τούτου λίαν προβληματικόν τὸ ἀξιόμαχον τοῦ οὕτως ἀποτυχόντος ἡμετέρου σώματος Στρατοῦ, οὐχὶ μόνον ἀπὸ ἐποψιν ἠθικοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑλικῶς, καθὼς καὶ τοῦ συμμετέχοντος Ἀγγλογαλλικοῦ Στρατοῦ. Συνεπῶς, ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν ἐν Μακεδονίᾳ μικρὰν ὠφέλειαν θα παράσῃ, καὶ ἂν ἀκόμη γίνῃ ἐγκαιρὸς ἢ μεταφορὰ αὐτῶν, ὅπερ, ὡς θα ἐκθέσω, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον. Ἐάν δὲ ὁ ἀγὼν πρὸς κατάληψιν των Δαρδανελλίων λάβῃ χρονίζοντα χαρακτήρα, θα εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἢ ἀπόσπασις ἐκεῖθεν δυνάμεων, καὶ δὴ ολοκλήρου Σώματος Στρατοῦ.

Ὡστε ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως καθίσταται ζωτικώτατον διὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς Ἑλλάδος ζήτημα. Καὶ ἀφοῦ αἱ παρ' ἡμῶν διὰ τὴν ἐπιχείρησιν διατιθέμεναι δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ὑπερβῶσι τὸ Ἐν Σῶμα Στρατοῦ, εἶναι σπουδαιότατον νὰ γνωρίζωμεν πρὸ πάσης ἀποφάσεως τί δυνάμεις θα διαθέσωσιν ἡ Ἄγγλια καὶ ἡ Γαλλία, καὶ ν' ἀποφασίσωμεν τὴν συμμετοχὴν μόνον ἐάν αἱ δυνάμεις αὗται εἶναι ἐπαρκεῖς.

Ἄλλὰ τοιαύτην προσυνηννόησιν μοὶ ἐδηλώσατε ὅτι θεωρεῖτε διὰ πολιτικούς λόγους ἀσύμφορον, καὶ ὅτι συνεπῶς δεόν νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν, ἤθελον διαθέσει ἡ Ἄγγλια καὶ ἡ Γαλλία, καὶ ὅτι αἱ δυνάμεις αὗται, πρὸς τὸ παρὸν, εἶναι τρεῖς μεραρχίαι ευρωπαϊκῆς βεβαίως συνθέσεως, ἤτοι περίπου 36 τάγματα πεζικοῦ, μετ' ἀναλόγων λουπῶν ὀπλων.

Υπὸ τοιούτους ὅρους, θεωρῶ ὅτι ἡ ἐπιχείρησις αὐτῆ εἶναι ἀσύμφορος στρατιωτικῶς, καὶ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ πρὸ παντός ἐν Μακεδονίᾳ, στρατιωτικὴν καταστροφὴν, ἥτις νὰ θέσῃ, οὐ μόνον εἰς τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέλλον, τὴν Ἑλλάδα, ἐκποδῶν ἀπὸ παντός πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἀκόμη καὶ των φίλων της, καὶ κατὰ πάσαν πιθανότητα νὰ καταστρέψῃ διὰ παντός καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ Κράτους.

Διὰ τούτο λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ἐκθέσω τὴν ἀντίθετον πρὸς υμᾶς γνώμην μου, καίτοι εὐρίσκομαι προληφθείσης ἀποφάσεως, καὶ νὰ δικαιολογήσω τὴν γνώμην μου ταύτην.

Δύο εἶναι αἱ ἐπόψεις, ὑφ' ἃς θα ἐξετάσω τὸ ζήτημα : Πρῶτον, ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Καὶ δεῦτερον, ὑπὸ τὴν ἐποψιν αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ των Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως.

1. Ὡς πολλάκις, και προφορικῶς και εγγράφως, ἐξέθεσα ὑμῖν, ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἶναι τοιαύτη, ὥστε, ἐν περιπτώσει πολέμου, ἐπιβάλλεται ἡ συγκέντρωσις ολοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ. Διότι, προκειμένου νὰ συνάψῃ τις ἀγῶνα μετὰ ἐτέρου κράτους, δεόν νὰ συνάψῃ τούτον μεθ' ὅλων των δυνάμεων, και νὰ συγκεντρώσῃ ταύτας εἰς τὸ κύριον θέατρον τοῦ πολέμου, ἐκεῖ ὅπου θα συναντήσῃ τὰς κυρίας ἐχθρικός δυνάμεις, και νὰ ἀγωνισθῇ κατ' αὐτῶν ἀποφασιστικῶς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἱστορίας διὰ μέσου των αἰῶνων, ὀρθὴ και ἀν ἀκόμη δὲν ἐπρόκειτο νὰ παλαίσωμεν καθ' ὀλοκλήρου τοῦ Βουλγαρικοῦ Στρατοῦ, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἤδη ὅτε, ὡς προεξέθεσα, θα ἔχωμεν, ἐν περιπτώσει πολέμου, ὀλόκληρον τὸν Βουλγαρικόν Στρατὸν ἐναντίον μας. Συνεπῶς, ἡ ἀπόσπασις, ἐκ τοῦ Στρατοῦ μας τούτου, τοῦ ἐνός πέμπτου, και δὴ ἐνός των καλλιτέρων τμημάτων του, ἐξασθενεῖ αὐτὸν ἐπικινδύνως. Ἦδη, προκειμένου νὰ παλαίσωμεν μετὰ ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ ὀλοκλήρου τοῦ βουλγαρικοῦ, ἐν ἀναλογία 135 ταγμάτων ἡμετέρων κατὰ 240 ἐχθρικών, εἰμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ ταχυτέρας συγκεντρώσεως, ἐπὶ διαχωρισμοῦ των ἐχθρικών δυνάμεων, ἐνεκα τῆς ὀρεινῆς φύσεως τοῦ θεάτρου των ἐπιχειρήσεων, και ἐπὶ ταχέων ἐλιγμών ἐκ μέρους ἡμῶν, και συνεπῶς θα ἐπιδιώξωμεν στρατηγικῶς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιθέσεως. Ἀλλὰ, διὰ νὰ παλαίσωμεν ἐν ἀναλογία 108 ταγμάτων κατὰ 240 ἐχθρικών, δὲν βλέπω διὰ τίνος τρόπου θα ἐπιτυγχάνομεν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Εἰς τὸ μειονέκτημα τοῦτο προστίθεται ὅτι τὸ Σῶμα ὀπερ θα λείψῃ εἶναι κατ' ἀνάγκην τὸ Ε' Σῶμα Στρατοῦ, και συνεπῶς ἐν ἐξ ἐκείνων, ἀτινα θα μετεφέροντο εἰς Μακεδονίαν τὸ ταχύτερον. Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι και τὸ σχέδιον τῆς συγκεντρώσεως, στηριζόμενον ἐπὶ παρουσίας ἐν Μακεδονίᾳ πέντε Σωμάτων Στρατοῦ, θα μεταβληθῇ και συνεπῶς και τὸ σχέδιον τῆς ἐκστρατείας. Νομίζω δὲ ὅτι, ἐκ των προτέρων, ἀμα τῆ ἀρχῆ τῆς ἐκστρατείας, θα καθίστατο ἀναγκαῖα ἡ ἐκκένωσις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Μακεδονίας. Ταῦτα πάντα θα διηκόλυναν τὰς ἐχθρικός ἐπιχειρήσεις, πάντως δὲ θα κατελήγομεν εἰς μάχην με δυνάμεις ὑποδιπλασίας των ἐχθρικών. Ἐκτός ἐάν, πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης μάχης, ἦς προφανές τὸ ἀποτέλεσμα, ὑπεχωροῦμεν, κατ' ἀρχάς ὀπισθεν τοῦ Ἀξιοῦ, εἶτα δὲ ἴσως και περαιτέρω.

Ἐπὶ τοιούτους ὀρους, ἐρχεται τὸ ζήτημα τῆς συνδρομῆς τοῦ εἰς Δαρδανέλλια ἀποσταλέντος σώματος στρατοῦ δια τὰς κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἐπιχειρήσεις. Οἱ εὐνοϊκώτεροι δι' ἡμᾶς ὀροι, ὅφ' οὐς δύνανται τούτο νὰ συμβῇ, εἶναι ἐάν ἐκβιασθῶσι τὰ Δαρδανέλλια και ἀλωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις. Τότε, τὸ σῶμα τούτο — ἴσως ἐνισχυόμενον και ὑπὸ ἀγγλογαλλικών δυνάμεων — θα ἐστρέφετο πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν ἢ τὴν Γκιουμουλτζιναν, ὀπως ἐκεῖθεν δράσῃ κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Ἀσχέτως πρὸς τὸν χρόνον, ὀστις θα ἐχρειάζετο διὰ τὴν νέαν ταύτην ἐπιχείρησιν, φρονῶ ἀδιστακτικῶς ὅτι δὲν θα ἐπέσυρεν ἐφ' ἑαυτὸ ἐχθρικός δυνάμεις πρῶτης γραμμῆς. Ἡ Βουλγαρία θα ἤρκειτο νὰ τὸ συγκρατήσῃ ἐφ' ὀσον τὸ δυνατόν περισσότερο χρόνον διὰ τμημάτων ἐθνοφρουρῶν, ὀχυρομένων και ἀγωνιζομένων ἐν τῷ ἰδίῳ ἐδάφει, ἐπιβραδύνουσα τὴν προέλασιν αὐτοῦ, μέχρις οὐ, δι' ὀλοκλήρου αὐτῆς τοῦ στρατοῦ τῆς πρῶτης γραμμῆς (240 ταγμάτων), καταφέρῃ τὸ κύριον και ἀποφασιστικὸν κτῶπημα κατὰ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τότε θα ἠδύνατο νὰ στρέψῃ και κατὰ τοῦ μεμονωμένου σώματος τὰς ἀναγκαῖας δυνάμεις, και νὰ τὸ καταστρέψῃ. Αἰ ἐν τῷ μεταξύ ἐνδεχομένως δυνάμεναι νὰ ἐλθῶσι πρὸς βοήθειαν ἡμῶν ἀγγλογαλλικαὶ δυνάμεις θα ἐφθάναν ἀργά, μετὰ τὴν ἐκβασιν των ἀποφασιστικῶν μαχῶν. Ἀλλὰ, πλὴν τούτων, δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὀψιν μας και τὸ ὅτι,

έν τοιαύτη περιπτώσει, ὁ τουρκικός στρατός θα εἶναι στρατός συμμαχικός της Βουλγαρίας, καὶ ἐπομένως τὸ Τουρκικὸν σῶμα της Ἀδριανουπόλεως, μεθ' ἑτέρων ἰσως τουρκικῶν δυνάμεων, θα ἠδύνατο αὐτὸ νὰ καλύψῃ τὴν Βουλγαρίαν, ἀνεφοδιαζόμενον, ἐξ αὐτῆς, καὶ ν' ἀντιταχθῆ τελεσφόρως κατὰ της προελάσεως τοῦ ἡμετέρου ἐν Θράκη σώματος.

Καὶ τοῦτο κατὰ τὴν εὐνοϊκωτέραν περίπτωσιν. Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἕτεραι περιπτώσεις. Ἐάν ἡ Βουλγαρία ἐκήρυσσε γενικὴν ἐπιστράτευσιν καθ' ἣν στιγμὴν ἐγένετο ἡ ἡμετέρα ἀπόβασις καὶ τὸ ἡμέτερον ἀποβατικὸν σῶμα εὐρίσκετο ἐν ἀγῶνι. Ἡ ἐκ νέου τότε ἐπιβίβασις, θα καθίστατο ἀδύνατος καὶ θα ἰσοδυναμῆ πρὸς καταστροφὴν ἡμῶν τε καὶ των Ἀγγλογάλλων. Ἄλλωστε, πόσον χρόνον, ὑπὸ τοιούτους ὅρους, θα διήρκει ἡ ἐπιβίβασις, ἡ μεταφορὰ καὶ ἀποβίβασις εἰς Μακεδονίαν. Τουλάχιστον δέκα πέντε ἡμέρας, εἰαν ολόκληρος ὁ μεταγωγικὸς στόλος τοῦ σώματος στρατοῦ ἔμενεν εἰς τὴν διάθεσιν του. Ἄλλ' ὁ μεταγωγικὸς οὗτος στόλος ἀποτελεῖται ἐξ 70 περίπου πλοίων καὶ τότε τί θα ἔμενε διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ μεταφορὰν τοῦ λοιποῦ στρατοῦ. Ἐάν δὲν ἐνηργεῖτο ἐπιβίβασις συνολικὴ τοῦ σώματος τούτου, ἀλλὰ μεταφορὰ μόνον, συνεπῶς τμηματικῶς διαδοχικῆ, τότε εἰς ποίαν θέσιν θα εὔρεθῆ τὸ σῶμα τοῦτο, ἐάν ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τούρκοι, ἐπωφελοῦμενοι της βαθμιαίας ἐξασθενήσεώς του, ἀναλάβωσι τὴν ἐπίθεσιν.

Πλείσται δε ἄλλαι δυσχερέστεραι περιπτώσεις δύνανται νὰ παρουσιασθῶσι, τὰς οποίας εἶναι περιττὸν νὰ ἀπαριθμῶ καὶ ἐκθέσω. Οὐδεὶς ἐγγυάται ὅτι ἡ ἀπόβασις εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν Χερσονήσον της Καλλιπόλεως, ἰσως δ' ἐπιβάλωσι ταύτην αἱ περιστάσεις εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτὴν. Τότε, τὸ σῶμα τοῦτο στρατοῦ μετὰ των συμμαχικῶν δυνάμεων θα εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸ ἀσιατικὸν ἔδαφος. Ἐν τοιαύτη περιπτώσει, οὐδεὶς δύνανται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐγκαίρου ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο, οὕτως ἢ ἄλλως, κατορθῶναι νὰ ἐπανεῖλθῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν, θα ἔλθῃ πάντως πολὺ ἀργά. Ὑπολογίζω ὅτι, ἐάν ὁ ἐλληνικὸς στρατός δὲν ὑποχωρήσῃ ὀπισθεν τοῦ Ἀξιοῦ αἱ ἀποφασιστικαὶ μάχαι θα δοθῶσι περίπου μεταξύ 20 καὶ 25 ἡμερῶν ἀπὸ της κηρύξεως γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἐάν ἤδη ὑπολογίσωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ὅπως τὸ σῶμα τοῦτο, ἀποσιπώμενον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἐπανεῖλθῃ εἰς τὴν ἀκτὴν, τὴν ἐπιβίβασιν αὐτοῦ, τὴν μεταφορὰν τὴν ἀποβίβασιν καὶ τὴν πορείαν πρὸς τὸ πεδῖον τοῦ ἀγῶνος, βλέπομεν ὅτι ὑπὸ τοῦς εὐνοϊκωτέρους ὅρους, ἢ ἐμφάνισις αὐτοῦ εἰς τὸ πεδῖον τοῦ ἀγῶνος δὲν δύνανται νὰ ἐπέλθῃ παρά μετὰ τὰς ἀποφασιστικὰς μάχας.

2. Ἦδη, μένει πρὸς ἐξέτασιν ἡ πιθανότης της ἐπιτυχίας της κατὰ των Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως. Εξέθεσα ἤδη διατὶ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαῖον καὶ ζωτικὸν δι' ἡμᾶς. Ἡ ἀποτυχία, καὶ ἂν ἀκόμη περιορίζετο οὐκ εἰς τὴν ἀπόκρουσιν της ἀποβάσεως, ἀλλὰ εἰς παρεμπόδισιν της εἰσελάσεως εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καὶ συνεπῶς εἰς χρόνισιν τοῦ ἀγῶνος, φρονῶ ὅτι θα ἤρκει ὅπως πεισθῆ ἡ Βουλγαρία πρὸς ἐπέμβασιν.

Περὶ της σημερινῆς ὀχυρώσεως των ἀκτῶν της Χερσονήσου της Καλλιπόλεως καὶ της ἀσιατικῆς ἀκτῆς των Δαρδανελλίων πρὸς ἀπόκρουσιν ἀποβάσεως δὲν ἔχομεν ἀπὸ τινος σαφῆς πληροφορίας. Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος θέρους ἤρχισεν ἀρκετὴ ἐργασία ἐκ μέρους των Τούρκων, ἥτις δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι συνεχίσθη ἀπὸ της εἰσόδου της Τουρκίας εἰς τὸν πόλεμον. Ὡστε δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ ἐπιτυχία της ἀποβάσεως, καὶ μόνον ἀπὸ αὐτῆς της ἀπόψεως, ἔσεται ἀμφίβολος. Ἀλλὰ,

πλήν τούτου, υπάρχουν ήδη και μεγάλοι δυνάμεις τουρκικού στρατού διαθέσιμοι προς αντιμετώπιση τιαυτής αποβατικής επιχειρήσεως.

Υπάρχουσι διαθέσιμα :

Τό 1ον σώμα στρατοῦ (Κωνσταντινούπολις).
Τόν 2ον » » (Αδριανούπολις)
Τό 3ον » » (Χερσόνησος Καλλιπόλεως).
Τό 4ον » » ἐκ δύο μεραρχιών (εἰς Σμύρνην, Πάνορμον καὶ Μπαλίκεσέρ).
Το 5ον » » τούλάχιστον μία μεραρχία (έναντι Κων/πόλεως).
Τό 6ον » » (Τσατάλτζα).

Ἐν ὅλω τούλάχιστον 15 μεραρχία. Ἐάν ἐκ τούτων διατεθῶσι κατὰ τοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ 8 μεραρχία, ἤτοι περί τὰς 80-85.000 πεζικοῦ μετ' ἀναλόγων λοιπῶν ὀπλων, εἶναι προφανές ὅτι ἐν σώμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἤτοι 27.000 πεζικοῦ, μετὰ τριῶν ευρωπαϊκῶν μεραρχιών, ἤτοι 36.000 πεζικοῦ, ἐν ὅλω 63.000 πεζικοῦ, εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκῆς δύναμις.

Πλην τούτου, καὶ μετὰ τὴν ἐκβίασιν τῶν Δαρδανελλίων δὲν τελειώνει ἡ ἐκστρατεία. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ στόλου πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν θα ἀρῇ τὴν ἀντίστασιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Αἱ ἐν Θράκῃ δυνάμεις αὐτοῦ, περί τὰς 12 τούλάχιστον μεραρχίας, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας θα δυνηθῶσι νὰ παρατείνωσι τὴν ἀντίστασιν ἐπὶ μακρόν, καὶ πιθανώτατα θὰ κατανικήσωσι τὰς ἀνεπαρκεῖς ἡμῶν δυνάμεις.

Καθίσταται ὅθεν ἀπαραίτητον ὅπως, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐκστρατείας διατεθῶσιν αἱ ἀπαιτούμεναι δυνάμεις ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων, αἰτινες θα ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς. Συγχρόνως νὰ μελετηθῇ, ἀπὸ κοινοῦ καὶ λεπτομερῶς, ἡ ὅλη ἐπιχειρήσις, ἥτις νὰ ἐκτελεσθῇ τότε μόνον ὅταν ἡ ἐπιτυχία θεωρηθῇ ἐξησφαλισμένη.

Προσθέτω ὅτι, ἐκ τῶν μέχρι τούδε μέτρων τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν Δαρδανελλίων, φαίνεται ὅτι οὐδόλως ἐμελετήθη ἡ ἐπιχειρήσις αὕτη καὶ ὅτι πολὺ ὑπετιμήθη ὁ ἐχθρὸς.

Εάν, παρὰ τὰς γνώμας μου ταύτας, θεωρηθῇ ἐπιβεβλημένον ὅπως συμμετάσχωμεν, νομίζω ὅτι δύο μέτρα θα ἠλάττων κατὰ τι τοὺς κινδύνους, οὗς μέλλει νὰ διατρέξῃ ἡ Ἑλλάς.

1ον) Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ρωσίας, ἐάν ἡ Βουλγαρία καὶ μόνον ἐπιστρατευθῇ, δι' ἀποστολῆς Ρωσικοῦ στρατοῦ εἰς Βάρναν καὶ Πύργον.

2ον) Ἡ ἐκ μέρους τῶν Ἀγγλῶν καὶ Γάλλων διάθεσις τῶν ἀπαιτουμένων δυνάμεων, κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ μελέτη τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, προ πάσης ἀναλήψεως αὐτῆς.

Ἀθῆναι, τῆ 17ῃ Φεβρουαρίου
1915

(Υπογραφή) ἸΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδη Τάσου, «Από τον εαυτό μας στους άλλους», όπου δοκίμια για την γενιά του 30, Εστία, Αθήνα, 1993
- Βατικιώτη Παναγιώτη Γ. «Μια πολιτική βιογραφία Ιωάννη Μεταξά». εκ του αγγλικού, Αθήνα, εκδ. Ευρασία, 2005
- Βεντήρη Γεωργίου «Η Ελλάς του 1910-1920». 2 τ., (επανέκδοση), Αθήνα, Ικαρος, 1970
- Γεωργή Γ. - Κυριακίδη Χρ. (επιμέλεια), «Λωζάννη 1923 – διαχρονικές προσεγγίσεις και εκτιμήσεις», Αθήνα, Καστανιώτης, 2017
- Γυαλιόστρα Σέργιου «Εθνικοί Αγώνες». Αθήνα, εκδ. Εστία, 1963
- Δραγούμη Ιωνος «Ελληνικός Πολιτισμός», επανέκδοση Φιλόμυθος, Αθήνα, 1993
- Ενεπεκίδη Πολυχρόνη «Η Δόξα και ο Διχασμός. Από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης 1908-1918». β' εκδ., Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1972
- Ζαβιτσάνου Κωνσταντίνου «Οι αναμνήσεις του εκ της διαφωνίας Βενιζέλου – Κωνσταντίνου», 2 τ. Αθήνα, 1946
- Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών καθηγητού Ηλία Κρίσιπη. «Εκδήλωση αφιερωμένη στην Εξωτερική Πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου», Αθήνα 06.12.2006, εκδ. Αντ. Σάκκουλας
- «Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού – κατά την αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά», 2^η έκδοση, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυρομάνος, 2003
- Κιτσίκη Δημήτρη «Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα (μεταφρ. από γαλλικά), Αθήναι, εκδ. Εστία, 1978
- Κονδύλη Παναγιώτη «Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα», Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1998
- Κύρου Αλέξη Αδ., «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική», Αθήναι, 1955
- Κύρου Αλέξη Αδ., «Η Ελλάς και οι Βαλκανικοί Γείτονες», Αθήναι, 1958
- Κωστή Κώστα «Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας» Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2013
- Λεοντίδου Λ. «Αγεωγράφητος Χώρα», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009
- Λουκά Ιωάννη «Η Γεωπολιτική», εκδ. Τροχαλία, Αθήνα, 2009
- Μαζαράκη Αλέξανδρου «Απομνημονεύματα», Αθήνα, Ικαρος, 1948 και γαλλικά «Memoires», Θεσσαλονίκη, εκδ. ΙΜΧΑ, 1976

- Μάζη Ιωάννη «Γεωπολιτική: η θεωρία και η πράξη», Παπαζήσης, Αθήνα, 2002
- Μαυρογορδάτου Γιώργου «1915, Ο Εθνικός Διχασμός» Αθήνα, Πατάκης, 2015
- Μεταξά Ιωάννη, «Το προσωπικό του ημερολόγιου», επιμέλεια Φαίδων Βρανάς, Αθήνα, Γκοβόστης, 2005
- «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος σήμερα», τετράδια «Ευθύνης», Αθήνα, 1990
- Πεσμαζόγλου Γεωργίου Ι. «Το χρονικόν της ζωής μου», 2^η έκδοση, Αθήνα, 1980
- Πετσάλη - Διομήδη Νικόλαου, «The Paris Peace Conference 1919-1920”, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1978
- Πιπινέλη Παναγιώτη Ν., «Ιστορία της Εξωτερικής Πολιτικής της Ελλάδος, 1923-1941», Αθήναι, Σαλίβερρος, 1948
- Πλατιά Γ. Αθανάσιου «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη», Εστία, Αθήνα, 1999
- Πουκαμισά Γεώργιου, «Καποδιστριας - Μέττερνιχ. Δύο αντίθετες αντιλήψεις για το Ανατολικό Ζήτημα», Αθήνα, Κασταλία, 2011
- Πουκαμισά-Ζαμπούρα-Αλειφαντή “Καποδιστριας: Το ελληνικό ζήτημα στο διεθνές σύστημα ισορροπίας δυνάμεων, 1814-1821», Κασταλία, Αθήνα, 2019.
- «Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη, 30.01.1923, 24.07.1923», Υπουργείο Εξωτερικών, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1992
- Πρεβελάκη Γιώργου «Η γεωπολιτική της Ελλάδος», ελγν. έκδοση, Libro 1998
- Πρεβελάκη Γιώργου «Η γεωπολιτική των Βαλκανίων», ελγν. έκδοση, Libro 2001
- Ρούκουνα Εμμανουήλ «Εξωτερική Πολιτική. 1914-1923» Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρη, 1976
- Ρωμανίδη Ιωάννη, «Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ρουμέλη», Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρνάρα, 1976
- Σβολόπουλου Κωνσταντίνου Δ. «Η Απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στην Μικρά Ασία: Κριτική επαναψηλάφηση» Αθήνα, Ίκαρος, 2009
- Σακελλαρόπουλου Κ. «Η σκιά της Δύσεως», Αθήναι 1960
- Σιούσιουρα Πέτρου «Πτυχές της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στο Μεσοπόλεμο». Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2003
- Σιούσιουρα Πέτρου «Γεωπολιτική των μεγάλων Δυνάμεων» Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2011

- Σιούσιουρα Π.- Δαλακλή Δ. «Σύγχρονες θαλάσσιες μεταφορές», Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2011
- Σιούσιουρα Πέτρου «Γεωπολιτική και ζωτικός χώρος – Η μικρασιατική εκστρατεία και ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων». Αθήνα, Σιδέρης, 2012
- Σιούσιουρα Πέτρου «Μεγάλες δυνάμεις, γεωπολιτική, παγκόσμια κυριαρχία», Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2014
- Σφάετα Σπύρου «Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία», Θεσσαλονίκη, Βάνιας, α' τ. 2009, β' τ. 2011
- Τσουδερού Εμμανουήλ «Διπλωματικά Παρασκήνια, 1941-1944» Αθήνα, Αετός, 1949
- Φωτάκη Ζήση «Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919" London, Routledge, 2005
- Χουλιάρα Αστερη «Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής», ΡΟΕΣ, Αθήνα, 2004
- Bismarck, "Gedanken und Erinnerungen", Berlin, 1919, Gotta'sche Buchhandlung
- Boia Lucian "Tragedia Germaniei 1914-1945" Βουκουρέστι, ed. Humanitas, 2010
- Boucabeille, L^a – Colonel "La guerre turco-balkanique 1912-1913. Thrace-Macedoine-Albanie-Epire", 5th edition, Paris, librairie chapelot, 1913
- Bowle John "Geschichte Europas" (μτφρ. από αγγλικά), Ζυρίχη, Piper, 1989
- Brzezinski Zbigniew "The grand chessboard" Basic Books, N.Y., 1997
- Brzezinski Zbigniew "Strategic Vision" N. York, Basic Books, 2012
- Clark Christopher "The Sleepwalkers – how Europe went to war", N.Y., Harper Collins, 2012
- Clausewitz Carl von "On War" (original, Vom Kriege, 1832), London, Penguin Classics, introduction by Anatol Rapoport, 1988
- Clogg Richard «Σύντομη ιστορία της Ελλάδας», ελλ. έκδοση, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2012
- Craig Gordon A. - George Alexander L. "Zwischen Krieg und Frieden. Konfliktlösung in Geschichte und Gegenwart". (μετάφραση από αγγλικά), Μόναχο, εκδ. Beck, ιδιαιτέρως, σελ. 43-63.

- Dadrian Vahakn N. "The history of the Armenian Genocide – Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus", Oxford, Berghahn Books, 1995
- Dakin Douglas «Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923», MIET, Αθήνα, 2005
- Davutoglu Ahmet, "Το στρατηγικό βάθος», ελλην. μεταφρ., εκδ. «Ποιότητα», Αθήνα, 2010
- Defay Alexandre "La géopolitique" Paris, PUF, 2006 (για την ελληνική γλώσσα, ΔΟΛ 2007).
- Droz Jacques "Les causes de la première guerre mondiale" Paris, ed. Du Seuil, 1973
- Duroselle Jean – Baptiste "Histoire des relations internationales de 1945 a nos jours", 14th edition, Paris, Armand Colin, 2004
- Fromkin David "A Peace to end all peace – the fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East", NY, Avon Books, 1990
- Glassner M., Political Geography, Wiley, London, 1996
- Haass Richard "A world in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order", Penguin Books, NY, 2018
- Hart Liddell B.H. "Strategy" 2nd revised ed., N York, Signet Classics, 1974
- Howard Michael. «Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος» εκ του αγγλικού, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Επιλογή/Θύραθεν, 2004
- Kagan Robert "The return of history and the end of dreams" London, Atlantic Books, 2008
- Keegan John, "The First World War", NY, Random House/ 1st Vintage Books edition, 2000
- Kennedy Paul "The rise and fall of the great powers" N York, Random House, Vintage Ed., 1989
- Kennedy Paul "Strategy and Diplomacy, 1820-1945" London, Fontana Press, 2nd impression, 1989
- Kissinger Henry, "A world restored. 1812-1822", Sentry editions, Boston, 1979
- Kissinger Henry, "Diplomacy", NY, Simon and Schuster, 1994
- Kissinger Henry "World Order", NY, Penguin Press, 2014

- Kitsikis Dimitri "Une vision géopolitique: la Région intermédiaire", Relations Internationales, Paris, n.109, 2002
- Lawrence T.E. "The Seven Pillars of Wisdom", (σε γαλλική έκδοση) «La révolte dans le désert, 1916-1918", Paris, Payot, 1930
- Luttwak Edward N. "Strategy - the logic of war and peace", Cambridge, Mass, 1987, Belknap Harvard
- MacMillan Margaret "Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919", Toronto, 2001
- Mahan, Alfred Thayer, "Naval Strategy: Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land", Boston, Little/Brown, 1911
- Ministry of Foreign Affairs of Greece / Service of Historical Archives "The Foundation of the Modern Greek State, Major Treaties and Conventions (1830-1947)". Athens, Kastaniotis ed., 1999
- Mommsen Wolfgang J. "Ιμπεριαλισμός - οι πνευματικές, πολιτικές και οικονομικές ρίζες του», εκ του γερμανικού, Αθήνα, Πολύτροπον, 2007
- Ossenbrügge Jürgen und Scholvin Sören, "Renaissance der deutschen Geopolitik?", in Wissenschaft & Frieden 2013-1: Geopolitik, Seite 15-18,
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States - The Paris Peace Conference, 1919, vol.III, US Government Printing Office, 1943, p. 856-875
- Petsalis-Diomidis N. "Greece of the Paris Peace Conference (1919)", Thessaloniki, Institute for Balkan Studies (IMXA), 1978
- Platias Athanassios G. - Koliopoulos Constantinos "Thucydides on Strategy: grand strategies in the Peloponnesian War and their relevance today", N York, Columbia Univ. Press, 2010.
- Popper Karl R. "Auf der Suche nach einer besseren Welt: Vorträge und Aufsätze aus 30 Jahren", Μόναχο, εκδ. Piper, 1984
- Popper Karl R. "Die Logik der Forschung", Wien, 1934 και 9.Auflage, Mohr, Tübingen, 1989
- Psomiades Harry, "The Eastern Question: The Last Phase", N.Y., Pella, 1987
- Roberts J.M. "A history of Europe" N. York, Allen Lane, 1997

- Smith Llewellyn Michael "Ionian Vision, Greece in Asia Minor, 1919-1922", London, Hurst and Company, 1998.
- Schelling Thomas C., "The strategy of conflict", Cambridge, Harvard Univ. Press, 1960, 1980.
- Sforza Comte "Illusions et réalités de l' Europe", Neuchatel, ed. Ides et Calendes, 1944
- Spengler Oswald, "Der Untergang des Abendlandes", Wien u. Berlin, 1919, επανέκδοση, Albatros Verlag, Berlin, 2015
- Stavrianos L.S. "The Balkans since 1453", Holt Rinehart and Winston, N York, 1966, ελληνική έκδοση «Τα Βαλκάνια μετά το 1453», Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2007
- Stavridis James Admiral, "Sea Power: The History and Geopolitics of the World's Oceans", Penguin Books, NY, 2018
- Strachan Hew Sir, "The First World War: A New History", Simon & Schuster UK, 2014
- Stürmer Michael "Bismarck. Die Grenzen der Politik". München, Piper Verlag, 1987
- Sun Tzu "The Art of War", Boston, Shambhala ed., 1988
- Taylor A.J. P. "The origins of the Second World War" Penguin Books, reprinted 1981
- Taylor P., "Political geography within World", Longman, London, 1991
- "The Other Balkan Wars", Washington, A Carnegie Endowment Book, introduction by George F. Kennan, 2003
- Vitti Mario, "Η γενιά του τριάντα. Ιδεολογία και μορφή», Αθήνα, Ερμής, 2000
- Wallerstein Immanuel, "Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System", Cambridge Univ. Press, 1991